MAROSÁN GYÖRGY

Fel kellett állnom

TABU

Marosán György
Fel kellett állnom

KIADJA A HÍRLAPKIADÓ VÁLLALAT
Felelős kiadó: Vágner Ferenc vezérigazgató
Műszaki vezető: Burján Norbert
Fedélterv: Görög Júlia

Szedte és nyomta az Alföldi Nyomda
A nyomdai megrendelés törzsszáma: 1972.66-14-2
Készült Debrecenben, az 1989. évben
Felelős vezető Benkő István vezérigazgató

ISBN 963 73 28 157
ISSN 0864-9286

©
COPYRIGHT - HÍRLAPKIADÓ VÁLLALAT

MAROSÁN GYÖRGY

Fel kellett állnom

HÍRLAPKIADÓ VÁLLALAT

Sorozatszerkesztő:

Várnai Ferenc

Előszó

Marosán György visszaemlékezéseinek ez az ötödik, egyben utolsó, valamennyi között talán a legdrámaibb kötete. Az 1958 és 1973 közötti másfél évtizedet öleli fel. Azóta feküdt az íróasztalfiókban kiadásra várva.

Ez a könyve két szempontból is eltér a korábbi négytől.

Formailag abban, hogy nem kronologikus sorrendben halad. Jóval minden funkciójáról történt lemondása után, a hatvanas évek második felében, a csehszlovákiai, valamint az újabb lengyel robbanás idején, jórészt új barátaival folytatott beszélgetésein eleveníti fel a Nagy Imre-ügyet, felállásának, aztán a pártból történt kilépésének, majd későbbi visszalépésének a történetét.

Még fontosabb azonban, hogy itt egy másik Marosán mutatkozik be: Lukács György és iskolája, Heller Ágnes, Fehér Ferenc, Almási Miklós vitapartnereként. Sok mindent új módon közelít meg, anélkül azonban, hogy feladná korábbi meggyőződését, elkötelezettségét, hitét. Az ösztönösen cselekvőből a miértek keresésén át válik cselekedeteinek állandó elemzőjévé. Nem azért, hogy glóriával övezze magát, hanem hogy szembenézzen a tényekkel, azzal: 1956 tanulságai, önfeláldozó küzdelme miért nem hozták meg a szükséges tartós eredményt, pontosabban szólva, hogyan ismétlődhettek meg – ha más formában is – a korábbi hibák.

Ebben a könyvben az olvasó egy olyan Marosánt ismer meg, aki szembekerül korábbi elvbarátai, egykori harcostársai egy részével, és ezért – úgy tűnik – szembe kell kerülnie önnön korábbi nézeteivel, politikájával is. Csakhogy Marosán György útja azért válik el 1956 utáni küzdőtársaiétól, mert úgy érzi, hogy azok nem tartják magukat ahhoz, amire együtt vállalkoztak: megtisztítani a szocializmust a rárakódott sztálinista terhektől és bűnöktől, a sártól, amit a marxista eszmékre és a szocialista építés gyakorlatára dobáltak jobbról és balról egyaránt.

S itt derül ki: Marosán György nem klasszikus értelemben vett profi politikus. Ő nem élvezi a hatalmat, számára nem a pozíció a fontos, hanem a munkások, a dolgozó emberek sorsának alakulása. Nem sértődött, nem egy magát a politikán, a társadalmon kívül és felül helyező ember, vagyis még-

sem egy másik Marosán ír, hanem az a politikát az erkölcstől elválasztani képtelen ember, aki vállalja korábbi önmagát, a tetteiért a felelősséget.

Ereje nem csodalátásában van, hanem abban, hogy erkölcsileg tiszta maradt. És ember, méghozzá csalódott ember. A legnagyobb csalódása abban van, hogy azt hitte: 1956 véres tragédiája megváltoztatja a vezetők mentalitását. Ám a konszolidáció nyomán jó részük ismét az elvtelen engedmények, a pozícióféltés útját választotta és ezzel a régi hibákhoz visszavezető utat egyengette.

A most 81 éves Marosán Györgynek az utóbbi több mint negyedszázadban az emberi, politikai hovatartozás két nagy dilemmájával kellett megküzdenie.

Az egyik, hogy Kádár Jánossal való szembekerülése miatt nem kell-e felülvizsgálnia korábbi kapcsolatukat. Marosán a legtisztességesebb utat választotta: kíméletlen Kádár hibáinak, gyengeségeinek az ostorozásában, de nem tagadja meg a munkáspolitikust, akit hosszú időn át jó vezetőnek és a jó ügy harcosának ismert.

A másik dilemmája: nem használják-e fel távozását, a párt más vezetőivel szembeni bírálatát azok, akik számára egyáltalán nem a munkásemberek ügye a fontos. Ettől a veszélytől azonban megvédi őt munkásmentalitása, a szocializmus eszméje iránti hűsége.

Marosán György hányatott életének, csaknem hét évtizedes munkásmozgalmi tevékenységének alighanem legbonyolultabb időszakáról ad számot ebben a könyvben. Élete legnagyobb megpróbáltatása az az időszak volt, amikor a győzelem, a siker birtokában is megérezte a veszélyt: nincs végleg és szilárdan elreteszelve a hibákhoz, a bűnökhöz visszavezető út. Ő nem a szemhunyást, nem a kiábrándulást, nem is a barikád túloldalára való átállást választotta. Ha figyelmeztetésével akkor egyedül volt is, erkölcsi hitvallásához hű maradt.

Budapest, 1989. szeptember

Várnai Ferenc

I. Ajánlat kitüntetésre

Még a régi olvasónemzedékhez tartozom. A munkában, az osztályharcos életben, de különösen a börtönben alakítottam ki és alapoztam meg olvasási rendszeremet. Tizenhárom évvel ezelőtt, 1956 nyarán szabadultam Rákosi és bandája különleges börtönéből. Az ott eltöltött idő és szenvedés edzett meg igazán. Ellentétben másokkal, sok mindent hoztam ki magammal az ÁVH kínzókamráiból, a titkos tárgyalásról és a halálos ítéletből: önfegyelmet, kitartást, önismeretet és önbírálatot. Tudomány, irodalom, művészet, a marxista világnézet így vált bennem teljessé, életem meghatározója és irányítója lett. Így sikerült a világot, a társadalmat, a politikát és az embereket elrendezni magamban. Szerencsés ember vagyok, de egyben szörnyű és tanulságos élmények, tapasztalatok birtokosa, sorsok megértője.

Régóta tudom, hogy az olvasás művészet. Csodálatos öröm és boldogság, már maga a tudat is, hogy tudok olvasni. Mindent, ami olvasásra érdemes és értékes. Csak azt sajnálom, hogy életem véges, és sok mindent nem tudtam és tudok már elolvasni. Tőlem rohanva száguldhat kint az élet és vele, benne az emberek, ha beletemetkezem egy kötetbe, minden és mindenki meghal a számomra.

Napok óta két vaskos, értékes könyvvel birkózom. Az egyik Lukács György Lenin-tanulmánya, a másik Donáth Ferenc „Demokratikus földreform Magyarországon 1945-1947-ig". Lukács elvitt az 1920-as évek kommunista pártjait meghatározó ideológia, politika világába. Donáth pedig felidézte bennem, a magyar népben és így az én életemben is sorsdöntő szerepet játszó időket.

Csend vesz körül. Kint kemény tél van, nehezen tavaszodik, és semmi jót nem ígér a meteorológia, csak hideget, hóviharokat, jeges esőt és viharos szeleket. De így van ez most egész Európában. Ez az időjárás szinte példázza a világpolitikai helyzetet, a társadalmi és a forradalmi megrázkódtatásokat. Emiatt idegesek, kapkodók és szinte hisztérikusak a vezetők és vezetettek egyaránt. Én nyugodt vagyok, nyugodt kell hogy legyek.

62 éves vagyok. Egészséges és kiegyensúlyozott. Semmi nem idegesít és

nem is hagyom magamat zavartatni. A viharos szél süvítése néha eljut a tudatomig. Az ablak rosszul zár. Én azonban elmerülten olvasok.

Hirtelen riadok fel, a telefon kétszer egymás után élesen, idegeket összerántóan cseng, de nem mozdulok. Feleségem kint van, majd ő felveszi. Végre besiet.

– Téged keres a pártközpontból Pullai – mondja.

– Engem? – kérdezem, mert még mindig Lukáccsal vagyok gondolatban. Nehezen állok fel. Aki hív meglepetés, s ahonnan hív, onnan semmi jót nem várok. Legyünk túl rajta. Megragadom a telefonkagylót.

– Tessék.

– Marosán elvtárs, Pullai elvtárs személyi titkára vagyok. Pullai elvtárs kéri, hogy március 13-án 10 órakor szíveskedjék befáradni hozzá a pártközpontba.

– Hol vannak helyileg?

– Az első emeleten, bal oldalon, a Duna-parti részen.

– Ott leszek, viszontlátásra.

A feleségem mellettem áll, vár, néz rám. Szemében aggodalom és félelem. Ő szólal meg először.

– Miért kerestek? Mit akarnak tőled?

– Nem tudom, kisanyám.

– Mégis, mit gondolsz? Talán most dől el véglegesen a könyved sorsa?

Felállásom és a pártból való kilépésem óta ez az első eset, hogy nem az adminisztratív titkár hív magához. Tehát nem rendőrségi vagy államvédelmi dologról lehet szó. Eddig ez történt. Pullai nem azonos Biszku Bélával és Korom Mihállyal. És még valamit. Amikor én a helyemen voltam, olyan embereket, mint amilyen én vagyok most, de ennél kisebbeket se Skulival (Eskulits József, Marosán volt titkárának beceneve) hívattam fel, hanem személyesen kértem, hogy fáradjanak be hozzám. Jól ismerem a hatalmon levők effajta hivatali stílusát.

Feleségem fáradt, kiábrándult szemekkel néz rám. Szeretném megnyugtatni.

– Tudod mit – mondom –, felhívom Kardost, a Magvető igazgatóját. Ő három héttel ezelőtt a jelenlétemben beszélt Aczéllal, aki azt ígérte, hogy a hét végére elintézi a dolgot.

– Jó, akkor hívd most fel.

Sajnos Kardos nem volt benn, üzenetet hagytam, hogy sürgősen hívjon vissza.

Visszamegyek a dolgozószobámba. Próbálok olvasni, de csak a betűket látom, értelmük nem hatol el a tudatomig. Töprengek, mit akarhatnak megint? Az utóbbi időben annyi a suttogás, a pletyka körülöttem, amit még

felerősített a „Népszavá"-nak a munkásegységről adott interjúm. De hiába gondolkodom, nem leszek okosabb.

Tépelődésemből ismét a telefon riaszt fel.

Kardos jelentkezett. Elmondtam neki, hogy 13-ára behívott Pullai a pártközpontba. Szeretném tőle megtudni, mi újság a könyvem körül. Kiderült, azóta nem beszélt Aczéllal. Aztán hirtelen lecsapott rám.

- Ígérje meg, hogy nem gerjed be.
- A feleségem is ezt kérte tőlem.
- Okos asszony.
- Megígérem, nem gerjedek be.
- Feljönne hozzám utána?
- Természetesen. Kardos félt engem, bár lehet, hogy a könyvét félti.

Nálam semmi nem változik, különösen nem az életmód és a ritmus. 1970. március 13-án reggel is korán kelek. Legfeljebb valamivel többet úszom. Olyan jól lehet gondolkodni úszás közben! Ma nem sétálok és korán reggelizem. A feleségem tesz-vesz körülöttem, azt is megmondja, hogyan öltözzem fel. Minden kívánságát teljesítem. Mielőtt kilépek az ajtón, ismét kér.

- Ha végeztél, siess haza, ne mászkálj el.
- Persze hogy sietek, nekem ma sok dolgom van.
- Milyen dolgod?
- Délután 3 órakor a SZOT-ban leszek a munkáskórus bizottsággal.
- Hagyd ezt most.
- Nem hagyom, kisanyám, megígértem a dalosoknak, a karnagyoknak, hogy segítek. Nem hagyom őket cserben.
- Abbahagyhatnád már.

Megcsókolom, megsimogatom. Így lépek ki a lakásból.

A 12-es busszal a budai hídfőig megyek. Sétálva teszem meg az utat a hídon keresztül.

Pontban 10 órakor lépek be Pullai szobájába. Hosszú, sovány, közepes képességű ember Pullai. Pózolva üdvözöl. Unottan, fáradtan veti bele magát a székbe. Majd magával szemközt helyet kínál nekem is. Érzem, hogy zavarban van, ezt a fölényes stílussal igyekszik leplezni. Egy bizonyos, Pullai nekem nem partnerem.

A titkárnő már hozza az elmaradhatatlan feketét.

Ő töri meg a csendet.

- Jól néz ki, Marosán elvtárs.
- Nem panaszkodom.

Nem néz rám, beszél, de nehezen tér a tárgyra. Én előkelő helyzetben vagyok. Engem idehívtak. Pullai végül nagyot sóhajtva belekezd.

– Ne haragudjon, Marosán elvtárs, hogy zavarjuk magát. Tudja, hogy itt van április 4-e és a 25 éves évforduló. Ilyenkor kitüntetést kell adni. Magára is gondoltunk, de mielőtt realizálnánk, konzultálunk magával.

Nézek rá és hallgatom. Nevetséges a szituáció. Kitüntetést kell adni, gondoltak rám, konzultálnak velem. Cikáznak fejemben ezek az üresen kongó szavak. Pullai is kezdi érezni ezt. A végén széttárja a karját és úgy mosolyog, mint aki örül, hogy túl van rajta! „No, mit szólsz hozzá, örülsz, remélem is." Ezt sugározza az egész ember.

Kortyolok egyet a kávéból, mélyet szippantok a cigarettából. A bennem kialakult derűs hangulatot megtartva nézek rá.

– Nagyon helyes, hogy ezt velem megkonzultálják. Ezzel sok mindent el lehet kerülni. Nem kell kitüntetést adni, kedves Pullai elvtárs.

Pullai kissé sértődötten kihúzza magát.

– De Marosán elvtárs, ez magának jár.

– Nem kell adni és nem jár. Mondja meg az elvtársaknak. A kitüntetésekről már nagyon régen megvan a kialakult véleményem. Mondja meg az elvtársaknak, nincs bennem csalódottság, harag, gyűlölet senkivel szemben, de nem kell kitüntetést adni. Nincs a világon egyetlen kitüntetés sem, amelynek valamiféle hitele, értéke, becsülete lenne előttem, és nemcsak azért, mert soha semmit nem tettem az életben, a munkásmozgalomban, a közéletben, amiért kitüntetést akartam vagy vártam volna. Van otthon egy halom kitüntetésem, ezeket sem tűztem fel soha. Nincs és nem is lesz olyan végakaratom, ha meghalok, hogy valaki majd párnán vigye ezeket a koporsóm előtt. Díszsírhelyre sem vágyom. Hogy megértse álláspontomat a kitüntetésekkel kapcsolatban, elmondok egy példát. Volt egy kitüntetésem, amelyet 1948 elején kaptam, olyan kiváló és előkelő férfiakkal együtt, mint Nagy Imre, Rajk László, Gerő Ernő, Révai József. Titótól kaptuk. Azt mondanom sem kell, hogy erre a kitüntetésre maga Rákosi terjesztett elő, mint ahogy ő tartotta szükségesnek, hogy Titónak bemutasson. Ez 1947 decemberében történt. Akkor még szociáldemokrata voltam. Ebben az időben „Sztálin – Tito – Rákosi" jelszótól volt hangos az ország. A kitüntetést megérdemeltem, hiszen kevesen tettek annyit a jugoszláv–magyar barátságért, mint én. Nemcsak Budapesten, hanem vidéken, Szegeden, Pécsett, Kaposvárott. Becsülettel, mindent vállalva harcoltam, hogy ténylegesen megvalósuljon a jugoszláv és a magyar nép őszinte barátsága, szövetsége. Pedig szociáldemokrata voltam. Soha nem voltak ezzel a barátsággal – de mással kapcsolatban sem – hamis, hazug, aljas, megtévesztő gondolataim vagy cselekedeteim. Mégis ez szolgált alapul arra, hogy letartóztassanak, megkínozzanak és a nyakamra tegyék a kötelet. Halálra ítéltek egy olyan tevékenységért, amelyet Rákosi felkérésére, biztatására vállaltam és csináltam. Két év múlva ez a kitüntetés szolgált

„bizonyítékul" arra, hogy jugoszláv kém, a láncos kutya kiszolgáló cselédje, imperialista ügynök vagyok. Ettől az időtől kezdve minden kitüntetés meghalt a számomra.

Pullai tágra nyílt szemekkel bámul rám, hogy mindezt könnyedén, szinte derűsen mondtam el. Ezt nem várta, ezt nem érti.

– Nézze, Pullai elvtárs, nemrég magas szintű párt- és állami delegáció járt Titónál, és újra hullottak a csillagok, repültek a medáliák, még olyanok számára is, akik annak idején a leghangosabban üvöltötték: halál a láncos kutyára.

Dermesztő a csend, amikor elhallgatok. Pullai feszeng, kellemetlenül érzi magát, de én folytatom.

– Amikor 50 éves lettem, Kádár terjesztett fel a legmagasabb állami kitüntetésre. Jólesett? Hát persze hogy jólesett, de nem változtatott a véleményemen. Nem is hordtam soha, nem is fogom.

Tavaly, 1968-ban 60 éves voltam. Maguk közül senkinek sem jutottam az eszébe. A munkás dalostársaimtól azonban olyan ajándékot kaptam, amilyent maguk nem tudnak adni. Mondja meg az elvtársaknak, nem kell kitüntetés. Értse meg, kedves Pullai elvtárs, nincs bennem harag és sértődöttség, csak azok közé az emberek közé tartozom és tartoztam mindig, akik egy jó szót, egy megfelelő időben adott elismerést mindig többre értékeltek, mint egy kitüntetést. Régen sem kértem és most sem kérek, csak annyit, amennyi kijár minden magyar állampolgárnak, akár tett vagy nem tett valamit. Egy éve itt van a PB-nél életrajzom második kötete. Olvasták. Döntsék már el, hogy megjelenhet-e. Ez nagyobb elismerés és gesztus lenne számomra, mint bármilyen kitüntetés.

– De Marosán elvtárs – szól hirtelen Pullai –, ez nem tartozik hozzám.

– Nagyon jól tudom, hogy ez Aczél elvtárs reszortja, de most maga továbbítsa ezt a kérésemet.

Pullai végig ideges és zavart, sokszor elkomorul az arca. Én értem őt, de vajon ő ért-e engem? Amikor elhallgattam, kínos csend nehezedett ránk. Az ő idegei mondják fel először a szolgálatot. Nagyot sóhajtva megszólal:

– Tudomásul veszem Marosán elvtárs a kitüntetéssel kapcsolatos állásfoglalását és továbbítom az elvtársakhoz.

Lopva az órámra pillantok. Mindössze 20 perc telt el, amióta betettem a lábamat. Éppolyan derűsen hagyom ott, ahogyan érkeztem.

Sétálok, gondolkodom. Utam a Batthyány-mécses felé visz. Ott van randevúm Skulival.

– Miért hívták? Mi történt, Marosán elvtárs?– toppan elém.

Egy szuszra mondom el a történteket. Néha megáll, felkiált.

– Nem igaz, ha nem maga mondaná, nem hinném el. Ezért hívták?
– Igen.
– Érthetetlen.
– Hát maga mit várt, Skuli?
– Ennél többet és mást – feleli csalódottan.
– Tudja, hogy ezek engem sakk-mattolhattak volna? Jobban mondva, sarokba szoríthattak volna?
– Magát, Marosán elvtárs? Mivel és hogyan?
– Hát úgy, hogy behívnak és közlik velem: „A könyve rendben van, ekkor és ekkor megjelenik, és magát mi a 25 éves évfordulón kitüntetjük." És én akkor kénytelen lettem volna igent mondani. Nemcsak azért, mert ez mégiscsak valami, hanem, mert van politikai érzékem és tudom, hogy ilyen gesztust visszautasítani több mint hülyeség.
– Elképzelhető, hogy bajba kerül a könyve, Marosán elvtárs, mert nemet mondott? – kérdezi.
– Itt minden elképzelhető. Az én könyvem nemcsak a politikai témája, hanem még inkább a személyem miatt problematikus. Nézze meg a 25 éves évfordulóra meghirdetett pályázatokat vagy a megjelent könyveket. Melyik tudja vagy képes megközelíteni ezt a mindenben gazdag 25 évet? Talán Donáth könyve. Az igazi írók hallgattak, mert nem mertek belevágni.
– Nézzük a legfontosabbat. Mi ketten 1962. október 14-től államvédelmi, rendőrségi ügy vagyunk. Engem abban a házban eddig az adminisztratív vezetők, Biszku vagy Korom fogadott. Nem vonhatja kétségbe, hogy óriási a különbség. Nem Pullai, hanem a beosztása, a funkciója miatt. Van haladás. Talán egyszer megszűnünk államvédelmi ügy lenni, és teljes jogú, makulátlan múltú, megbízható állampolgárokká válunk.
– Mondja, Marosán elvtárs, elképzelhető, hogy maga lesz az egyedüli, aki nemet mert mondani nekik?
– Elképzelhető, hogy éppúgy egyedül maradok, mint régen. Emlékszik, mit írt rólam az 1956-ban disszidált újságíró, Lendvai: „Egy egész oldalas interjút közöltek Marosán Györggyel, a baloldali szociáldemokraták egykori vezérével és 1956 után Kádár helyettesével. Ezt a nyugdíjas államminisztert 1962-ben minden tisztségéből eltávolították, miután személyes ellentétek miatt egyszerűen elhagyta munkahelyét a pártban. Valóban egyedüli eset ez a kommunista történelemben. De Marosán ma ismét szalonképes. Természetesen a további politikai jövő minden kilátása nélkül."
Eskulits dühös lesz.
– Ez nem igaz. Maga hagyta ott őket. De egyet nem értek, Marosán elvtárs. Ha senki más, de Kádár jól ismeri magát. Mi vezethette őket?

– Valamit csinálni kellett velem a 25 éves évfordulón. Magukból kiindulva arra gondoltak: adunk egy medált és akkor még jó fiúk is leszünk az emberek szemében. Nem Skulikám! Velem ezt a cirkuszt nem lehet eljátszani.

Odahaza feleségemnek nyugodtan, pontosan elmondtam mindent.

Megcsókolt és csak ennyit mondott: – Most én mondom: helyes volt, hogy visszautasítottad. Egyetértek veled, ezek nem érdemelnek mást.

Ebéd után felkerestem Kardost. Tudtam róla, hogy hetek, hónapok óta verekszik, birkózik könyvekért, emberekért.

Az irodájában egymással szemben ülünk. Hallgat engem. Lassan elkomorul, gondterheltté válik. Néz rám értetlenül, hogy ezt az egész rémtörténetet milyen derűs egyszerűséggel mesélem. Amikor befejezem, csak ennyit mond:

– Szomorú vagyok.

– Mondja, Kardos, mit várt ettől a találkozástól?

– Egészen mást. Nem okos, nem politikus így közelíteni meg magát. Két dologtól félek most, Marosán elvtárs.

Döbbenten nézek rá.

– Először is attól, hogy Pullai nem úgy fogja visszaadni a beszélgetést, ahogyan az történt.

– Nézze, ez engem nem izgat. Régóta tudom, hogy rólam spicliktől, provokátoroktól, álbarátoktól már minden információ befutott. Mi a fenét mondhat Pullai? Ha rosszindulatú, csak annyit, hogy visszautasítottam, de nem mondja el az indokokat.

– Miért Pullai beszélt magával?

– Őt bízták meg.

– Miért nem Aczél? – kérdezi idegesen Kardos –, hiszen maga és Aczél között mégiscsak van valami emberi kapcsolat.

– Lehet, hogy Aczél tud valamit, és fél, vagy félti magát.

– De mitől félt engem?

– Hogy a hír majd letöri magát.

– Engem?

– Kedves Kardos, magát és engem, akik megjártuk a poklot Péter Gábor bandájánál, szégyen lenne, ha az ilyesmi letörné. Egyet tudok, engem soha semmi nem törhet már le, legkevésbé ők.

II. Akkor kellett volna elmenni!

Napok óta ünnepi hangversenyeken veszek részt dalosokkal, barátaimmal, az én törhetetlen, egységes kollektívámmal. Cudar idő járja. Hóviharok, orkánszerű szelek verik, dobálják az embereket. Mindenkit besepernek az utcáról. Az idő és az ünnep a beszédtéma. Óriási erőfeszítések történnek, hogy a fő ünnepségeket, különösen a katonai parádét ne homályosítsa el az idő. Egymás után érkeztek és érkeznek a külföldi vendégek, a pártok vezérei, akik a délutáni parlamenti díszünnepségen méltatják a magyar népet a magyar népnek. Délelőtt a Parlament kupolacsarnokában külön erre a célra válogatott díszvendégeknek adták át a magas kitüntetéseket, megfelelő pénzjutalommal. Hullott a Kossuth- és az Állami Díj. Én is ünnepelek, de alsó szinten, a mélyben, az emberek sűrűjében. Énekkel köszöntöm, szórakoztatom az ünneplőket. Lelkesítek s ez visszahat rám, és örülök minden sikernek.

Volt azonban egy kellemetlen élményem is. Az Édosz szakszervezet a szakiskolák számára külön ünnepséget szervezett a jövendőbeli munkásosztálynak. Szép műsort állítottunk össze a végén az Internacionáléval. A karnagy kérte a fiatalokat, hogy énekeljünk együtt. Beintett a kórusnak, megfordult és intett a hallgatóknak is. Mi lelkesen énekeltünk, a velünk szemben álló fiatalok némák maradtak. Kínosan nehéz percek voltak. Vajon nem tudják, vagy nem akarják? Alig vártuk, hogy vége legyen, s keserű szájízzel hagytuk el a termet.

Utolsó szereplésünk helye a Gabona Tröszt volt. Itt örültek nekünk, meg is vendégeltek. Amikor kijöttünk az épületből, pokoli rossz lett az idő. Bemenekültünk néhányan a Vörösmarty cukrászdába egy feketére.

Két helyre akarok még elmenni. Dr. Barát Irénhez és Eskulitshoz. Öltözetem ünnepélyes, díszes, csokornyakkendős. Nekivágtam az útnak. A buszok ideges emberekkel zsúfoltak, az asszonyok felpakolva tolakszanak, törtetnek, sietnek haza. A 4-es autóbusz végállomásán leszállok. Belépek a legendás hírű Bajor-villába, amelynek földszintjén lakik az én kedves barátom. Csókkal fogad, amikor belépek. Örül és korhol egyszerre.

- Nahát, Gyuri, hogy lehet ilyet csinálni, ilyen időben. Rögtön főzök teát, hiszen át van fagyva.

- Csak egy pohár whiskyt kérek. Azért jöttem, hogy gratuláljak magas állami kitüntetéséhez.

- Nekem gratulál és örül, de maga visszautasította. Hogyan fér ez össze? Itt súlyos ellentmondás van - mondja incselkedve.

- Bennem sok minden összefér.

Még nem tudja, hogy én írtam az egészségügyi szaklapban a róla szóló méltatást.

- Kedves Főnéni, ha arra gondolok, hogy magának, Korányi legkiválóbb tanítványának és tudományos örököse legkövetkezetesebb folytatójának, akinek a tbc elleni harcban óriási érdemei vannak, jutott kitüntetés, akkor minden összefér. A maga kitüntetésének tudok csak igazán örülni.

Barát Irén csodálatos ember, kiváló orvos és őszinte barát. Meséltek róla egyszer egy érdekes és jellemző történetet. Magas rangú ávós tisztek keresték fel. Két röntgenfelvételt mutattak neki s orvosi tanácsot kértek. Ő megnézte a felvételeket, szólni akart, de az egyik tiszt közbevágott, nem mondhatja meg, kikről van szó.

- Miért ne mondhatná meg? - kérdezte Barát Irén.

- Az egyik Mindszenty hercegprímásé, a másik Péter Gáboré.

Mindkettő börtönben ült. Barát Irén tájékoztatta őket a betegek állapotáról, a kezelés módjáról.

Barát Irén most 80 éves. Ki mindenkivel volt kapcsolatban az életben?! Ki mindenkit gyógyított meg? Egy biztos: a feleségemet kétszer mentette meg a haláltól. Legutóbb 1952-ben, amikor az ÁVH-val szembeszállva a kitelepítésből felhozta a Korányi klinikára. Majd egy évig a klinikán tartotta. Én csak 1956-ban ismerkedtem meg vele. Barátjává fogadott.

Kint zord az idő, itt benn meleg, minden barátságos és csendes. Nehezen enged el. Szerencse, hogy Eskulits a szomszédban lakik.

Amikor belépek Eskulitsékhoz, látom, hogy dühös.

- Lesz holnap katonai parádé, Marosán elvtárs?

- Biztosan lesz. A protokollt sem isten, sem pokol nem befolyásolhatja, legkevésbé az időjárás. De maga miért fúj?

- Olvassa el a „Magyar Közlöny"-t a kitüntetésekről. A névsor szörnyű. Nem tudok belenyugodni abba, hogy maga holnap nem lesz ott.

- Skulikám, ha akartam volna, ott lehetnék. De én nem akartam! Csakis rajtam múlott.

Vitatkozik velem. Végül megunom.

- Nézze Skuli, a feleségem és maga a hibás ebben.

- Ne tréfáljon, Marosán elvtárs.

– Nem tréfálok. Emlékszik, 1957. október 30-ára, majd december végére. Mit mondtam a feleségemnek és magának? Mit akartam csinálni? El akartam menni, mindent ott akartam hagyni a siker csúcsán. Egyrészt mert csak annyira vállalkoztam, másrészt, mert nem akartam közéleti ember lenni. Nyomott a börtönben tett fogadalmam. Hozzáteszem, azt is éreztem, hogy ennél többet már nem tudok adni. Engem a hatalom nem izgatott, nem érdekelt. Akkor a feleségem és maga majd lenyeltek, igaz?

– Igaz, Marosán elvtárs.

– Hát akkor mit akar? Nem lett volna szabad magukra hallgatnom.

– Sajnálja, hogy maradt?

– Nem. Én soha semmit nem sajnálok, de jól dolgozott az ösztönöm. Emlékszik maga 1957. október 30-ára, a maga és Kádár között lezajlott esti vitára? Az volt a lényege, hogy maga tartson vissza engem sok mindentől. Kádár megtiltotta magának, hogy a beszélgetésről nekem említést tegyen. Ám maga becsületesen elmondta. Ez komoly figyelmeztetés volt. Mindennek ellenére nem sajnálom. Maradtam tovább a vezetésben, nagyon tanulságos volt. Elhatároztam, ha úgy látom jónak, magam állok fel. Maga is tudja, hogy 12 évvel ezelőtt úgy viselkedtek az emberek – a most kitüntetettek egy része –, hogy egy zabszemet nem lehetett volna elhelyezni bennük.

Parlament kupolacsarnok, parlamenti ülésterem, holnap a felvonulás, a díszkaják, miért fáj magának? Vagy a bölcs vezérek, akik az 1968-as csehszlovákiai válságot se látták előre? Legyünk őszinték, Skulikám. Mindhármunkban, feleségemben, magában és bennem is élt illúzió. Az az illúzió, hogy az a nagy katasztrófa, amit 1956 okozott, valamit jelent az embereknek, javít rajtuk, különösen a vezetőkön. Hát nem javított, nem is tanultak.

Április 4-én reggelre szinte varázsütésre megváltozott az idő. A napokig tartó havazásokat csodálatos napsütés váltotta fel. Az évszakhoz képest hideg van, viszont egészséges, száraz hideg. A nagy költséggel és óriási munkával előkészített katonai parádét megtartják. Örülök neki, főképp a kiskatonák miatt, akik két és fél hónapig kemény, fegyelmezett gyakorlatokon készültek a csaknem 30 perces díszfelvonulásra. A meghívottak miatt is örülök. Több tízezer meghívott van a hatalmas tér megnagyobbított tribünjein. Ha fázni fognak is, de legalább nem áznak. Juli lányom – anyja nagy elképedésére – kirándult diáktársaival a hegyekbe. Napokkal előbb megkérdeztem tőle – tudva, hogy KISZ-felvonulás is lesz – kivonul-e.

– Csak azok vonulnak ki, akiket kijelöltek. Aki akart vagy szeretett volna, nem jelölték ki, viszont tudom sok jelöltről, hogy inkább otthon maradt volna. Mi néhányan elhatároztuk, hogy kirándulunk.

Tudom, hogy fáj neki, annál is inkább, mert bátyja a csepeliekkel kivonul.

Gyurit a mama jó melegen felöltöztette. Mielőtt kilépett a lakásból, még visszaszólt lelkes vigasztalással: - Mamóca, figyeld a tévét, integetni fogok neked.

Csend van a lakásban. Ketten maradtunk itthon a feleségemmel.

Bevonultam a dolgozószobámba és nekifogtam megírni a 85 éves Lukács Györgynek szóló üdvözlő levelemet. Szeretem, becsülöm, nagyra értékelem Lukács Györgyöt, mint senki mást ezekben az ünneplő napokban. Lukácsról még sokat fogok írni. Most a levélben csak annyit akarok rögzíteni, hogy nekem felajánlottak kitüntetést és bármilyen képtelenül hangzik is, neki nem. Én elhárítottam. Nagyobb kitüntetés számomra Lukács Györgyhöz fűződő barátságom, ennél többet nem kívánok. Különösen sokra becsülöm, hogy Lukács tudományos munkásságából időt szakított könyveim elolvasására és értékelésére. Ez a gesztus mindennel felér, hiszen Lukács ma, ebben a feje tetejére állított világban, ebben a nagy ideológiai és eszmei zűrzavarban, szemben a marxizmus útját megújító nagy mester. A vele való barátság egyet jelent kapcsolatban lenni a széles nagyvilággal. Szellemi megnyilatkozásai nemcsak értékesek számomra, de bennük önmagamat is ellenőrzöm, immáron 25 éve.

Feleségem a konyhában tortát süt. Délután vendégek jönnek hozzánk. Márkus Laci, Nádas Tibi és a felesége, Éva.

Hirtelen kivágódik az ajtó. Feleségem áll harciasan. Nézünk egymásra.

- Ide hallgass, Édike, nagy szükségem lenne rád. Tudod, hogy nem szoktalak zavarni, de most segítened kell.

- Mit kell tennem?

- Azt akarom, hogy a torta sikerüljön, de nem tudok egyszerre két dolgot csinálni. Gyere, segíts.

Kedélyes akarok lenni.

- Te mindig kétségbe vontad az én sütő- és cukrász képességeimet, de egye fene - s már indulok ki a konyhába. A hallban nyitva a tévé. Megállok a képernyő előtt. Feltűnik Czinege vezérezredes, honvédelmi miniszter, aki elvonul az egységek előtt. Furcsa pletykák járnak róla. Egetrázóan hangzik a hurrá-hurrá üvöltés, de ez sem tompítja el bennem a vele kapcsolatos kínos és kellemetlen gondolatokat. Hónapok óta szóbeszéd tárgya, hogy a Rákosi és Farkas által koncepciós perbe fogott és kivégzett tábornok lánya a szeretője.

A feleségem a konyhából sürget. Otthagyom a tévét. A fene egye meg ezt a Czinege-dolgot. Miért lesz a szám keserű?!

A konyhában feleségem kiosztja rám a feladatot. Amíg ő habot ver, én a krémet keverem.

- Nem zavar a tévé?

– Nem zavar.

– Tudod, azért hagytam nyitva, mert látni akarom Gyurit. Ígérte, hogy integetni fog.

Amíg feleségem beszél, áll a keze.

– Vigyázz – szólok rá –, a habbal nem lehet játszani. Állandóan és egyenletesen verd.

Látom, hogy beszélgetni szeretne. Végre megszólal:

– Nem fáj a szíved?

– Miért fájna? Te tudod a legjobban, egészséges és erős szívem van még. Miért kérded?

– Mert nem vagy ott.

Játszom az értetlent.

– Hol nem vagyok?

– Hát ott a téren.

– Erről van szó. Nézd, kisanyám, nem fáj a szívem és én nem is akartam ott lenni.

– Furcsa ember vagy te. Ki tudod kapcsolni magad az ilyesmiből. De miért nem vagy ott, hiszen annyit tettél?

Szeretném másra terelni a beszélgetést. Rászólok.

– Nézd már meg a tortát, nehogy odaégjen.

Hirtelen ugrik fel, kihúzza a tepsit.

– Nincs semmi baj.

Visszaül. Néz rám vádlón, keserűn.

Ez így nem jó. Most gyors és hatásos beavatkozás kell.

– Tizennégy évvel ezelőtt te voltál az, aki ellenezted, hogy még egyszer beszálljak és közéleti ember legyek. Aztán meg egy év múlva fel akartam állni, mindent ott akartam hagyni, de te és Skuli majd lenyeltetek.

Próbálom enyhíteni a hangulatot. Felállok, odamegyek hozzá, megölelem és szinte könyörögve mondom.

– Kisanyám, te tudod, hogy nézett ki ez az ország 39-től 45-ig, és az utolsó 25 év is sok mindent mond számodra. Most én kérdezem tőled, a sokat szenvedett és megalázott embertől, gondoltál-e arra, hogy valamikor 25–30 év múlva csak ilyen és hasonló gondjaid lesznek? 32 éves házasok vagyunk. Itt ez a két gyerek. Ennek örülj, ezt lásd. Ez több, mint amit mi kívánhattunk az élettől. Mit akarsz még?

III. Vissza a pártba?

Egyik este Kardos keresett, meg is állapodtam vele, hogy találkozunk, méghozzá nem a könyvkiadóban, hanem a Berlin étteremben.

Most itt ülünk egymással szemben.

– Érdekes és furcsa dolgok vannak avagy még csak lesznek maga körül – kezdi a mondókáját.

– Ne tréfáljon, miről van szó?

– Az utóbbi napokban kétszer volt hivatalos tárgyalásom Aczéllal. Sok problémánk és vitánk van a könyvkiadás terén, és sajnos néha feleslegesen megkötik az ember kezét, különösen az élő magyar irodalomban.

Értem én Kardost. Már köztudomású, hogy a 25 éves évfordulóra meghirdetett pályázatok nem jártak a várt eredménnyel. Ezen az évfordulón kevés a kort, az időt, a társadalmat, az embert ábrázoló mű jelenik meg. Régóta folyik nyilvános vita, nemcsak a könyvkiadás anyagi, gazdasági oldaláról, de az irodalompolitikai helyzetről is.

A legfájdalmasabb, hogy nincs, nem akar megszületni Magyarországon a munkásirodalom, de a költészet, a zene és más területeken sem ékeskedünk.

Ilyen témákról folytak a beszélgetései Aczéllal. Az első alkalommal Aczél megkérdezte Kardost – mit szólsz Marosánhoz?

– A kitüntetéssel kapcsolatban? Ha velem történik ez, én is csak azt feleltem volna, amit Marosán. Micsoda mód, stílus ez? Kitüntetést kell adni. Így nem intéznek ügyet.

Aczél azt is elmondta Kardosnak, hogy Pullai rendesen adta vissza a velem való beszélgetést.

Kardos, aki Aczéllal jó barátságban van – együtt ültek Rákosi börtönében –, megkérdezte tőle:

– Miért Pullai beszélt Marosánnal?

– Mert őt jelölte ki a PB.

– Hagyjuk ezt a kijelölést. Miért nem jelöltek ki téged? A te kapcsolatod, viszonyod egészen más Marosánhoz. Feltételezem, ha te beszélsz vele, talán

az eredmény is más lett volna. Véleményem szerint rossz volt az indítás. És mondd, mit vártok ti Marosántól?

- Többet.

- De mit?

Aczél némi habozás után mondta el, hogy Kádár írt Marosánnak és küldött neki képet 1969-ben. - Ezt ismerem - szólt közbe Kardos. - Marosán ezt a gesztust kedves és korrekt levélben meg is köszönte. Mi mást tehetett volna?

- Miért nem vette fel a telefont?

- Minek?

- Hogy személyesen beszéljen Kádárral.

- Ne tréfálj, Aczél elvtárs. Ugyanilyen joggal vetheti fel Marosán, miért nem vette fel a kagylót Kádár. Szóval a hiúság és a presztízs fontosabb? Ez így nem jó. Ezt elrontottátok. Tegyük fel, hogy Marosán úgy jár el, ahogyan ti elképzeltétek. Jelentkezik Kádárnál, hogy beszélni akar vele, majd Kádár fogadja. - Tessék, Marosán, beszélni akartál velem, mit akarsz? Mondd, végiggondoltátok ti ezt? Nézd, Aczél elvtárs, komolyan kell foglalkozni Marosán második könyvének kiadásával. Szerződésünk van. De ti egy éve visszatartjátok. Mikor döntitek már el, mehet-e? Miért nem kapom vissza a kéziratot?

Aczél idegesen vág vissza.

- A könyv számára nyitva az út, bár van egy PB-határozat, hogy a párt vezető szerveinek jegyzőkönyvi adatai, dokumentumai nem szerepelhetnek regényben vagy életrajzban, és különösen érvényes ez a PB-ülésekre. A kéziratot visszakapod. Arra kérlek, hogy Óvárival még egyszer fésüljétek át.

Így váltak el. Néhány nap múlva ismét találkoztak, és a tárgyalás végén Aczél újból rám terelte a beszélgetést. De most már valahogy többről volt szó.

- Miről? - kérdezem Kardost.

- Nézze, Marosán elvtárs, őszintén megmondom, nekem nem volt és most sincs olyan megbízatásom, hivatalos megbízatásom, hogy én magát valamire rábeszéljem. Ezen a beszélgetésen azonban Aczél kijelentette, elviselhetetlen számukra, hogy Marosán nem tagja a pártnak és nem is kéri a visszavételét. Megkérdeztem, miért nem beszélnek erről ők magával. Remélem - mondtam Aczélnak -, nem tartasz engem postásnak. Azt akarod, hogy én mondjam ezt meg Marosánnak? Aczél ideges lett, és azt mondta, próbáljam rábeszélni magát, jöjjön vissza a pártba, legyen újra párttag.

Kardos szavaira elkezdek nevetni. Néz rám kissé szomorkásan és folytatja.

- Azt mondtam Aczélnak: úgy látom, nektek van szükségetek Marosánra

és nem fordítva. Úgy ítélem meg a helyzetet, Marosán elvtárs, hogy a pártba való visszatérése napirendre került.

Mindent vártam, csak ezt nem. Nézünk egymásra. Bennem emlékek kavarognak, emberekről alkotott vélemények cikáznak. Volt idő, amikor magamban azzal gyanúsítottam Kardost, hogy speciális megbízatása van. Sok mindent megértett, elfogadott tőlem a vitában, de a pártból való kilépésemet nem helyeselte. Nem tudtam meggyőzni.

– Mondja, Kardos, baj van, hogy személyem és párttagságom ügye újból napirenden szerepel?

– Nézze, Marosán elvtárs, mindketten tudjuk, hogy baj van, sok baj. Közben készülnek a kongresszusra. Sok a pletyka is. Kádár fáradt, beteg, szeretne elmenni. Különböző nevek dobódnak be a közéletbe. Biszkut, Komócsint, még Gáspár Sándort is első titkárként emlegetik.

– Ugyan már, én ezt nem hiszem el. Kádár lehet fáradt, beteg, de csak addig valaki, amíg ott van, és ha már nem lesz ott, átlépnek rajta. Valójában ebből a garnitúrából senki sem alkalmas Kádár helyére. Nem azt mondom, hogy nem lehetséges a csere, hanem azt, hogy nincs alkalmas személy. Jól ismerem Kádárt, ő első titkár akart lenni. Ma ő a helyzet ura. Ez a PB az ő képmására van teremtve. Kádár teremtményei mind. Van olyan pletyka is, hogy sokan nyugdíjba mennek, új, friss erővel töltik fel a KB-t és a PB-t a kongresszuson. Ezt sem hiszem el. A következő kongresszus, ahogy meg tudom ítélni, reprezentatív, ünneplő kongresszus lesz, amelynek fő mondanivalója; minden rendben van, elvtársak, ezt kell továbbvinni. Nem akarnak, nem fognak eltűrni a 25 éves évfordulón ünneprontást, annak ellenére, hogy – bizonyos tekintetben – válságos a helyzet. Én pedig nem vagyok könnyű eset, a csúcson lévőkkel való viszonyomat ismerve.

– Szirmai már halott, így elhárult a legnagyobb személyi akadály – kezdi az agitációt Kardos.

– Vannak ott még néhányan, akikkel nem ülök egy asztalhoz, egy pártban pedig különösen nem leszek. 1966-ban már történt hasonló kísérlet velem. Akkor sem hittem, most sem hiszek benne.

– Egyet kérek magától, Marosán elvtárs.

– Tessék!

– Ígérje meg, hogy gondolkodik rajta.

Hosszú beszélgetés után váltunk el Kardostól azzal az ígéretével, hogy mindent megtesz könyvem megjelenése érdekében.

Gyalog indulok hazafelé. Tépelődöm, gondolkodom. Itt valami új kezdődik, de mi? Visszamenni a pártba? Én kérjem a visszavételemet? Hogyan, miért?

Feleségemet valósággal letaglózza a hír. Néz rám. – Mi akar ez lenni? Mit akarnak?

– Valaminek mégis történnie kellett vagy készül történni, hogy újból és így kerül elő ez a dolog. Háromfélére gondolok. Az első a „Népszabadság"-nak adott interjú és annak nemcsak magyar, hanem külföldi visszhangja. A másik a könyv. Emlékszel, mit mondtam neked tavaly, amikor Kádár levelet írt és képet küldött? Elolvasta a könyvet. Mire gondolhatott? Ha Marosán ezt ilyen jól megírta, megírhatja a folytatást is. Próbáljuk Marosánt visszahozni a pártba. Most már elhiszem, hogy a második kötet is sikerült.

– Akkor miért nem adják ki? – kérdezi ingerülten a feleségem.

– Ha a könyv megjelenne, akkor az 1962-es lemondásomra is fény derülne. A harmadik gondolatom pedig a Lukácsékkal való szoros, baráti kapcsolat. Ez is sok veszélyt hozhat számukra. Félnek tőle. Lukács és Marosán egyenként is veszélyes, de a kettő együtt különösen.

– Mit akarsz most tenni?

– Várok és gondolkodom.

IV. „Tüzes kemence"

Minden hajnalban az uszodában vagyok. Nem mondom, nehéz felkelni, különösen télen fagyban, hóban, amikor az ágy, mint az anya öle tart fogva. Szinte istenkísértés kimerészkedni a szabadba, de ha már kint vagyok, megnyertem a napot. Mindenért harcolni kell, semmit nem adnak ingyen. Mások is megtehetik, nem luxus. Miért nem teszik? Nem tudnak élni és az életért áldozatot hozni. Az úszástól szinte újjászületek. Aztán néhány szót váltok Sárosival, Székely Évával. Elhangzik egy-két vicc és már búcsúzom is.

Jár ide egy csodabogár, a Malonyai, vagy ahogy én hívom, a színházmester. Vele is tréfás, vicces a barátkozás. Egyik reggel, Malonyai kissé fölényesen, csipkelődve kezd velem társalogni. – Uram, jó sajtója van.

Elengedem a fülem mellett, mert nem tudom, mi rejlik a csipkelődés mögött. Malonyait mindig úgy szólítom, úgy üdvözlöm, mint az uralkodó osztály tagját. Ő sem marad adós.

– Uram, megismétlem, kitűnő sajtója van. Olvassa el a „Kritika" legújabb számát, Almási nagyfiút csinált magából és a „Tüzes kemencé"-ből.

Megdobbant a szívem. Az első könyvem hosszú huzavona után még 1968. januárban jelent meg. Kapott néhány, nem is rossz kritikát. Júniusban éppen a „Népszabadság"-ban, méghozzá akkor és azon a napon, amikor Dubček vezetésével csehszlovák párt- és állami delegáció járt itt. Ez jól időzített politikai gesztus volt, de nem felém. A delegáció egyik tagja, Hajek külügyminiszter, régi barátom, volt baloldali szociáldemokrata, a munkásegység és az egyesülés harcosa. Inkább neki szólt. Ezután nagy csend. Mesterházi Lajos a „Népszavá"-nak írta meg a könyvről a kritikát, de nem közölték, levélben kért tőlem elnézést.

Sietek át Budára. Megveszem a „Kritiká"-t, nézem a borítólapot. Rajta nem kisebb cím: „Egy memoár a sikerlistán". Nekidőltem a falnak, melegem lett. Mindent vártam, csak ezt nem. Felállásom óta ez volt irántam az első emberi, sőt több: politikai gesztus. Rohanok haza, megreggelizem, bezárkózom a szobába és nekifekszem az olvasásnak. A „Tüzes kemencé"-ről nem egy szokványos értelemben vett kritika született, hanem tulajdonképpen az

egész memoárirodalomról szóló, elvi szintű értékelés. Nemcsak az lep meg, hogy Almási a „Tüzes kemencé"-t használja fel, hogy általános kritikai megjegyzéseket fűzzön a megszaporodott memoárirodalomhoz, de minden kritikai észrevétele is helytálló. Almási nem tudhatta, hogy a „Tüzes kemence" kísérlet volt.

Sorsdöntő lett számomra ez az írás. Amennyire örömet szerzett, annyira felkavart és megzavart. Különösen a felállított mérce! Almási kritikai tanulmányaitól érdekesebb, fontosabb lettem.

Az 1956-ban játszott szerepem és harcom miatt általában, de különösen a jobboldalinak bélyegzett rétegek előtt több mint gyűlölt ember voltam, és maradtam is. Nehéz napjaim következtek. Alig tudtam dolgozni. Második könyvem lektorálva, a szerződés aláírva. Kardos, a Magvető igazgatója már fel is küldte az „istenek tanácsá"-hoz, ahol a könyv végső sorsa eldől. A könyv politikai bizottsági téma. És már gépelés alatt van a harmadik könyvem is. Mi lesz most? Almásinak az a megjegyzése, hogy Marosán újraírja a magyar memoárirodalmat, ezután nehezebbé teszi a dolgomat. Valaki egyszer tréfásan azt mondta, hogy a „Tüzes kemence" akkor bukik meg, ha kötelező olvasmány lesz, ha már a párt és a SZOT főiskoláján ajánlják a hallgatóknak. Tele vagyok gonddal, kétellyel, nyugtalansággal.

Ilyen hangulatban írtam köszönőlevelet Almásinak. Válasza hamar megjött, elhárította a köszönetet, mondván, hogy a kritikus nincs ehhez hozzászokva. Ajánlotta, üljünk le egy beszélgetésre, amit örömmel fogadtam el.

Írnom kell Almásiról, hiszen régen, 1947 óta ismerjük egymást. Sárosi révén ismertem meg, aki a BVSC úszóedzője volt, és aki sok világklasszist nevelt a magyar úszósportnak. Engem is bevett a „gyermekei" közé, Székely Éva, Gyenge Vali, Szőke Kató, Tumpek és mások jelenlétében osztoztam a pályán. Sárosi nagyon vigyázott rám, de a tanítványai is. Hamar feltűnt nekem két érdekes fiatal, akik nagy szerelemben voltak. Almási és Sebő Ági. Tréning alatt mindig egymás mellé ültek, de Sárosi hamar vízbe parancsolta őket.

Ismertem Almási édesapját, aki velem együtt Braun Soma tanítványa volt, régi szervezett vasas munkás. 1956 tavaszán a börtönből szabadulva újra találkoztam velük. Bár gyanús, „leprás" ember vagyok, Sárosi és gyermekei újból befogadnak. Almási és Sebő Ági már férj és feleség, Székely Éva is férjhez ment, van egy tündéri szép kislánya. Gyenge Vali, Tumpek mind-mind megnőttek. 1956 tavasza–nyara gyorsan elrepült. Olimpiai év, nagy volt a hajtás, felfordulás, vihart éreztem. Almásival furcsán alakult a viszonyom. Sokáig üldözött ember volt. Rajta voltak, gyötörték. Nem értettem egyet azzal, amit vele és néhány társával csináltak. Nem a régi barátság befolyásolt, hanem az igazságérzetem, hiszen a legfelsőbb vezetésben mennyivel bűnö-

sebb, kompromitáltabb emberek is ülnek. Néhányszor szóvá is tettem Szirmainak, minden eredmény nélkül. Később jöttem rá, hogy Szirmainak miért nem kellett Almási. Mert nem szerette a tisztességes embereket, csak azokat, akiket felhasználhatott, akikkel manipulálhatott.

Almásival ebben az időben is sokszor találkoztam, a Szőnyi úti uszodából nagy sétákat tettünk, beszélgettünk, politizáltunk, vitáztunk. Soha nem panaszkodott. A magyar viszonyokra jellemzően alakult ez a barátság. Én leléptem a csúcsról, Almási be- és fellépett a magyar irodalmi közéletbe. Komoly neve, vitathatatlan szakmai tekintélye van. Kiderült, hogy neki nehezebb volt vállalni engem, de vállalt. Elvbarátai szidták és átkozták, hogy egyáltalán szóba áll velem. Tudott arról, hogy írok, de kételkedett, hogy lesz-e bátorságom őszintének és igaznak lenni. Ez a régi barátság, ami több mint 20 éves, állja az időt.

Most itt ülünk egymással szemben a Diplomata presszóban. Ismét megköszönöm a kritikáját, de elhárítja.

– Nézze, Marosán elvtárs, a Tüzes kemencét jónak, sikerültnek tartom. Ebben a műfajban a magáé a legsikerültebb, ezért használtam fel. Őszinte és tisztességes. De mi van a folytatással?

– Készen van, már a szerződést is aláírtam.

– Elolvashatom?

– Természetesen, boldogan adom oda magának, izgat, hogy mennyire sikerült a maga mércéjét megközelítenem.

Néhány nap múlva felküldtem a lakására a második könyvet.

Büszkének és elégedettnek kellene lennem, mégsem vagyok az. Örökös kételyeim minden tevékenységemet kísérik. Almási újakkal tetézte ezeket. Tisztában vagyok magammal, képességeimmel. Ha nem is az írás, de az élet, a mozgalom, a politika és a vezetés területén. Kritikus, válságos időkben azt hiszem, jól vizsgáztam. De ettől nem váltam elbizakodottá, önteltté. Soha nem akartam több lenni vagy többnek látszani, mint ami vagyok. Senkit nem sajátítottam ki, soha senki nem végezte még el helyettem a feladatom.

Rágtam, ettem magam. Tíz nap telhetett el, amikor Almási késő este jelentkezett. Már ágyban voltam. Kiugrottam.

– Kiolvastam a könyvét – mondja harsány hangon. – Maga engem komolyan meglepett, nagyszerű könyvet írt. Szeretném, ha feljönne hozzánk beszélgetni, van kedve?

– Boldogan.

Amikor a megbeszélt időpontban beléptem Almásiék szerény, majdhogynem szegényes lakásába, meglepődtem. Olyan tehetségnek, mint Almási, több járna. Dolgozószobája viszont, amely roskadozik a könyvektől, nem kis

irigységgel töltött el. Magam is könyv- és könyvtárbolond voltam, de valamennyi könyvtáramat vagy a Horthy-rendőrség verte szét, vagy Péter Gábor bandája lopkodta el. Az utolsó nagy könyvtáramat magam romboltam le. A költözködés indokolta, a könyvek nem fértek volna el az új lakásban. Közös elhatározással csak annyit hagytunk meg, amennyi a gyerekek tanulásához vagy az én munkámhoz feltétlenül szükséges.

Almásiéknál hamar otthonosan éreztem magam. A szobában kávéillat, az asztalon konyak. Legnagyobb csodálkozásomra Almási még egy nagy szivarra is rágyújtott. Már első szavai mellbevágtak.

– Bátor ember maga, Marosán elvtárs. Régen olvastam ilyen őszinte, érdekes, izgalmas, politikai krimit. Ez utóbbi megjegyzésemet ne vegye lebecsülésnek, inkább dicséretnek. Az egész könyv lenyűgöző, pestiesen mondva, pofonvágó. És aminek igazán örülök, irodalmi szempontból is rangos mű. Ki fogja állni a szakmai kritikát is. Magából majdhogynem író lett, akár akarta, akár nem.

Hallgattam Almásit, de már kezdett sok lenni. Közbe akartam szólni, nemcsak azért, mert mindig volt bennem valami idegesítő zavar, ha a szemembe dicsértek. Almási azonban nem engedett szóhoz jutni.

– Nézze, Marosán elvtárs, amit mondtam, írásba adom magának. Semmi okom, jogom nincs, de felesleges is lenne szépeket mondani. Soha ilyen közel nem éreztem magam és nem jutottam el magához, mint ezen a könyvön keresztül. Az ember írása árulkodik, akaratlanul is sokat elmond írójáról. No és Bözsike, ő egy külön fejezet. Szörnyű élete lehetett, de kitartott maga mellett. Ragyogó felesége van. Szóval a könyv a vártnál is jobb. Nagy dolog lesz, ha megjelenik, mert a könyve több mint dokumentum. Nagy politikai tett és hiteles is. De nemcsak dicsérni akarom, akad javítanivaló is bőségesen. Sőt, van a könyvnek olyan része is, amivel nem értek egyet. Különösen a befejező rész, 1956 tavasza és nyara. Jól van megírva, lebilincselő, különösen a Rákosival folytatott drámai beszélgetések. De a koncepció nem jó. Nem volt olyan egyértelmű, legalábbis még akkor a magyar események ellenforradalmi jellege. Nem kellett volna feltétlenül abba torkollnia. Ez az események túlzott leegyszerűsítése. Szeretném, ha ezen elgondolkodna és felülvizsgálná ezt a koncepciót. A mai bonyolult világ és a magyar helyzet, a benne szereplő emberek, az egész téma mélyebb elemzést kíván, az események árnyaltabb megközelítését, szóval mindazt, ami a kort jellemezte, és végső soron súlyos és megbocsáthatatlan tragédiába sodort mindnyájunkat. Nem szabad az egész Nagy Imre-féle próbálkozást szinte céltudatosan ellenforradalminak jellemezni – folytatta Almási. – Gondoljon arra, hogy most is vannak a felső vezetésben olyanok, akik – Nagy Imrével együtt – nem akartak ellenforradalmat. Kérem, gondolkodjon ezen Marosán elvtárs.

Amíg Miklós a szivarjával volt elfoglalva, felhasználtam az alkalmat és közbeszóltam.

- Eredetileg ez a könyv csak 1956. március elejéig szólt, azzal a zárófejezettel, hogyan jövök ki a börtönből, és a másnapi - Rákosival és Hegedűssel való - beszélgetésről. Amikor azonban Kardos elolvasta, kijelentette, hogy így nem szabad befejezni, ez fejbe vágja az olvasót, aki rögtön baltáért nyúl, mert Rákosi itt a legszörnyebb. Úgy jutottam arra az elhatározásra, hogy egészen az 1956-os júliusi KB-ülésig folytatom, így lezárom a Rákosi-korszakot, és őt magát is megfelelő helyre teszem.

- Nem erről van szó, Marosán elvtárs. Ez a rész izgalmas, meggyőző is. Nem lehet letenni. De ennek a résznek felül kell vizsgálni az egész koncepcióját.

Almási már olyan határozottan mondta ezeket, hogy kénytelen voltam mélyebben belemenni a vitába.

- Nézze, Miklós, nekem nem kell utólagosan okosnak lennem a helyzet megítélésében. Magatartásomat olyan szörnyű eseménysorozat után, amelyen keresztülmentem, nem szükséges magyaráznom. Elismerem és nem tartom kizártnak, hogy azért reagáltam a dolgokra úgy, mert a börtönből jövök ki szörnyű hat esztendő után. Érzékeny vagyok mindenre. Különösen azért, mert az országot és a tömegeket, a szellemi erőket, az eseményeket, a szenvedélyeket jobban ismerem, mint Rákosi és bandája, és jobban, mint Nagy Imre és a körötte nyüzsgő világ-okosok. Ne feledje - és ez a döntő -, a katasztrófa engem igazolt, nem pedig a bűnöktől, gazságoktól terhes okosokat. Ezzel a véleményemmel sokáig, szinte az utolsó órákig egyedül voltam. Velem azért volt és lesz nehéz dolguk az elvtársaknak, mert egyedül én voltam az, aki reálisan mérte fel a helyzetet, a katasztrófa veszélyét, és ezért már-már őrültnek tartottak. De megígérem magának: gondolkodom rajta.

Van ennek az egész problémának egy bosszantóbb, számomra elviselhetetlen része. Három korszakban kerülök sorsdöntő kérdés elé. Először Rákosinál a Rajk-ügyben. Most már maga is ismeri ennek a hiteles történetét vagy legalábbis annyit, amennyit én tudtam. Egyedüli vagyok a csúcson, aki nem fogadja el a Rajk-ügyet, ezt meg is mondom Rákosinak, Farkasnak, Révainak, és mégis a helyemen maradok a saját katasztrófámig. Ma már nem vitás, hogy végső soron Rajk- és a hasonló ügyek juttatják az országot az 1956-os katasztrófáig.

A második súlyos döntésem: nem akarom, hogy Rákosit leváltsák. Nem tisztelet vagy hűség kérdése ez, hanem egyszerűen a helyzet reális felmérése, mert Rákosi leváltása azokat is maga alá temetheti, akik őt leváltják. Képtelen helyzetbe kerültem. Senki nem hallgat rám. Rohanok a katasztrófába.

Szinte tudatosan. De ugyanazt teszik nálam sokkal tájékozottabb és felkészültebb emberek is. Eltűrök, elszenvedek minden mocskot. Hat év börtön ellenére nevemet és becsületemet sárba taposták. Emlékezzék csak. Volt-e súlyosabb bélyeg 1956 tavaszán és nyarán, mint hogy rákosista, sztálinista?

– És mi volt a harmadik? – kérdezte Miklós.

– 1962-ben, amikor felállok, majdnem ugyanazok a vezetők azt mondják rólam, hogy nem vagyok normális. Maga velem együtt nagyon jól tudja, milyen bajok voltak és vannak. Végül 1965-ben kilépek a pártból. Nézze, Miklós, nekem erről a korszakról is vallani kell. Nehogy azt higgye, hogy az igazamat keresem. Itt van a csehszlovák, a lengyel fejlemény, a szovjet-kínai viszony. Vagy az én koncepcióm hibás, vagy a tisztelt elvtársaké.

– Hogy áll a folytatás? – kérdezte.

– Az is készen van, gépelik.

– Elolvashatom?

– Hogyne. Örömmel adom oda magának. Maga és Kardos egyidejűleg kapják meg. De előre figyelmeztetem, hogy ez a csőd, a szégyen, a gyalázat könyve lett. Nem nagy szakaszt ölel fel, de a legdöntőbbet: 1956. augusztus 1-jétől 1957 végéig.

– Szinte hihetetlen. Röpke hat év alatt három ilyen könyvet összehozni. Hogy bírja? Mit csinál azután, ha már kész a következő kötet is?

– Látja, ez nagy kérdés.

– Tudja, Marosán elvtárs, könnyebb a maga további munkájáról dönteni, ha őszintén felel arra a kérdésre, mi vezette, mi volt a szándéka, mit akart elérni ezekkel a könyvekkel.

– Nézze, Miklós, amikor mindent otthagytam, légüres térbe kerültem. Életem talán legnehezebb korszaka következett. Gondolkodó, aktív ember voltam mindig. Ha nem hangzik nagyképűségnek, tetemre akartam hívni a múltat és a történelmet, az egész magyar és nemzetközi munkásmozgalmat, hogy vallomást tegyek azokról a korszakokról, amelyekben cselekvően részt vettem. Lehetetlennek tartottam, hogy egy marxista munkáspolitikus és vezető ne csináljon számadást, nemcsak önmagának, hanem a kortársaknak és a következő nemzedéknek is. Semmi mást nem akartam, csak egy dokumentumot összeállítani történészek és írók számára. Publikációra nem gondoltam. Arra még kevésbé, hogy ezzel pénzt is lehetne keresni. Ha az utóbbit akartam volna, akkor 1956-ban a szabadulásom után, vagy 1962-ben a felállásom után – bár minden okom és szükségem megvolt erre – mégse tettem. Elhagyhattam volna az országot és megírom, ami addig velem történt. Világbotrány lett volna, én pedig gazdaggá váltam volna. Többet tudok a kommunistákról, mint az a sok szélhámos Kossuth- és Sztálin-díjjal kitüntetett, akik

mindenkit kiszolgálva, majd azután leköpve, mindenről írnak, beszélnek, csak a saját felelősségükről nem. De nekem ez nem fekszik.

Akiknek odaadtam az első könyvemet elolvasni, nem hagytak békén. Add be, tanácsolták. Jött a nagy probléma: a Kossuth vagy a Táncsics legyen-e a kiadója. A Kossuth kiesett. Nem voltam párttag.

- De hát ott nemcsak párttagok könyve jelenik meg - szólt közbe Miklós.

- Az igaz, de én Marosán György vagyok. A Kossuthnál mindenki megjelenhet, csak én nem.

- Ez disznóság - tört ki Miklósból.

- Nem, ez politika, a kiváló vezetők politikája. A Kossuthot tehát el kellett vetni annak ellenére, hogy a könyv témája nemcsak a szűken vett munkás- és szakszervezeti mozgalom, hanem a két párt tevékenységének a munkásegységgel kapcsolatos hiteles története. Maradt a Táncsics, amelyről köztudomású, hogy a SZOT-é, és profil szempontjából teljesen megfelelt.

- Miért nem kísérelte meg más kiadónál is - veti fel Miklós -, hisz az életrajzi jelleg a szépirodalmi területekre is kiterjed.

- Bevallom őszintén, erre nem gondoltam, főképp azért nem, mert nem is volt szándékomban az írást nyilvánosságra hozni.

- Maga túloz, Marosán elvtárs.

- Tudja mit, elmondom magának, milyen kálváriát jártam a Táncsicsnál is. Felvittem a könyvet az akkori igazgatóhoz, Kádárhoz, bár még csak a fele volt kész. 1964-et írtunk, amikor Kádár átvette, néhány hetet kért. Tudtam, hogy azonnal Gáspárhoz viszi, és kézről kézre fog járni. Így is történt. Sok idő telt el. Végre jelentkezett. Már írásban volt egy nem is rossz lektori vélemény. Hosszan, parttalanul beszélgettünk. Végül megkérdeztem, milyen felhatalmazása van a könyv kiadására. Megdöbbentett, de jellemző volt a válasza:

- Nézze, Marosán - kezdte -, teljhatalmú felhatalmazásom van. Azt csinálok vele, amit akarok. Úgy látom jónak, ha nem adom ki, abból nem lesz baj. De a könyve jó. Írja tovább.

- Szemtelenség, disznóság volt így elintézni - tört ki Miklósból.

- Meg voltam győződve, hogy az igazgató elvtárs nem a saját elhatározásából mondja, vagy teszi azt, amit tesz. Ilyen utasítást kapott Gáspártól. Nem nyugodtam bele és már nem is a könyv miatt, de tudni akartam, mi a helyzet velem és körülöttem. Levelet írtam a párt Központi Bizottságához és tiltakoztam az ilyen hozzáállás miatt. Hamar megjött a válasz, méghozzá egy igen okos osztályvezetőtől, akit frissen vittek be az apparátusba, és akinek ez a szakmája.

- Csak nem a Köpeczi? - kérdezte Miklós.

– De igen. Köpeczi osztályvezető elvtárs csak annyit írt, hogy a kiadónak ehhez megvan a joga. Megtöröltem a számat.

– Ez nem igaz, nem lehet igaz, Marosán elvtárs.

– Dehogynem. Kaptam én már ennél különb pofont is. Ekkor még párttag voltam. Az elutasítás nyilvánvaló volt, de egy haszonnal azért járt: a könyv jó, sikerült. Mert, ha rossz lett volna, színvonaltalan, érdektelen, boldogan kiadták volna, hogy ezzel is dokumentálják, Marosán kiégett ember, csak egy ilyen könyv telik már az erejéből.

Mint egy megszállott feküdtem neki a munkának. Amikor kész lett és gépelték, megállás nélkül láttam hozzá a folytatáshoz. Közben kiléptem a pártból.

– Miért lépett ki, Marosán elvtárs?

– Ez nem volt kapcsolatban a könyvvel. Nem akartam én publikálni. Tisztában voltam a helyzetemmel, untam a hercehurcát. Tudtam, hogy könyvem politikai kérdés, és még egy elutasítás több mint pofon lett volna. Tudod mit, mondta Horváth Zoli: vidd fel a kiadói főigazgatóhoz, Simóhoz. 1966 januárjában felvittem. Simó kedvesen, barátságosan fogadott, csak a könyv nagy terjedelme miatt kiáltott fel. Ehhez sok idő kell, Marosán elvtárs. Van időm, tudok várni. Ide csak azért hoztam, mert nem akarok vele házalni. Elmondtam a Táncsicsnál Kádárral való esetemet, de ő csak legyintett. Kértem, döntsék el a könyv sorsát. Nyolc hónapig volt nála. Simóról is feltételeztem, hogy ha máshoz nem, de Aczélhoz rögtön elviszi a könyvet, és hogy kézről kézre adják. Nagyrészt a második kötet is kész volt már, amikor végre hívott Simó. Tényleg boldogan újságolta, hogy a könyv zöld utat kapott. Elkészítettünk egy lektori véleményt is. Megkaphatom? – kérdeztem. Természetesen. A Magvetőt jelöltük ki a kiadásra. Majdnem elnevettem magam, mert mint olvasó ember tudtam, hogy minden problémás könyvet a Magvetőnél adnak ki. De örültem is, mert a Magvető főképp az élő magyar irodalom kiadója. Kardos igazgató majd jelentkezik Önnél.

Legnagyobb meglepetésemre dr. Kardos György, a Magvető igazgatója néhány nap múlva már keresett is. Ekkor még nem gondoltam arra, hogy az „istenek tanácsa" révén belép az életembe egy ember, akinek ilyen jelentős szerepe lesz további életemben.

– Kardos igen rendes ember – szólt közbe Miklós.

– Barátaim is hasonlóan vélekedtek róla. Csak egy kifogásuk volt vele kapcsolatban, hogy ÁVH-s volt. Ez így nem volt igaz. Kardos Pálffy helyetteseként dolgozott a Katonapolitikán. Pálffy letartóztatása után nemsokára őt is letartóztatták. Keresztülment ő is a kínzókamrán. Súlyos ítéletet nyomtak rá, de szerencsésen életben maradt. 1954-ben szabadult, rehabilitálták és

visszatért a BM-be. Ahogy meg tudom ítélni, már nem tudott beilleszkedni, és a könyvkiadás területére került.

- És ezt igen tehetségesen csinálja - vetette közbe Miklós.

- Maguk illetékesebbek ezt eldönteni. Kardos elmondta, hogy régen tud a könyvről és maga vállalja a lektorálást. Elmeséltem neki a könyv eddigi történetét. Szó került a felállásomra és a pártból való kilépésemre is. A felállást megértette, a pártból való kilépést helytelenítette. Ez volt az egyetlen téma, amiben soha nem tudtunk megegyezni. Elkezdtünk dolgozni. Heteken keresztül, több órát töltöttünk együtt, lapról lapra fésülve át a könyvet. Rengeteget tanultam tőle a könyvszakmából. Kardos végül nyomdába adta a könyvet, és hála Bolgár Imrének, a Zrínyi Nyomda igazgatójának, mert soron kívül vállalta a könyv szép nyomdai megmunkálását.

- Tehát egyenesbe jött - szólt közbe Miklós.

- Minden úgy nézett ki. De túl szép volt ahhoz, hogy igaz is legyen.

Elfáradtam a munkában, rendezni is akartam gondolataimat és elhatároztam, hogy Hajdúszoboszlóra utazom pihenni. Elutazás előtt Horváth Zoltán hívott át magához egy kedves hírrel. Az egyik nyugatnémet kiadó érdeklődik a könyv iránt, mert német vonatkozása is van. Kértek egy fejezetet lefordítani. Horváth Zolival a „Pékség első éjszakáját" választottuk, és egy rövid életrajzot csatoltam hozzá. Mindkettőt átadtam Horváthnak, hogy fordíttassa le és továbbítsa. Horváth Zoltán egy példányt elküldött a jogvédő irodának, amelynek vezetője, dr. Tímár, nagy karriert futott be. Rákosi és Péter Gábor bandájának címeres tagja volt. 1962-ben a személyi kultuszról szóló határozat után le kellett váltani a Legfelsőbb Bíróság alelnöki tisztéből. Elutaztam tehát Hajdúszoboszlóra, mire hazaérkeztem, már megvolt a kefelevonat, és várt egy levél dr. Tímártól.

Előrebocsátom, természetesnek tartottam, hogy Tímár elküldi anyagomat a pártnak, de azt már nem nyelhettem le, hogy levélben kioktasson a jogról és a törvényességről. Megválaszoltam Tímár levelét, a kioktatást visszautasítottam. A könyv kiszedve már nyomásra készen állt. December 31-én Kardos magához hívatott. Egész délelőtt beszélgettünk. Nagyon le volt törve. Bejelentette, hogy a nyomást leállították. Nem lett volna szabad elküldeni az életrajzot, bajt okozott.

- Ezt komolyan gondolja? Szerintem másról van szó.

Mély csend ülte meg a szobát. Mindketten hallgattunk. Miklós töprengve kérdezte:

- Mégis, mire gondol, mi történt?

- Hagyjuk most a könyvet. Inkább idézzük fel az 1966-1967-es éveket.

1966. március elején behívták feleségemet a pártközpontba Biszkuhoz.

Aki - Korom társaságában - felelősségre vonta és megfenyegette, hogy kizárják a pártból, mert mint párttag nem jelentette és nem akadályozta meg, hogy Marosán terjessze a KB-hez írt leveleit. Feleségem nem ijedt meg, határozottan visszavágott nekik. Ne fenyegessetek. Eleget fenyegettek Rákosi és társai. Kizártok? Tessék. Biszkut ez igen meglepte. Kérni kezdte feleségemet, hogy hasson rám, mert ebből bajom lehet. Törvényes következmények. Miért nem beszéltek vele ti? Én soha, semmiben nem tudtam őt korlátozni. Abban sem, hogy 1956-ban ismét odaálljon és vállaljon mindent mások helyett is. Egyébként is a pártból való kilépő leveleit csak akkor mutatta meg nekem, amikor nektek átadta. Gyuri felnőtt ember. Miért nem tudtok ti hatással lenni rá? Engem hagyjatok ki ebből a játékból. De egyet vegyetek tudomásul! Kizárás ide vagy oda, kitartok mellette.

Mialatt beszéltem, Miklós idegesen fészkelődött és hirtelen rám kérdezett.

- Terjesztette maga a leveleket?

- Nem. Soha, senkinek nem adtam oda a leveleket. Kivéve Gyuri fiamat. Tisztában voltam vele, hogy 1962-től kezdve minden írásom titkos pártokmánnyá vált. De miután a feleségemmel nem boldogultak, Biszku személyi titkárán keresztül magához hívatott. Ez volt az első eset, hogy felállásom és kilépésem óta Kádár helyettese, az én utódom, beszélni akart velem.

Biszku ugyancsak Korom társaságában fogadott. Funkciójánál fogva, mindkét ember az adminisztratív terület felelőse. Ezzel tisztában voltam. Biszku nehezen tért a tárgyra. Először a könyvről beszélgetett, de újabb döntés még nem született. Tőle tudtam meg, hogy fent még olvassák. Nagyon dicsérte. Volt azonban egy megjegyzése: a folytatás egyre nehezebb lesz.

Végre rátért a valódi témára. Mivel a leveleimet terjesztem, nagy veszélyt és bajt zúdítok a pártra, s ez rám vonatkozóan is törvényes következményekkel járhat. Visszautasítottam a vádat. Nem terjesztettem, nem terjesztem a levelet. Ha én terjeszteni akartam volna vagy akarnám, akkor lesokszorosítom több példányban és szétküldöm, sőt néhányat külföldre is, méghozzá a kommunista pártokhoz. Mit tehettek ellene? Letartóztattok? Tessék. Biszku idegesen vágott közbe, akkor magyarázzam meg, hogy kerültek a levelek Horváth, Vajda és Révész kezébe? Nos, amikor kiléptem a pártból, azt hiszem 1965 augusztusában, azt kezdték rólam terjeszteni, hogy nem lehet velem beszélni, támadom Kádárt, Kína-barát, dogmatikus, szektás vagyok stb. Ha nektek szabad minden rosszat mondani rólam, akkor nekem is jogom van, hogy néhány barátom megismerje az igazságot. Ezután nálam is vége lett a pardonnak. Összes levelemet odaadtam Horváth Zoltánnak azzal, hogy olvassa el Jusztusz, Vajda és Révész.

Biszku ezután taktikát változtatott. Most már békülékenyebb hangon kér-

lelni kezdett, adjam át a nálam lévő leveleket a Párt KB-nak. Azt nem! Miért? Nektek van már belőlük úgyis. Ha valahová odaadom, akkor csakis a Párttörténeti Intézetnek vagy a Széchényi Könyvtárnak. Őrizzék ott.

1967 karácsonya számomra felejthetetlen. Ünnepek előtt egyik délelőtt megszólalt a telefon. Írás közben zavart meg. Az ötvenhatos eseményekben élek. A vonal másik végén felcsendült egy lágy, lírai bariton. Kardos beszélt: Üdvözlöm, Marosán elvtárs. Tudom, maga és a család is régen várják a könyvet. Itt van előttem az első műszaki példány. Félórán belül elküldöm magához. Így akarok kellemes ünnepeket kívánni az egész családnak. Újév után pedig beszélni akarok magával. Viszontlátásra.

Álltam a kagylóval a kezemben. Nemsokára itt a könyv, csengett a fülemben. Micsoda elképesztő világban élek! Egy ilyen vaskos könyv kinyomtatása hetekig eltart, és nemcsak én, de más se tudott semmit róla. Titokban, sutytyomban csinálták. Nem a karácsonyi könyvvásárra adták ki. Ültem az íróasztalnál, nem ment a munka. Csengő riasztott fel. Kisiettem. Az ajtóban egy férfi állt, átnyújtott egy csomagot. Kardos elvtárs küldi, kellemes ünnepeket kíván. Átvettem, besiettem a szobába, kibontottam a csomagot. Előttem a „Tüzes kemence", fekete és vörös borítólapjával. Életem legnagyobb, legszebb karácsonyi ajándéka, amit valaha is kaptam és valahogy mégsem örültem.

Miklós törte meg a csendet.

- Maga, Marosán elvtárs, az embert és a politikát első helyre teszi az irodalom és a művészet témájában és csak második helyre a szerelmet.

- Igen.

- Hát ez nem egészen így van. Az irodalom és a művészet nem erről tanúskodik. Maga a „Tüzes kemencé"-ben ügyesen ötvözte a szerelmet, a politikát, a szorgalmat, a nőt. De miért hallgat a nőkről ennyire a második könyvében?

- A „Tüzes kemencé"-vel kapcsolatban igaza van. Itt azért írtam a nőről, mert egy férfi életét, jellemét, emberi magatartását nagyban, néha döntően határozza meg a nőkhöz való viszonya. Minden nő hagy valami értéket, szépet az ember életében. Az én életemben csak szépet hagytak. Humanista voltomat leginkább a nők hatására alakítottam ki magamban. Gyávának tart engem? Nem. Nos, a feleségem, amikor elolvasta a második könyvet, azt kérdezte tőlem, miért nem vagyok ebben is annyira őszinte, mint a „Tüzes kemencé"-ben. Magának is azt mondom, amit neki. Ha jött volna valaki az utamba, egy olyan nő, aki célul tűzi ki, hogy engem 1945 után eltérít a kommunistákkal való közös harctól, tehát a munkásegységtől, a két párt egyesülésétől és a Szovjetunióhoz fűződő barátságomtól, akkor higgye el, ezt én

éppen úgy megírom, mint ahogyan a „Tüzes kemencé"-ben mindent megírtam.

– Csak nem azt jelenti ez, hogy a maga életében nem voltak kalandok?

– Ezt nem mondom, de a politikai vonaltól vagy a feleségemtől eltéríteni, ezt meg sem kísérelték. Túlzottan kialakult ember voltam én már akkor, úgy 30 és 40 között. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy nálam a nők mint szenvedély, alárendelt szerepet játszott. Az igazi szenvedély a forradalmi haza, a szocializmus volt. Életem során sok nőről mondtam le emiatt, és fordítva. A nők többsége egész embert akar, jó távol a politikától. Nekem ez nem volt ínyemre. Milyen élet lehet az, amelyet a férfi egy nő lába között él le? Az én világomat a harc, az osztálytársadalom, a forradalmi világmozgalom jelentette. Ha nem így lett volna, nem tudom így leélni az életemet.

– Magát szerették a nők.

– Én pedig imádtam őket. Ezen a téren is szerencsés ember voltam, de nézze, itt van a feleségem, aki csinos, szemrevaló, érdekes ember. Az a típusú nő volt – ahogy az én fiatalkoromban mondták –, aki után meg kell fordulni. Emellett hallatlanul értelmes. A szegénységből és a nyomorúságból úgy nőtt ki, hogy mindig mindenki szerette. Életemben ő volt az egyetlen nő, akit mindenki szeretett. Minden szempontból kiegészítettük egymást. Bizonyítja ezt, hogy több mint 30 éve házasok vagyunk. Úgy élünk és tartunk ki egymás mellett, ahogyan kevesen. Pedig nem vagyok könnyű ember. De miért izgatja magát ez a kérdés, Miklós?

– Elfogad kritikusának?

– A legteljesebb mértékben.

– Eddigi munkájában kétségtelenül őszinte és a továbbiakban sem hagyhat életéről vallva fehér foltokat.

– Igyekszem a fehér foltokat eltüntetni, de bizonyítani is akarok valamit. A politika is van olyan izgalmas és szenvedélyes dolog, mint egy nőt szeretni vagy érte meghalni. Az előbbiben nagyobb lehetőségeket kap a gyűlölet, a szeretet, az önfeláldozás, a mindent mozgató szenvedély, mint abban, amit egy nő nyújthat. Engem már régen izgat egy kérdés, amiben benne van az egész marxista világ jövője. Vajon, ha a kommunista párt és pártok hatalomra jutottak, befejeződött, lezárult a forradalmak korszaka? Nem lesz több társadalmi értelemben vett forradalom? Vagy a forradalom történelem lesz csupán, bevonul majd az iskolába tantárgyként?

– Óriási kérdés, amit felvet.

– És aktuális. Ha valaki vagy valakik be tudják nekem bizonyítani tudományosan, helytállóan, hogy a forradalmak korszaka lejárt, mert a kommunista pártok hatalomra jutottak, akkor mi a fenét keresek még én és mások is. Itt voltak 1968 világméretű lázadásai, forradalmai nemcsak a tőkés világban,

de a kommunisták vezette országokban is. Ezen töprengek hónapok óta. Ezek talán a mindenkori ifjúság kitörései? Miért tartjuk természetesnek a francia, angol, amerikai, német, dán társadalmi forradalmakat, de értetlenül és tehetetlenül állunk, ha Prága, Varsó, Belgrád „kilép a nyugalom medréből". Azoknak osztom a véleményét, akik állítják és bizonyítják, hogy a párizsi kommüntől napjainkig nincs megállás sehol a világon. Engem marxista értelmiségiek arról győztek meg, hogy a munkásosztály a forradalmi osztály, a mindig megújulni, változást előidézni képes osztály. Hát akkor – kérdezem magától Miklós – miért vált ez az osztály a szocializmus építése alatt, a kommunisták vezetése által passzívvá, elidegenítetté? Sokszor feltört bennem a kétség, mi a fenének harcoltam én. Önkritikus ember lévén, felvetődött bennem: vajon nem bennem van a hiba? Talán nem értem már a világot, mert ha kiderül, hogy mindez törvényszerű, akkor miért csinálok éppen én magamnak gondot ebből? Vegyem tudomásul, nyugodjak bele? Látja ez az, amit képtelen vagyok megtenni. A világ állandóan új tényeket produkál. Nem, a forradalmi mozgalom nem a múlté, még ott sem, ahol a hatalmat a kommunisták tartják a kezükben.

– Nagy szükség lenne a második könyvére, Marosán elvtárs. Ezzel kapcsolatban kérni is szeretnék magától valamit.

– Tessék?

– Járuljon hozzá, hogy a könyvet Lukács György és más barátaim is elolvassák.

– Boldogan. Vissza sem viszem, magánál hagyom. Megtiszteltetés számomra, ha Lukács elolvassa. Késő éjszaka volt, amikor elindultam haza.

V. Magamra hagytak

Néhány nap múlva megint Almásinál vagyok.
Miklós éhesen, szinte mohón érdeklődik mindenről. Én azonban előre szeretnék tisztázni valamit.

– Mielőtt folytatnánk a beszélgetést, volna magához néhány kérdésem, amelyekre őszinte választ kérek.

– Tessék. Őszinte leszek. Két könyvét jól ismerem, maga is sok mindent tud rólam, tehát nincsenek titkaink, legfeljebb fehér foltok vannak.

– Először is, alkalmas embernek tart engem arra, hogy az alapvető hazai, nemzetközi eseményeket, korszakokat velem megbeszélje, vagy csupán a kíváncsiság vezeti: mit tud még ez a Marosán a megírt könyvein kívül?

– Alkalmasnak tartom magát, de nem tagadom, a könyvek fokozzák kíváncsiságomat.

– Másodszor. Elfogulatlan, tárgyilagos embernek tart azok után, amit a kommunisták tettek velem?

– Erről tanúskodnak a könyvei. De legyünk pontosak, Marosán elvtárs. Nem általában a kommunisták, csak a kommunista vezetők bántak el magával.

– Igaza van. Harmadszor. Nem tart sértett embernek, aki a gyűlölet, a harag alapállásából nyúl minden kérdéshez?

– Ne tréfáljon. A könyveiből az derül ki, hogy maga inkább elnéző velük szemben, és az ilyen beállítás csak erősítheti morális pozícióját. De ne haragudjon, miért ez a nagy bevezető?

– Mindjárt meglátja, csak még egy utolsó kérdést engedjen meg. Vezetőképes embernek tart?

– Természetesen, és óriási hiba, hogy nincs ott.

– Nos, tegyük még hozzá azt az elméleti kérdést, hogy revizionistának tart-e?

Miklós nevetve hárítja el a feltevést.

– Akkor viszont dogmatikusnak tart.

– Hát tudja, ezt sem lehetne ilyen egyértelműen kijelenteni.

– Akkor hová akar beskatulyázni?

– Inkább baloldali, radikális marxista, nem szociáldemokrata.

– Rendben van, ezt vállalom. Ez a baloldali marxista, radikális és szocialista voltom vitt el, tartott a szociáldemokrata pártban, de ugyanez vitt a kommunistákhoz is. A kommunisták között pedig megóvott attól, hogy Rákosihoz, Farkashoz váljak hasonlóvá.

Almási feláll, sétál, majd megáll előttem és a következőket mondja:

– Meg vagyok győződve róla, hogy magát visszaviszik, nagy szükségük lenne rá, különösen Kádárnak. Ha a második könyve megjelenik, sok minden megváltozik maga körül. Nézze, én sok ember véleményét ismerem, még olyanokét is, akik magát nem szerették, és nem valószínű, hogy megszeretik. Legfeljebb becsülik, tisztelik a kiállásáért. De vannak, akik félnek magától, különösen az értelmiségi rétegek. Az 1956-ban játszott szerepét soha nem felejtik el. Attól is félnek, hogy Kádár egyszer visszahívhatja magát, bár én tudom, hogy semmi szín alatt nem kíván visszamenni. Ez persze nemcsak magán múlik.

– Nem, Miklós, minden rajtam múlik.

– No nem egészen.

– Életem során mindig magam döntöttem el, mikor, mit és kikkel csinálok. Nekem nincs jogom ahhoz, hogy bárkire is haragudjak, vagy szemrehányást tegyek valakinek, mert amit csináltam, azt mindig a legjobb és legőszintébb meggyőződéssel tettem. Az más kérdés, hogy miben mennyiért és hogyan vagyok felelős.

Miklós közbevág.

– Barátai és ellenfelei egyértelműen ítélik meg magát, ha ezt nem is mondják a szemébe. Maga volt egyedül, aki mindenért felelősséget mert vállalni, és ez nagy dolog az emberek szemében. És bátor, tiszteletreméltó cselekedetnek tartják, hogy felállt és otthagyta a közéletet. Az ilyesmi eddig ritka volt, mint a fehér holló, sőt azon a szinten még nem fordult elő. Az is lehet, hogy ezzel a tettével egyedül marad. Úgy látom, hogy maga nehéz ember, akivel a vezetés csak taktikázni tudott, de akiben igazán megbízni nem volt képes.

– Nem vagyok én nehezebb ember, mint maguk, értelmiségiek. Mert nem az ember nehéz, hanem az élet. Emlékszik, Miklós? Azt kérte tőlem, beszéljük meg a csehszlovákiai helyzetet, hogyan lehetett idáig jutni. Napi kérdéssé vált ez a probléma, amely csaknem egy éve megrázta a világot és válságba sodorta a kommunista világmozgalmat. Magukat és még sokakat, akiket „revizionistának" tekintenek, emiatt ismét lázban, félelemben, rettegésben tartanak a forradalom és az ellenforradalom, a vörös és a fehér terror kérdései. Azt hiszem, a megközelítésükben van egy alapvető hiba. Maguk ezt az ügyet csupán 1968-tól nézik, és megfeledkeznek a legfontosabbról; a csehszlovák

kérdést nem szabad kiemelni a világpolitikából és a nemzetközi kommunista mozgalom helyzetéből.

– Miért, maga szerint meddig kellene visszamenni, hogy az okok feltáruljanak? Ötven évre?

Elég, ha az 1956-os magyar eseményekhez és az azt előidéző okokhoz nyúlunk vissza. 1956 nemzetközileg is érvényes tanulságok példatára. Ritkán halmozódott fel ennyi robbanásig feszült ideológiai, politikai, gazdasági, társadalmi probléma. Olyan dráma volt ez, amilyent ritkán produkál a világ. Meg vagyok győződve róla, hogy száz év múlva is új korszak kezdetét jelzik az ötvenhatos eseményekkel. Ezt kellene már egyszer számba venni.

Nézzük csupán a korszak meghatározó személyiségeit, akikkel személyesen találkoztam, hiszen Sztálinon kívül csaknem mindenkit ismertem, aki labdába rúghatott, és akik nem háríthatják el magukról a felelősséget: Thälmann, Hilferding, Bernstein, Bauer, Adler, Kunfi, Garami, Mónus, Peyer.

– Miért fontosak a magyarok és németek egymás mellett? – kérdi Miklós.

– Mert a Magyarországi Szociáldemokrata Párt német elvek, német politika és módszer alapján épült fel. De találkoztam Magyarországon a francia Blummal, az angol Hendersonnal is. Ők azonban felszabadulás előtti figurák. Az utolsó vagy második internacionalista, francia Grumbade, a belga Isabelle Blum. Helyezzük melléjük a híres kommunistákat: Tito, Togliatti, Thorez, Gottwald, Slánský, Siroki, G. Dej, Pauker, Gomułka, Czirankievics, Vorosilov, Szuszlov, Hruscsov, Molotov, Malenkov. Tegyünk ide egykét katonát is. Zsukov, Konyev, Peng Tö-huaj marsallok. Soroljam még a hasonlóan érdekes angol, francia, olasz embereket? Ernst Fischer, Garaudy, Ho Si Minh. Említsek néhány tragikus nevet: Rajk, Kosztov, Slánský, Gomułka, Pauker és a két nagy bukott embert: Hruscsov és Novotny. Hol vannak ezek az emberek 1969 elején? Léptessük színpadra és számoltassuk el őket.

– De hogyan akar elszámolni velük?

– Kezdjük egy József Attila-idézettel: „Jöjj el szabadság, te szülj nekem rendet." Végre eljött a szabadság és nem szült rendet. Nézze, Miklós! Én és sokan mások többet ültünk börtönben 1945 után, mint a Horthy-rendszer alatt. És senki nem merte és meri nyilvánosságra hozni, hány ember és miért fordult meg a börtönökben az utóbbi negyedszázadban. Vagy hogy hány embert és miért akasztottak fel. Kiderülne, hogy a kommunisták elvtársaikat, szövetségeseiket nagyobb számban likvidálták, mint az ellenséget. Dúvadokkal, farkasokkal néztem szembe, de soha nem engedtem, minden szubjektív okom ellenére, hogy hatalmába keritsen a gyűlölet és a bosszú. Egész

életemben arra törekedtem és most is azt akarom, hogy köztem és mások között legalább ez a különbség megmaradjon.

S nem értek egyet azokkal, akik azt állítják, hogy az ellenforradalom előidézője, kirobbantója a nemzetközi imperializmus. Szerintem, ellenforradalmi vagy más szóval restaurációs veszély mindig volt és még sokáig lesz. Megszüntetése, feloldása elsősorban rajtunk múlott és rajtunk fog múlni. Legfeljebb a hibáinkat használhatják ki az imperialisták. Bolondok lennének, ha nem így tennének. Ellenben a szocialista országokban az utóbbi időkben a restaurációs és ellenforradalmi veszély döntő oka és okozója sajnos a kommunista vezetés volt és marad. Módszereik, a frakciós harcok, a gyűlölet, a bosszúállás szelleme, mind efelé hajtotta őket. Saját vesztüket idézték elő ezzel, és mindenkit, aki erre figyelmeztette őket, így vagy úgy eltávolítottak.

Gondoljon a magyar párt vezérkarára, különösen azokra, akik a Szovjetunióból jöttek haza. A legvadabb sztálinizmus uralkodott körükben. Ez az út vitt 1956-hoz.

Sztálin halála után, ha lassan is, de elkezdődött az olvadás. Először a szovjeteknél. A világ kommunista mozgalmának, de más marxista irányzatoknak is határkő volt Sztálin halála. És hogyan tovább? Helyezze ide az 1953-as Nagy Imre-féle kísérletet, amelyet végső soron a szovjet vezetés kezdeményezett Rákosival szemben. 1953-tól a kommunisták közül, bármelyik frakcióhoz tartozzék is, senki sem mondhatta azt, hogy nem tudta, miről van szó.

Sztálin halála után három év vész kárba, Rákosi és bandájának a hatalomhoz való görcsös ragaszkodása miatt. És akár tetszik, akár nem, ehhez statisztált Nagy Imre is. 1956-ban Rákosi azt magyarázta nekem, hogy Nagy a főveszély, Nagyék pedig Rákosiékat tartották annak.

Pedig szerintem másutt kellett volna a főveszélyt keresni. Egy olyan nagy és szép győzelem után, mint az 1948-as egyesülés, amikor minden hatalom a párt és Rákosi kezébe került, hogyan vehette kezdetét először a kommunisták likvidálása, miközben a belső ellenforradalmi és ellenséges fasiszta erők fennmaradhattak? 1956 decemberében, 12 év után fogják el és akasztják fel Francia Kiss Mihályt, az 1919-es bérgyilkost. Rákosi és Péter Gábor bandája nem őt kereste, mással voltak elfoglalva. A szépen induló demokratikus légkört miért kellett szinte egyik napról a másikra, először a pártban, majd a szakszervezetekben és az egész közéletben antidemokratikussá tenni.

– De hát mégsem maga volt a legokosabb, Marosán elvtárs!

– Persze hogy nem én voltam a legokosabb. 1956-ban nálam sokkal felkészültebb, okosabb emberek rohantak, űzték egymást a katasztrófa felé, és nem lehetett velük értelmesen beszélni. Valóban nem én voltam a legokosabb, csak talán a legtapasztaltabb, és jól ismertem az országot. S mert ki-

mondtam, amit gondoltam, gyűlölt emberré váltam a magyar intelligencia szemében.

– És miért maradt teljesen egyedül?

– Mert személyem, szerepem, helyem megítélése ebben a helyzetben annyit jelent, hogy nemcsak kimondok, leírok valamit, hanem felállásommal, a párt- és a közéletből való eltávozásommal demonstrálok. 1962 után 1965-ben kétségbeesett lépésre szántam el magam, kiléptem a pártból. Higgye el, a KB nagy többsége tudta és most is tudja, hogy igazam van, és mégis magamra hagytak.

VI. 1956 és 1968

Alig telt el néhány nap, Miklós újból jelentkezett.

– Jöjjön el holnap délután, Marosán elvtárs, folytassuk a beszélgetést.

– Ott leszek.

Amikor benyitottam hozzá, láthatóan örült, de észleltem rajta az idegességet, a feszültséget is. Senki nincs itthon. Bementünk a dolgozószobájába. Miklós a kávé mellé kitűnő pálinkát szervírozott. Szivarra gyújtott. Amikor már kényelmesen elhelyezkedtünk, szinte felcsattant:

– Mi indokolta Nagy Imre bíróság elé állítását és kivégzését?

– Tudtam, hogy erről egyszer szót kell váltanunk. Nem maga az első, van néhány személyes barátom, különösen Márkus Laci, Nádas Tibor, akik kertelés nélkül megmondták, egyszer el kell számolnom ebben az ügyben. Ők azonban nemcsak Nagy Imrére, hanem társaira is gondoltak. Véleményük szerint személy szerint is felelős vagyok Nagyék halálra ítéléséért.

Felelős vagyok a Nagy-ügyért? Igen, felelős vagyok. Az ember és a vezető ott kezdődik, hogy tetteiért meri-e vállalni a felelősséget.

– Ritka az ilyen vezető, Marosán elvtárs!

– Akkor is ez a véleményem. Úgy látom, maga megpróbálja összehasonlítani a cseh 1968-at a magyar 1956-tal. Dubčeket Nagy Imrével. Félnek az ismétlődéstől, igaz?

– Igaz.

– Nos, Csehszlovákia a két háború között Európa legdemokratikusabb köztársasága, de az is igaz, hogy a húsz év alatt ezt az értéket, ezt a demokratikus tradíciót szétverték, és olyan elégedetlen és bosszúra éhes tömegeket hoztak létre, amelyeknek a mozgása – akarata ellenére is – antidemokratikus irányú. Napról napra érzékelhető az ország polarizálódása, amely a hadseregig terjed. Ezenkívül felléptek és fellépnek teljesíthetetlen követelések, kívánságok, amelyeknek a megvalósításához jóval hosszabb idő szükséges. A főbajt abban látom, hogy nem képesek megállni, hajtják egymást egyik képtelen helyzetből a másikba. Ráadásul mindaz, ami a cseheknél lejátszódik, erdőtűzként csaphat át az NDK, a lengyel és más területekre is. S ha

teljessé válik ez az erdőtűz, nincs az az atyaúristen, aki bármilyen hadsereggel képes lenne ezt eloltani. Ha pedig kiderül, hogy Kelet-Európában a szocializmus csak idegen katonai erővel védhető, azt nem az illető országra, hanem a világ kommunista mozgalmára nézve tartom a legveszélyesebbnek.

1968 a lázadások éve, nemcsak a tőkés országokban, hanem a szocialista világban is. A polgárháború szélén álló Franciaország, a lengyel cionista hecckampány és az óriási elméleti, ideológiai zűrzavar a szocialista világban. Próbálja meg összegezni mindezeket. Mit hozhat az NDK-ban, a szocialista országokban ez a változás? A félelem érthető, a felelőtlenség az, ami érthetetlen. Egy szabad, demokratikus élet felépítéséhez idő kell. Óriási erőfeszítés, fáradság, tisztesség és becsület.

És mégis, 1956 és 1968 között az összehasonlítás nem reális. Nagy különbség van, és eltelt azóta 12 év is. A két személy összehasonlítása sem jó. Eltérések vannak, Nagy Imre javára. De nézzük meg ezt a kérdést a csehszlovák fejlemények tükrében. Minden jel szerint nemsokára döntő személyi változások következnek. Husákot jelölik vezetőnek, és úgy veszem észre, ezt maguk is szívesen látnák.

– Igen, mert azért Husák koncepciós vádakkal mégiscsak börtönben ült.

– Kádár is, én is ültem. Ettől még lehet dogmatikus. – Miklós idegesen vitázott. Sarokba akart szorítani.

– Hát azért van különbség Strougal, Bilak, Indra és Husák között.

– Nem az árnyalatok a döntőek.

– Ezzel nem értek egyet.

– Ha más nevekkel operálunk, akkor tegyük hozzá, hogy ezek a nevek csak jeleznek: Sztálin és Hruscsov, Rákosi és Rajk, Rákosi és Kádár, Nagy és Kádár, Novotny és Dubček. Ezekről a nevekről senki nem mer nyíltan beszélni. Én már látom a csehszlovák párt és vezetés tragédiáját szinte megismétlődni egy dologban.

– Miben?

– Senki nem vállalja a felelősséget. Ha Dubček helyében vagyok 1968-ban, 1956 tanulsága alapján nem vállaltam volna azt a szerepet, amit eljátszattak vele.

– Ezt elhiszem magáról.

– Letartóztatták, Moszkvába szállították. Miért vállalta, hogy segít visszacsinálni a dolgokat? Én 1968 augusztusában Karlovy Varyban voltam, később a követségen. Láttam, mit csinált, mit vállalt. Nemcsak ő, hanem a társai is. A követségen diplomatákkal beszélgettem, amikor elhangzott drámai, szinte zokogó rádióbeszéde. Most menj el, most add át a helyedet, fakadtam ki elkeseredetten. De nem, Dubček maradt. Hogy miért maradt? Nehéz erre a válasz. Azt remélte talán, hogy társai feláldozása árán hatalmon marad-

hat? A polgárháborús veszély elmúlt. De ha nem ment el augusztusban, az év végére már végképp nem lehettek illúziói. A legközelebbi központi bizottsági ülésen kirúgták ugyanazok, akik a katasztrófa felé hajtották.

- Mi lett Dubček sorsa?

- Amit maga választott.

Miklós ideges mozdulattal jelezte, hogy nem ért egyet, de én folytattam:

- Már régen gondolkozom azon, hogy a sok tragédia, csőd, ami lezajlott nálunk, és máshol is, mire vezethető vissza? Objektív vagy szubjektív okokra? A magam részéről a szubjektív okokat állítom az első helyre.

- De Marosán elvtárs, ez nem felel meg a marxista-leninista szemléletnek.

- De megfelel a tényeknek, azok pedig kemény dolgok.

- Mivel tudja ezt bizonyítani?

- Nos, vegyünk a lehetséges példákból két magyar vezetőt. Helyezzük őket egy kritikus, bonyolult világpolitikai szituációba. Nézzük meg, hogyan döntenek, cselekszenek és miért? Nevezzük e két vezetőt Nagy Imrének és Maléter Pálnak. Miért ez a kettő? Mert mindketten egy világdráma áldozatai. Mondom a dátumokat: 1956. október 20., 21., 22. Beáll a teljes csőd. Október 23.: a döntő nap. Mit tesz, hogyan viselkedik ez a két tragikus figura? Vegyük a vezért, Nagy Imrét, mert ő a tényleges becsvágytól hajtott vezér, akár akarja, akár nem. Nagy Imrét barátai, fegyvertársai mint győztes lobogót, este 9 órakor behívták a pártközpontba. A revizionistaként kiátkozott moszkovita, központi bizottsági, politikai bizottsági tag és miniszterelnök lesz még ezen az éjjelen. Ugyanazok támogatásával kerül hatalomra, akik megalázták, megbélyegezték. Nagy tapasztalatú, Moszkvából hazajött, életben maradt kommunista, aki elindul a bitó felé. Barát és ellenség hajszolta előre ezen az úton. Hogy mi van az országban, a világban, azt neki éppolyan jól kellett tudnia, mint nekem: teljes gazdasági csőd, ideológiai zűrzavar, anarchia, szétvert politikai élet, tehetetlen vezetés. De ez nemcsak nálunk van így. A Szovjetunióban erjedés, Lengyelországban Poznan után félelmetes szituáció, és senki nem méri fel az eseményeket. Tegye még ide, hogy él egyfajta bosszúálló, gyilkos gyűlölet. Csak egy szikra kell és ez a szikra ki is pattan: Rajk temetése.

Még nem lőnek. Nagy Imrének módja van számba venni a helyzetet, gondolkodik, elemez vagy nem. A lényeg: engedi magát besodortatni a pártközpontba. Tegyük fel, hogy Nagy okosságból vagy bosszúból, nem hallgat senkire, annál is inkább, mert ő az egyedül lehetséges ember. Nem megy be, s nem vállal semmit. Akkor sem, ha a szovjetek akarják, mint annak idején 1953-ban. Van tapasztalata. Otthon marad azzal a tagadhatatlan népszerűséggel, amit akkor élvezett ország-világ előtt. Nem kellett volna sokáig vár-

nia, csak három-négy hétig, amíg lefut minden, és ő marad a platzon egyedül. Érti, egyedül. Elmennek érte, a szovjetek is, térden állva kérik, segítsen. Megvolt a döntési lehetősége. De ő nem hallgat senkire, kinyúl a hatalomért, mint minden frakciós. Ez az igazság. Ha nem esik bele ebbe a csapdába, akkor talán még ma is él, és kapaszkodjon meg, nemcsak a hatalom birtokosa, de lehet, hogy a párt első titkára.

– Izgalmas, amit mond, de fel kell tenni a kérdést, hogy Nagy, aki okos, művelt, a Szovjetunióban nevelkedett ember, miért választja ezt az utat és maga miért egy másikat?

– Először is nekem mint munkásnak nincs más választásom. Így igaz, ahogy mondom.

Látom, hogy Miklós közbe akart szólni, de folytattam.

– Munkás vagyok, szervezett munkás, marxista és kommunista. Nem tehetek mást, még akkor sem, ha belebukunk, vagy felkoncolnak. De hangsúlyozom, Nagynak van nem is egy, hanem több választása. A legrosszabbat választotta. Az 1953-as tapasztalatok alapján meg kellett volna várnia a teljes, visszavonhatatlan csődöt, bukást, összeomlást és akkor jönni. Nagyban és barátaiban azonban valami szörnyű dolog munkált. A hatalom vágya, amelyet a frakciós törvények hajtanak. Az a félelem, ha nem én, ha nem mi jövünk, akkor más jön. És tegye hozzá a felelősség elhárítását, a bajok, a bűnök másokra való hárítását.

– De hogyan jön ide a másik példa, Maléter Pál?

– Ez az ügy még pikánsabb és valójában szörnyűbb is. Ismeri maga Maléter katonai és politikai pályafutását?

– Nem nagyon.

– Maléter Pál horthysta ludovikás tiszt. Tehetséges katona. Fogságba esik, partizán lesz, méghozzá igazi. Sőt partizánparancsnokká választják. Az új magyar hadsereg egyik legjobb, legképzettebb tisztje. Őt nem tisztogatják ki, Farkasnál jól feküdt. Maléter is részese annak, hogy egymás után nyírják ki a legkiválóbb kommunista tiszteket. Mindent végigcsinált. Nekem ez a horthysta tiszt soha nem tetszett. Lehet, hogy azért, mert mindegyikkel szemben elfogult voltam és maradtam. De most kísérjük végig Malétert is a bitóhoz vezető úton.

1956. október 23-án Maléter a HM egyik vezető tisztje és a Kilián-laktanya parancsnoka. Farkas kedvence. Parancsot kap másoktól, hogy harcoljon a lázadás ellen, védje a laktanyát és ezt sikeresen meg is oldja. A felkelők itt semmit nem értek el. Maléter és társai végig urai a helyzetnek, akkor is, amikor sok más katonatiszt már a párttagsági iratait égette el. Hogy Maléterben mi szólalt meg a parancs végrehajtásánál, azt lehet vitatni. Esküje a Magyar

Népköztársaságra, a katonai fegyelem, vagy maga is felismerte, hová vezethet az út? Október 28-án döbbenten veszi tudomásul, amit a „Szabad Nép", a párt hivatalos lapja világgá kürtöl: hogy mindaz, ami történik, nem ellenforradalom, hanem demokratikus, nemzeti forradalom. Mit kell most tennie? Eddig tette a kötelességét, s most fogja magát, hazamegy, nem vállal semmit. Ezt kellett volna tennie, és ha ezt teszi, ma is él. Sőt akkor talán KB-tag, politikai bizottsági tag, vezérezredes, miniszter. Három hónap múlva előveszik, mert szükség lesz rá.

Ebben a két figurában minden megtalálható, a szabad választás, élet és halál, helytállás, hűség, becsület, karrier, gyávaság és bosszúállás. Mondjon nekem egy írót, aki ezt meg meri írni. Egy azonban nincs meg bennük: a helyes politikai felismerés, az igazi emberi tartás. Nagy Imre és Maléter helye, felelőssége nálam lezárt ügy.

Először is Nagy megosztotta a kommunistákat. Ezzel egy kritikus politikai helyzetben lehetetlenné tette az erő összpontosítását. Másik súlyos hibája, hogy nem ismerte fel, vagy nem vette számba az országban, a politikai életben uralkodóvá vált azon erőket, amelyek nem állnak, nem akarnak megállni Nagy Imrénél. Sőt fedezte a kommunisták nyílt lincselését, likvidálását. És a legfontosabb politikai ballépés, hogy Nagy Imre, a kommunista, nem akart a munkásosztályra támaszkodni. Az is tanulságos, milyen volt Nagy Imre viszonya a volt szociáldemokratákhoz. Amikor 1956-ban kijöttem a börtönből, sokan megpróbáltak rábeszélni: fordítsak hátat a kommunistáknak, sőt álljak bosszút. Nem tettem. Nagy viszont nem velem állt szóba, hanem Kéthlyvel és a szociáldemokraták munkásegység-ellenes, bosszúra éhes szárnyával.

- Maga ezért volt ellene?

- 1957 végén úgy ítéltem meg a helyzetet, hogy egyenesbe jutottunk. Visszaszereztük a munkások bizalmát, hittek nekünk. Megakadályozhatunk egy óriási tragédiát. Kézzelfogható eredmények voltak kialakulóban.

- Az értelmiség nem hitt maguknak, nem is fogadta el magukat, különösen magát és Kádárt nem.

Elnevettem magam:

- Várjon csak. Van itt egy érdekes tény ebből az időből. Illyés Gyula és Tamási Áron azt mondták az íróknak, újságíróknak: aki írni mer a Kádár-bandának, segít nekik, számoljon azzal, hogy bosszút állunk. Kádár és bandája majd kiegyezik velünk, és akkor majd mi határozzuk meg, hogy kinek hol a helye.

- Hát ez a jóslat beváltt.

- Rendben van, de akkor feleljen arra a kérdésre, ki itt az aljas, a becste-

len? Én, Marosán György, az akkori idők mindent vállaló marxista, kommunista munkása, törvényen kívül vagyok. A talpnyalók és a kasszakulcstartók viszont uralkodó tényezővé váltak.

– Maga többször említette, hogy 1957 végén el akart menni. Mi játszott ebben szerepet?

– Az, hogy engem nem kötött a közéletiség és a hatalomvágy, és amire vállalkoztam, azt sikerrel elvégeztem.

1958 elején két jelentős politikai válsággal kellett szembenéznünk, és ez két személyhez fűződött. Nagy Imréhez és Kádár Jánoshoz. Nagyot haza kellett hozni Romániából és bíróság elé kellett állítani.

– Milyen szerepe volt magának ebben?

– Másfél éven keresztül talán senki sem lépett fel olyan élesen Nagy és Nagyék ellen, mint én, mégpedig nyíltan, a tömegek előtt. Később a pártban és az állami életben viselt funkcióm szerint hozzám is tartozott az ügyük. Ezt az ügyet azonban Kádár, Biszku és Kállai kezelték. Az utóbbi azért, mert régi barátságban volt Naggyal, vele együtt került a csúcsvezetésbe is.

Nagy bíróság elé állítása és kivégzése hallatlanul visszavetett bennünket. Majdhogynem elölről kellett kezdeni a harcot. A sors iróniája, hogy Nagy Imre kivégzéséről én vittem a hírt Novotnynak.

Mindezért senkit nem támadtak úgy, mint Kádárt és engem, de különösen Kádárt. Hiszen Kádár még a csőd előtt együtt ment Naggyal. Kádár hagyta el Nagy Imrét és én Kádár után mentem. Kádár minden akkori cselekedetét, megítélését, döntését helyeseltem.

– Még most, 1969-ben is helyesli?

– Változatlanul, Miklós. Piszkos hitszegőnek, árulónak kiáltott ki a jobboldal és az egész világ. Velük szemben védtem Kádárt. Innen eredt a velem szembeni gyűlölet a jobboldal részéről. Úgy ítéltem meg, hogy Kádár kulcsember. Az egyedüli vezető közöttünk, akit erősíteni, támogatni kell. 1957 végén, 1958 elején azonban megindult egy támadás Kádár ellen, méghozzá baloldalról és párton belül, azok részéről, akik gyűlölték őt. Mint később kiderült, nem is ok nélkül. A támadás a Párttörténeti Intézet fedezete alatt bontakozott ki és jól átgondolt volt. Az intézet egy dokumentumot akart kiadni az ellenforradalom anyagából. Már ki volt szedve, nyomás alatt állt. Ügyesen építették be Kádár beszédeit, különösen a Naggyal kapcsolatos dolgokat. Kádár érthetően el volt keseredve. Dúlt, fúlt, fel akart állni, el akart menni. Én tartottam vissza. Azt mondtam neki, nem a te dolgod, hogy megvédd magad. Hát kié? – tört ki elkeseredetten. Ez a párt és a vezetés dolga, válaszoltam. Kételkedve nézett rám. Rólad elhiszem, hogy kiállsz értem és megvédsz, de hogy ezt mások is megteszik-e? Bízd csak rám – mondtam

neki. Utazz el. Ne legyél itthon. Távolléted alatt majd rendbe hozom a Politikai Bizottságban ezt az ügyet.

Mindazok ellenére, ami történt, ma is az a véleményem: jobb, ha ő van az élen, mint valaki más.

– Érdekes figura maga, Marosán elvtárs. Hogy tud így felülemelkedni a dolgokon, még akkor is, ha kárát vallotta? De kérdezni szeretnék valamit. Miért Kádárban és miért nem Nagyban bízott jobban? Nem lehetett volna Kádárt és Nagyot együtt tartani, megmenteni?

– Úgy látom, Miklós, hogy magát csak Nagy meg Kádár izgatja, nem pedig az egész ügy. Nagyot nem lehet megmenteni. Túl messzire ment és nem vállalta azt, amit Dubček. Hogy miért bíztam inkább Kádárban? Kádár munkás. Szememben ez döntő tényező.

Későre járt. Felálltam, menni készültem, amikor Miklós izgalmas témába kezdett.

– Marosán elvtárs, Fehér és Heller elolvasták a második kötetet, most adják tovább Lukácsnak. Szeretném, ha legközelebbi találkozásunkon jelen lenne Fehér is. Nincs ellene?

Kissé meglepett, túl gyors a fejlődés...

– Nézze, Miklós, szívesen leülök a maga barátaival, különösen Lukáccsal, Hellerrel, Fehérrel. De meg kell mondanom, hogy már a puszta létemmel is potenciális veszély vagyok. Vállalni engem nem olyan egyszerű. Ha maga létrehozza ezt a találkozást, annak hamar híre megy, és akkor fent az „istenek tanácsában" nyugtalanság támadhat, aminek nehéz kiszámítani a következményeit.

– Ettől sem én, sem barátaim nem félünk.

– Nem arról van szó, hogy félnek, de ennek tudatában kell lenniük. Két-három éve komoly munkáik jelentek meg. Bátor és merész elméleti, filozófiai, szociológiai, kulturális kezdeményezéseik voltak, de ezek 1968 augusztusában törést szenvedtek. 1969 kora tavaszán a pártvezetés Lukácsot és magukat még mindig elfogadta partnerként, de engem nem. Én egész más tészta vagyok és nem szeretnék ártani maguknak. Nem akarok utólagos szemrehányást.

– Nem lesz szemrehányás.

– Ha üzen értem, jövök.

VII. Kiléptem a pártból

Miklósnál találkoztunk.

– Engedje meg, Marosán elvtárs, hogy bemutassam Fehér Ferenc barátomat, akiről már beszéltem magának.

Nagydarab, cigányképű ember. Birkózónak vagy bokszolónak nézném, ha nem ismerném marxista tudományos és intellektuális tevékenységét. Van benne vitalitás, vidámság, szeretheti az ételt, az italt, a nőt, a harcos vitákat. Kézfogása kemény, erős és baráti. Ő is jól megnézett engem. Régóta tudom, hogy Fehér és felesége, Heller Ági, szoros eszmei és emberi, baráti kapcsolatban állnak Aczél Györggyel is. Sokszor látják őket sétálni a Duna-parton.

Miklós mint házigazda, egy üveg konyakot, feketét tett a kis asztalkára, és alig egy-két pohár után, már eszmei párbajra készen, mindketten a páston voltunk. Órákig folytattuk a „vívást". Első perctől kezdve nyíltan, leplezetlenül, taktikázás nélkül. Kettőnk között ez az egyetlen járható út.

Fehér a könyvemről beszélt. Első meglepetés: bevallja, hogy először a második könyvet olvasták el feleségével együtt és csak azután a „Tüzes kemencé"-t.

– Nem akartuk magát olvasni, ez az igazság. De Ágival együtt elismerjük, meglepetést okozott. Maga az egyedüli felsőszintű vezető az utóbbi években, aki vállalta, vállalja a felelősséget mindenért, ami itt 1945 után történt. Könyvét értékesnek, bátornak és őszintének tartjuk. Csak egyetlen lényeges kifogásunk van. 1956 nyara és tavasza nem egyértelműen ellenforradalmi jellegű, és ezért Nagy Imre szerepét sem úgy látjuk, ahogyan maga leírja. Nem voltunk Nagy Imre-pártiak, de igazságérzetünkkel ellenkezik, ha mindenért Nagy Imrét teszik felelőssé. Mondja, hogy lehet az, hogy maga nem találta meg az utat Nagy Imréékhez?

– Szabad kérdéssel válaszolnom? Nagyék miért nem találták meg az utat hozzám? De mit változtat ez a dolgokon?

– Talán sokat. Nem gondolkozott el azon, milyen lett volna a harc kimenetele, ha egy ilyen trió jön létre? Nagy, Kádár, Marosán?

Meglepett ez a hármas összeállítás, és amíg Fehér beszélt, megpróbáltam

felidézni magamban az ötvenhatos időket és elképzelni ezt a hármast. De nem ment. Fehér kérdései azonban tovább záporoztak.

- Miben és kiben látja a hibát, Marosán elvtárs?

- Nem tartom kizártnak, hogy a hiba bennem volt, vagy van. De kérdés: hiba-e, hogy nem így alakult? Maga mint egy klasszikus értelemben vett szociáldemokratáról beszélt rólam. De 1956-ban kommunista voltam és az vagyok most is. A szociáldemokrata jelzőhöz nem tette hozzá, hogy munkás, fizikai munkás voltam és egész lényemben az maradtam 1956-ban is. Nagy Imre és környezete, ideológiai, politikai vezérkara oda nem járt, ahová én: a szakszervezetbe, a gyárakba, a munkások közé. Nagy Imre és vezérkara az intellektuális és polgári világba volt és van beágyazva, távol a munkásoktól, és ez súlyos hiba, de nem az én részemről. Aggodalmam és félelmem, ami 1956 tavaszán és nyarán eltöltött, sőt még a közéletbe való visszalépésem is azzal indokolható, hogy akkoriban az egész országot elöntötte az ellenforradalmi légkör. Minden feltétel együtt volt egy robbanás előidézéséhez és az csak ellenforradalomba torkollhatott. Csupán Nagy Imréék és maguk nem akarták ezt észrevenni.

Fehér élesen tiltakozott.

- Hát jó, akkor nézzük, mire támaszkodhatott Magyarországon egy ellenforradalom? Első helyre teszem a nacionalizmust, amelynek gyökerei igen mélyek, és amelynek az alapját a vesztett háborúk képezik, és ez a veszélyes ideológia fogva tartotta a lelkeket, 1956-ban különösen, de most is. Ezt a nacionalizmust a kommunistáknak nem sikerült a potenciális veszély elkerülése érdekében feloldani. Második helyen áll a negyedszázados horthysta szovjet- és kommunistaellenes nevelés. A harmadik helyen az antiszemitizmus, amellyel soha nem mert őszintén szembenézni a klerikalizmussal fertőzött magyar szellemi élet. És mindezekhez járultak a súlyos fasiszta maradványok. Tegye hozzá még a Rákosi Mátyás vezette, kezdeményezte, végrehajtotta bűnöket és gazságokat, aminek az lett a következménye, hogy adott történelmi szituációban halálos ellenségek és barátok egy kalapba kerültek. És még egy tényező. A jellemtelen, mocsok emberek, akik a bűnöktől terhesek voltak és akik menekültek a felelősség elől. Talán ez az utóbbi mindenkit kiábrándított. Mindezekből mi alakulhatott ki?

- Sok igazság van abban, amit mond, Marosán elvtárs, de az is igaz, hogy nem így indult.

- Ezt soha nem is mondtam, de azt igen, hogy mindezt sokan nem akarják észrevenni. Engem csak egy dolog érdekel, kedves Fehér barátom: igaz-e az, amit írtam, érdemes volt-e megírni?

- Nézze, Marosán elvtárs, őszintén mondjuk, hogy könyve igaz, bátor és hatásos mű, de azért gondolkodjon el azon is, amit mi mondunk.

– Semmit se csinálok olyan komolyan, mint a gondolkodást, és higgye el, ha nem úgy történt volna, vagyok olyan vagány és azt is megírom. Hazudni, hamisítani, csalni nem akarok.

Fehér határozottan reagált:

– Ezt mi sem ajánljuk, azt azonban joggal elvárjuk, hogy tudományosan és politikusan elemezzük azt az időt annál inkább, mert mint téma és valóság aktuális és jelen van. Aztán hirtelen témát változtatott:

– Mondja, miért állt fel és hagyott ott mindent egyik napról a másikra?

– Először is bent a börtönben megfogadtam, soha többé nem leszek közéleti ember azok után, amit velem tettek. Másodszor, nem vagyok én alkalmas vezetőnek egy ilyen vezetésben. Hiányzik belőlem a gátlástalanság, és a politikai mozgalomban ez nem előny, hanem hátrány. Azután vegyék számba azt is, hogy egészen más iskolából jövök. Más volt a neveltetésem, más volt a viszonyom, helyzetem az egész munkásmozgalomban, mint Rákosiéknak és másoknak. De talán a legfontosabb, hogy sajnos későn jöttem rá, nem lehetek, nem leszek egyenrangú partner egy kommunista vezetésben. Továbbra is szociáldemokratának számítottam.

– Látja, Marosán elvtárs, ez fontos tényező, nyomós ok.

– Ez nemcsak ok vagy tényező, ez volt a valóság és nemcsak Rákosi alatt. Márpedig cseléd, szolga, piszkos munkák végrehajtója nem voltam soha.

– Ennek ellenére 1956-ban mégis odaállt, vállalt mindent.

– Próbálja beleélni magát a helyembe. Lehetek-e közömbös, semleges egy ellenforradalmi veszéllyel szemben, még akkor is, ha oly becstelenül járt el velem szemben a Rákosi-féle vezetés? Az én osztályom vesztette, vesztheti a legtöbbet egy ellenforradalomban. Ez nem feltevés. Gondoljon az 1919-től 1944-ig eltelt időre. Én nem lapulhattam.

– Mondja, Marosán elvtárs, komolyan hitt abban, hogy ezt lehet másképpen, jobban is csinálni?

– Gondolja, ha ilyen hit nem él bennem, beszállok?

– És hogy vélekedik most az akkori hitéről, reményeiről?

– Egyetlen csalódásom van csak. Valójában nem is csalódás, inkább illúzióvesztés.

– Miben?

– Az én nagy illúzióm abból indult ki, hogy az 1956-os szörnyű katasztrófa okozta fizikai, lelki összeomlás mélyen megrázta az embereket, különösen a kommunistákat. Azt hittem, ilyen szörnyű véráldozat árán becsületesebbek, jobbak, emberségesebbek, főként demokratikusabbak, egymás közötti viszonyukban marxistábbak lesznek. Tévedtem.

– Mikor jött rá erre?

– 1960-ban, de nemcsak magyar vonatkozásban. Mélyen megrendítettek, kiábrándítottak a kommunista világmozgalomban tapasztalt események.

– Nem siette el a felállást?

– Nem. Eredetileg már 1957-ben ott akartam hagyni mindent.

– Érdekes ember maga. Azt hiszem, Heller Áginak igaza van. Túl sok magában a morális tényező. Magának tudnia kellett volna, hogy ilyen beállítottsággal néha szinte lehetetlen politikát csinálni a csúcson. Úgy látjuk, sajnos csak maga az egyedüli.

– Nézze, 1962-ben a személyi kultusz ügyének tárgyalásakor teljesen külön véleménnyel léptem fel a KB-ban.

– Ne tréfáljon, a Politikai Bizottsággal szemben?

– Igen.

– De miért?

– Nem értettem egyet a kérdés kezelésével, nem értettem egyet azzal, hogy az akár Sztálin, akár Rákosi által elkövetett gazságokat olyan semmitmondó alapon intézzenek el, hogy a „személyi kultusz" a vétkes.

– Ebben magának tökéletesen igaza van!

– Tudtam, hogy egyedül maradok. De hagytam magam után néhány dokumentumot és fel is álltam, amit addig senki sem mert megtenni a pártban. És ez azért volt lehetséges, mert semmit sem kellett megbánnom és elhallgatnom.

– Ez azt jelenti, hogy vállalja a Nagy Imre-ügyet is?

– Igen, ott voltam, írásban elmondtam a véleményemet, szavaztam.

Döbbenetes csend. Fehér nagy lendülettel nyúlt a konyakosüveg után. Öntött magának, azután észbe kapott, öntött nekem és Miklósnak is. Új cigarettára gyújtottunk. A szobában vágni lehetett a füstöt. Arra gondoltam, hogy a Nagy-ügy itt a választóvíz. Mindkettőjüknek szeretném érthetően, világosan megmondani, Nagy Imre bűnössége, politikai felelőssége számomra nem képezi vita tárgyát, mint ahogy Rákosi gaztettei sem. Nagy Imre bíróság elé állítása bennem nem okoz konfliktust, ha kivégzését ma már nem is tartom helyesnek.

– Miért? – kérdezte izgatottan Fehér.

– Szégyelltem bevallani, hogy én, aki döntő szereplője vagyok az eseményeknek, csak tíz évvel később, 1966-ban tudtam meg hitelt érdemlően, hogy kik szavazták meg és kik ellenezték a Varsói Szerződésből való kilépést.

– Maga nem tudta 1956-ban, hogy Lukács György nem szavazta meg?

– Sajnos nem.

– Miért fontos ez?

– Mert Lukács tudta, hogy a kormány csak javasolhatja a kilépést. Egy parlament által ratifikált törvényt csak maga a parlament helyezhet hatályon kívül. Nagy helyében én akkor is felléptem volna a kilépés ellen, ha távoznom kellett volna a kormány éléről.

De másért is fel kellett állnom 1962-ben. A XX. kongresszuson megígérték: felszámolják a személyi kultuszt: a XXII. kongresszuson ellenben mindenki láthatta, hogy Hruscsov bálvánnyá emelte magát, s őt követte Kádár is, hogy a többiekről ne is beszéljünk. Igaz, ez már nem történt olyan durva formában, mint régen. De a következmények súlyosak: szakítás a lenini normákkal, a kollektív vezetéssel, antidemokratikussá, elbürokratizálódottá, formálissá vált a párt- és az állami élet. Aztán 1964-ben egyik napról a másikra egy óriási bálvány tűnik el a süllyesztőben: Hruscsov.

– Maga nem szerette Hruscsovot?

– Dehogynem. Ha valaki, akkor én eszményképemnek tekintettem a kis ukránt. Tiszteltem, felnéztem rá egészen 1961-ig.

– Miért csak addig?

– Mert mint mondtam, akkor a XXII. kongresszuson Hruscsovról, a személyi kultusz elleni harc bajnokáról nem kisebb dolog derült ki, minthogy megcsinálta saját személyi kultuszát.

Feri idegesen szólt közbe:

– Mindenki megcsinálta.

– De ez a mindenki másképpen néz ki Hruscsovval vagy nélküle. Ezt annál is inkább állíthatom, mert 1964 novemberében, a forradalom évfordulóján Moszkvában jártam.

– Magát kiengedték a Szovjetunióba?

– Az Édosz kórusának 75. éves évfordulója volt, és a szövetség vezetősége mint ajándékot és elismerést kapta a kiutazási lehetőséget. Márpedig én a kórus tagja voltam. Hetekkel korábban kérték a pártközpontot: járuljanak hozzá a kiutazásomhoz. Elutazás előtt két vagy három nappal az illetékes titkár közölte velem, hogy elmehetek, de az a kérésük, ne lépjek fel sehol, ne énekeljek.

Feriből és Miklósból hirtelen kitört a kacagás.

– Hát ez nem igaz, és mit felelt nekik?

– Először is megkérdeztem, ez az ő kérése, vagy mások is így vélekednek. Idegesen válaszolt. Marosán, te tudod, hogy én csak közvetítek. Rendben van, közöld az elvtársakkal, ebben a kérdésben a színhelyen, Moszkvában döntök. Nyolc napot töltöttem a Szovjetunióban. Tragikus élményekre tettem szert: nyomott hangulatot, feszültséget és tehetetlenséget tapasztaltam. Jártam az emberek között, részt vettem a felvonuláson. Légvonalban alig

száz méter választott el bennünket a mauzóleum erkélyétől, de a távolság talán csak fényévekkel mérhető.

- Nem nagy szavak ezek? - kérdezte Fehér.

- Ha akarja, egy ténnyel alátámaszthatom. Moszkvában, az ünnepségek alkalmából két kiló lisztet osztottak szét a lakosság körében. Aratás után vagyunk. Sokat mond ez a két kiló liszt. Benne van a Hruscsov-féle vezetés minden kritikája. Ennél azonban szörnyűbb volt az emberek hangulata: örültek Hruscsov leváltásának, és ez volt a legborzasztóbb. Személy szerint talán ez fájt nekem a legjobban.

Alig tértem vissza Moszkvából, el akartak játszatni velem egy piszkos szerepet. Kreáltak egy Diósi-ügyet, amely mögött igazából én voltam a célpont. Ez a piszkos ügy vezetett el a pártból való kilépésemhez.

- Mi volt a vád maga ellen?

- A vádak? „Marosán sokat nyüzsög. Maga köré gyűjti az elégedetlen embereket, keresni akar a Hruscsov-ügyön." Ez ellen a vád ellen úgy léptem fel, hogy levelet írtam Kádárnak, a KB-nek, a KEB-nek és kértem: Gáspárt és Biszkut velem együtt állítsák a KEB elé, és ott bizonyítsák az ellenem felhozott vádat.

- Naiv ember maga - szólt közbe Feri. Egy egyszerű párttag egy politikai bizottsági tagot nem vihet a KEB elé. És mi lett a folytatás?

- Először is ne tekintsenek engem olyan naivnak. Tudtam, mit csinálok. Tetten akartam érni a párt törvényét, szervezeti szabályzatát és azt, hogy a vezetés hogyan viszonyul mindehhez.

- Kapott védelmet, Marosán elvtárs?

- Tudtam, hogy nem is fogok kapni. Ezt akartam bizonyítani, azután került sor arra, hogy letettem a tagsági könyvemet és kiléptem a pártból.

- Mondja, nem zavarták bele magát ebbe az utcába?

- Nem. Ők ezt nem akarták, sőt fel sem tételezték, hogy Marosán, ha kell, a pártból is kilép.

Mielőtt elváltunk, Fehér hozzám fordult:

- Marosán elvtárs, Ági nagyon szeretett volna találkozni magával, de mert az volt a megállapodás Miklóssal, hogy hárman leszünk, nem akartam meglepetést. Mondja, nem jönnének fel hozzánk? Folytassuk nálunk ezt a beszélgetést.

- De akkor én is hozom a feleségemet.

- Szívesen látjuk. Az időpontban majd telefonon megegyezünk.

VIII. „Okkupáltak bennünket!"

Szép tavaszi este van, feleségemmel korán érünk a Margit hídhoz. A sziget bejáratánál leszállunk a 12-es buszról, hogy sétálva tegyük meg a további utat. Feleségem kérdései napok óta záporoznak.

– Mondd, jól meggondoltad ezt a találkozást? Nem lesz ebből újabb zűr, hiszen ezek közismert revizionisták.

– Jól meggondoltam, neked pedig azt ajánlom, először hallgasd meg őket és csak azután ítélj.

– Ugye nincs és nem volt már eddig is elég bajod? Minek még jobban bonyolítani az életet?

– Nem szabad mindentől félni. Egyébként jól ismerem már őket. Nekem pedig mindig szükségem volt és van a marxista intellektuális társaságra és a barátságukra. Gondolj csak a két háború közötti barátainkra: Jusztusra, Neufeldre, Vajdára. Hiszen te is örültél, hogy értékes emberekkel kerülsz baráti kapcsolatba. Mindez Mónussal és Braun Somával kezdődött. Munkás vagyok, szeretek tanulni, s azt hiszem, tanulni fogok a sírig, a nálam okosabb, értékesebb emberektől.

– Nagyon kérlek – mondja most már enyhültebben a feleségem –, légy óvatos. Nem tudhatod, mi rejlik bennük.

– Nézd, kisanyám, én ezeket az embereket nemcsak okosaknak, hanem becsületeseknek is tartom. Engem most vállalni nemcsak nehéz, de kockázatos is, és ők vállalnak. Mit adhatunk egymásnak? Csak barátságot és értéket. Ők Lukács György tanítványai. Valakik a nagyvilágban. Egyik-másik a pártnak is tagja. Úgy érzem, ezekből a találkozásokból én szerezhetek többet. Valószínűnek tartom, nekik pedig hiányzik a magamfajta ember.

Megérkezünk a szép Duna-parti ház elé. A lift gyorsan felvisz az ötödik emeletre.

Fehér nyit ajtót. Éppen nyolc óra.

– Hogy maguk milyen pontosak.

– Sosem szerettem, ha várnak rám, de én sem várok senkire.

Előkerült Heller Ági is. Kölcsönös bemutatkozás. Most, hogy szemtől

szembe állok vele, tisztelettel csókolok kezet. A gesztussal is jelezni akarom, hogy becsben tartom. Az utóbbi időben sokszor és sokan támadták. Ezek a támadások hívták fel rá a figyelmemet. Most, hogy jobban megismerkedtem műveivel, pestiesen mondva, pokolian okos nőnek tartom.

Alacsony termete az első percekben kissé feszélyezett, de lassan ezt is megszoktam. Hogyan fér meg ebben a kis emberben ennyi tudás, ennyi ész? Csinos, szolidan elegáns, határozott, energikus. Ahogy elnézem őket Ferivel, két intellektuális egyéniség, akik, úgy látszik, jól kiegészítik egymást.

Hamar oldódik a kezdeti feszélyezettség. Az asztalon ital, sütemény. Rövid idő múlva megérkezik Almási és Sebők Ági is.

Heller Ági úgy ül le, hogy szembekerül velem. Az az érzésem, hogy még egyszer jól megnéz, valósággal szemrevételez. Én is őt. Ági a „Tüzes kemencé"-ről beszél.

- Tudja, Marosán elvtárs, mi a második könyve után olvastuk el a „Tüzes kemencé"-t. Nem akartuk magát olvasni. Ez hiba volt, mert a „Tüzes kemence" a két háború közötti munkásmozgalomról szóló, eddigi legjobban sikerült mű. A folytatás pedig lebilincselő, igaz könyv. Nagy vihart kavar, ha megjelenik.

Heller Ági is perbe száll az 1956-ról alkotott véleményemmel. Ebben szinte egyek Ferivel. Amíg ellenvetéseit hallgatom, arra gondolok, vajon hogyan alakul barátságunk, ha elolvassák a harmadik könyvemet.

Aztán én beszélek. Heller „Érték és ítélet"-éről. Azt kérdezem Ágitól: hogy lehet az, hogy a világ munkásmozgalma több mint százéves, és a marxizmus behatolása a munkásmozgalomba még nem tette lehetővé, hogy kimunkálják, lefektessék, megírják a marxista etikát? Hiszen a marxizmusnak már legalább kétszáz éves munkásetikai értéke van, amelyet a világ szervezett munkássága teremtett a kizsákmányolás elleni harcban.

- Tudja, Ági, kit gyűlöltünk mi a legjobban? A sztrájktörőt, az árulót. Érdekes módon jobban gyűlöltük, mint a tőkést, aki ellen harcoltunk. És tudja, mi tartott össze bennünket. Különösen a bukott harcok után? A munkásszolidaritás. Legendás történetei vannak ennek és szép emberi értékei.

Ági lassan, precízen, pontosan világosít fel.

- Van már sok publikált anyag, amelyek marxista alapon próbálnak választ adni ezekre a kérdésekre. Marxnak és Engelsnek nem volt erre ideje, ránk hagyták ezt.

Feri kapcsolódik be a beszélgetésbe.

- Gyuri bátyám, gondoljon arra is, hogy amit Ági Marxról és Engelsről mond, Leninre is érvényes. Sajnos Lenin halála után, a kialakult és megerősödött sztálinizmus korszakában szinte lehetetlen volt erről gondolkozni, írni, publikálni.

– Ezzel tisztában vagyok, de nemcsak abból kell kiindulni, hogy volt és van a Szovjetunió, vannak más szocialista országok, de volt és van marxista értelmiség a nem szocialista világban is. Azok sem dolgoztak ezen a témán. Óriási hibának, veszteségnek tartom, hogy az etika, a morál nincs helyére téve a világ munkásmozgalmában.

– Ez igaz – szól Ági –, de ki fogjuk munkálni, meg fogjuk csinálni. Ez a kérdés több mint aktuális, s már nem odázható el. De magát miért izgatja ez?

– Kedves Ági, ha nem élne bennem és sokunkban a szocialista morál, helyt tudtunk volna állni az élethalálharc idején? De más szempontból is izgat ez a kérdés. Olyan iskolába jártam, ahol nemcsak a munkásmozgalmat, marxizmust és politikát tanítottak, hanem olyan tudományágakkal is foglalkoztak, mint szociológia, filozófia, pszichológia, tehát a társadalom számára értékes tudományágakkal. Ennek során az osztály és egyén morálja is szóba került. Nem jövünk tehát üres kézzel. A felszabadulás után pedig ezt és sok minden egyebet is mint „burzsoá eszméket" kidobták az ablakon. Emiatt sem volt mérce, amely cselekedeteinket megszabta volna, gondoljunk csak a koncepciós perekre. A vitában szóba került, hogy 1968 augusztusában Korčulán összegyűlt marxista filozófusok miért foglaltak tiltakozva állást. Ennek lett a következménye a pártból való kizárásuk.

Ági rám néz, határozottan kérdezi.

– Maga sem helyeselte a mi tiltakozásunkat? Nem értett egyet vele?

– Szerintem helyes volt, de falra hányt borsó.

– Maga nem írta volna alá?

– Nem valószínű.

– Miért?

– Mert én ott voltam abban az időben Csehszlovákiában. Ha én akkor a helyemen vagyok még és nem tudok hatásosan fellépni, megakadályozni valamit, amivel nem értek egyet, akkor felállok, mert még egyszer nem vállaltam volna az őrültek házát.

– Ezt maga mondja? De akkor miért jutott arra a következtetésre, hogy ami 1956-ban és 1968-ban történt, az ellenforradalom?

– Pontosítom, hogy mire gondolok. Én ellenforradalmi veszélyről beszélek, ismerve a magyar viszonyokat, társadalmi helyzetet és azokat a tényezőket, amelyek ebbe az irányba kényszerítenek.

– De a magyar és a csehszlovák ügy nem ugyanaz.

– Mindazokat a tényezőket, amelyeket számba vettem 1956-ban Magyarországon, számba vettem 1968-ban Csehszlovákiában is, de figyelembe vettem még valamit. Mit hagyott maga után a sztálinista, rákosista vezetés? A Rajk-ügyet és más, hasonló ügyeket. És mi mást hagy a Novotny-rezsim? Vegye figyelembe a kommunisták egymással szembeni magatartását, akik

maguk is a barikád két oldalán helyezkednek el. Gyakorlati ember vagyok. Nálam a tapasztalat fontos helyet foglal el minden kérdésben.

A prágai tavasszal szemben nagy reményeket tápláltam. Vajon nekik sikerül-e jobban, becsületesebben, véráldozat nélkül helyes pályára vinni a dolgokat? Egy példa lebegett előttem már 1956-ban is. Vajon a sérült repülőgépet, amelynek hajtóművei nem működnek, a pilóta le tudja-e tenni úgy, hogy se a gépnek, se az utasoknak ne legyen bajuk? Egy ilyen művelethez nemcsak tapasztalt pilóta kell, hanem számítás, hidegvér és óriási felelősségtudat. Egy kis tévedés, melléfogás katasztrófát idézhet elő. 1968 márciusában, áprilisában még voltak illúzióim. Májusban már meginogtam. Az illúzióknak már csak egy szikrája maradt bennem. Amikor egy szombati napon, augusztus 18-án, elindultunk Karlovy Varyba, még nem tudtuk, hogy Kádár is elindult Komáromba. Amikor Prágába érkeztünk, ahol egyik pályaudvarról a másikra kellett mennünk, hogy átszálljunk a Karlovy Varyba induló vonatra, kimentem a pályaudvar elé. Jól ismertem Prágát, élményt, benyomást akartam szerezni a légkörről, az emberek közérzetéről. Figyeltem az embereket. Hét vége, utaztak vidékre, víkendre. Az emberek derűsek voltak. A megszokott nyugodt képtől talán csak a fiatalok ütöttek el. Először láttam hippiket, koszos, piszkos, furcsán öltözött figurákat. Ebből még nem lehetett messzemenő következtetést levonni. Abból már inkább, hogy nagy a személyi kultusz Dubček körül.

Aztán a vonat megindult és hamarosan ugyanabban a szanatóriumban találtuk magunkat, ahol már többször megfordultunk. Sok az olasz, a francia, a szovjet, lengyel, bolgár és román. Az NDK-ból is voltak néhányan. Magyarok csak mi ketten. Vacsora után a dohányzóban olaszok és franciák vitájába keveredtünk. A lengyelek elkülönültek.

Az orvossal hamar összemelegedtünk.

Nekem szögezte a kérdést: – Maga szerint nálunk ellenforradalom van? Derűsen feleltem: – Bennem már rég kialakult az a vélemény, hogy minden szocialista országban van ellenforradalmi veszély. Hogy a veszélyből ellenforradalom lesz-e vagy lehet-e, az mindig a kommunistákon, a vezetésen múlik. Engem erről győztek meg az 1956-os otthoni események.

Hajnalban a nagy csend ébresztett fel. Hajnali öt óra volt. Akárcsak otthon, kiugrottam az ágyból, feleségemet hagytam aludni. Az utcák üresek voltak, csak itt-ott tűnt fel egy-egy sietős alak. Ez a csend inkább megnyugtató, mint idegesítő volt. Szemlélődésemet távolról hangzó dübörgés, morajlás zavarta meg. Először a kukásokra gondoltam: szedik a szemetet. Aztán a zaj mind közelebb jött, sérteni kezdte a fülemet. Egyszerre csak lánctalpas csattogás, erős motorok zaja hatolt a fülembe. Egy T–54-es tank, utána a másik, aztán a harmadik. Kezdtem számolni a tankokat, tízig jutottam, majd nyolc

páncélkocsi jött lövésre kész gépfegyverekkel. Már a katonák is jól kivehetők voltak. Törtem a fejem. Csak nem újabb hadgyakorlat? Az előző alig néhány hete zajlott le. Ilyet nem szokás kétszer szervezni.

Egy nő rohant arra: „Okkupáltak bennünket" – sikította.

A doktor jött értem. „Ne haragudjon Marosán elvtárs, hogy zavarom, de érdekelne a véleménye. Hogy lehet velünk így elbánni? Ezt mi nem érdemeltük meg. Nálunk nem volt ellenforradalom. Helyesli maga ezt?"

Azt mondtam neki is, hogy a katonai akciót és a megszállást nem helyeslem, de nem olyan okokból, mint ő. 1956 után már nem lett volna szabad ilyen akciót végrehajtani. Szégyen és gyalázat, ha egy vezetés odáig engedi fajulni a dolgokat, hogy csak a fegyverek segítenek, ha segítenek. Ez a vezetés csődje. A következményeit alig lehet kiszámítani.

Tizenkét óra előtt tíz perccel hirtelen megszólaltak a gyári szirénák, autódudák. Öt percen át. Ezt váltotta a város minden légvédelmi szirénája. A tömeg dermedten állt. Hirtelen csend lett. Pokolian ijesztő csend. Az óra tizenkettőt mutatott. Felhangzott a himnusz. Melódiája úgy szállt a völgyben, hogy szinte mindenkit megbénított. Aztán kitört a zokogás.

Minden jel arra utalt, hogy a SZER ismét megjátszotta 1956-ot. Nekem mindenesetre nagy segítségemre volt. Megtudhattam, hogy az öt szocialista ország katonailag megszállta egész Csehszlovákiát. Azt is, hogy Prágát éjjel egy óra alatt légi kötelékekkel rohanták le. Dubčeket és a miniszterelnököt letartóztatták a pártközpontban. Svoboda elnök őrizetben van a rezidenciáján. Dubčeket és Smrkovszkit elszállították a Szovjetunióba. A rádiót, a televíziót, a párt- és kormányhivatalokat megszállták.

Felhívtam Prágában a nagykövetünket, Kovács Imrét. Meglepődött, hogy Csehszlovákiában vagyunk. Nem sokat teketóriázott, kocsit küldött értünk.

Az út 130 km, 65 perc alatt tettük meg. Óriási volt az iram. Sehol nem állítottak meg minket. Diplomata rendszámú és magyar nemzeti színű zászlós volt a kocsink. Néhány helyen gépesített szovjet egységek tartották fenn a forgalmat. A mi kocsinknak csak intettek, szabad utunk volt.

Hamar előkerült Kovács. Egymás nyakába ugrottunk. „Ne haragudj, hogy érted küldtem, de minden olyan bonyolult, bizonytalan. Jobb, ha te most itt vagy nálunk."

Aztán elmesélte: a bevetett szovjet katonai egységek úgy jöttek ide, hogy itt ellenforradalom van, amit le kell verni. És semmiféle katonai fegyveres ellenállásba nem ütköztek. Sokan aláírták a behívásukra vonatkozó kérelmet, de most senki sem vállalja, mindenki letagadja. Ők is elbújtak, hiszen a hazaáruló, kollaboráns bélyeg nagyon súlyos itt. A katonai megszállás még azokat is az ellenség oldalára taszította, akik szívesen segítettek volna nekünk. Pedig volt itt ellenerő. Néhány hete már folyt az akció Dubček leváltására. El-

készítettek egy jelentést arról, hogy mi van az országban, s az elemzés végső összegezése az volt, hogy ellenforradalmi veszélybe kerültek. Ezt a jelentést kapcsolták össze a katonai akcióval.

Kovácstól tudtam meg azt is, hogy Kádár az utolsó napokban még illegálisan találkozott Dubčekkel Komáromban.

Régi barátom, Barak, az egykori PB-tag belügyminiszter felkeresett a követségen. Nem látszott rajta, hogy hét évet ült. Vajon hol áll Barak most? Ez volt a nagy kérdés. Vajon elkeseredett, bosszúra éhes? Próbáltam magamat összehasonlítani vele. 1956-ban én is a börtönből jöttem.

Elmondtam Baraknak, hogyan kerültem ide. Magánember vagyok, de nem semleges. Elmondtam, hogy sem Kádár, sem Biszku, sem én nem hittük el a róla elhangzott vádakat. Őt 1962 januárjában tartóztatták le, én 1962-ben hagytam ott mindent.

Ő is tudott rólam mindent, másképp el sem jött volna. Elmondta, hogy azon a keddi elnökségi ülésen – ahol Dubčeket le kellett volna szavazni – nem volt ott, és hogy akkor a vezetés szétesett. Újból kell pártot szervezni, ami nehezebb, mint bármikor. Félnek az emberek. Nem tudják, mi lesz holnap. Novotny mindent elrontott. Körülvette magát kis senkikkel. Rossz és bűnös káderpolitika volt ez. Hiába volt 1956, Novotny nem akart semmit se tenni, mert ő maga is bűnös volt. Ez a dolog egyik oldala. A másik Dubček felelőtlensége és alkalmatlansága. Nincs tehetsége, hiú és beképzelt. Alig jutott hatalomra, néhány hét után azt hitte, hogy ő csodát tud tenni, és sokan ezt el is hitették vele. Azt képzelte, ha összefog a jobboldallal, akkor felszámolhatja a dogmatizmust, a szektásságot, amely ott húsz évig uralkodott. Dubček nem őszinte. Sem veletek, sem a szovjetekkel szemben nem az. Új párt kell, de nem nagy, üresfejű párt. Olyan tagok kellenek, akik merik vállalni tetteiket. Ezt mondta nekem Barak, ez a régi munkáskommunista.

Nagy szégyen ez az újabb csőd. Úgy hiszem, nem szabad engedni elhalványítani, de megszépíteni sem. Ezt az érzést hoztam magammal haza Prágából.

Itthon aztán néhány meglepetés ért.

– Milyen meglepetés? – kérdi Feri.

– Az első, hogy a vezetést meglepte állásfoglalásom és magatartásom. Nem ismernek ezek engem, soha nem is ismertek. Meglepett Lukács levélben elküldött állásfoglalása és tiltakozása. Fejbe vágott Heller és Márkus világméretűvé dagadt tiltakozása.

– Csodálkozik a mi állásfoglalásunkon? – kérdezi Ági.

– Nem, csak sokba került.

– Maga is tapasztalta, hogy a nagy tömegek nem értettek egyet a katonai megszállással. Sokan még azok közül sem, akik Kádárt támogatták. De maga

sem értett egyet mindennel, és jól jegyezze meg: egyszer el kell számolnia azzal, miért tartja 1968-at is ellenforradalomnak.

– Kedves Ágikám! Nem félek elszámolni. Egy marxistának szembe kell nézni a legrosszabbal is. Egyezzünk meg: a beszélgetést folytatjuk.

Már álltunk, amikor Fehér elmondja, hogy Lukács elolvasta a könyvemet és szeretne velem találkozni.

IX. Én is revizionista vagyok?

Egy ragyogóan szép, derűs és meleg tavaszi napon kerestem fel Lukács Györgyöt. Fehértől tudtam, hogy a kisöreg korán kezd dolgozni és látogatókat csak késő délelőtt fogad. Lukács régóta sok gondot okozott nekem, és ezért nagy várakozással tekintettem a találkozás elé. Volt bennem némi szorongás.

Utoljára 1949-ben jártam itt. Szörnyű belegondolni, micsoda húsz év telt el mindkettőnk életében. 1956-ban kétszer találkoztam vele. Először még az események előtt. Rákosi hívatott magához, az előszobában várnom kellett, mert Lukács György volt éppen nála. Amikor kilépett Rákosi szobájából, hozzám sietett és a régi barátsággal üdvözölt. Volt a pillantásában, kézszorításában valami megmagyarázhatatlan emberség. A börtönévek után az ilyesmire érzékenyebben reagáltam.

Másodszor a teljes felfordulás, az anarchia viharában láttam és hallottam őt, de nem beszéltünk egymással. Ő is felszólalt azon a központi bizottsági ülésen, amelyen direktórium felállítását javasoltam. Ez a párt teljes szétesésének idején volt. Az őrült politikai vihar aztán messze elsodort bennünket egymástól, de róla és vele kapcsolatosan mindig jóleső emlékek éltek bennem. Nagy csodálója és tisztelője voltam, hiszen műveiből sokat tanultam. Alig vártam, hogy találkozzam a világ egyik legnagyobb, leghíresebb és legvitatottabb marxista gondolkodójával. Különös szituáció: Lukács párttag volt, én nem. Volt ez már fordítva is. Én is bűnös vagyok abban, hogy 1957-ben nem igazolták át, pedig írásban fordult hozzánk. Az új gazdasági reform kezdetén azonban sikerült őt visszacsalogatni.

Szentül meg vagyok győződve, hogy a jelenlegi pártvezetésnek soha nem jutott eszébe egy új Lukács-Marosán találkozó lehetősége, és még kevésbé az, hogy ebből a találkozásból mély és tartós barátság fejlődhet. A találkozásnak komoly következményei is lehetnek, hiszen mindketten megbélyegzett embereknek számítunk.

Végre belépek a kapun. Csengetésemre feltűnik a házmester. Liften visz fel – Lukácshoz Marosán elvtárs? – kérdi kissé gyanús cinkossággal. Csak

bólintok. A házmester beszélgetni szeretne. Én nem. Némán tesszük meg az utat. A liftből kiszállva néhány pillanatig csendben állok az ajtó előtt, csak aztán csengetek. Lépéseket hallok, az ajtó hirtelen kinyílik, ott állok szemben Lukáccsal.

– Szervusz Marosán, örülök, hogy látlak.

Úgy látszik, Lukács őrzi az 1945-ös évek tegező stílusát, amit akkor a kommunisták vezettek be és tettek általánossá. Az is lehet azonban, hogy Lukács így akarta feloldani, megkönnyíteni a találkozást. Igazodom hozzá.

– Szervusz Lukács bácsi. Én is örülök, hogy látlak.

Kezet fogunk. Markomban érzem simogató, baráti kezét.

Bevezet a szobába, amely változatlanul a régi, csak a könyv lett több. Íróasztalán magasodnak a könyvek, folyóiratok, sok-sok nyelven, tudóshoz méltó összevisszaságban. Közöttük csak ő ismerheti ki magát. Nyolcvannégy éves, de frissen, fiatalosan mozog. Szeretettel figyelem. Hatalmas karosszékében foglal helyet, valósággal trónol. Mint a tudás fejedelme. Vele szemben a mindenkori látogató helye. Alig helyezkedünk el, hozzák a konyakot, a feketét. Odaszól hozzám:

– Töltsél Marosán.

– Csak, ha neked is szabad.

– Nekem mindent szabad, ezt te nem tudtad? – mondja derűsen.

Öntök, koccintunk egymás egészségére. Lukács egy nagy szivarra gyújt, s amikor már az jól szelel, mint egy bátor csínytevő, ugrik bele a legelképesztőbb témákba.

– Nézd Marosán, abban egyetértek veled, hogy Nagy Imre nem volt alkalmas arra a gigászi feladatra, amelyre vállalkozott. Nem volt határozott programja. Nem elég valamit tagadni. Azt is meg kell mondani, hogy akkor hogyan és kivel. De én őt tisztességes és becsületes embernek tartottam és tartom ma is. Kivégzését pedig elítélem. Hiba volt, nagy hiba.

Nem szólok közbe, hagyom őt beszélni. Munkál bennem a gondolat, vigyázz, nehogy ez legyen az utolsó találkozás. Úgy látom, hogy a Nagy Imre-ügy terhes a számára. Amikor már érzem, hogy rajtam a sor, átveszem a szót.

– Egyetértek veled abban, hogy Nagy Imre becsületes, puritán ember volt, de Rákosi sem lopott ezüst kanalat. Nem erről van itt szó. Becsület, szándék és eredmény nincs mindig összhangban.

– Hát ez is igaz – szólt közbe a kisöreg.

– Arról lehet és kell vitázni, hogy ki kellett-e végezni. De azt belső konfliktus nélkül jelentem ki: véget kellett vetni annak, hogy mindig csak a kisemberek, a beosztottak fizessenek, csak ők kerüljenek börtönbe és az akasztófára, a vezérek pedig mindig megússzák tetteik következményeit. Ezt én nem tu-

dom, soha nem is tudtam magamévá tenni. Persze Nagy Imre mellett Rákosinak is felelnie kellett volna. De hát ő nem volt itthon.

- De Farkas Mihály és Péter Gábor itthon voltak! - szólt közbe élesen Lukács. Őket nem akasztottátok fel.

- Nézd Lukács, én börtönben voltam 1953-ban. Nem én fogtam össze Nagy Imrével, hanem Farkas Mihály és Vas Zoltán.

Rám néz, elkomolyodik és csendesen mondja:

- Látod, ez igaz. Nagy Imre soha nem tudta megválasztani a partnereit.

- Engem mérhetetlenül megzavart, amikor 1956-ban megismertem ezt a furcsa szövetséget. Nagy Imre Farkas Mihállyal Rákosi ellen!? Ilyen és ehhez hasonló dolgok növelték bennem az iránta érzett fenntartásokat. Te is tudod, Nagy Imre és Farkas együtt jöttek haza Moszkvából, a szűk vezérkarhoz tartoztak, jól ismerték egymást és sokat tudtak egymásról, csak az országot nem ismerték.

Lukács hirtelen témát vált:

- Ti sztálinisták voltatok, 1956-ban nem is lehettetek mások.

- A rend helyreállítását akkor nem lehetett másképp megteremteni, és ha ezt sztálinizmusnak hívják, én ezt is vállalom, bár sohasem voltam sztálinista. Tiszteltem, becsültem, felnéztem Sztálinra, éppúgy, mint sokan mások abban az időben. A börtönben áttanulmányoztam magyarul megjelent műveit, de nem tettem magamévá az SZKP rövid történetét. A dialektikus és történelmi materializmusról én többet tudtam, mint amennyit erről tőle olvashattam.

- Látod, Marosán, ezt elhiszem neked. Ti baloldali szociáldemokraták más, jobb marxista iskolából jöttök, mint a gyorstalpaló, fejtágító sztálini iskola. Ezért tudtam veletek 1945-ben és később is jól összedolgozni. Tulajdonképpen Rákosiék engem éppen ezért hoztak haza, hogy veletek és másokkal dolgozzak együtt. És ez nem is volt sikertelen.

- Jó kis társaság volt: Losonczi, Révai, Haraszti, Horváth Márton, Rajk - szólok közbe.

- Milyen jól emlékszel! De a mi szerepünk 1947 végén lejárt. Átvette azt Farkas és Gerő.

Lukács állandóan vissza-visszatér Sztálinhoz és a sztálinizmus kérdéseihez. Nincs köztünk véleménykülönbség. Számomra régóta világos volt: Lukács 1956 után is az egyedüli, akinek reális és igaz, s amellett politikus is az álláspontja. Szinte cáfolhatatlan ahogyan fogalmaz.

- A legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus, és ez csak látszólag paradoxon. Nézzünk csak a dolog mélyére. Ki akadályozta meg Hitler világuralmát? Kétségtelenül a Szovjetunió. München után, a szovjetek nélkül, a fasizmus került volna uralomra Európában, s talán az

egész világon. A fasizmus tehát a szocialista Szovjetunió révén bukott meg. Ez történelmi és világpolitikai tény! Aztán az amerikai politika az atomháborúval való fenyegetéssel eszközt látott arra, hogy az amerikai életformát világuralomra juttassa, és megint a Szovjetunió volt az, amely atomegyensúlyt hozott létre és megbuktatta az amerikai világuralmi terveket.

Lukácsnak 1945-46-47-ben ugyanez volt az álláspontja. Számomra akkor is és most is ő tette mindezt világossá. Óriási szerepe volt abban is, hogy azokban a zűrzavaros, válságtól terhes időkben megingás nélkül kitartottam a kommunisták mellett, és hogy ma is kommunistának mondhatom magam. A kisöreg könnyedén folytatja:

- Remélem, neked nem kell bizonyítanom, hogy soha nem voltam Sztálin híve. De soha nem fogom elfelejteni, hogy ettől a két veszélytől - minden hibája és bűne ellenére - az általa vezetett Szovjetunió mentett meg bennünket.

Aztán hirtelen témát vált:

- Figyelmesen elolvastam a könyveket. Nagyon jól sikerült. Ezt meg is mondtam Aczélnak. Könyved a sztálinizmus elleni harc egyik kitűnő eszköze lesz. Reális és igaz. A munkásegységről, a két párt egyesüléséről eddig ez az egyedüli, őszinte és becsületes alkotás. Rajk ügyét is te teszed helyére. Rajk Júlia nem tesz jó szolgálatot, amikor olyasmit akar bizonyítani, ami nem igaz. Rajk nem volt frakciós, Rajk sztálinista, rákosista volt. Ezt te is jól tudod. Könyvednek ez egyik legérdekesebb és egyben politikailag leghitelesebb fejezete, méghozzá helyesen bizonyítod is a véleményedet. Nekem is bőven vannak erről a kérdésről emlékeim és vitáim. Egyszer Révaival Rajknál voltunk vacsorán, még 1947-ben. Az irodalommal és az írókkal kapcsolatban nagy vita alakult ki közöttünk. És mit gondolsz, kit támogatott Rajk?

- Révait - feleltem.

- Úgy van, Révait!

- Én jól ismertem Rajknak Rákosihoz, Révaihoz és Farkashoz fűződő kapcsolatát. Rajk sohasem volt inkorrekt.

- Rajk perbefogása és sok-sok becsületes kommunista kivégzése, és minden ami utána jött, megbocsáthatatlan bűn. A munkásegységen és az egyesülésen keresztül te helyesen és találóan rajzolod meg Rajk szerepét. A könyved perdöntő, s te magad fontos és hiteles tanú leszel, ha ezt az ügyet egyszer teljesen feltárjuk.

Lehet nálam boldogabb ember Lukács értékelése után? Hiszen közismert róla, hogy szigorú kritikus, aki az értékítéletben nem ismer tréfát.

- De ne haragudj - folytatja - egyben biztos, hogy tévedsz: túlbecsülöd az én szerepemet és alábecsülöd Gerőét. Pontosítsunk és hitelesítsünk. Közismert, hogy nem voltam KB-tag és soha nem voltam pártfunkcionárius.

Olyan helyre állítasz, ami nem jogos és vitatható. Ez azért fontos, mert a könyved többi része kiáll minden kritikát.

– Ebben a kérdésben nem a pártban szokásos rangsort írom meg, hanem ami a valóságnak megfelelt, a személyek kisugárzó hatását a magyar politikai és szellemi életre, ami meghatározó módon befolyásolta a fejlődést. Téged éppen ezért hoztak haza. A pártért és a pártnak tett szolgálatod jelentősebb, mint bárkié. Te, Révai és Rajk voltatok az a trojka, akik a pártot nemcsak a munkások körében tették szalonképessé, hanem tömegpárttá is változtattátok és az értelmiséggel is elfogadtattátok. Vajon sikerült volna olyan eredményesen harcolni a munkásegységért, lehetett volna a magyar keresztény értelmiségi, tudós és szellemi világot a kommunista párthoz közel hozni nélkületek? Amit rólad, rólatok írtam, fenntartom. Ami Gerőt illeti, nem vagyok köteles tudni, hogy ti hogyan, milyen beosztásban jöttetek haza. Nem Gerő a kérdés ebben az időben. Ő csak 1956-ban válik azzá.

– Nézd, Marosán. Ezekről a kérdésekről nem kellene tovább hallgatni. A könyved épp ezért óriási nyereség lesz munkásmozgalmi és politikai szempontból egyaránt. Jó, hogy a Magvetőhöz került. Kardosnak van bátorsága ilyen könyvekhez és jól megtanulta a könyvkiadást.

Órák óta beszélgetünk már. Közben ő is megivott néhány pohár konyakot, elszívott négy szivart és öt cigarettát.

– Jól belemerültünk – néz rám incselkedve. De nem baj. Fontosak az ilyen találkozások és viták. Látni szeretnélek máskor is. Hívjál csak fel. Mindkettőnknek hasznára válik. Üdvözlöm Bözsikét.

– Emlékszel rá? – kérdeztem.

– Olyan jókat adott enni. És gyermekeid?

– Jól vannak.

– Egyszer őket is látni szeretném.

Sétálva megyek hazafelé és azon töprengek: ha sok kérdésben egyetértek Lukáccsal, akkor revizionista vagyok én is?

X. A pénz még nem könyv

Mozgalmas és izgalmas időket élünk.
Az első helyen természetesen a csehszlovák ügy áll. Husák lett a vezér. Veszélyes zónába jutott a kínai–szovjet konfliktus, az arab–izraeli válság. Háborús hisztéria nehezedik az emberekre. Engem nem tud magával ragadni. Képtelenségnek tartom, hogy a Szovjetunió és Kína háborúba keveredjenek egymással. Azért is kizártnak tartom, mert napirendre került az új nemzetközi kommunista találkozó, és ebben nekünk magyaroknak kezdeményező szerepünk van. Ilyen tanácskozás 1960-ban volt utoljára. Kilenc év telt el azóta, és minden szétesőben van.

A magyar politikai életnek is megvannak a gyenge pontjai, buktatói. Megkezdődött például a nyereség kifizetése az üzemekben. Hetek óta rossz a hangulat, nagy az elégedetlenség, sőt az elkeseredettség, főként a munkások körében. Átkozzák az „új mechanizmust". Megdöbbenek, hogy a vezetés – különösen 1956 és 1968 után – milyen őrültségekre képes! Kiderült, hogy a hármas kategória – amelynek alapján a kifizetések történnek –, nemcsak gazdasági, anyagi, jövedelemelosztási kérdés, hanem ideológiai, politikai és morális kérdés is.

A helyzet egyenesen botrányossá vált Csepelen és Győrben. Győrbe Kádárnak kellett elmennie, hogy lecsillapodjanak a kedélyek. Csepelen pedig letartóztatásokra is sor került. El kell ismerni, ötletesek voltak a csepeli prolik. Az üzemekben kiírták, hogy ki mennyit kap vagy kapott (milyen keveset a vezetőkhöz képest!) és ez robbantotta ki a sztrájkot, amit csak rendőri segédlettel lehetett elnyomni. Elképesztően nagy összegek forognak közszájon: 50 000, 80 000, 100 000 forintokat fizettek ki a vezetőknek. A pesti proli cinikusan mondja: a nehezen megdolgozott órabéremért lassan már csak egy szivart lehet kapni. Nagymértékű a munkásvándorlás. Mélyre zuhant a munkaerkölcs és a munkafegyelem. A közélet korrupttá vált. Mindenütt ez a beszédtéma.

Lukács javaslatára elolvastam Jánosi Ferenc cikkét a „Közgazdasági

Szemlé"-ben, a „kvázi terv"-ről. Csodálom, hogy megjelent. A helyzetet tükrözi az ideológiai, a kulturális, az irodalmi, a művészeti élet és a mindig rossz kenyér. Kezdünk hadilábon állni a betűvel és a kenyérrel.

Fehértől megkaptam Szántó Zoltán könyvét. Két napom ment rá. Lenyűgöző és felkavaró írás. Igaza volt Lukácsnak, amikor ajánlotta, hogy olvassam el. Most már jobban át tudom tekinteni a Kun és Landler frakció harcát, a Komintern és az egész illegális kommunista pártközpont óriási nehézségeit és fölösleges áldozatait. Igaza van Lukácsnak, a „Tüzes kemence" és Szántó könyve jól kiegészítik egymást. Lukács állandóan biztatja Szántót, hogy írja tovább. Sokat tud, sok mindennek részese, vezetője volt. Kár, hogy elvesztette a kedvét. A fülemben cseng Lukácsnak rólam mondott véleménye is: „Neked azért sikerült jól megírni a könyvedet, Marosán, mert dokumentumot akartál csinálni. Nem gondoltál a megjelenésre. Nem gyakoroltál - nagyon helyesen - öncenzúrát. Megalkuvás nélkül írtál, szinte magadnak. Írj csak tovább! Ne befolyásoljon, hogy megjelenik-e, vagy sem!"

Szántó könyve azért is gyakorolt rám különösen erős benyomást, mert ismertem az összes szereplőit. Emlékeztem a felszabadulás utáni személyes találkozásainkra. Rákosi, Vas Zoltán, Szerényi, főként az utóbbi olyan figura, hogy egy éjszakát nem aludtam miatta.

Igazi dokumentum a Rákosi–Vas-féle lebukás története. Milyen okok és vajon kik voltak a háttérben? A dolog érdekességéhez tartozik, hogy személyesen ismertem azt az embert, aki Rákosiékat lebuktatta. Csak azt nem tudtam, hogy Rákosi és Vas ezt az embert Szántó elé helyezte. Végeredmény: Rákosi és Vas 16 évig voltak börtönben. Fényes igazolása Rákosi akkori emberi és káderszemléletének. Sok pletykát hallottam a Rákosi-féle lebukással kapcsolatban, de soha nem hittem el, hogy Rákosi a rendőrségnek kiadta volna a Komintern titkos dolgait, és ezzel sok ember lebukását idézte elő. Most már nem vitás, Rákosit ki akarták zárni a pártból és csak azért vártak vele, mert a második perében rendesen viselkedett, és kiszabadítása érdekében nemzetközi akció indult. De felfüggesztették a párttagságát. Azt hiszem, Rákosi számára a sors ajándéka, hogy 1940-ig biztos helyen volt a magyar börtönben, mert a Szovjetunióban Kun Béla mellé „akasztották" volna.

Érdemes lenne Rákosi életútját újra megrajzolni. Talán fény derülne arra is, hogy vajon, amikor 1940-ben kivitték, vagy amikor 1945-ben hazajött, nem azért hajtott-e mindent túl, mert Sztálin vasmarkában volt? Szántó könyvéből az is kiderül, hogy Rákosit nem lett volna szabad hazaküldeni a Szovjetunióból. Az itthon élő illegális párt vezetői tiltakoztak is ellene. Meg-

tudhatnánk, hogy Rákosi miért gyűlölt és likvidált mindenkit ebből az időből.

Közelebb kell kerülnöm ehhez a témához. Tisztán kell látnom ebben a ködös, agyonhallgatott kérdésben. 1969 márciusában volt a Tanácsköztársaság 50. évfordulója. A parlamenti ünnepségen csak két olyan ember volt jelen, aki sok és nagy titkok birtokosa: Lukács és Szántó.

Most újból elővettem a Lukács-féle „Blum-tézisek"-et. Az idő is bizonyítja: nem a Kominternnek volt igaza. A Komintern a „Blum-tézisek"-et, jobboldali, antileninista, szociáldemokrata elhajlásnak minősítette és arra a következtetésre jutott, hogy a bolsevikoknak harcolniuk kell a demokratikus illúziók ellen. Itt az idő a tiszta proletár szocialista forradalomra, „nem lehet szó demokráciáról még úgy sem, mint a proletárdiktatúrához vezető lépésről".

Szörnyű és képtelen dolog, hogy én 46 év elmúltával olvasom csak ezeket a sorokat. Lassan ötven éve veszek részt a munkásmozgalomban, sok mindent megértem, amit lehetett elolvastam, de ilyen ultrabaloldali demagógiát soha. Milyen emberek és gondolkodók ezek, akik le merik írni, hogy harcolni kell a demokratikus illúziók ellen? A szociáldemokrata pártban sem voltam hajlandó tudomásul venni azt, hogy a vezetők manipuláljanak a demokratikus elvekkel, a vezetés egyedül helyes módszereivel!

A jelen korszak programjának tartom azt, amit Lukács nekünk és a világnak mondott: „A marxizmus reformja nélkül a szocialista államokban nem kerülhet sor a marxizmus igazi, világméretű reformjára." Világosabban, klasszikusabban nem lehet fogalmazni.

És mi a véleménye a munkásdemokráciáról Lukácsnak 1969-ben? Ezt írta: „A munkástanácsok csak akkor keletkeznének, ha a proletariátus nagy tömegei spontán megmozdulnának. 1905-ben és 1917-ben a munkástanácsokat senki nem csinálta. Leninék a mozgalom élére álltak. Felismerték forradalmi, szocialista, demokratikus jelentőségét."

Hogy mennyire igáz Lukács véleménye, azt bizonyítják az 1944/45-ben Magyarországon létrejött üzemi bizottságok is. Ezekből a forradalmi munkásszervekből az igazi hasznot a kommunista párt húzta, és ugyanez a kommunista párt a hatalom birtokában likvidálta őket! Antidemokratikus cselekedet, súlyos hiba volt a demokráciával kapcsolatban, de különösen a munkásosztállyal szemben. 1948-tól aztán egyenes út vezetett 1956-hoz. A munkástanácsok ismét spontán jöttek létre, de a sors iróniája, hogy az 1956-os magyar körülmények között csak az ellenforradalom szerveivé válhattak. Ugyanez a képlet 1968-ban már egy képtelen válságot, konfliktust hozott létre nemzetközi méretekben.

Úgy láttam jónak, hogy tájékoztassam Kardost – aki jóval több, mint csak kiadóm – Lukáccsal és barátaival való új kapcsolatomról. Jobb, ha tőlem tudja meg.

Baráti beszélgetésünk a Berlin étterem presszójában zajlott le. Nem lepődött meg, tudott a találkozásokról.

– Köszönöm, hogy bizalommal van hozzám. Sokan beszélnek már róla, és az illetékesek is tudják. Figyelik, számon tartják. Lukács és Marosán különkülön is probléma, de együtt veszélyesebb. Vegye számításba Lukács tanítványait, akik maguk is problémás emberek. Én nagy hibának találom a vezetés részéről, hogy nem figyel eléggé rájuk.

– Várjon csak Kardos. Nem értek valamit. Nekem 1966 óta nemegyszer az a benyomásom, de a tapasztalatom is, mintha bent lennének a „buliban". Könyveik jelentek meg, publikálhattak.

– Ez igaz. Megpróbáltak velük manipulálni. De ez nem megy. Ezekkel lehet és együtt is kellene dolgozni, de nem hagyják magukat felhasználni. Nem is képzeli, mennyi vitám volt és van ezzel kapcsolatban, különösen Aczéllal. Könyveiket elég nagy példányszámban adom ki, sőt tervbe van véve Lukács műveinek sorozatos kiadása is.

– Tudja, szavahihető emberek mondják, hogy Aczél és Fehér igen jó barátságban vannak. Sokszor látták őket együtt sétálni a Duna-parton. Fehér pedig köztudomásúan, Lukács és tanítványai között a politikus figura – ahogyan egymás között mondják, a „mi diplomatánk" –, akinek nagy része van abban, hogy Lukács és tanítványai közelebb kerültek a párthoz.

– Ez sajnos csak az elmúlt évekre vonatkozóan igaz. Nagy változás következett be a csehszlovák fejlemények alatt és után. És higgye el, Marosán, ennek nem örülök. Lukács maga, de szűkebb körű tanítványai is, a mai magyar szellemi élet ideológiai és kulturális területének legszínvonalasabb marxista képviselői, és emellett bátrak, vitára kényszerítik a tudományos világot. A dolgot bonyolítja, hogy ők európai hírű képviselői a marxizmusnak. Nem beszélve Lukácsról, aki szinte világméretű tudós, valóságos eszmei hatalom. Szóval különleges tehetségekkel van dolgunk. Nemcsak jó véleménnyel voltam róluk, de mindent megtettem, hogy közelebb hozzam őket a párthoz. Meggyőződésem, hogy ez a párt jól felfogott érdeke is.

El vagyok készülve rá, hogy átmenetileg rosszabbodni fog a helyzetük, már ami a bánásmódot illeti. Hellert és Márkus Györgyöt – a Jugoszláv Filozófiai Konferencián a csehszlovákiai megszállással kapcsolatos éles tiltakozásuk miatt – kizárták pártból.

– De hiszen Lukács is tiltakozott a megszállás ellen!

– Igen, csakhogy Lukács ezt pártszerű körülmények között tette. Elküldte

levelét a Központi Bizottságnak, de nem hozta nyilvánosságra. Egyébként gondoljon arra, hogy ugyanezt megtette Hegedüs András is, és ellene sem indítottak eljárást, bár a feszültség fennmaradt.

De hagyjuk ezt. Engem most más érdekel. Lukácsék és a maga álláspontja 1956-ról, 1968-ról nem azonos. Maga mindkettőt ellenforradalomnak minősítette. Ennek ellenére Lukács és a többiek magát többnek tartják, mint partnerüknek. Lukácséknak alighanem imponál a maga nyílt, őszinte véleménye és értékelik a könyveit is. Csodálkozik, hogy a csúcson mindezt komolyan figyelik?

– Ezt én kibírom és azt hiszem, Lukácsék is. Maga jól ismeri az én véleményemet és ezt Lukácséknak is megmondtam. De mindig hozzátettem, és most még határozottabb vagyok, nem fogadom el, hogy imperialista összeesküvéssel lehet ellenforradalmat előidézni. A dogmatikus, szektás vezetés juttatja a dolgokat odáig. Nem az emberarcú szocializmus meghirdetése volt a baj, hanem az a szörnyű örökség, amit Novotny – akárcsak Rákosi nálunk –, hagyott maga után. Sajnos senki nem tanult az 1956-os eseményekből, sem a dogmatikus vezetés, sem a revizionisták. Csak az a szerencse, hogy az ellenség sem tanult, szinte őrültként hajszolta Dubčeket a katasztrófa felé.

S ha azt mondom, hogy senki sem tanult a történtekből, akkor még azt is hozzáteszem: a csehek még abból sem tanultak, hogy mi hogyan vezettük ki az országot a katasztrófából és hogyan konszolidálódtunk. Mit látunk a szomszédban? Jönnek a bosszúállók, a gyáva senkik, akik ország-világ előtt még azt sem vállalták, hogy a szovjetekhez fordultak segítségért. Látja, Kardos, ma már ott tartok, hogy nemcsak egy, de több országban számolok ellenforradalmi veszéllyel.

Kardos gondterhelten, komoran néz maga elé:

– Nem túloz maga, Marosán?

Harsányan elnevetem magam és folytatom.

– Itt minden túlzás elmaradt a valóságtól. Köztudomású, hogy 1956-ban a kommunista világmozgalom többsége, ha árnyalati különbséggel is, lényegében ellenforradalminak minősítette 1956-ot. Nem is képzeli, hogy milyen döntően járult ez ahhoz hozzá, hogy gyorsan konszolidálódtunk és elismertek bennünket a nagyvilágban. Sőt ma már ott tartunk, hogy az egykor átkozott „Kádár és bandája" is más megítélést kap.

De hogy állunk 1969-ben, például a lengyel és cseh dolgok megítélésével? Nem egység van, hanem szakadás. Tegye hozzá a kínai–szovjet viszonyban beállt rosszabbodást, egészen a fegyveres összecsapásokig. Micsoda mérhetetlen ellenségeskedések tanúi vagyunk a kommunisták egymás közti viszonyában?

– S maga mindezt elmondja Lukácséknak?

– Szívbaj nélkül. Miért ne mondanám el? Gondolkodó emberek, okosak.
– Jó, jó, rendben van, de nem fél, Marosán – kérdi Kardos aggódóan.
– Mi az istentől félnék? A tényektől, a valóságtól féljek?
– Nem erre gondoltam, hanem arra, hogy Lukácsék nem akarják-e magát felhasználni?
– Sokszor bíztam magam az ösztöneimre és a válságos időkben még sosem hagytak cserben. Nem hiszem, hogy ezt tennék! Egyébként olyan embernek tart, akit fel lehet használni, akit könnyen manipulálhatnak? Csak ők hagyhatnak engem cserben és nem fordítva. De ha cserben hagynak, a vesztes nem én leszek.
– Kérhetek magától valamit Marosán?
– Tessék.
– Legyen óvatos.
– Miért?
– Nem kell olyan nyíltnak lennie, és tartsa szem előtt, hogy nagy különbség van Lukács és a tanítványai között, akik közül egyesek néha visszaélnek Lukács nevével és presztízsével.
– Gondolja, hogy ezt én nem vettem észre? De a különbség ellenére van valami közös bennük: a marxizmus. Egyik-másik elmerülhet a tehetetlenségben vagy kirostálódik, de ha Hellerre, Fehérre, Almásira, Márkus Györgyre gondol, akkor legyen bizakodóbb. Különösen Heller Ágnessel kapcsolatban, azt hiszem nő létére ő következik Lukács után.
– Érdekes vélemény – mondja Kardos. Ezután már családi gondjainkról beszélgetünk.
– Hogy van Bözsike?
– Nem jól. Az idegei robbanásig feszültek. Gyuri most végez.
– Van már állása Gyurinak?
– Még nincs.
– Hogy-hogy nincs?
– Így, ahogy mondom. Gyuri évekig járt a Központi Fizikai Kutató Intézetbe, diplomamunkájának témáját is ott kapta. Most végzett, és kiderült, hogy nincs státus.
– Az lehetetlen – szól ingerülten Kardos.
– Miért lehetetlen? A feleségemmel mindent megtettünk, hogy Gyuri tovább tanuljon. De Gyuri is vívja meg a maga harcát. Ha nincs számára státus a KFKI-ban, akkor elmegy egy gyárba fizikusnak. Nem kell protekció. Ha Gyuri tehetséges, akkor a protekció egy életre tönkretenné.
Kardos hirtelen témát vált.
– Mielőtt elválunk, beszélnünk kellene a második könyvéről.
– Baj van vele?

- Nincs, ahogy megállapodtunk, lektorálás után elküldtem a könyvet az „istenek tanácsá"-hoz. Aczél, de mások is jónak tartják.

- De hát akkor mit akar?

- Azt ígértem magának, karácsonyra kiadom, de most arra kérem, járuljon hozzá, hogy áttegyük a jövő év első vagy második negyedére.

Nagyon fájt a bejelentése, de nem mondtam.

- Miért kéri ezt tőlem? Hiszen mindig az történik, amit maga, vagy maguk akarnak.

- Nem erről van most szó. Ebben az évben a Parlament elé kerül az új, szerzői jogvédelmi törvény. Ami most életben van, már húszéves, minden szempontból elavult. Nem beszélve az anyagiakról. Módomban lesz jobban honorálni, többet adhatok a könyvéért.

- De hiszen alá van írva a szerződés.

- Újat csinálunk.

- Nézze Kardos, ez nálam nem pénz kérdése, hanem elvi és politikai. A pénz engem soha nem izgatott.

- Gondoljon Bözsikére. Beszéljék meg. Ez nálam is elvi kérdés.

- Milyen szempontból?

- Maga Marosán munkásszerző, ne járjon hát anyagilag rosszabbul, mint más. Több példányban akarom kiadni, mint az első könyvét.

- Egyet kérek. Nem szeretném, ha ezzel a könyvvel is úgy járnék, mint az elsővel: egy, hajánál fogva előráncigált ok miatt a kiszedett könyvet egy évre visszavágták.

- Nem, ezt én sem akarom.

- Ez nemcsak magán múlik.

- Bízzon bennem, Marosán.

- Mást sem csinálok.

- Bözsikének nincs szüksége pénzre?

- Bözsikének mindig kell a pénz.

- Akkor kiutalok 50000 forintot.

- Én pedig néhány nap múlva elküldöm magának a harmadik könyvet.

- Maga igen szorgalmasan dolgozik!

- Hajt az idő, a korom, és féltem az emlékezetem tisztaságát. Most kell megírnom, amíg nem késő. Megírtam nagy szenvedéssel az 1956-ot, ha úgy tetszik a magyar ellenforradalom könyvét.*

Néhány nap múlva megjött a pénz. Feleségem fellélegzett, de én tudtam, hogy a pénz még nem könyv.

* Marosán negyedik könyveként 1989-ben jelent meg „A tanúk még élnek" címen. (Az itt említett „második" könyv két külön könyvként került kiadásra *Az úton végig kell menni. - 1972.; Nincs visszaút. - 1988.* címmel.) - *A szerk.*

XI. Lukács és Marosán

Szorgalmaztam az újabb találkozást Lukáccsal. Megállapodásunk arra a napra esett, amikor 1969 júniusában a „Népszabadság"-ban megjelent a moszkvai nemzetközi kommunista és munkáspártok tanácskozásán elfogadott határozatokról szóló közlemény. Sokat vártam a tanácskozástól, de nagy bennem a csalódás. Ez a dokumentum határozza meg a pártok tevékenységét? Ilyen hangulatban indulok Lukácshoz.

Az ajtóban vár.

– Szervusz Marosán, gyere be.

Amikor belépek a szobába, látom az íróasztalán kiterítve a „Népszabadság"-ot.

– Te is ezzel kezdted a napot?

Áll előttem, elkomorul és kissé szomorkásan szólal meg.

– Ismered a mondást: vajúdnak a hegyek és egeret szülnek. De úgy látom, még azt sem. Neked nem ez a véleményed?

– Nézd Lukács bácsi, ennél rosszabb a véleményem.

– Hát ez érdekel. Mondjad csak.

– A határozat szimpla, szürke, zavaros, érthetetlen és unalmas.

– Úgy látom, Marosán, téged sért a rossz stílus. A tartalom a fontos, nem gondolod?

– De igen. De mi a tartalom? Csak egy hasznos dolog született, amit már nem lehet leplezni.

– A szakadásra gondolsz? – kérdi Lukács.

– Igen. És ez nemcsak a kínaiakkal kapcsolatos, hanem kiterjed az egész világra. Európán kívül Latin-Amerikát és az afrikai országokat is ide lehet számítani. Te, aki régi kommunista vagy és kominternbeli voltál – szinte az utolsó mohikán vagy – ennél súlyosabb, veszélyesebb válságot mint a mostani, aligha értél meg.

Lukács mélyet szippant az elmaradhatatlan szivarból.

– A szakadás tényét nem lehet tagadni. De már manipulálni sem lehet vele – kezdi a kisöreg. – A lényeges, s talán a döntő is, hogy az alapvető elvi, politi-

kai helyzettel, azzal a változással, ami mindkét világban végbemegy, nem mernek foglalkozni, szembe sem mernek nézni vele. Sem a tőkés országokban végbement változásokkal, sem a szocialista országokban, a kommunista pártokban végbement válságokkal, óriási változásokkal nem számolnak. És itt van a hiba. Régen látom és tudom: a szocialista világrendszer súlyos válságba került. Különösen mutatja ez a két nagy kommunista világhatalom viszonya. Keresve sem találom a sokat hangoztatott proletár-internationalizmust.

– Miért csodálkozol? A lezajlott tanácskozáson két olyan kérdést, mint a kínai és a csehszlovák, konkrétan még felmérni sem mertek. Ez azt jelenti, hogy a szocialista közösségben a hatalom, a kormányzás, a vezetés akut válságával kell számolni.

– Az az én nagy problémám, hogy képtelen vagyok testvérháborúban részt venni, kommunisták ellen harcolni. Már-már hajlok arra, hogy itt nem objektív okok, hanem inkább hatalmi érdekek játszottak közre. Máig sem tudtam megemészteni a szovjet-kínai konfliktust. Nem értek egyet a kínaiakkal. Én európai vagyok, de manipulációnak tartom így kezelni ezt a kérdést. Mint ahogy azt sem vagyok hajlandó elfogadni, hogy mindenért Dubček a felelős, és nagy hiba, hogy Novotnyról hallgatnak. Ezek a dolgok számomra elfogadhatatlanok. Én mondom ezt neked, aki elsőként szóltam az ellenforradalom veszélyéről 1956-ban nálunk és 1968-ban a cseheknél.

De van itt még valami: hol van a munkásosztály a pártoknak ebben az egész világra kiterjedő marakodásában. Milyen elméleti, politikai alapon nyugszik itt bármelyik koncepció? És mit segítünk a tőkés országokban harcoló kommunista pártoknak? Mert eddig inkább ártottunk nekik.

– Látod, Marosán, ebben rejlik a magyarázata annak is, hogy az utóbbi évek lázadásai, mozgalmai szinte elkerülték a hagyományos kommunista pártokat, sőt sok helyen ellenük jöttek létre. A szovjetek könnyen elszigetelhetik magukat, mert más országok kommunista pártjai sem a kínai, sem a cseh eseményeket nem hajlandók fejbólintó jánosként elfogadni.

Az öreg hosszan néz rám, lehet, hogy túl szomorú arcot vágok. Ő derűs és optimista álláspontra helyezkedik.

– Képzeld magad a párt és a pártok helyzetébe, vezetésébe. Azokat, akik csak taktikai vezetésre építenek és az irreális sejtelmekből sokszor hazug elméleteket konstruálnak, mindig elfújta a szél. Neked mint régi marxistának tudnod kell: a marxista világmozgalomban törvény volt, hogy mindent tudományosan, elméletileg alapoztak meg, és vitákkal, a nézetek és felfogások ütköztetésével tisztázták a dolgokat. Sohasem a taktika határozta meg a stratégiát, hanem fordítva. Sztálin ellenben a stratégiát teljesen alárendeli a taktikának, s ennek következtében előbb az ideológia falja fel az elméletet, majd

pedig a propaganda rágja szét az ideológiát is. Ha egy vezetés erre van beállítva, az feltétlenül torzít, rombol, csődbe visz. Ezen segíteni vagy változtatni csak úgy lehet, ha visszatérünk a Marx, Engels és Lenin által lefektetett régi alapokhoz és módszerekhez. Igen ám, csakhogy ehhez sok mindent kellene beismerni, ami rossz volt és még mindig az.

Egy tőkés világban harcoló kommunista pártnak, de egy jó értelemben vett szociáldemokrata pártnak sincs szüksége ránk ahhoz, hogy rövidebb munkaidőt, magasabb munkabért és jobb szociális feltételeket harcoljunk ki. Ezt ők nélkülünk is jól meg tudják csinálni. Arra a többletre, amit ők eddig nem tudtak elérni és amit nekünk kellett volna példa értékűen megmutatni, képtelenek vagyunk. Hogy ott, ahol győzött a szocialista forradalom és szocializmust építenek, érvényesüljenek a helyes elvek, a vezetőkre kötelező magasabb morál, a demokratikus vezetési stílus. Ezt várták tőlünk. De mi ezt eddig nem tudtuk adni, és nem is tudjuk mindaddig, amíg elevenen hat a sztálini koncepció és a módszer.

A gazdasági folyamatokat, a társadalmi mozgásokat tudományos és politikus igénnyel bátran kell vizsgálni, elemezni. Programot kell adni: mindenekelőtt a Szovjetunióban és a szocialista országokban. Ezért is helyeseltem az új mechanizmust nálunk és másutt. Ebben rejlik az a gondolatom is, hogy ha a szocialista országokban késik a szocializmus reformja, nem kerülhet sor a marxizmus világméretű reformjára sem. Minden munkám és törekvésem ezt akarja elősegíteni.

Sok mindennel szemben szkeptikus vagyok rövid távon, de optimista a jövőt illetően. Tudom és hiszek abban, hogy a valóság előbb-utóbb rákényszeríti a pártokat, az egész marxista világot, hogy felülvizsgálja álláspontját és módszereit. Ehhez azonban sok idő kell. Talán húsz-harminc év is, amit én, esetleg te sem élsz már meg.

Aztán Lukács témát vált:

– Elmondok neked valami olyasmit, amit csak néhány barátom tud. Szirmai volt abban az időben a párt agitációs és propagandatitkára, ideológiai diktátora. Behívott a pártközpontba és tudtomra adta: jobb lenne, ha kivándorolnék.

Úgy érzem, mintha szembeköptek volna. Hirtelen felugrom. Járkálok le és fel a szobában. Lukács elé állok és valósággal az arcába kiáltom: – Nem igaz!

Lukács rám néz, csendesen rám szól:

– Ülj csak le, Marosán. Miért veszed úgy a szívedre? Kaptam már ennél nagyobb pofont is a Szirmai-féléktől. Azt mondtam neki: – Ide hallgass, Szirmai! Nektek minden hatalmatok megvan, hogy azt tegyetek velem, amit akartok. Elzárhatjátok előlem a világot, bár ez igen nehéz. Elnémíthattok,

sőt lecsukhattok, felakasztathattok. Nekem nincs semmi hatalmam. De hogy én elmenjek ebből az országból, amelynek én sokat adtam, amelyért én sokat harcoltam, azt sem te, sem ti nem dönthetitek el, egyedül csakis én.

De ezzel a dolog még nem zárult le. Szirmaival ismét lezajlott egy beszélgetés. Azt kérdezte tőlem, nincs-e szükségem pénzre? „Csak egy szavadba kerül, rendelkezésedre állunk, szólj ál." Ismerem ezt a módszert, nem új. Az értelmiséget jó néhányszor korrumpálták már a hatalom birtokosai. Megkapta a választ. Azt mondtam, nézd Szirmai, annyi pénzem mindig van, amennyi nekem kell. Lehetne még több is, hiszen a könyveim több országban megjelennek. Még Franciaországban és Spanyolországban is, csak itthon megy nehezen.

Vérlázító hallgatni.

Így válunk el egymástól. Hazafelé menet elmerengek Lukácson. Mitől olyan lenyűgöző? Attól, hogy ideológia és politika olyan szorosan kapcsolódik benne, mint kevés emberben. Nem lettem én revizionista, akit a magyar intellektuális élet dogmatikusnak tartott? Vagy Lukács változott meg? Miért tudunk egyetérteni alapvető kérdésekben?

XII. Dönteni kell!

Most, hogy lezártam a harmadik könyvemet, kissé felszabadultam az írás kényszere alól. Három könyvet írtam hat év alatt. Talán soha nem került volna rájuk sor, ha látom, hogy arra illetékes történészek és írók leplezetlen őszinteséggel és bátorsággal megteszik ugyanezt. Nem akarok a dicsőségen osztozni. A felelősségen inkább.

A könyv két példányát becsomagoltam, az egyiket Juli lányom viszi el Kardosnak, a másikat én Almási Miklósnak.

Jól felpakolva indultam el Miklóshoz. Ígéretemhez híven Kardossal egy időben kapja meg tőlem a harmadik könyvet. Amikor átveszi, tréfásan mondja, fene nehéz. Én is tréfásan felelek, a politika és az igazság mindig nehéz.

- Hálásan köszönöm magának, Marosán.
- Ugyan már, Miklós, én köszönöm magának, hogy elolvassa.
- Mennyi időt ad hozzá?
- Nem sürgős.
- Melyik korszakot írta, pontosabban szólva, mettől meddig?
- 1956. szeptember 1-jétől 1957 végéig.
- Feldolgozta tehát a legkritikusabb magyar és nemzetközi eseményt?
- Én szerényebb vagyok. Megírtam a magyar ellenforradalom könyvét.
- Ezt a könyvet is oda akarja adni Lukácséknak?
- Igen. A barátság kötelez, és a maguk véleménye számomra fontos.
- Ezzel abbahagyja a memoárírást?
- Lehet, de nem biztos.
- Ez a nyár a pihenésé?
- A döntésé lesz.

El akarom dönteni a bennem dúló vitát. Érdemes-e, szükséges-e nekimenni egy negyedik könyv megírásának? Ezt jól végig kell gondolni. Akkor két-három évig van munkám, életcélom és ez sok mindent meghatároz.

1969 nyarát Balassa Gyula barátoméknál töltjük a Balatonon. Kifekszem egy öreg horgász viharvert, ütött-kopott, rozoga stégjére. Hallgatom az öreg bölcsességeit.

Régi, érdekes ismeretség ez, szinte barátok lettünk. Amikor leérkeztem, napokig kerestem. Csalódott voltam. A régi helyünket sem találtam a parton. Sok minden megváltozott. Drótkerítéses telkek, szépen felépített új házak zárták el előlem az utat. Mocskos, piszkos helyen gázoltam a vízbe, sás és nád között vergődtem előre. Nem tudtam eligazodni, már nem ismertem rá a partra. Bosszantott az öreg hiánya. Öreg barátommal néhány nap múlva hajnalban találkoztam. Nagy távot akartam úszni, s erre a reggeli víz volt a legalkalmasabb. Gázoltam befelé, amikor hallom az öreg ismerős hangját.

– Miniszter úr! Halló, miniszter úr! Itt vagyok. Jöjjön már ide. De rég láttam!

Az öreg a nádas kellős közepén ül egy stégen. Állandóan miniszter urazott, akárhányszor kikértem magamnak.

– Nem vagyok miniszter, sem úr.

– De volt – vágott vissza.

– De úr akkor sem lettem.

– Hát ez is igaz.

Az öregnek csaknem ötvenéves munkásmozgalmi múltja van. Ilyen típusú munkásokra épült a legális munkásmozgalom, ők adták stabilitását és örökös megújulását. Értékes, szemlélődő, gondolkodó, elemző munkástípus. Először parasztnak véltem. Meg is mondtam neki, de hevesen tiltakozott.

– Tévedni tetszik – mondta nagy önérzettel, s nem kis büszkeséggel. – Igaz, hogy parasztszülőktől származom, de régen, még surmó koromban elszakadtam tőlük. Kubikos lettem. Miniszter úr biztos tudja, hogy kik voltak és kikből lettek kubikosok. Nincs ebben az országban egy valamirevaló út vagy híd, nagyobb építkezés, ahol ne kubikoltam volna. Később építőmunkás lettem. Méghozzá a javából. Ezek harcosfajta emberek voltak. Hozzájuk csapódtam. Más lett az életem. Engem soha nem vonzott a föld. Még 1945-ben sem. Korán meggyűlöltem a paraszti munkát, a sárba húzó életet és a földért való élethalálharcot.

Már régen özvegy, 1200 forint nyugdíja van. Itt él egy parasztházban, távoli rokonoknál. Hetvenéves, makkegészséges. Napbarnított, szélcserzett arc, mély árkok, a szemét pedig valami nevető ránc övezi. Sűrű, ősz haját télen-nyáron kucsma takarja. Korán kel, korán fekszik, akárcsak én. Kedvemre való ember. Most hosszabb ideig együtt leszünk.

Amikor ezt megtudja, derűsen kiált fel.

– Hát ez nagyszerű, miniszter úr! Sok megbeszélnivalónk van ám. Még

nem találkoztunk, mióta elolvastam a „Tüzes kemencét". Jó könyvet írt rólunk, régiekről. Ez szép magától. Lesz-e folytatása?

– Már készen is van!

– Hű, most jönnek ám a nehéz dolgok – mondja az öreg ravaszul. – Elolvassuk, ha élünk.

Az öreg még nem tudja, hogy én itt, a Balaton partján akarok dönteni afelől, hogy tovább írjak-e.

– Aztán jól körülnézett, miniszter úr? Mert van ám mit nézni. Spekulál itt mindenki. Harácsol. Milliós értéket, vagyont gyűjt. Párttag és nem párttag. És azokkal mi lesz, akiknek semmijük sincs? Sárban, mocsokban gázolnak a Balatonba. Nincs egy rendes út, még arra se, hogy a vízbe menjenek. Pedig ez a többség a nemzetfenntartó. Akik itt járnának, nem egykések, hanem többgyerekesek. A többinek először villa, autó, külföldi utazás kell, s csak azután gyerek, de akkor is legfeljebb egy.

Tudja, milyen szörnyű, hogy a csúcson lévő okosok, de a többiek közül is – különösen a harácsolók és a tolvajok közül – senki sem gondol arra, hogy akik utánunk jönnek, azoknak mi marad?

Nincs benne irigység, inkább keserű.

XIII. Tanulság nélkül maradtak

Másnap magamtól ébredek. Még nincs öt óra, de az első napsugarak már beragyogják a tájat. Csendes a ház, az egész környék. Kivéve a madarakat, azok tornával egybekötött reggeli koncertjüket adják rendületlenül. Ha más nem kelt fel, a szélsőséges hanghatások biztosan felébresztenek. A tőlünk nem messze dübörgő vonatok sípolásai vagy a madarak csiripelése.

Nem lazsálok, kiugrom az ágyból, tornázom. Fürdőnadrágban, mezítláb, szép csendesen, hogy a háziakat fel ne ébresszem, elindulok a Balaton felé. Friss, kissé még csípős a reggel.

Az én életritmusom már régen kialakult. Nem hagyom el magam, sem fizikai, sem intellektuális értelemben. Nem engedem, hogy a sír felé siettessenek. Sajnálom a sok őrültet, akik gyorsan, mohón élnek, az életük gyertyáját két végén égetve. Este 9-kor már lefekszem. Nyolc órát alszom, a reggeli torna után ezer méter vár rám a vízben.

Sokan megkérdezték, honnan tudom, hogy ezer méter. Nem beszélve időérzékemről, a Margitsziget 50 méteres uszodáját már régen leszámoltam karcsapásokkal. Ezeregyszáz karcsapást kell a Balatonban leúsznom, és kész az ezer méter. Mindennap meg kell harcolnom érte. És ha ebből a rendszerből valamit valamiért kihagyok – önfegyelmem csődje –, nyugtalan vagyok egész nap.

Hamar elérem a Balatont. Csak a hajnali horgászok láthatók. Az én öregem sehol. A stégje üres. A pecások ismernek, tudják, hogy nem zavarom őket. Jó mélyen beúszom a Balatonba. Kényszerítem magamat, minél mélyebbre, oda, ahol már nem lehet leállni. Gyorsan végzek öt-hatszáz méterrel. Ezután már szép csendesen, nyugodt tempóban jövök visszafelé. A bőrömet összehúzza a hideg víz, de a testem hamar felmelegszik. Micsoda bársonyos simogatás! Mire újból a partra érek, melegem lesz.

Az úton itt-ott feltűnnek, főleg idősebb férfiak és nők. Kezükben bevásárlószatyor. Éhes vagyok, de sétálva megyek haza. Ahogy belépek a kapun, messziről látom, hogy feleségem és Balassa Gyula suttogva integet, menjek oda hozzájuk. Gyuszi szólal meg:

- Gyere már kisöreg, ma jó napod lesz.
- Csak nem nyertetek Böskével a lottón?
A feleségem hallja, és csak úgy félvállról szól:
- Majd nyerek én, csak akkor nem állok veled szóba.
Böske évek óta lottózik. Autónyeremény-kötvénye is van. Őt izgatja a játék, engem nem.
- Na, és mitől lesz nekem jó napom?
- Friss kifli van, még meleg.
- Hát ez nagyszerű.
Odamegyek az asztalhoz, megnézem. Tényleg friss. Hogy lehet ez? Szinte ünnepszámba megy, ha az ember friss és jó kenyérhez jut, nem hogy sütményhez. Magyarországon általában rossz a kenyér és a péksütemény. Tönkretették a szakmát. Én kenyérevő vagyok, ezért a reggeli számomra öröm, ha egyszer-egyszer nyerek a szakma lottóján.

Nekivágjak-e a negyedik könyvnek? Gazdag a téma, sok anyag gyűlt már össze. El is határoztam, hogy rendezem. Nehéz és kényes témák, szereplők várnak feldolgozásra. Mindent az életből akarok meríteni, így válaszolni a sok kérdésre. A ház előtt cigarettázom. Reggeli után, már melegben indulok vissza a Balatonra. Magamra parancsoltam, délig nem gyújthatok rá. Még az öreg sem csábíthat el. Imádom a cigarettát és bevallom, főként az amerikait, de beosztással. Tíz-tizenötnél többet nem akarok elszívni. Sokan mulatnak rajtam. Miért gyötröm magam? Hát én még nyolcvanéves koromban is szeretnék cigarettázni! Már régen tudom, az élvezetnek is megvan a maga normája, s ezt megsértve jön a betegség. Hatvanon túl vagyok és egészséges. Hiszek abban, hogy rajtam múlik, hogy jó ideig az is maradjak.
A Balaton felé bandukolva, gondolatban eljátszom a negyedik könyv első és második fejezetével. Az indítást kellene valahogy jól megfogni. Latolgatom a megoldási lehetőségeket. Így érek le a vízhez. Nyomban belegázolok. Arra riadok fel, hogy valaki felém kiált.
- Miniszter úr, itt vagyok.
Az én öreg cimborám. Áll a stégjén.
- Jó reggelt! - kiáltja.
- Erőt, egészséget az uralkodó osztálynak!
- Tréfás kedvében van, Marosán elvtárs.
- Nem, de jól érzem magam. És egyébként is, maga meg én a párt programja szerint az uralkodó osztály vagyunk. Vagy nem?
- A fene, aki megeszi, ahogyan mi uralkodunk - tör ki belőle.
Felmászom hozzá a stégre. - Mi van, öreg, megint elégedetlen?
- Nem, csak ma ilyen napom van.

– Nem fogott semmit?

– De van egy pontyom, ritka példány. Három és fél kiló.

– Maga jó helyre verte ezt a tanyát.

– Ez tapasztalat kérdése. Tíz év alatt a Balaton is kiismerhető. A halak elcsábíthatók.

– Hát akkor mi van magával? Úgy látom, nem is borotválkozott. Ezt nem szeretik a fehérnépek.

Elneveti magát az öreg.

– Én már csupasz képpel sem kellek.

– Lássa, én minden reggel elvégzem ezt a procedúrát. De nem a nők miatt.

– Hát miért? – kérdezi.

– Így érzem magam tisztának, meg úgy megszoktam, hogy ezt tartom egészségesnek.

– Azt már megfigyeltem, hogy maga, Marosán elvtárs nem divatos ember. Most pakompart, pajesz és szakáll dukál.

– Nem megyek a divat után – zárom le ezt a témát. – Kissé fáradtan néz ki. Rosszul aludt? – kérdem az öreget.

– Nem, csak dolgoztam.

– Mi a fenét csinál maga itt az üdülők paradicsomában?

– Kubikoltam néhány napig.

– Kubikolt? Na fene. Hiszen itt nem kell kubikos.

– De a maszeknak kell. Az okos maszek jó munkát akar az alapozáshoz.

– Minek ez magának? – kérdem.

– Hát hogy ki ne jöjjek belőle. Meg aztán jól is jön. Erő még van hozzá, a pénz meg elkel.

Elmesélte, hogy két villa épül nem messze a parttól. Egy orvosnak meg egy gebinesnek. Másodmagával ásta ki az öreg a ház alapját, de a további munkában már nem vesz részt.

– Magát csak értem, mert nyugdíjas, de honnan vesznek az építkezéshez munkaerőt?

– Jönnek csőstül. Egymásnak adják át a jobb helyeket.

– Kik ezek?

– Melósok. Építőmunkások, trógerek. A könnyű és jó keresetre jövők.

Adom a naivat: – Ne tréfáljon öreg, hisz óriási sírás van, hogy nincs munkaerő, különösen az építőiparban.

– Hát pedig nagy része éppen onnan jön.

– Ez azért disznóság – tör ki belőlem.

– Miért lenne az? Ha itt mindenkinek lehet harácsolni, akkor a munkás is megtalálhatja a magáét. Most így épül a szocializmus. Mit gondol, Marosán elvtárs, kik építhetik a villákat és miből?

– Nincs megfelelő információm. Csak azt látom, hogy amióta az eszemet tudom, ilyen nagyarányú vidéki építkezés, különösen a Balatonnál, nem volt. Én is szeretném tudni, honnan és hogyan szereznek hozzá pénzt, anyagot és embert.

– Nem valami ördöngös dolog – mondja az öreg. – Ne higgye, hogy csak az orvos keres itt, aki jókora hálapénzt vág zsebre, vagy az állatorvos, aki a tsz vagy a háztáji beteg állatait egészségesnek nyilvánítja, persze külön pénzért, és nem is csak a gebinés, aki szemérmetlenül becsapja a vevőt. Itt van a nagy gyár vezérigazgatója, aki a maga részesedését, prémcsijeit villaépítésbe fektette, az író, a művész, aki haknizásból, tréfás viccekből, táncdalokból, kuplékból hordja össze csillagászati jövedelmét. Vannak itt nyugatra küldött diplomaták, sportsztárok is. De itt vannak ám a párt- és az állami élet csúcsáról azok is, akik láthatatlan szálakkal vannak összekötve a kupec világgal.

Hogy az öreget további beszédre késztessem, ellentmondok: – No, nemcsak ezek vannak itt, akikről maga beszél. Itt van az őslakosság is, a kisemberek, a dolgozók.

Az öreg elkomorul. – Nem hisz nekem, miniszter úr? – Állom a szavamat. Tudom, hogy maga, Marosán elvtárs, precíz ember, segíteni akarok magának, hogy cáfolhatatlanul tudjon mindent.

– Miért olyan fontos ez magának?

– Hátha megírja egyszer. Éppúgy, mint a „Tüzes kemencé"-t. Bár veszélyes erről írni. Sok a fejes és úgymond nem szabad a tekintélyt rombolni.

– Magának jó feje van, kisöreg. Ezekről 1957-ben, a pártkonferencián Kádárnak volt egy jó meghatározása: „a zászló becsülete".

– Nem is rossz – mondja az öreg.

– Csak ne azok védjék a zászló becsületét, akik ezt a zászlót beszennyezték.

– Látja, amikor Kádár ezt mondta, akkor sem maga, sem én nem gondoltunk arra, hogy az ellenforradalom elleni harc haszonélvezői nem azok lesznek, akiknek érdekük volt a szocializmus védelme, hanem inkább azok, akik ezzel szemben álltak és állnak most is. Én ennek a rendszernek sokat köszönhetek. És féltem, mert a legjobb rendszert is tönkre lehet tenni.

– És tudja, mi aggaszt a legjobban – folytatja. – Hát az, hogy lerohad a munkaerkölcs.

Fájó pontot érintett az öreg. Szinte tervszerűen vagdalja fejemhez a vádakat:

– Valaha a munkát tartottuk az egyedüli mércének és nem a tulajdont. Most pedig a megfoghatónak, az eladhatónak, a csereberélhetőnek van vonzása. Hogyan legyen becsülete például a köztulajdonnak? Ha a munkásosztály elveszti a köztulajdonba vetett hitét, akkor minden elveszett.

És magáról is mondanék valamit. Ha én valahol itt egy kertben munkát végzek, rám, a paraszt külsejű munkásra úgy néznek az úri népek, mintha ott sem lennék. Én pedig munka közben hallom, hogy sokat beszélnek magáról. Ahogy lejött ide, másnap már hallottam a megjegyzéseket. Megjött a hóhér. A ruszki bérenc. És örülnek annak, hogy maga – ahogy ők mondják – megbukott. Még viccet is mesélnek. „Miért bukott meg a Marosán? Mert a pék kádár akart lenni."

Nagyot nevet az öreg. Félszemmel sandít rám. – Nem haragszik?

– Dehogyis. Hallottam én ennél csúnyábbat is.

– Elmondaná?

– Elneveztek buci Gyurinak.

– Ezt én is hallottam.

– Volt egy vicc is rólam. „Mikor lesz béke a világon és Magyarországon? Ha Marosán »péking«-ben lesz."

– Ez olyan Mao-féle vicc.

– Hát igen.

– Az igazság az, hogy még mindig tartanak magától. Régen sztálinistának bélyegezték, most azt suttogják, hogy maoista. Igaz ez? – kérdi az öreg.

– Attól függ, ki mondja. Ha csak azok, akik harácsolnak és akiknek büdös a proli, azoktól nem fáj. Én sem az uzsorásoknak, sem a ragadozóknak nem kellettem, és nem kellek.

– De Kádáréknak sem kell. Igaz?

– Igaz – felelem. – Kibírtam, de vajon ők kibírják-e? Majd meglátjuk.

– Ha megengedi miniszter úr, kubikos módon kérdeznék valamit. De ha nem akar, nem kell válaszolnia. Nem sértődöm meg.

– Nézze öreg, akármilyen kényes dologra őszintén fogok válaszolni magának.

– 1958-ban, 11 évvel ezelőtt kezdtük felülvizsgálni a munkásosztály helyzetét. Magam is részt vettem a munkában. Sok vita, konferencia zajlott le. Végül a Központi Bizottság is megtárgyalta, és megszületett a munkásosztály helyzetéről szóló határozat. Emlékszik rá? – kérdi az öreg.

– Hát persze. Nemcsak kezdeményezője, de felelőse is voltam ennek a munkának. De mit akar most ezzel?

– Annak idején a KB döntése úgy szólt, hogy többé nem végeznek ilyen vizsgálatot, a határozatot minden párt- és állami vezetőnek a kezébe adják, és kötelezik őket arra, hogy mindennap, minden valamirevaló kérdés eldöntésénél vegyék elő a határozatot és annak szellemében intézkedjenek.

– Hű, de jól emlékszik. Maga tényleg darázsfészekbe nyúlt!

– 1945 után sok munkás került vezető helyre. És a munkások vállaltak mindent: a terheket, a nehézségeket. Áldoztak nemcsak munkával az újjá-

építésért, hanem lemondással, tervkölcsönnel, békekölcsönnel, abban a hitben, hogy majd csak jobb lesz. Hittek a szocialista versenyben, építették azt a rendszert, amelyről mindeddig így vagy úgy csak álmodtak.

1951-1952 körül azonban kezdett nekik nem tetszeni a dolog. Növekedett a drágaság, a bér már nem ért annyit, mint régebben. Mindnyájan éreztük, baj van. Hová tűnik a munkánk eredménye? Elfolyt. De hová? Lázadni? A saját hatalmunk ellen? Emlékszik a Nagy Imre-féle kormányra? A csőd megoldásának első kísérlete volt. De a prolinak változatlanul tovább kellett viselnie a terheket. Aztán Rákosi lélegzethez jutott és megpróbálta visszacsinálni a régit, de már nem ment. Abban az időben Rákosiékat már csak a félelem tartotta össze. A többit már ismeri.

- 1956 novembere után számomra a munkásosztály sorsa maradt a legfontosabb. Azt akartam, hogy igazi tömegképviseletük legyen: a szakszervezet. Ezekben a kérdésekben Kádárral egyetértettünk.

- Csak kettejüknek volt fontos? Hát Gáspár, Fock, Somogyi, Apró, Kiss?

- Ők inkább Rákosi iskolájában nevelkedtek. Gáspár és Fock a SZOT élén álltak, és az események alatt kiléptek a Szakszervezeti Világszövetségből. Nem volt hatalom, nem volt szilárd marxista bázis, sodorta őket az ár jobbról-balról.

- És maga ennek ellenére hitt nekik?

- Miért csodálkozik?

- Hát ebben nagyot tévedett.

- Nézze, az én tévedésem jószándékú, becsületes tévedés volt. Hibásan mértem fel őket.

Az öreg hirtelen felém fordul. - Látja, ez a vallomása elég nekem ahhoz, hogy kezdjem megérteni, miért is állt fel és miért lépett ki a pártból.

- De menjünk csak vissza egy kicsit 1956 utánra, a munkaerkölcs és a munkafegyelem kérdéséhez. Maga tapasztalatból is tudja, milyen nagy volt az általános züllés ezen a téren.

- Szent igaz - válaszolja az öreg. - Emlékszem, majd meglincselték azt, aki becsületes munkáról merészelt beszélni.

- Voltak, akiket meglincseltek - vágom vissza az öregnek.

- De magát nem tudták meglincselni?

- De meg akartak, nem is egyszer.

- Nagy szerencséje volt.

- Ez nem szerencse dolga. Én általában szembe mertem szállni a munkásokkal, a csövesekkel pedig különösen. De most nem róluk van szó, az előbbin van a hangsúly. A munkásoknál csak meggyőző érvek érnek el eredményt. Régi tapasztalat, hogy csakis a munkásosztály lehet a vesztes, ha a munkafegyelmet és a munkaerkölcsöt nem hozzák gyorsan rendbe. A mun-

kafegyelmet és a munkaerkölcsöt nem lehet fegyverrel kierőszakolni, sem megtartani.

– Hozzátennék még valami fontosat. A vezetés a csúcstól lefelé maga is példamutató volt. Akkor bízni lehetett a kijelentésekben. A szó és a tett azonos volt. A vezetés élet- és munkastílusa nem volt elutasító, lekezelő, provokáló, és a vezetők nem éltek kirívóan messze a munkásoktól. Tanácskoztak velük, hallgattak rájuk. Nem úgy, mint most, hogy a vezérkar protokollból jár pofavizitre a prolik közé.

Annak idején a vezetésen belül kisebbségbe kerültünk mi, akik az ötvenhatos eredményeket szülő nyílt stílust képviseltük. A többi kezdett leállni, mással foglalkozni, kényelmesen, gondtalanul élni. Ebben felelősek és bűnösek a vezetők. Többet foglalkoztak saját protokoll életükkel, megindult a flanc, hogy ki milyen autón jár, ki, milyen kiküldetéshez jut. Tülekedtek az előléptetésekért és a medálokért. Itt-ott az erkölcstelenség, a korrupció is kezdte felütni a fejét.

– De azt mondja meg nekem, Marosán elvtárs, miért?

– Mert felső szinten „békülni, nem veszekedni", ez volt a jelszó. És ami talán még fontosabb: abbamaradt az 1956-tal kapcsolatos eszmei, világnézeti harc. A Nyugat beszélt az ötvenhatos eseményekről, sugározta véleményét az országba, mi pedig hallgattunk, hogy „ne élezzük a helyzetet".

Ebben az időben az én számomra a legfontosabb a munkásosztály. Miért harcol a munkás évtizedeken keresztül? A bérek és munkaviszonyok emberséges rendezéséért. Ez nemcsak anyagi kérdés, hanem jóval több, mert a munkás a munkájának megbecsülését látja és értékeli benne. De ha ezt nem érzi, ha észreveszi, hogy manipulálnak vele, akkor köp az egészre.

Emlékszem, néhányszor szóvá tettem e PB-nek a munkások helyzetét, de lenézően kezelték az ügyet. Márpedig az ilyen magatartásért a munkás a legfurcsább módon áll bosszút. Kitanulja a szakmát és inkább elmegy trógernek.

– Elkeserítő a hibáknak és a bűnöknek ez a folyamatos visszatérése – mondja az öreg.

– Sajnos, tanulság nélkül maradt 1953. Berlin, 1956. Poznan, az 1956-os magyar események és 1968. Prága.

Néhány óra telt csak el, de a parton még nyüzsgés van. Mindenki mezítelen, csak itt-ott védi szemérmét kis lepel. Éva anyánk lányai rafinált módon mutogatják magukat, csak annyi van rajtuk, hogy meg ne szólják őket. Már figyeltem, hogy az utóbbi napokban, különösen a hét végén, megnövekedett a fiatalok száma. Fiúk és lányok, szinte bandákban lepték el a környé-

ket. Farmernadrág és bikini. Csellengnek, helyet keresnek, ahol majd az éjszakát eltölthetik, ahol szerelmeskedhetnek.

Nem vagyok irigy, volt az én fiatalságomnak is romantikája, mert bármilyen nehéz is volt a pékmunkásélet, volt ami széppé, izgalmassá tette. Boldog idők voltak, ha a boldogságot csak a fiatalság jelenti. Göd, Megyer és Lágymányos volt a mi proletár Abbáziánk. Emlékek törnek rám. Talán 20 éves voltam, amikor Lágymányoson összesodródtam egy 17 éves munkáslánynyal. Erzsébeti volt. Egész délután játszottunk, úsztunk. Amikor bezárták a proli Abbáziát, kettesben indultunk hazafelé. Az én táskámban volt egy vekni, 40 deka tepertő, törülköző és szappan. A Duna-parton ballagtunk. Barnáspirosak, egészségesek voltunk. Megéheztem, mondja a kislány. Azon lehet segíteni. Leültünk a Duna partján, kipakoltam a táskámat. Kettétörtem a veknit, kezébe nyomtam. Ettünk. Nem beszélgettünk. Mohón, éhesen evett hegyes kis fogaival. Elnéztem kis karcsú alakját. Éreztem, kellünk egymásnak. Először csak fogtuk egymás kezét, majd hirtelen megcéloztunk egy szénakazlat. A csontig ható vágy úgy fogott össze bennünket, mint a hordót az abroncs, és mintha a világ vége közeledne. Amikor kopott szoknyája alá nyúltam szenvedéllyel és kezem végigsiklott izmos combján, egyre feljebb, éreztem, hogy csupasz, nem volt rajta nadrág. Együtt dőltünk a szénára, én löktem le őt vagy ő húzott, ki keresi ezt? Hevesen rontottam neki, ő pedig izmos lábaival átölelte derekam, magába zárt, mintha sose akarna elengedni. Így múlt el az éjszaka. Űzött bennünket a vágy, mintha holnap meghalni készülnénk. Karomban szunyókált, de csak rövid ideig. Az összekötő vasúti hídon robogó vonatok felriasztották. Újból kezdődött minden, de most már több céltudatossággal, egymáshoz igazodással, hogy mindent kiélvezzünk a szeretkezés örömeből. Ha elpihent egy kicsit, én virrasztottam. Fejét úgy helyeztem el, hogy kényelmesen feküdjön. Vállát betakartam a kabátommal, vártam a hajnalt. Néha megmozdult, vele mozdultam én is.

Hány óra lehet? Három, négy? A vágóhídtól el kellett érnem az első villamost. Hirtelen kinyitotta a szemét. Pillantásunk találkozott. Szemei nedvesen csillogtak. Nyújtotta felém ajkát.

- Haza kéne már menni - mondta.
- Nekem meg munkába.
- Akkor készülődjünk gyorsan.

Ez a kis munkáslány tudta, mit jelent az, munkába menni. A Dunában mosakodtunk meg. Utolsó cigarettámra gyújtottam rá, és elindultunk a város felé. Már nem fogtuk egymás kezét, csak egy forró csókkal váltunk el. Őt elnyelte a város pereme, én pedig elindultam a pékség felé.

Emlékek.

XIV. Nem jó ez így!

Hétfőn csendesebbé vált a Balaton környéke. A szombati, vasárnapi kirándulók, főképp a férfiak, visszamentek. A lárma elült. Viszonylagos nyugalom van. Üresebben robognak a vonatok, az üzletek előtt sem állnak nagy sorok. Tülekedés, marakodás nélkül lehet hurkához, kolbászhoz, lángoshoz vagy fagylalthoz jutni. Állítólag az idén jobb az ellátás a Balaton környékén, mint Pesten. De minden drága. Reggeli után Gyula és Böske bementek Siófokra. Hiába hívnak, nem tartok velük. Inkább mászkálok minden különösebb cél nélkül, ismerkedni akarok a környékkel és az emberekkel.

Egy darabig az országúton megyek, de leszorítottak az őrülten száguldó autók. Sok a karambol. Valósággal űzik egymást a temető felé. Nem tudok megbarátkozni a hatóság engedékenységével. Országszerte növekszik az autóforgalom, de mi alig vagyunk felkészülve nemcsak utakkal, hanem az emberi élet biztonságának védelmével sem.

Keskeny utcákon visz az utam befelé. Néha mellékutcákat, házakat mustrálok. Sok helyen áll az építkezés. Érdekesek ezek az építkezések is, ordítóak a különbségek. A hivalkodó mohóságtól, a nagyúri allűröktől egészen a sok helyen látható, nevetséges toldozás-foltozásig. Minden van itt: vagyonból fényűző villa, pléhből összetákolt kalyiba. Itt-ott az egész család dolgozik, a család apraja téglát kapargat, ami valamilyen bontásból került ide. Óvatosan, anyáskodva rakják egymásra a téglákat, mint valami rendkívüli értéket. Általában ezek a családok népesek, három-négy gyerek dolgozik. Munkájukat elmerülve, önfeledten végzik. Csak a papa vagy a mama kérő vagy parancsoló hangját lehet időnként hallani. A nagy villákban viszont alig látni gyermeket. Minél kisebb a telek, minél olcsóbb kivitelű a ház, annál több a gyerek. Mintha osztálykülönbség vágott volna nem is rést, hanem szakadékot közéjük.

A Balatont 1944-ben láttam először, amikor a nagykanizsai internáló táborba vittek. A felszabadulás után sem túl gyakran. 1946-ban töltöttem itt néhány felejthetetlen napot. De valahányszor megfordultam errefelé, az ötlött

fel bennem, hogy majd hatalmas nagy üdülőket, strandokat építünk itt és gyerekeket hozunk a Balatonra nyaralni. Rákosi főképp Aligát ambicionálta. Itt épültek a villák a fejesek számára. Rákosi jóvoltából mint fejes, három évig jártam ide. De nem sikerült megszerettetni velem a Balatont. 1956 után Kádárral együtt szét akartuk verni ezt a zárt, titkos világot. Nem sikerült. 1969-ben éppen olyan zárt, mint Rákosi idejében. Sok változás történt ugyan a Balatonon, de ezek nem a munkásosztály javára történtek. Az őslakókat már majdnem mindenünnen elkergették. Megijesztették őket, hogy az állam kisajátítja a földeket, és szegények szinte bagóért elkónyavetyélték azokat. Az utolsó nyolc évben a honfoglalók teljesen rátelepedtek a Balatonra. Mára csak úgy röpködnek a summás összegek, az 500 000 forintok, sőt a milliók is.

Befordulok egy újnak látszó utcába. A közelben egy idősebb és egy fiatal házaspár megy. Egyszer csak hallom:

- Jó reggelt, Marosán elvtárs, sétál, sétál?

Visszaköszönök.

- Hogy van? - kérdi az idősebb férfi, aki rangjelzés nélküli tiszti ruhát hord.

- Köszönöm, jól.

- Mindig egyedül sétál? - kérdezi a vele levő idősebb asszony. - Nem unalmas?

- Soha nem unatkozom - válaszolok.

- Keres valakit? - újból az asszony.

- Nem, csak széjjel akartam nézni. Ismerkedem a környékkel.

- Errefelé lakik? - kérdezi a nő.

- Igen. Dr. Balassáéknál.

A fiatal párból a nő szinte agresszívan kérdezi:

- Magának nincs villája?

- Nincsen.

- Hát az hogy lehet?

- Nekem soha nem volt ilyesmihez fantáziám, a magántulajdon sem vonzott.

- Úgy tudom, maguknál két gyerek van - szól az idősebb asszony. - Azokra nem akar semmit sem hagyni?

Elnevetem magam.

- Min nevet? - kérdi a fiatalabb nő.

- Azon, hogy rám sem hagyott az apám semmit, miért hagyjak én? Hol van az előírva? Verekedjék meg az én gyermekeim is azt a harcot, amit én végigcsináltam. Az lesz igazán az övéké, amit tisztességgel, emberséggel szereznek.

– Végzett már a fia? – kérdezi az idősebb asszony, valószínűleg a tiszt felesége.

– Úgy kérdez, mintha jól ismerné a családot. Igen, végzett fizikus, a héten lesz a diploma kiosztása.

– A kislánya?

– Most végezte a második évet.

– Tudod – szól az idősebb férfihoz –, matematikus-fizikus lesz Marosán elvtárs lánya.

A négy ember olyan tisztelettel néz rám, mintha legalábbis én tehetnék róla. Már-már készülődöm az elszakadáshoz, amikor a tiszt felesége kedvesen, kérően szól:

– Kerüljön már beljebb, ne vigye el az álmunkat. Szívesen látott ember nálunk.

Az invitáláshoz a fiatal pár is csatlakozik. A fene egye meg, mit csináljak? De már feltűnt, hogy a környező villákból is kezdtek mustrálni. Ez már zavart. Megindulok befelé. A tiszt és a felesége bevezetnek a szép verandára. Széles, nagy asztal, új, szép tiszta terítő.

– Foglaljon helyet – mondja az asszony. – Te meg apa hozz fel a pincéből egy kis bort.

A fiatal házaspár is helyet foglal a verandán.

– Mi nem felejtjük el a hőskort – mondja az idősebb férfi két üveggel a kezében. – Te asszony, hozzál valami ennivalót is.

– Köszönöm szépen, enni nem kérek. Majd később menni fog, a levegő és a jó bor segít. Szép hely – mondom a szokásos udvariasságot. Közben a bor, a paprikás szalonna, hagyma, szalámi, zöldpaprika máris az asztalon van.

– Hány négyszögöl ez a terület?

– Csak 550.

– Ugye, új ez a villa? Mikor építették?

– Amikor a férjem nyugdíjba ment, két-három éve.

– Gyerek van?

– Nincsen, hála istennek – szól a férfi.

– Ereggy már te szívtelen katona – szól rá az asszony kissé szomorúan, arcán tükröződik a gyerek utáni vágy. Fájó pontot érintettem.

– Az az igazság, Marosán elvtárs – mondja a férfi –, hogy örökösen vándoroltunk 1948-tól, legtöbbször vidéken. 1948-ban lettem tiszt. Feleségemmel bejártuk az egész országot, s addig-addig halasztottuk, amíg késő lett.

– Nem egészen így van – mondja az asszony –, kényelmes voltál, ez az igazság.

– Hát hogy lehetett volna abban a cigányéletben, amit mi ketten végigcsináltunk?

– Lehetett volna – mondja makacsul az asszony.

– Marosán elvtársnak nem ismeretlen a katonaélet, és azt is tudja, hogyan és kikből lett az új hadsereg.

– Mit értél vele? – dörmögi az asszony az orra alatt.

– Ezredesi rangot értem el. Most mi régiek taccsra vagyunk játszva. Fejlődésképtelennek jelentettek ki bennünket.

– Ugyan – mondja a felesége – hisz ott van Uszta és mások is.

– De kisanyám, Uszta is taccsra van téve. Nem becsülik a régi kádereket.

A fiatal házaspár csak hallgat.

– Maga tudja, Marosán elvtárs, milyen kevesen voltunk, akik becsülettel kiálltunk Kádár mellett 1956-ban. Lassan kiszórnak bennünket.

Az első pohár után jött a második, a harmadik és már menekülni szeretnék. Ma nem vagyok beállítva panasznapra. Beszélgetés közben próbálom kideríteni, kik lehetnek. Azt már megállapítottam, hogy azonos gondolkodásúak. Az ezredes 56 éves, az asszony 45. A férfi és az asszony vasasok, régi szervezett munkások, de mindketten messze estek már attól a világtól. Az emlékeik azonban még élénkek. Mindkettő klasszikus munkástípus. Rendesek, tiszták. A fiatalabb férfi 40 éves lehet, a felesége 30, jól szituáltak. Nem munkások, kispolgári világból valók. A férfi hamar az ÁVH-hoz került, de ott inkább az ipari szabotálások területén dolgozott. Sokszor kihangsúlyozza, hogy 1953 után önként hagyta el a testületet. Ez az önként szó most kétértelműen hangzik. Időközben közgazdasági diplomát szerzett, most külkereskedelmi vonalon dolgozik. Feleségével együtt sokat utaznak, több nyelven beszélnek. Gyerekük nincs. Tihanyban van villájuk. Átjöttek a régi ismerőshöz. A negyedik pohár után még fesztelenebb lesz a hangulat, nyíltabbá válik a beszéd. Mind a négyen kibeszélő hangulatban vannak. Én óvatos vagyok, figyelek, ellenőrzök. A szavak mögötti igazságot kutatom.

Érdemes itt maradni, iszogatni és belefulladni a panaszáradatba? Nem bánthatom meg őket. Egyébként is anyagot gyűjtök eseményekről, emberekről. Maradok. Meg kell hallgatni mindenkit.

Ugrálunk témáról témára. Mindenkiben feszül valami. Összekeveredik a tegnap a mával. Néha egymás szavába vágnak, mint a kupecek a vásárban. Állandóan elégedetlenségről, sikertelen karrierről, be nem teljesedett álmokról és vágyakról beszélnek, külön-külön hangszerelésben, de a melódia azonos. Egy csepp a magyar tengerben, amely sok mindent elárul. De az is érződik, hogy tudnak ezek másként is beszélni, vigyázva, igazodva, opportunistaként. Az utolsó húsz év megtanította őket erre. Velem szemben nem óvatosak, felszakadtak a zsilipjeik.

Próbálok más irányt adni a beszélgetésnek, és mivel a külkeres nem itt lakik, megkérdezem tőle, hát maguk hogy kerültek erre a tájra és mit kerestek

a parton? Felesége bőbeszédűen válaszol. „Mi nem itt nyaralunk, nekünk Tihanyban van villánk." A villánk szót úgy ejtette ki, hogy nagy önuralmamba került, hogy a képébe ne nevessek.

Elém lépett a két háború közötti frissen meggazdagodott úriasszony.

- Tudja, Marosán elvtárs, néha átjövünk kicsit dumcsizni.

- De mit kerestek a parton?

Nevet a kis asszonyka.

- Jól beporoztuk?

- Hozzá vagyok szokva.

- Mondja, Marosán elvtárs, nem fáj magának, hogy nincs autója.

- Egyáltalán nem, sőt nem is szeretem.

Most a másik asszony is csatába száll.

- Miért nem szereti?

- Ne haragudjanak a furcsa válaszért, de ha nagy ember lennék és dönthetnék emberek sorsa felett, három büntetésben részesíteném az úgynevezett kádereket. Először: mindig autón járjanak és soha gyalog, hogy minél hamarabb újra a gyárban kössenek ki, másodszor: mindig fogadásokra járjanak és azt egyék, amit kapnak, harmadszor: akkor egyenek és igyanak, amikor nem akarnak.

Kitör a nevetés. Az ezredes kifakad.

- Hát ez szent igaz. A protokoll a legnagyobb szégyene a szocializmusnak.

- Nem felelt a kérdésemre - szólok a külkeres asszonynak - Mit kerestek a parton?

- Tudja, van egy barátunk, aki nálunk nyaralt két hétig és nagyon megtetszett neki a mi villánk. Kért, hogy keressünk neki telket, mivel már Tihany nagy része le van foglalva, be van építve, átjöttünk ide.

- Ők is a külkeresek?

- Nem. Diplomaták. Maga ismeri őket?

- Igen. - Ismertem, akit megnevezett, tudtam róla, hogy azért hagyta ott a pártapparátust, mert még többet akart keresni és ebből nem is csinált titkot. Három-négy év és együtt a pénz autóra, villára. Nincs becsülete a pártmunkásnak, sem anyagi, sem erkölcsi.

- Nem mondok újat - szól közbe a külkeres - ez mindig így volt, minden rezsimben és világban kialakul és létrejön az uralkodó elit. Miért lenne nálunk másképp?

Megdöbbenek. A kis asszonyka közbeszólása vihart kavart, de ez a vihar tükrözte a magyar közvéleményt. Az ezredesné harciasan vág közbe: azért a pártban nincs így. Lett erre nagy ribillió. Mi az, hogy nincs így? Ott van csak igazán. Elképesztő tények és esetek kerülnek terítékre.

Mindenkit szájukra vesznek. Megpróbálom legalább Kádárt védeni. Lehurrognak.

- Hát magát nem rúgta el maga mellől azokért a hitvány talpnyalókért?
- Hát ez nem egészen igaz!
- Mi nem igaz?
- Hogy kirúgott! Nem, engem nem kellett kirúgni. Önként álltam fel!
- De miért került erre sor, arról beszéljen. Hát nem maga volt az, aki Kádár nevét úgy hordta végig az országban, mint zászlót, és védte is mindenkivel szemben! Mi haszna lett belőle?

Mint a részegek a kocsmában, egymás szavába vágnak. Elkezdett, be nem fejezett mondatok zuhognak szenvedéllyel, szinte gyűlölettel.

Már lemondtam arról, hogy tompítsam a vita élét. Az elmenést latolgatom. Várom, hogy a két férfi megkísérli elnémítani a két asszonyt. Vajon miért vagyok igazságtalan az asszonyokkal szemben? Fent a csúcson talán nincs az asszonyoknak döntő szavuk? Csodálkozom magamban, úristen, milyen messzire kerültünk a kiinduló ponttól. Már-már sajnálom ezt a délelőttöt. Az ezredesné elkísér egy darabig. Hozzá fordulok:

- Megengedi, hogy tanácsoljak valamit, hisz maga volt itt a legjózanabb.
- Hallgatok magára, Marosán elvtárs.
- A férje igyon kevesebbet, még jó a kondíciója. Élvezzék amit összekapartak, és harcoljon a keserűség, a gyűlölködés ellen, mert ha ezt nem teszi, szomorú öregkoruk lesz.

Megcsókolom az asszonyt kétfelől és elválunk. Ő megy jobbra, én balra.

Elérkezett a diplomaosztás napja. Indulás Pestre. Késő délután értünk fel, pokoli hőségben. A lakásban fülledt a levegő. Már nagyon megszoktuk a Balatont. Reggel korán ébredek, felöltözöm, elmegyek a borbélyhoz. Az egyetem előtt találkozunk 11 órakor. Feleségem elegáns, Juli is. Mint általában a szülők. Lassan szivárgunk befelé. Az első, ami szemet szúr, a fiúk és a lányok utcai öltözete, hanyag nemtörődömsége. Némelyiken gyűrött ing, farmer nadrág, mintha tüntetnének. Kevés itt a munkásszülő. Aki van, az sötétbe öltözött. Helyet foglalunk a Gólyavárban. Minden olyan kopott és szürke. Bevonul a rektorhelyettes, a párttitkár, a KISZ-titkár. Ők sem öltöztek fel. Három semmitmondó, sótlan beszéd, és kezdetét veszi a diploma átadása. Egymás után mennek a diákok, lezser nemtörődömséggel. Juli látja rajtam az elégedetlenséget és csak fogai között szűri:

- Ha a tantestület vezetősége így kezeli a dolgot, így öltözik, akkor miért viselkedjen a diák másképpen?
- Van neked fogalmad Julikám, hogy 40 évvel ezelőtt hogyan zajlott le az ilyesmi?

- Neked ez nem elég demokratikus? - kérdi Juli.
- Mi köze ennek a demokratikussághoz?

Hamar véget ért az egész. Gyuri örül, a mama boldog, fizikus lett a fia. Rám néz, örömkönny csillog a szemében. Kitódulunk az udvarra. Sok srác a saját autójába száll, mi kisétálunk. Felülünk a buszra. A Berlin étteremben közösen megebédelünk. Hallgatag vagyok és csendes. Ebéd után indulás vissza. Vonaton. Nem tudok nyugodtan ülni. Csalódtam. Amikor én 15 éves koromban 5 kilós kaláccsal vizsgáztam az ipartestületnél, és átadták munkakönyvemet, szebb volt! Emberibb!

A vonat zakatolása, a kerekek dübörgése ezt ismétli ritmikusan az agyamban: Nem jó ez így, nem jó ez így!

XV. Mit mond a proli?

Pesten is tombol a nyár. Perzselő a forróság. Szárazság a földeken és idegesítő, sokszor hisztériás feszültség az emberekben. De nem tör ki. Még csúcsforgalom idején sem. Összeugranak hamar, de egymás torkát nem vágják el. Mindenki inflációról beszél. A kisember nehezen él, de félti az országot.

A keddi, csütörtöki délutánok és esték az én kedves kollektívámé, az Édosz kórusé. Két karnaggyal, Pődörrel és Csongrádival készülünk a Vándor Fesztiválra. Meg akarjuk nyerni a fesztivál serlegét. Amióta Pődör is nálunk van, megnőttek a lehetőségeink. Alaposan dolgozik. Jól kimerít, valósággal kizsigerel bennünket. A dalóráról hazamegyek, fáradt vagyok. Éppen vacsorázom - visszatértem a tejhez és a vajhoz -, amikor megszólal a telefon.

Juli veszi fel. - Apu, téged keresnek. Fehér bácsi, az Ági férje.

Felveszem a kagylót. - Hogy van, Feri? - kérdem cimborásan.

- Gyuri bátyám, szeretnénk magával találkozni, nemcsak mi, Gyuri bácsi is. Lehetséges, mielőtt még üdülni megyünk?

- Természetesen. Mondja meg Lukács elvtársnak, hogy mindig örömmel vagyok magukkal. Hely, idő?

- Nálunk, szombat este 8-kor. Bözsikét is hozza magával.

- Rendben van, ott leszünk. Csókolom Ágit.

Valahogy idegesítő volt hangjának tónusa. Van-e valami e meghívás mögött? Ugyan, mit töröm a fejemet, gyerünk aludni. Másnap reggel az uszodában megpróbálom végiggondolni. De az meg sem fordul a fejemben, hogy sorsdöntő találkozásnak nézek elébe.

Szombaton este sétálva tesszük meg az utat feleségemmel. Fogjuk egymás kezét, az emberek néznek bennünket, meg is mosolyognak. Úgy nézünk ki, mintha randevúznánk. A hídnál lefordulunk a Duna-partra, pontosan akarunk érkezni. Csengetésünkre Feri és Ági együtt jön elénk. Kedvességük mögött is érzem: mindkettőjükben vibrál a feszültség. Bevezetnek, már bent találjuk Lukács Györgyöt. Üdvözöljük egymást. Lukács kissé fáradtnak lát-

szik. Feltűnt, hogy Almási nincs jelen. Öten vagyunk: Lukács György, Heller Ági, Fehér Ferenc, a feleségem és én. Ezt az estét soha nem fogom elfelejteni. Lukács melegen érdeklődik Gyuri és Juli után. Hagyom, hogy a feleségem válaszoljon. Lukács csodálkozva veszi tudomásul, hogy Gyuri nem a KFKI-be ment. Feleségem büszkén beszél a két gyerekről. Lassan csúszunk az igazi témák felé. Lukács megírta Szolzsenyicinről szóló könyvét és figyelmeztette Aczélt, hogy meg is jelenteti. Lukács nem taktikázik. Ezzel a könyvével is felborzolja a világ, különösen a szocialista országok kedélyét. Most nagy a vihar Szolzsenyicin körül. Lukács jelentős, nagy írónak tartja.

– Mellé kell állni – szól Lukács. – Neked mi a véleményed róla, Marosán?

– Én csak egy regényét olvastam, az „Ivan Gyenyiszovics egy napját"-t. Tényleg sikerült mű. De én nem tartom olyan nagy írónak. Azt viszont elismerem, hogy nagy jellem. Csak az nem tetszik nekem, amit a Nyugat csinál körülötte. Úgy vagyok vele is, mint Déry Tiborral. 1930 óta ismerem, mint kommunista írót – ahogy akkor mondtuk –: szalon bolsevikot. Sosem volt vitás, hogy tehetséges. De ha 1957 elején nem tartóztatjuk le Déryt, nem lett volna belőle európai rangú író. Most már egymás után jelentetik meg a műveit. Előbb nem vették észre Déry nagyságát? Szolzsenyicinnek persze sokkal nagyobb a világsajtója, mint Dérynek.

– Ez igaz – szólal meg Lukács. – Azon sem csodálkoznék, ha legközelebb Nobel-díjat is kapna.

– De vajon azért-e, mert nagy író, vagy azért, mert szembeszáll a jelenlegi szovjet vezetéssel? – kérdi Fehér.

– Csak gondoljon arra, Feri, hogy a kibicnek semmi sem drága. A Nyugat valósággal hajszolja az ismert, értelmes és bátor embereket a börtön és az akasztófa felé. S nemcsak az írókat.

– Szolzsenyicin tehetsége, kiállása, megérdemel minden támogatást.

– Ezt én nem kifogásolom, de most, amikor a politikai helyzet kiéleződött, nehéz helyzetbe kerülhet. Moszkvában is tudnak nagy baromságokat csinálni. Egy biztos: Hruscsov támogatta Szolzsenyicint, elősegítette művei megjelenését. De Hruscsov bukása után Szolzsenyicin útja valóságos pokoljárás.

E körül a kérdés körül Lukács és Fehér között alakul ki vita. Míg őket hallgatom, az jár a fejemben, aligha ezért hívtak ide.

Most is Feri volt a kezdeményező. Hirtelen vágja el az eddigi vitatémát és kapcsol át az igazira.

– Mondja, Gyuri bátyám – fordul felém –, most, hogy itt az évforduló, lőni fognak Husákék? Lehetséges egy felkelés?

Lukács szól közbe. – Elképzelhetőnek tartod Dubček bíróság elé állítását?

Lukács felé fordulok, hangosan beszélek, mert az öreg nagyothall. – Lőni fognak, ha erre kényszerítik őket. De nem hiszem, hogy sor kerülne rá.

– Mire alapozod ezt? – kérdi Lukács.

– Ha 1968-ban, amikor minden okuk és lehetőségük megvolt egy komoly fegyveres ellenállásra, nem harcoltak, akkor most egy év eltelte után aligha nyúlnak fegyverhez. A csehek nem lengyelek, és nem magyarok, akik elmennek a legkritikusabb pontig. A csehek nem borítanak asztalt, ami nem zárja ki a kis tüntetéseket, röplapozásokat, főként a diákok részéről. De drámai cselekményt nem várok.

– Dubčekről is ilyen egyértelmű a véleménye? – kérdi Feri.

– Igen.

Lukács csendesen jegyzi meg. – Túl kategorikus vagy.

Nem neki, hanem Ferinek válaszolok. – Nézze, Feri! Emlékezzék arra, hogy erről a témáról néhányszor vitáztunk már. Amikor leváltották is mondtam, Dubčeket nem fogják letartóztatni, nem állítják bíróság elé, nem osztozik Nagy Imre sorsában. Nem azért, mert ott nincs elegendő bosszúra éhes ember, hanem mert nem kifizetődő mártírt csinálni belőle.

– De azóta romlott a helyzet – mondja Feri.

– Nem fogják Dubčeket bíróság elé állítani, mint ahogy abban sem hiszek, hogy mindent vissza lehet csinálni. Ez már a Szovjetunióban sem megy. Már csak azért sem, mert a kommunista világ nem olyan egységes, mint 1956-ban.

– Ez igaz – jegyzi meg Lukács. – De megismétlem: túl egyértelmű és kategorikus a válaszod.

– Vegyük figyelembe, hogy a csehek teljesen magukra vannak utalva. Nyugaton sem, de a jugók, a románok sem állnak ki mellettük határozottan.

– És az olasz meg a francia párt? – csattan fel Ági élesen.

– Őket is belekalkuláltam. A Prágai Tavasz elszigetelődött.

Ági nem bírja cérnával.

– Nem értem magát, Gyuri, miért tartja változatlanul ellenforradalomnak a csehek harcát?

– Visszakérdezhetek, Ágikám?

– Tessék.

– Maguk, akik marxisták, és az én szememben nem akárkik, miért nem fogadják el még most sem, a magyar tapasztalatok alapján, ha nem is úgy indult, csak abba torkollhatott.

– De Gyuri – vág a szavamba Ági –, óriási különbség van a magyar és a cseh dolgok között.

– Az én szememben főkérdésekben alapvetően azonosak.

Ági és Feri valósággal nekem rontanak. Úgy belehergeljük magunkat, hogy valósággal kiabálunk. Három harcias ember vitázik itt, akik nem könnyen, s főképpen nem olcsón adják fel a harcot. Közben Feri önt. Ivás ürü-

gyén kísérel meg Lukács rendet teremteni, a gondolatokat helyesebb vágányra visszaterelni. Tisztában vagyok azzal, hogy a vita elfajulhat. Keresek valami közös nevezőt.

– Induljunk ki abból, amiben egyetértünk. 1956-hoz és 1968-hoz. Végeredményben a Rákosi-, Novotny- és a Gomulka-féle vezetés politikai koncepciója sodorta a pártokat és az országokat.

– Úgy van – szól Lukács.

– De Gyuri, ez nem is volt vitatéma közöttünk.

– Rendben van. Vegyük sorjában: ha Rákosi, Novotny és Gomulka visznek a teljes csődhöz és bukáshoz, akkor Nagy és Dubček juttatnak el az ellenforradalomhoz.

Mintha bomba robbant volna! Ági és Feri részéről olyan pergőtűzbe kerültem, hogy képtelen vagyok tovább beszélni.

– A dolog ennél sokkal bonyolultabb. Ilyen esetben nagyon kell vigyázni a szavakkal. Gondolkodj el azon, hogy minek nevezzük azt, ha egy szocializmust építő, kommunisták vezette országban egyszercsak fellázadnak a vezetés ellen? Ellenforradalomnak?

Lukács elemzésbe kezd.

– Gondolkodj, Marosán! Mikor, miért és mitől forradalom a forradalom, illetve ellenforradalom az ellenforradalom? Kapitalista, imperialista relációban teljes az egyetértés közöttünk, de itt most kommunistákról van szó.

Lukács nyugodtan, csendesen beszél. Érzem, az itteni légkör mélységek felé sodor bennünket. Szocializmust építő országok munkásai, dolgozói lázadnak fel. Ez teljesen új a szocializmus történetében, hiszen jóval a szocializmus győzelme utáni időkről van szó.

– Nézd, Marosán, ha az 1956-os eseményekre nem következett volna a cseh és a lengyel fejlemény, 1956 akkor is figyelmeztető egyedi példa marad. De ötvenhattal nem álltak meg a dolgok. Alig múlik el néhány év, és szembetaláljuk magunkat nem is egy, hanem több lázadással. Ebben az esetben pedig az „ellenforradalom" meghatározás nem elég a dolgok megértéséhez.

– Valakinek azt is ki kell mondani – szólt közbe Ági –, hogy sem Dubček, sem Nagy nem akartak ellenforradalmat.

Nem vitás, intellektuális érvek kutyaszorítójába kerültem. Alulmaradhatok, ha nem tudok helyesen érvelni, bizonyítani. Élesen vágok közbe.

– Peidl sem akart ellenforradalmat 1919-ben.

A visszavágás talált. Gyorsan folytatom.

– Soha nem vádoltam sem Nagyot, sem Dubčeket azzal, hogy ellenforradalmat akartak. Hülyeség lenne kétségbe vonni, különösen Nagynál, hogy kommunista volt, más kérdés, hogy akarta-e azt, ami történt, vagy sem. Abból kell kiindulni, hogy válságos időben milyen irányba fejlődhetnek az ese-

mények, merre törhetnek ki, hová juthatnak egy Rákosi-, Novotny-féle vezetés után? Ha Nagy és Dubček számol ezzel, ugyanarra a következtetésre juthat, amire én.

– De Gyuri – szól Ági –, a két ország között óriási, minőségi különbség volt. Maga nem veszi számba, hogy Csehszlovákia a két háború között a legdemokratikusabb polgári köztársaság, méghozzá több alkalommal szociáldemokrata koalíciós kormánnyal, és itt volt a legerősebb, méghozzá legális kommunista párt Európában.

– Mindezt jól tudom. A „Tüzes kemencé"-ben megírtam a két ország közötti különbséget, azt, ami a Masaryk, Beneš és a Horthy vezette országokat elválasztja. Most azonban azt kell felmérni, hogy miben azonosak. Először is mindkét ország kommunista pártját a sztálini ideológia és koncepció – szovjet modell – alapján szervezték és vezették, a két országot jellemző különbségektől függetlenül. A hatalom megszerzésének módja, de különösen a hatalom minden eszközzel való megtartása arra vezetett, hogy az egész párt, az állami, gazdasági, társadalmi, de a szellemi, tudományos, az egész intellektuális élet antidemokratikus irányba torzult el.

Mindkét párt szinte egyidejűleg államosította a munkásosztály évtizedes demokratikus és szocialista hagyományokkal rendelkező szervezeteit. A transzmissziós teória alkalmatlanná vált. Csírájában fojtott meg minden kezdeményezést, minden szükséges autonómiát, demokratikus vezetést, amelyek nélkül olyan szervezetek és mozgalmak, intézmények, mint a szakszervezet vagy a KISZ elbürokratizálódtak. A sztálini koncepció nemcsak módszer, vezetésbeli forma, hanem a hatalom monopolizálása, egy frakció vagy klikk részéről. Mindkét pártban ad abszurdum uralkodóvá tették a klasszikusok által mindig kárhoztatott és elítélt személyi kultuszt. A tekintélyelv uralomra jutása aztán mindent lehetővé tett.

De nézzük tovább. Mit tesznek a hatalom birtokában, mindkét pártban és országban? Nemzeti egységet akartak megvalósítani, de nem a marxi ideológia és politikai harc alapján, hanem deklaratíve. Éppen úgy manipulálták ezt az egységet, mint bármely burzsoá diktatúrában. A kommunista pártokban megbúvó nacionalizmus csak torz nemzeti egységet eredményezhetett, ami teljesen beárnyékolt, sőt háttérbe szorított minden internacionalizmust. Ebben a kérdésben mutatkozott meg igazán a szavak és tettek hazugsága. Mindkét pártra, vezetésre jellemző volt a frakciós harc. Amikor Sztálin meghirdette és erőszakosan keresztülvitte, hogy az osztályharc a szocializmus építésének körülményei között állandóan éleződjék, ez a nézetek és frakciók harcát még élesebbé tette, ami különösen a csúcson érte el tetőfokát. Ha Sztálin likvidálta ellenfeleit vagy ellenségnek nyilvánítva kiátkozta őket, akkor Rákosi és Gottwald sem tehettek másként. A moszkvai perekhez hasonlóan ezek-

ben az országokban is megkezdődtek a koncepciós perek Rajk, Slánský és társaik ellen. Ha valami kis különbség van közöttük, akkor legfeljebb csak annyi, hogy Rákosi több kommunistát végeztetett ki, mint Gottwald, de ez nem változtat a lényegen.

De van még valami, ami nekem szívügyem, és szerintem a legnagyobb csapás. Mindkét pártban, országban, azonos módon jött létre a munkásegység, az egyesülés. Különbség abban mutatkozik, hogy Magyarországon ez az állapot 1948-tól 1956-ig, a cseheknél hosszabban 1948-tól 1968-ig tart. A munkásosztály Magyarországon 1951-től fokozatosan alakult át, idegenedett el, vesztette el forradalmi lelkesedését. És ez fokozottan éreztette hatását az értelmiség körében. Lassanként kialakult, megszilárdult egy ellenzéki erő, amely maga mellé tùdta állítani az elégedetleneket. Ez az erő szemben állássá erősödött, csak az alkalom hiányzott a robbanáshoz. Mindkét párt vezetését, apparátusát - a csúcsot is beleértve - az jellemezte, hogy nem tudta, később pedig nem is akarta felismerni a valóságot, nem látta, hogy katasztrófa felé halad.

Érdemes elgondolkodni azon, vajon nem az vakította-e el a vezetést, hogy maga mögött tudta a sztálini Szovjetunió fegyveres erejét, világhatalmi befolyását?! Ha pedig valaki vagy valakik ebben az áldatlan, kegyetlen légkörben rámutattak a bajokra, a veszélyre, megbélyegzettekké, ellenségekké váltak.

Csoda, hogy mindebbe beszállt az imperializmus is? Bolond lett volna nem megtenni. De nincs az az ellenség, amely annyit ártott volna a szocializmusnak, mint Sztálin, Rákosi, Gottwald vagy Novotny a sztálini koncepciójukkal.

A frakciók mindkét pártban az egymás elleni harccal voltak elfoglalva. Senki nem látja, ugyanis képtelen látni az igazi veszélyt és a közös ellenséget.

Én nem utólagosan vagyok okos. Erről tanúskodik 1956. Vállaltam a felelősséget, mert ott voltam, hozzájárultam, nem mosom a kezeimet. Nem bújok senkinek a háta mögé. Mentes vagyok minden frakciós nyavalyától. Munkás vagyok, a marxizmus, a szocializmus nekem nem jelszó és nemcsak program. Mindenem, az egész életem. 1969-ben azonban odajutottam - ma már ki merem mondani -, hogy tartós ellenforradalmi veszély van, főképp Lengyelországban, de Magyarországon, Csehszlovákiában és Jugoszláviában is.

Néma csend fogadja szavaimat. Lukácshoz beszélek. Összetöpörödve ül a fotelben. Fehér szólal meg először:

- Gyuri bátyám, a lengyeleket, a cseheket értem, de nálunk? Miért nem számol azzal, hogy itt vannak a szovjet fegyveres erők?

- De a büdös hétszentségit! Hát 1956-ban nem volt itt a szovjet hadsereg? Ez nem akadály, sőt fűti ezeket az erőket.

Lukács kísérli meg feloldani a feszültséget.

– Mindezek ellenére nem ilyen egyértelmű a dolog. A dolgoknak nem kell feltétlenül ellenforradalommá válniuk. Végig kell gondolni, ki kell elemezni, miért lázadnak fel az emberek a szocialista építés körülményei között. Abban igazad van, hogy az ellenforradalom veszélyét soha nem becsülhetjük le, és az is igaz, hogy semmit nem tanultak 1956-ból.

Újból folytathatom.

– És van még valami. Számomra különösen elfogadhatatlan az a politika, amely tagadja a munkásosztály és abszolutizálja az értelmiség szerepét. Ebből a vádból nőtt ki, hogy a kommunista párt nem alkalmas a vezetésre, jöjjön tehát a többpártrendszer. Jöhetnek a szociáldemokraták is, és akkor vége a munkásegységnek, jöhet a testvérháború, minden történelmi tragédiájával. 1956 példázza ezt. A cseheknél már június–júliusban világosan látható volt, hová fajul mindez. Nem vitás, hogy 1956-ban nálunk több központ volt. De a cseheknél is több vezetési központ alakult ki a párton belül. Dubčekék mellett volt központ. A prágai pártbizottság Simon titkárral az élen, kidolgozott egy dokumentumot és ebben nem kisebb dolgot igényelt, mint hogy magára vállalja a felelősséget a politikai helyzetért. Ez a dokumentum tartalmazott egy tervezetet a CSKP Központi Bizottságának eltávolítására. Értik kérem? Erről Dubček is tud, de nem tesz semmit ellene. Átgondolatlanul hirdették meg a XIV. kongresszust. Vegyük csak szemügyre, kiket választanak a prágai pártkonferencián küldötteknek a kongresszusra. A küldöttek 60%-a író, újságíró, művész, a tudományos akadémia munkatársa, és írd és mondd, csak 10%-a munkás. A többi apparátusbeli tisztségviselő. Van abban valami tragikus, hogy a XIV. kongresszust egy gyárban tartották meg, munkásmilicisták védelme alatt. Nézzük a tömegkommunikációs eszközöket. Ha úgy tetszik a „fegyvereket". Rádió, tv, sajtó! Nyugaton el is nevezték a Prágai Tavaszt tv-forradalomnak. A prágai tv-ben olyan szabadsággal éltek, amilyen sehol sincs a világban.

Vegyünk a cseheknél egy-két híres alakot. Pável a belügyminiszter, akinek jelentős szerepe volt az ötvenes évek koncepciós – politikai gyilkosságokat magában foglaló – pereiben, rózsákat ápolgat a kertjében és arcátlanul nyilatkozik a tv-nek az ötvenes évekről. Ota Šik, a világhírű közgazdász, aki szerepet játszott Novotny újraválasztásában és siet biztosítani Novotnyt mindenről. Smrkovszki, aki a CSKP plénumán, amelyen új elnököt választottak, nyomatékosan követelte Ludvig Svoboda hivatalos orvosi vizsgálatát, hogy alkalmas-e fizikailag és szellemileg e tisztség betöltésére. Később egy szocialista ország diplomatája előtt kijelentette: Dubček politikailag gyenge, kicsúsznak kezéből az események, viszont, ha őt tennék Dubček helyére, negyvenezer fegyveres milicista követné. Smrkovszki és Kriger megkísérelték

Bilakot befolyásolni, hogy nyújtson segítséget Dubček elszigeteléséhez. Cserébe azt ígérték neki, hogy európai rangú politikust csinálnak belőle. Így festenek a vezérecskék egymás között. Mi ebben a tragikus? Hogy ők voltak Dubček legközelebbi fegyvertársai.

– Igaz ez? – kérdi Lukács.

– Halálosan. Olyan volt ez, mintha én Kádárt támadtam volna 1956–1957-ben. De maradjunk Dubčeknél. 1968 tavaszán Dubček nem akarta vállalni az első titkári posztot, de rábeszélték, méghozzá ugyanazok, akik nemcsak cserbenhagyták, hanem most át is lépnek rajta és mindent a nyakába varrnak. Sokat foglalkoztatott ez az ember. Kicsoda? Honnan jött? SZKP főiskolás, több évig él a Szovjetunióban, tőről metszett dogmatikus volt. Így vált a szlovák párt első titkárává. Nézzük meg ezt az embert egy bonyolult politikai szituációban, harc közben.

Mondták neki, nem is egyszer, be kellene mutatkozni Moszkvában. Mit válaszolt a hős Dubček, ez a világokos? „Nem akarom megismételni, amit Novotny tett. Nem akarok bábu lenni, szokjanak hozzá Moszkvában, hogy ezután ez így lesz." Mit akar Dubček? Szovjetek nélkül, esetleg a szovjetek ellen politikát csinálni? Hol él? De ha már ő ilyen korlátolt, milyenek lehetnek a tanácsadói? Pedig 1968 májusában Brezsnyev azt mondta: Nem fogjuk hagyni, hogy a csehek kiugorjanak a szocialista táborból, még akkor sem, ha ez a harmadik világháború kirobbanásával jár.

A Szovjetunióhoz való viszony kérdésében 1956-ban, Lukács elvtárs, te voltál az igazi reálpolitikus. Nem szavaztad meg a Varsói Szerződésből való kilépést. De az ilyen Dubček-féle vezetés, amely elveszti minden ítélőképességét, életveszélyt jelent.

Egy fontos tény megvilágítja az események valódi menetét. 1968. július 21-én a cseh sajtó történetében soha nem tapasztalt misztifikáció áldozataivá váltak a tömegek, különösen a „Rude Pravo" olvasói. Ez állt az első oldalon: „Prága, július 20. Az SZKP Politikai Bizottsága a cseh párt elnökségét kétoldalú tárgyalásra hívta meg." Az olvasó sem akkor, sem azóta nem értesült a teljes szövegről, amely egy nappal előbb TASSZ-közleményként jelent meg a „Pravda"-ban és az „Izvesztyija"-ban. A CSTK* csak ezután, a legfelsőbb pártszervek beavatkozására, rövidítette meg a teljes szöveget. A dolog képtelensége abban van, hogy Csehszlovákiában, a nem létező cenzúra időszakában, ezt a cenzúrát az első titkár hajtja végre. Egy héttel előbb a CSKP elnöksége előzetesen elfogadott egy dokumentumot, amiben az volt, hogy a 14-ére összehívott varsói találkozásról „a CSTK-án keresztül 13-án értesültek, amikor az öt ország képviselői megérkeztek Varsóba". Ebben elhallgat-

* A Csehszlovák Távirati Iroda. – *A szerk.*

ták, amit Dubček mondott a plénumon elhangzott, de nyilvánosságra nem hozott beszédében. Azt, hogy az SZKP többször kérte a találkozást. Így állt elő az a helyzet, hogy a csehszlovák közvélemény arra a meggyőződésre jutott, hogy Varsóban a szovjetek átlépték a cseheket és nélkülük akartak tárgyalni. Ilyen helyzetben manipulálni több, mint életveszélyes. Emlékezzenek: 1956-ban október 23-án és 24-én az első szovjet beavatkozást Nagy Imre is helyeselte, sőt mint miniszterelnöknek, neki kellett kérnie. Ez meg is történt, és alig néhány nap múlva letagadták az egészet. Hát ez az, ami nem megy.

Ma már tudom, miként zajlott le Kádár utolsó találkozása Dubčekkel. Egészen biztos vagyok abban, hogy átadta Dubčeknek az ötvenhatos tapasztalatokat, amit ez az ember figyelembe sem vett. Hát milyen vezetés ez? Ha ezeket a tényeket figyelmen kívül hagyjuk, semmit nem érthetünk meg a két frakció harcából. Ahol pedig a sztálinizmus érvényesül, csak robbanás lehet a változtatás módja.

– Maga nagyon sokat foglalkozott a cseh dolgokkal – szól Feri.

– És még fogok is. Izgat engem Nagy és Dubček emberileg, politikailag. Mindenki elhagyta őket, mindenki beléjük rúgott, mindenki elhárítja a felelősséget és őket kiáltja ki bűnbaknak.

– Ez óriási téma és nem is új – mondja Lukács. – A munkásosztály oldaláról próbálok közelíteni. Arra a döntő kérdésre kell válaszolni hitelt érdemlően, miért nem védte meg a munkásosztály a proletárdiktatúrát? Ebben látom a dolgok titkát, erre kell felelni. Nemcsak egy helyen, hanem mindenütt kiderült, hogy nem lehet büntetlenül manipulálni a munkásosztállyal, mert akkor is bosszút áll, ha végső soron a történtek kárvallottja lesz.

– Mondja, Gyuri, maga nem híve az új mechanizmusnak? Az egyenlősdi mellett van? – szegezi hirtelen nekem a kérdést Ági.

– Sem én, sem a régi szervezett munkások soha sem voltak hívei az egyenlősdinek. Olvassa el a régi szaklapokban a kollektív szerződéseket. Nem talál ott egyenlősdit csak egy dologban: egyenlő munkáért egyenlő bért kell fizetni. Még a segédmunkások, napszámosok között is differenciálódott a bér a munka jellege és minősége szerint. Magyarországon a Rákosi-féle vezetés politikai demagógiából, népszerűség-hajhászásból kiindulva vezette be az egyenlősdit. Degradálták a szakmunkát és a szakmunkást. Előtérbe tolták a segéd- és betanított munkásokat. Itt kezdődött a differenciált munka értékének a széjjelverése. Szinte szétzúzták a munkásokban az igényes munkáért való harcot.

A felszabadulás előtt például két betegbiztosító intézet volt Magyarországon, az OTI és a MABI. A MABI volt a színvonalasabb, a Horthy-rendszerben a tisztviselőket jobban ellátták, mint a munkásokat. Az OTI volt a mun-

kásoké. Mit csinálnak Rákosiék? Megszüntették a MABI-t és beolvasztották az OTI-ba, azon a címen, hogy mindenkit biztosítani kell, mégpedig úgy, hogy a MABI-t lehúzták az OTI szintjére. A mindenkit biztosítani kell nem számol azzal, hogy ennek nincsenek meg a feltételei, ehhez több évtizednyi fejlődés szükséges.

Ami pedig az új mechanizmust illeti, nem hiszek egy olyan gazdasági reformban, amelyet párhuzamosan nem követ társadalmi és politikai reform. Ezt 1967-ben meg is mondtam Gáspárnak. Vajon ezt az egész koncepciót csak úgy lehet csinálni, hogy manipulálom, becsapom a munkást? A jövedelmeket szélsőségesen széjjelhúzom? 1967-ben emiatt sokan gyanakodva néztek rám, most azonban már könnyebb felmérni, miért romlik és züllik a munkafegyelem, a munkaerkölcs? Az újságok tele vannak gazdasági bűncselekményekkel. Virágzik a telek-, a ház-, a lakásspekuláció. Az a kérdés most, kinek használt az új mechanizmus? Kik, mit és mennyit szereztek általa? A munkások, a dolgozók milliói semmit vagy alig valamit. Mit mond a proli? Régen ismertük a felső tízezret, most pedig megismerkedünk a felső százezerrel.

– Gyuri, maga túl pesszimista, pedig valójában optimista alkat – szól Ági.

– Lehet, hogy túlkomplikálom a dolgot, de rövid idő múlva feleletet kapunk: mindez nem pesszimizmus, hanem tények kérdése.

Éjjel egy óra van, amikor taxit hívatunk.

XVI. Két tűz között?

Nyugtalanná vált az életem. Mit akartak Lukácsék ezzel a beszélgetéssel? Vizsgálni, jobban megismerni, megmérni? De mire? Meggyőződésem, hogy tisztességesek. Velem soha nem taktikázott Lukács, és úgy érzem, Almási, Heller, de Fehér sem tennének ilyet. Hiszen alig segíthetnék nekik. Igen ám, de már széles körben kiszivárgott ez a barátság, és két tűz közé kerültem: a dogmatikusok és a revizionisták vettek célba. Képtelenek elviselni egy ilyen barátságot. De Lukácsék félelme is zavar. Tartanak valamitől, rosszat sejtenek. Lukácsék még mindig esküsznek az új mechanizmusra. Nekem komoly fenntartásaim vannak. Nem győzöm magyarázni és nem hiszem, hogy tévedek: nincs gazdasági reform, politikai sem, társadalmi reform nélkül. De ha mégis csinálnak ilyet, az ellentmondás és a konfliktus elkerülhetetlen. Az intellektuális világ - a kispolgárival összefonódva - örül a reformnak, a buktatóit azonban nem tudja felmérni. A munkás pedig megszenvedi majd.

Vannak jelzések arra is, hogy az „üzletvezetők" - így mondják a pestiek - balra, dogmatikus irányba fordulnak. A pesszimisták attól tartanak, hogy szibériai hidegre fordul a politikai időjárás. Rehabilitálják Sztálint. Az esetben második könyvem kézirat marad. Nem használt neki se a csehszlovák, se a lengyel ügy. S közben a harmadik, a magyar ellenforradalom könyvét is kézbe adtam már Almásinak és Kardosnak. Az is izgat, hogy vajon ugyanaz a vezetés, amely visszacsalogatta Lukácsot a pártba, most fel merne-e lépni ellene. Még nem felejtettem el azt az aljas politikai támadást, amelyet 1950-ben intéztek Lukács ellen! Megismétlődhet-e? Ha igen, akkor tanítványaira rossz világ, mostoha sors vár. Vajon nem erről akartak hallani tőlem? Az emberek elől a munkába menekülök. Sok a restanciám az olvasás terén.

Egyik este már korán készültem lefeküdni, amikor Almási hívott telefonon.

- Elolvastam a könyvét, szeretnék magával beszélni, jöjjön fel hozzám! Lehetséges holnap délután 3-kor? - kérdezte.

Örömmel válaszoltam - Igen. - Amikor letettem a kagylót, rossz érzésem támadt. Ugyan miért nem szólt egy szót sem arról, milyennek tartja a köny-

vemet. Miért nem kérdezett semmit, hiszen a másodiknál előre jelezte, mit tart érdekesnek.

Reggel korán az uszodában újból végiggondoltam a Lukácsékkal való beszélgetést. Kíváncsi voltam, Almási tud-e róla? Az ő véleménye számomra igen fontos. Nem engedem a hiúságomat eluralkodni! A kritikája is fontos. Vajon a harmadik könyvvel nem csapom-e be az ajtót ez előtt a barátság előtt?

Délután Almási derűs arccal fogad.

- Hát elolvastam a könyvét.

Csend. Nézünk egymásra. Egyszerre felvillanyozódik és árad belőle a szó.

- Fontos könyvet írt. Idő, kor, emberek jól együtt vannak.

Mindezt olyan örömmel közli velem, hogy szeretnék a nyakába borulni.

- Tudja mi a legnagyobb ebben a könyvben? Hogy akár akarta, akár nem, ebben benne van az igazi Marosán. Drámai feszültségű írás. Sok mindent ebből tudtam csak meg, hiszen én messze éltem a boszorkánykonyhától. Az emberek, a különböző szintű vezetők a csúcstól lefelé, szédületes! Néha persze kiábrándító. Nézze, Marosán, most már megértettem felállásának mozgató rugóit. Sőt azzal is egyet tudok érteni, hogy kilépett a pártból. Igaza van! Mit keresne maga ott? Nem hiszem, hogy Kardos vállalja ezt a könyvet.

- Azt jelenti ez, hogy érdemes volt megírni?

- Micsoda kérdés? Ezt csak maga írhatta meg, mert ehhez több kell, mint bátorság. Nagy felelősségérzet. Azt hiszem, Lukácsnak igaza volt. Azért sikerült minden könyve, mert nem kiadásra írt, és nem követett el magán erőszakot. De nézzük meg a könyvet más oldalról is. Van néhány komoly kifogásom.

Sebaj, gondoltam magamban, most már minden jöhet. Miklós feláll a székről, leteszi a szivart, járkál egy kicsit, azután megáll előttem:

- A második könyvének elolvasása után már elmondtam magának, hogy nem olyan egyértelmű az esemény ellenforradalmi jellege, ahogy azt maga induláskor bizonyítani akarta. A harmadik könyvében az élet, a történelem és benne az emberek nemcsak fehér és fekete színt mutatnak. Millió és millió árnyalat befolyásolja, alakítja ki azokat. A személyek mozgásában engem elsősorban Nagy Imre érdekel.

Hát persze - gondolom magamban - Lukácsékat is.

- Ha maga tudott Dobiról, Apróról, Kiss Károlyról és Kádárról igaz portrét rajzolni, akkor Nagy Imrét, Losoncit, miért nem tudta ugyanígy jellemezni? Úgy, mint Donáthtal is tette, akinek a helyét és szerepét jól ismerte fel. Maga megtanult írni saját magáról, de másokról is. Rákosi, Rajk, Révai, Farkas portréi vitathatatlanok, miért nem ilyen Nagy Imréé?

Nézzük tovább. Az, amit ebben a véres korszakban végigcsinált és vállalt,

példátlan a maga nemében. De maga soha nem tévedett? Soha nem kételkedett? Soha nem ingadozott? Nem gondol arra, hogyan fogadja majd az olvasó, hogy mindig, mindenekfelett egyedül csak maga látta helyesen a dolgokat, mindenkivel szemben csak magának volt igaza? Sokkal hitelesebbé, de hihetőbbé is válna a mű és egyértelműen a javára is szolgálna, ha saját magáról is árnyaltabban írna. Az eseményekben való szereplése különbbé teszi magát másokkal szemben és a felelősség vállalásával fölé is nő mindenkinek. Mindez arra kell hogy ösztönözze magát, hogy még egyszer alaposan elemezze végig az 1956-os eseményeket és embereket. Magának sok mindent elhisznek, arról nem is beszélve, hogy egy ilyen átfésülés irodalmilag is értékesebbé teheti a könyvét.

Mialatt Miklóst hallgatom, lüktet, kalapál a szívem. Sikerült. Te jó isten, ez is sikerült! Két évig keményen dolgoztam. Kutattam, kerestem minden anyagot. Újból végigéltem, végigszenvedtem a saját életemet is. Mennyi mindenről lemondtam, de nem hiába! Próbálok jobban odafigyelni arra, amit Miklós mond, hogy semmit ne veszítsek el. Sok irodalmi és történelmi példát hoz fel igazolásul, amikkel meg akar győzni.

– Még egyszer hangsúlyozom: magának van hitele, volt is, lesz is. De ekkora őszinteség azzal a veszéllyel is jár, hogy olyasmit is elhisznek magának, ami vitatható. Ez pedig sem a műnek, sem magának nem lenne jó. Kérem, gondolkodjék el ezen. Ha szüksége van rá, szívesen segítek. Megéri a fáradságot az átdolgozás. Még egyet: ne hagyja abba, folytassa. Írja meg a következőt is, mert ezzel a könyvvel még nem zárul le a maga tevékenysége és felelőssége. Meg kell írnia, hogyan jutnak el a dolgok a katasztrófához. Milyen módon fizetjük meg a drága adót? Miért nem humanizálódik a szocialista forradalom? Rám számíthat, mindenben segítek magának. S még valamit. A könyvet adja oda Lukácsnak is.

Miklós elhallgat és hosszan néz rám. Megköszönöm a fáradozását, de elhárítja a köszönetet. Visszaszorítva a bennem pezsgő örömmámort, beszélni kezdtem:

– Magának köszönhetem a Lukácsékkal való újabb kapcsolatot és barátságot is. Ha maga nincs...

– ...és a maga könyve.

– Akkor most nem büszkélkedhetnék ezzel. Kérem, adja oda Fehérnek, és ők továbbítsák Lukácsnak. Nemcsak azért, mert rajtuk keresztül vezet az út Lukácshoz, hanem mert sem Fehért, sem Hellert nem akarom elveszíteni.

– Nem fél, hogy ez a könyve a barátság megszakadásához vezethez?

– Nem hiszem, de ha igen, akkor ez a barátság nem sokat ér, és nem kár érte. Nézze, Miklós, én boldog ember vagyok. A kételyeimet maga oszlatta el és még boldogabbá tesz az, hogy a maga által felállított mércét sikerült megközelítenem.

– Ennek én is örülök. Nem hiszem, hogy bárkinek is hasonló műve van. Félnek ehhez a témához nyúlni.

– Kérem, Miklós, ne kezeljen engem se íróként, se történészként. Nem vagyok és nem leszek sem író, sem történész, nem tartok igényt ilyen címre, rangra, de tanácsain, kritikai észrevételein gondolkodom. Lehet, hogy sok mindenben magának van igaza. Csak egy alapvető kérdésben nem, és ez az 1956-os magyar események ellenforradalmi jellege. Ezt akartam bizonyítani.

– Mondja, Marosán, a Nagy Imre-ügyet végérvényesen lezárta vagy visszatér még rá?

– Ha belemászom a következő könyvbe – amihez legalább három év kell –, akkor ez elkerülhetetlen. Méghozzá Dubčekkel, Kádárral és a magam felelősségével kapcsolatban. Erről is el kell számolnom, de nem félek szembenézni vele.

– Az egész ötvenhat nincs még feldolgozva.

– Talán rajtam kívül senki nem kutatott, nem keresett, nem olvasott annyit, mint én. Emlékszik, 1966-ban, a tízéves évfordulón a Szabad Európa Rádió hónapokon keresztül pergette le az eseményeket, bizonyítva azok nemzeti, demokratikus jellegét. Márkus Laci barátom, a történész, megszerezte számomra a tízéves évfordulóra magyarul kiadott vaskos kötetet. Akkor sem, azóta sem tudta bennem megingatni semmi az események ellenforradalmi megítélését.

Amit most mondok, azt csak magának mondom. Vajon 1956 és 1968 nem férnek meg egymás mellett? Nem tételezik fel egymást? Nem egészítik ki egymást? 1969-ben sem kell semmit megtagadnom.

Most pedig engedje meg Miklós, hogy a kettőnk közötti barátság jegyében számot adjak a Lukáccsal, Fehérrel és Hellerrel való találkozásomról, amelyen maga nem vett részt.

– Ki kezdeményezett, maga vagy Lukácsék?

– Ők.

– Miért?

– Várjon csak, Miklós, drámai beszélgetésünk volt, az volt a benyomásom, hogy Lukácsék félnek.

– Miről volt szó?

– A csehszlovák ügyből és annak fejleményeiből indultunk ki. Lukácsék attól félnek, hogy dogmatikus irányba fordulnak a dolgok, és ha ez „begyűrűzik" Mayarországra is, akkor rossz világ jöhet, elsősorban rájuk.

– Sajnálom, hogy nem voltam ott. Egy bizonyos, Lukácsék nagyon megszerették magát. Sokra becsülik, mert őszinte, nyílt és bátran kimond olyasmit is, amiről mindenki inkább hallgat. Súlyos ellentét ugrott most ki Fe-

hér és Aczél között, pedig tudja, nagy volt ez a barátság, és ennek elsősorban mi voltunk a haszonélvezői.

– Nem gondoltak arra, hogy politikailag és intellektuálisan hirtelen szükség lett magukra?

– Ez is közrejátszott, de nem változtat a tényeken. A filmek adták az apropót. Elkészült néhány jó és bátor film, de ezeket minden jel szerint a cseh fejlemények miatt leállították, és egyelőre dobozban maradnak. Nem tiltották be, csak leállították. Fehér kérésére a vitába belépett Lukács is.

– Mi a maga véleménye, Miklós?

– Abból semmi jó nem származik, ha összeugranak. Ha benne vagyunk valamiben, márpedig benne voltunk és vagyunk, akkor vállalni kell néha a terhes, kellemetlen kompromisszumokat is. Nem vitás, az utóbbi években mód nyílt arra, hogy sok mindenbe beleszóljunk, helyes irányba befolyásoljunk. Írásaink megjelentek. Nem volna szabad a vitát élezni, mert ellenünk üt vissza.

– Várjon csak! Álljunk meg itt egy percre. Maga nekem úgy konferálta be Fehért, mint Lukács világának politikai vezetőjét és diplomatáját.

– Meggyőződtem róla, hogy az is.

– Biztos abban, hogy itt csak piszlicsáré ügyekről, holmi filmekről, intellektuális presztízsről van szó? És hogy ma már nem ellentétről, hanem ellenségeskedésről beszélhetünk?

– Én is szóltam már Ferinek. Kértem, nemegyszer, hogy ne exponálja magát kis dolgokért, ne feszítse túl a húrt. Mondja már, néhány filmet leállítottak, félretesznek. Szakítani, asztalt borítani csak komoly dolgokért szabad.

– Ezért mondom magának, Miklós, többről kell hogy szó legyen, amire a közeljövő ad majd választ! Ez is csak megerősíti bennem azt az elhatározást, hogy maga csak adja oda a könyvet Fehérnek, ő pedig Lukácsnak. Ezzel a könyvvel is próbára akarom tenni, mit bír ki a barátság. Magának milyen a viszonya Lukácsékkal?

Miklós sokáig hallgat. Látszik, nehezen határozza el, hogy beszéljen-e vagy sem. Aztán nagyot sóhajtva belefog:

– Mi, Lukács tanítványai, összetartók voltunk. Az üldöztetés is hozzájárult ehhez. Annak idején még azt is felrótták, hogy egyáltalán szóba álltam magával. Később enyhültek a viszonyok. Különösen azután, hogy maga felállt.

Elnevetem magam.

– Mit nevet? – kérdi Miklós.

– A végén kiderül, hogy a felállásom is hozzásegítette magukat sok mindenhez.

– Van benne valami. Nemcsak mi tartottuk magát szektásnak, hanem a

vezetés is folyton ezt pletykálta. Hermann és én leszakadtunk erről az egységről. A változó viszonyok csábítottak erre bennünket, de hogy ez lehetővé vált, abban Aczélnak is nagy szerepe volt. Erősíteni akartuk az ideológia és a kultúra liberalizálódását, és támogattuk az új mechanizmust is. Hermann és én tehát előbb vettük észre a lehetőségeket. Fehérék ezt sokáig árulásnak és opportunizmusnak tartották. Megjegyzem – mert ez az igazság –, hogy Fehér és Heller végig töretlenül kitartottak Lukács mellett. Nem tágítottak mellőle és viselték ennek minden ódiumát. Évekig tartott ez. Nem álltak szóba velünk. Mivel Lukács tanítványa voltam és vagyok, Lukácshoz fordultam. Tisztázni akartam a helyzetet. Valamit javult a kapcsolat, de már nem a régi.

– Nézze, Miklós! Én nem szoktam a barátaimat elhagyni. Tudok élni, harcolni, veszekedő, haragvó barátok között is. Ilyenkor örülök, hogy prolikkal együtt nőttem föl. Ott sem valami szívderítő a veszekedés, de maguknál intellektuális lényeknél néha egyenesen undorító méreteket tud ölteni.

Miklós váratlanul megkérdezi:

– Mit szólna, ha Kardos ezt a harmadik könyvet leadná Aczélnak, Aczél pedig természetesen Kádárnak?

– Gondoltam én erre, azért is adtam oda neki. Egyben azonban bizonyos vagyok, hogy Kádár ezt a könyvet sem Aprónak, sem Gáspárnak, sem Focknak nem adja át, de ha mégis, ez sem befolyásol. Láthatja, nincsenek titkaim.

XVII. Mit akar Kádár?

Nincs időm, le vagyok terhelve, barátaimmal is alig találkozom. Néha boszszankodva gondolok arra, hogy Nemes Dezső 1962 szeptember végén, amikor már tudta, hogy felállok, külön agitációt folytatott, hogy ne tegyek ilyet, menjek vissza. Egyik érve az volt, hogy - Marosán, ezt te nem fogod kibírni. Egészséges, aktív politikus voltál mindig, mit fogsz csinálni? Úgyse bírod ki, visszajössz!

Azt válaszoltam: - Ha a Rákosi börtönét kibírtam, ezt is kibírom.

- Jól van, Gyuri, te tudod.

Ha tudná, hogy most mennyire nincs időm, és milyen széles körű az érdeklődésem a saját munkámon kívül. Volt néhány dolog, amit barátaim kérésére vállaltam el. Ezek közé tartozik a kórusmozgalom általában, de különösen az Édosz, amelyik most 80 éves. Amikor 1963 januárjában ismét elmentem hozzájuk, úgy fogadtak, ahogy senkit. Az emberek egyik fele ekkor hülyének tartott, ők pedig szeretettel voltak irántam. Pedig csak arról volt szó, hogy kerestem és megtaláltam egy értékes emberi és elvtársi kollektívát. A kórus örökös díszelnöke vagyok. Akkor is az voltam, amikor Rákosi börtönében ültem. A kórusnál nem váltottak le, nem fosztottak meg tisztségemtől, sőt minden évben, anélkül hogy nevemet kiejtették volna, újból és újból megerősítettek. Így álltak bosszút Rákosin, így juttatták kifejezésre irántam érzett megbecsülésüket. Munkások ezek, prolik a javából. Nagy harcok, sikerek, csalódások részesei. Föl kell jegyeznem a legjellemzőbbet erről a kollektíváról. Néhány dalóra után, két-három dalos meghívott egy pohár borra. Mint az összeesküvők, suttogva mondták: „Úgy látjuk, hogy körülötted újból bajok vannak. Ha úgy ítéled meg, hogy veszélybe kerültél, szólj nekünk. Eldugunk, eltüntetünk, senki, soha nem fog megtalálni. Gondoskodunk rólad, csak kellő időben szólj." Sírni szerettem volna. Ezt eddig soha nem éreztem. Hát van-e nálam gazdagabb ember az országban?

De már messze vagyunk ettől. Javult a légkör. Enyhült körülöttem az államvédelem szigora, de azért nyüzsögnek a provokátorok, a spiclik. Két helyre nehezen tudtak beépülni, bár megkísérelték. A kórusba és a szokásos

ultipartiba. Ahol én ülök, a barátaim oda nem fogadnak be senkit. Vigyáznak rám.

Pontos és szorgalmas dalos vagyok. Nekem ez lelkiismereti ügyem. Most feszített munka folyik. A 80. évfordulót a Zeneakadémián díszhangversennyel akarjuk megünnepelni. Velem beszélnek meg mindent: kit terjesszenek fel a „Szocialista Kultúráért" kitüntetésre, kit, mivel ajándékozzunk meg. Kornély Guszti felvetette személyemet is. – Engem, Gusztikám, hagyjál ki a buliból, keressünk olyat, akinek semmi sincs. Hiszen adtak ők nekem olyan ajándékot, amilyet más nem kaphat; a 60. születésnapomra egy szép, kovácsoltvas íróasztali lámpát kaptam tőlük burával, jelvénnyel és hatvanas számmal. Mindig előttem van.

De miért beszélek róluk ennyit? Azért, mert egyéni életemen túl fény derül másokra is, egyszerű, régi szervezett munkásokra, szociáldemokratákra és kommunistákra, olyan emberi magatartásokra, amelyek méltók lennének a követésre. De nemcsak ez köt össze bennünket, hanem az egész munkáskultúra, az irodalom és a művészet. Ők a tömegnapszámosok, 80 éve adják egymásnak a stafétabotot.

A felszabadulás előtt Magyarországon, de máshol is két dalszövetség volt. Az egyik: a Horthy-rezsim által finanszírozott, azt minden szempontból kiszolgáló Magyar Dalosszövetség, amelyen belül alig kapott helyet Bartók és Kodály. A másik: a munkások által létrehozott, nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező Munkás Dalosszövetség. A két szövetség között harc folyt. Én a Munkás Dalosszövetség vezetőségi tagja, később elnöke lettem. Politikailag és művészileg egyaránt nagy hatású mozgalom volt. Ezek a munkásdalosok baloldali emberek voltak és igen harcosak. Sok baja volt velünk a rendőrségnek. Amikor nem lehetett politikai gyűléseket tartani – és ez sokszor előfordult –, akkor a kórusok léptek közbe kulturális, művészi délutánok rendezésével vagy hangversenyek adásával. Így szólaltak meg. A mozgalom az ideológiát, a politikát és a művészetet egységben vitte a tömegek közé, sőt anyagi áldozatot is vállalt. Sok értelmes, művelt, politikailag képzett vezetőt adott a szocialista mozgalomnak. Engem is a kórusok neveltek.

1945 és 1948 között a munkáskórusok egyik bázisa volt azoknak, akik a munkásegység koncepcióját létrehozták és megvalósításáért harcoltak. Ezek a dalosok ebből is részt vállaltak. Utolsó nagy tettük az 1948-as nemzetközi munkáskórus-találkozó. Ez a fordulat éve volt már. Még nem gondoltam arra, hogy életünk, sorsunk veszélybe kerülhet. Rákosiék vesszőparipája nemzeti egység kialakítása, kommunista vezetés alatt. Ez mind rendben is lett volna, hisz ezért folyt a harc, de jött Rákosi, és azt javasolta nekem, hogy a nemzeti egység megvalósítása érdekében a Munkás Dalosszövetség mondja

ki önként a feloszlatását, mert akkor könnyebb likvidálni a Magyar Dalosszövetséget. Révaival együtt elleneztük ezt.

– Mitől féltek? – kérdezte Rákosi. – Megcsináltunk mi már különb dolgokat is.

– Csak attól félünk, ki kibe olvad bele. Ez egy kényes, fontos kultúrpolitikai kérdés, mi több, ideológiai. Mi lesz Kodállyal? – kérdezte Révai Rákositól.

– Tedd ki az ablakba – felelte Rákosi Mátyás.

– Ez nem ilyen egyszerű.

– Akkor is meg kell csinálni.

– De miért a Munkás Dalosszövetség oszoljon fel? – kérdeztem Rákosit.

– Politikai okokból, Marosán. Ha mi csak a Magyar Dalosszövetséget oszlatjuk fel, akkor annak bent is, kint is rossz hatása lenne.

Hosszú vita után megállapodtunk. Rám hárult a feladat, hogy az MDP vezérkarának tagjaként, a Munkás Dalosszövetséget likvidáljam. Sok keserű szemrehányást és jogos vádat kaptam miatta. Ezután jött létre a Bartók Béla Szövetség, amelynek Kodály lett a díszelnöke, én pedig az elnöke.

Révai aggálya, hogy ki kibe olvad bele, jogos volt. A Munkás Dalosszövetség olvadt bele a Magyar Dalosszövetségbe, és semmilyen kommunista vezetés nem tudta megakadályozni, hogy a Bartók Béla Szövetségen belül az egykori Magyar Dalosszövetség volt tagjai, karnagyai és vezetői, minden mozgalmi és szervezeti keret nélkül is ideológiai, politikai, nemzeti alapon össze ne tartsanak. Igen ám, de ez sem élt sokáig. Én már börtönben ültem, amikor 1951-ben egy tollvonással megszüntették az egész kórusmozgalmat úgy, ahogy volt.

Régi munkáskórusdalokat nem volt szabad énekelni. Ezeket holmi szociáldemokrata csökevényeknek titulálták. Ömlesztve, minden kritika nélkül vették át a szovjet dalokat. Itt-ott születtek új kórusok is, amelyeket válogatás nélkül reggeltől estig bömböltek a rádióban, s így a gyárakban, üzemekben, tereken, hivatalokban mindenki meggyűlölte, megutálta, elunta ezeket. Rákosi nem ismerte a helyzetet, és vezetési koncepciójába nem illett bele ez az évtizedes önkéntes demokratikus kultúrmozgalom. Révai intellektusa megérezte, megsejtette, hogy itt bajok lehetnek.

Felelőssé teszem magam is ezért, de velem együtt felelős mindenki, aki ezt a területet ismerte és csak sejtette is a következményeket. Amikor 1957-ben a pártközpontban, tudtomon kívül tárgyalták ezt az ügyet, fény derült mindenre. Óriási hiba volt részemről, hogy akkor nem törődtem velük, bár kérdéses előttem, hogy a felső vezetésben megértették volna-e? Hiszen mi történt? Hiába jött létre nagy változás az egész kórusmozgalomban és különö-

sen a munkáskórus-mozgalomban, a téma a Népművelési Intézet egyik íróasztalának anyaga lett. A kutya sem törődött vele, sem párt, sem állam, sem szakszervezet. Ennek ellenére létezett és élt!

1963 januárjában leültem énekelni. Alig telt el néhány hét, jöttek hozzám a munkásdalosok. Kértek, kapacitáltak. Most ráérsz, törődj velünk, harcoljunk egy Munkás Dalosszövetségért. A kérést elhárítottam politikai és személyi okokból. Nem akartam, hogy azt higgyék, Marosán keres magának tevékenységi területet. Amint később ki is derült: a csúcson valóban ezt gondolták. Én nem léptem át az Édosz határát. Csak az Édosznál igyekeztem tovább erősíteni a munkásjelleget, elősegíteni, hogy a munkás- és forradalmi dalokat művészi szinten énekeljük.

Hosszú ideig nem akadt sajtó, még a pártsajtó sem, amely mellénk állt volna. Az állami hivatalok és a társadalmi szervek pedig impotensek voltak. A botrány véletlenül robbant ki. Amikor Váci Mihály költő Szabolcs megyébe látogatott, és egy tábortűznél a fiatalokkal közösen akart énekelni, akkor derült ki, hogy ezek vagy nem tudják, vagy már szégyellik énekelni még a népdalokat is. Ebben az időben öntött el bennünket a beatmozgalom. A párt-, az állami és társadalmi szervek tehetetlenül álltak. Váci Mihály megfújta a riadót: veszélyben a népdal, veszélyben a népköltészet. Országos vita kerekedett a népdal érdekében. Felléptek érte: Illyés Gyula, Németh László, Veres Péter, Kodály Zoltán.

Akkor akadt egy-egy tudós vagy publicista, akik három-négy sort kegyeskedett áldozni arra is, hogy nemcsak a népdalok, de a régi munkásdalok is elvesztek. De a megjegyzésük belefulladt a „Röpülj páva"-mozgalomba. A népdalért mindent. A munkásdalért semmit. A televízió, a rádió, a film, tudományos értekezések, konferenciák, újabb falukutatások a népdal érdekében. A munkásokért semmi nem történt.

Ért egy csúnya provokáció is, amely arra kényszerített, hogy írjak Aczél Györgynek. Ugyancsak ebben az időben sikerült megrendeznünk a Vándorfesztivált, amelynek az volt a célja, hogy a munkás- és a forradalmi dalokra tereljük a szakma és a közvélemény figyelmét. A karnagyok, hogy engem elnémítsanak, Révész Lászlót küldték csatába. Ő tudta, hogy miért léptem ki a pártból. Azt mondta: Marosán elvtárs, maga a felelős azért, ami a munkáskórusokkal történt. Helyeseltek a karnagyok. Én ezt vállalom. De mit vállalnak maguk? Nagy csend lett. Aztán vitatkozni kezdtünk, órákig tartott, mire Révész előrukkolt a provokációval. Kijelentette, sok mindenben egyetért velem, de elég volt a vitából, inkább alakuljon egy bizottság, és ezt én vezessem Aczél elvtárshoz. Mindenki rám nézett. Révész leült. Dermedt csend. A szemek azt sugározták felém, most megfogtunk. Felálltam és a következőket mondtam: semmiféle delegációt nem vezetek Aczélhoz. Mindent meg

fogok írni erről a kérdésről, mindent, ami történt, mindenkire való tekintet nélkül. Kérni fogom azt is, hogy a párt illetékes szervei tűzzék napirendre és döntsék el, kell vagy nem kell munkáskórus! Révész belesápadt. A többiek is megdöbbentek. A provokáció átlátszó volt. Ebben az időszakban támadások érték Aczélt jobbról, de főképp balról. Ezt én figyelemmel kísértem és azt is tudtam, hogy Révész többarcú játékot játszik. Miért javasolt mégis engem? Mert, ha Marosánt be lehet ugratni Aczél ellen, akkor két legyet üthet egy csapásra.

Két levelet írtam, egy hosszabbat az egész munkáskórus-mozgalomról és egy személyeset. Bevallom őszintén, nem vártam sokat. Ezért is lepett meg Aczél azonnali válasza. Megköszönte, hogy felhívtam a figyelmét és kérésemnek eleget tesz, a párt illetékes szervei elé terjeszti a kérdést, hogy határozat szülessen. Kérte, legyek türelemmel. Ezzel indult el egy érdekes fejlemény, amelynek furcsa következményei lettek.

Már javában készültünk az Édosz fennállásának 80. évfordulójára, így nemcsak a kedd és csütörtök délutánok voltak foglaltak, hanem egyéb napok is. Későn jártam haza, családom nagy csodálkozására. Egyik este, amikor beléptem a szobába, arra lettem figyelmes, hogy a tv nincs bekapcsolva.

Juli és a feleségem ültek az asztalnál, és titokzatosan néztek rám. Leültem hozzájuk. Néztünk egymásra.

- Mi az, elvtársak, már vacsorát sem adtok? - szóltam rájuk. Juli hetykén vágott vissza. - Addig nem kaphatsz vacsorát, amíg ezt meg nem nézed - és átnyújtott egy borítékot. Feladó MSZMP KB irodája. Forgattam a borítékot. Miért van ráírva, hogy „Szigorúan bizalmas"? Benyúltam a borítékba, kiesett egy fénykép. A kép után nyúltam és néztem. Premier plánban Kádár és én, oldalt Vas Zoltán és Veres Péter. Nálam hamar leesett a húszfilléres. A kép 1948-ban készült a Keleti pályaudvar előtt. Akkor, amikor az olimpiáról vártuk haza a sportolókat. A fogadóbizottság tagjai voltunk. Kádárral ketten a pártot képviseltük. A feleségem és Juli figyeltek. Kádár és én úgy nézünk ki a képen, mint két kamasz kölyök. Fiatalok és vidámak voltunk, én 40, Kádár 36 éves. - Nézd meg már a levelet - szólt idegesen Juli. Benyúltam a borítékba, egy levél is volt benne. Olvasom.

„Kedves Marosán elvtárs! Mellékelten küldöm a rendőri archívumból előkerült képet..." stb., stb. Alul külön odaírva, feleségedet és a családot üdvözli: Kádár.

Felkaptam a fejem, ránéztem a feleségemre.

- Mit szól hozzá, Marosán elvtárs? - kérdezte Juli kissé cinikusan.

Nem válaszoltam. Gondolkodtam. A fene egye meg, mi akar ez lenni?

- Na, mit szólsz hozzá? - kiáltott rám a feleségem.

- Hát fejbe vágott.

– Mást nem mondasz?

– Nézzétek, hét éve felálltam, több mint négy éve, hogy kiléptem a pártból. Ez a néhány év elég sok megalázást jelentett a számomra.

– De mégis, mi a véleményed? Mi vezeti Kádárt? Mit akar tőled?

Igen, ezek a kérdések belőlem is feltörtek. Annyira nem voltam naiv, hogy ne gondoljak arra, Kádár nem minden ok és cél nélkül küldte a képet.

– De mégis, mit gondolsz, apu? – sürgetett Juli.

Elsősorban azt, hogy Kádár olvasta a második könyvet és valószínű, hogy Kardos odaadta a harmadikat is. Nagyon meglephette, hogy milyen szépen írok róla. Gondoltam arra is, hogy jön a felszabadulás 25. évfordulója, és velem gondban vannak, hiszen engem nem lehet megkerülni és nem lehet átugrani.

– Az nem jut eszedbe, hogy több is lehet mögötte? – kérdezte a feleségem.

– Gondolni mindenre lehet, csak nem érdemes.

– Mit akarsz most tenni?

– Csak annyit, kisanyám, amennyit illik: holnap írok neki egy levelet és megköszönöm.

– Miért nem hívod fel telefonon?

– Miért hívnám fel?

– A levelet pusztán illemből küldöd? – kérdezte Juli.

– Igen! Pusztán illemből. No, de adjatok most már vacsorát!

Másnap reggel megírtam a levelet. Ajánlva küldtem el, de tudtam, hogy az ügy ezzel nem zárult le. Mit akarhat Kádár? Kitűnő sakkozó. Lépett. Én is léptem.

Hirtelen belém nyilallt: te magasságos Szűz Mária, hiszen én egy kitűnő tippet kaptam, egy megírandó újabb könyv első fejezetéhez. Visszafelé pörgetve megírhatok mindent. Van itt anyag, akár bele lehetne fulladni.

XVIII. Felelősségem a Nagy Imre-ügyben

Csak a legszigorúbb önfegyelem segített hozzá, hogy a világot kikapcsoljam. Dolgozni akartam, kerültem az embereket. Ez azonban nem volt olyan egyszerű. Tőlem kevesen tudtak a dologról, nem is volt érdekem, hogy tudjanak, mégis majd mindenki úgy lépett fel – különösen azok, akik évekig nemcsak kerültek, de menekültek előlem –, mintha sejtettek volna valamit. Agresszívan érdeklődtek: Dolgozik? Igyekeztem kitérni. Volt olyan, aki azt mondta, jó, jó, nem akar beszélni, tehát igaz. Hogyan lehetne ezeket levakarni?

Egyik délelőtt csöngött a telefon. Dühösen szóltam bele:

– Tessék!

– Itt Fehér. Üdvözlöm, Gyuri bátyám.

– Mi van, Ferkó?

– Elolvastuk a könyvét, és szeretnék magával beszélni. Holnap este jó lesz?

– Dalóra után felmegyek.

Kissé elgondolkodva térek vissza munkámhoz. De hamar kiolvasták. De miért izgat? Miért nem elégszem meg Almási véleményével? Mert Heller és Fehér a szememben e műfaj szakértő bírálói éppúgy, mint Almási. Hogyan alakulnak a kapcsolataink? Jó vagy rossz irányba? Mi a véleményük a könyvről? Ez nekem fontos. Ha rossz a véleményük, ha nem sikerült megoldanom, amire vállalkoztam, abbahagyom. Viszont ha jó a könyv, akkor két-három évig van munkám. Most az is zavar, hogy elmérgesedett pletykák öntik el a várost velük kapcsolatban. Előttem nyilvánvaló, hogy megkezdődött ellenük egy támadás, igaz, még burkolva, suttogva, de bármikor kiléphet a nyilvánosság elé. Lukáccsal együtt őket tartják a revizionista vezérkarnak. S ha ez így folytatódik, rám is sor kerülhet. Ha viszont a manipuláció arra irányul, hogy leválasszanak, ezt a szívességet senkinek nem teszem meg.

Este a dalóra után siettem hozzájuk. Útközben betértem egy hentesüzletbe, megettem egy darab meleg kolbászt, lehajtottam egy nagyfröccsöt, mert velük mindig sokáig tart a diskurzus.

Feri nyit ajtót. Ágival együtt csak hárman vagyunk. A levegőben feszültsé-

get érzek. Udvariasak. Ági néhány szóval üdvözöl és úgy ül le, mintha legalábbis bírósági tárgyaláson lenne. Szemben ülünk egymással. Feri panaszkodik, meg van fázva, ami látszik is rajta. Akkor rövid lesz a tárgyalás. Feri hirtelen ugrik a témába, furcsa módon. Érzem a három lépés távolságot.

– Hát beszéljünk a könyvéről. Elolvastuk. Amit mondani fogok, nemcsak az én véleményem.

Hogy kiké, arról nem beszél. Feri tömören, világosan fogalmaz:

– Ezt a könyvet mi nem fogadjuk el! Nem mehetünk bele abba, hogy maga az 1956-os eseményeket egyértelműen, kategorikusan ellenforradalomnak minősíti. De abba sem, hogy Nagy Imrét és társait úgy állítsa be, mintha kalandorok lettek volna! Nem gondol arra, hogy ahogy maga írja – abba a Nagy Imre-bandába mások is beletartoztak, akik most a csúcson vannak? Maguk a szektásokkal, dogmatikusokkal szemben elnézőbbek, s áthárítják a felelősséget Nagy Imrére és társaira. Megmondjuk őszintén: nem értjük, hogy maga, aki két szép, értékes és reális könyvet írt az elmúlt évtizedekről, ezzel a harmadikkal mindent elront. Ezt maga nem teheti meg. Maga, aki a felelősségvállalásról híres, Kádárt és Münnichet, akik szintén ott voltak, felmenti. Ők nem bűnösök, nem felelősek azért, ami történt és ahogyan történt? Maga tud Donáthról, Losonciról, Szilágyiról árnyaltan és emberi módon nyilatkozni, de egy jó szót, egy emberi és politikai gesztust nem tud vagy nem akar Nagy mellett mondani vagy leírni? Nézze, Gyuri bátyám, mi nem voltunk Nagy Imre hívei, mégis azt mondjuk, nem lehet, nem szabad Nagy Imréről így beszélni! Ez a könyv nem vonzani, hanem taszítani fog mindenkit. Szerencse lesz, ha nem jelenik meg. Lehet Kardos akármilyen ügyes, ezt ő sem lesz képes elintézni.

Feri egyre jobban belelovalja magát, veri a fejemhez a jelzőket. Többször kihangsúlyozza, maguk! Ez meghökkent. Ezt nem vártam.

– Ez a könyv egy szociáldemokrata vagány könyve! Aki megmutatja a kommunistáknak, hogy ki ő és mit ér!

Ez övön aluli ütés, nagyon fáj. De hallgatok, figyelek.

– Nem ilyen egyszerű a magyar 1956. Maguk fel sem tételezik, hogy volt és van a túlsó oldalon is tisztességes, becsületes ember. Ez képtelenség. Mint ahogy az is képtelenség, hogy mindenért Nagy Imre a felelős. Éppen úgy, ahogy a szovjetek és a csehek teszik Dubčekkel. Bűnbakot keresnek és ezt 1956-ban Nagyban, 1968-ban Dubčekben találják meg.

Hallgatom Feri lázas védőbeszédét. Csak most értem meg igazán a múltkor lezajlott drámai beszélgetésünket. Beszélj csak, barátom, gondolom. Ági szinte szürke eminenciásként ül közöttünk. Nem szól közbe. Végül Feri mint egy gátfutó, fáradtan megszólal:

– Hát így állunk a maga könyvével, Gyuri bátyám. Ezt mi nem fogadhatjuk el!

Hirtelen csend lett. Mindketten rám néztek. Szemükből várakozást olvasok ki. Most rajtam a sor.

– Szóval, rossz a könyv. Mivel a maguk véleménye számomra fontos és irányadó, mást nem tehetek, hazamegyek, megsemmisítem és abbahagyok minden írást.

Feri és Ági riadtan néznek rám.

– Ne, ne, Marosán! Ne tépje szét, ne semmisítse meg. Őrültség lenne.

– Hát akkor mi a büdös istent csináljak vele?

– Ne semmisítse meg, Gyuri. Meg kell őrizni – szól rám harciasan Ági. – Értékes ez a könyv.

– Most mondták, hogy ez a csőd könyve.

– Ezt csak maga írhatta meg. Más nem mer rá vállalkozni.

Izgalmas, drámai és példátlan, különösen, amit a vezetőkről írt. Kiss Károly, Apró, Szirmai, Gáspár, Fock és a többiek is. Már emiatt érdemes volt megírni. Értse meg, azért van igaza Ferinek, mert ha maga ezeket a figurákat ilyen kitűnően tudta megrajzolni, miért nem tette ugyanezt Naggyal is?

Hallgatom, figyelem Ágit. Keresem magamban a fogódzót, nem a könyv védelmére, hanem az igazságért. Úgy döntöttem, hogy ma nem Ágival, hanem Ferivel vitázom.

– Idehallgasson, Feri. Maga ma este sokszor vágta a fejemhez azt a szót, hogy „maguk". Kik azok a „maguk"? Akik manipuláltak és most is manipulálnak?

Feri szeretne közbeszólni, de nem hagyom.

– Várjon. Én vittem ezt a pártot és az országot 1956-hoz? Én, aki a második könyvemben a kommunistákról úgy írok és vallok, mint becsületes önfeláldozó hősökről, és amit írok 1945-től 1949-ig és utána, az maguk szerint is igaz? Akkor a többi miért nem igaz? Elfelejtjük most, hogy a kommunistákat mindig és mindenhol úgy védtem és álltam ki mellékük, ahogy senki? És Rákosiék fizettek: halálos ítélet és börtön. Az utolsók között jöttem ki. Mégis, mindezek ellenére odaálltam mellékük. Ha úgy tetszik, Rákosi és Nagy Imre mögé. Hát akkor kérdem, kik azok a „maguk"? Maga egy szociáldemokrata vagányról beszél.

Nem félek a jelzőjétől. Kaptam én már ennél rosszabbat is. De én jogosan kérdezem magukat, tehetek én arról, hogy egyedül maradok? Tehetek én arról, hogy nem én hagytam el őket, hanem ők hagytak engem cserben? Tehetek én arról, hogy 1956-ban a tisztelt kommunista vezérkar egy rakás – majd mit mondjak – mit ért? Milyen címen és jogon mondja maga, hogy szociáldemokrata vagány? Én magukat tisztességes embereknek tartom, kommunis-

táknak. Ha nem így lenne, nem ülnék itt. De én is kommunista vagyok és becsületes embernek tartom magam. Ha szociáldemokrata lennék, nagyon könnyű lenne a helyzetem. Elhagyhattam volna az országot 1956-ban és 1962-ben is. De ezt nem tehetem meg. Nemcsak azért, mert nem ülhetek Peyer és Kéthly mellé, vagy a helyükre, hanem mert a túloldal táborában engem soha senki nem látott és nem is fog. De nem is kényszeríthet erre. Igaz, ez a csőd könyve, a bukás könyve. De az akkori kommunista vezetés csődje! Ezt akartam megírni!

Bármilyen nehéz és válságos is a helyzet most, maguk írhatnak, publikálhatnak, vitázhatnak és mindezt csak azért tehetik meg, mert 1956 után születtek olyan eredmények, hogy azokból sokáig lehet élni. Még ma is abból élnek. Tudják, mi ebben a szégyen? Hogy 1962-ben történt felállásom óta rohadt szociáldemokrata, maoista, dogmatikus, leprás, üldözött ember voltam és vagyok. Tegyem hozzá, hogy párttag sem vagyok? És most még egyszer megkérdezem, kik azok a „maguk"? Én magukkal nem manipuláltam és nem manipulálok. Én a magyar ellenforradalomról szóló könyvet akartam megírni.

Nézzük Nagy Imrét. Kevés személyes dolgom volt vele. Útja, tragédiája sem az én személyes ügyem, soha, ebben a könyvben pedig különösen nem szoptam ki semmit az ujjamból. Nem hamisítok, inkább nem írok. Sajnálom Nagyot, ember vagyok, miért ne sajnálnám? Ugyanígy sajnálom Losonczit, Szilágyit, Donáthot. Azt a Donáthot, aki Rákosi Mátyás titkárságának vezetője volt, és aki elkészítette Rákosi Mátyás részére a Nagy Imre elleni politikai vádiratot 1949-ben, amely szerint Nagy Imre buharinista. Ezt ugye kevesen tudják? Pedig így igaz!

– Kár, nagy kár – jegyzi meg Feri –, hogy magát nem tudták közel hozni Nagy Imréhez. Talán minden másképp alakulhatott volna.

– Erről nem vagyok meggyőződve.

– Miért?

– Mert ebben a sok tragédiában a két frakció élethalálharca van jelen, s emiatt nincs vállalkozó az elemzésre. Egyet higgyenek el nekem: nem ismerték az országot, a felhalmozódott robbanásra kész tényezőket. Csak a csőd felé mehettek. Azt is higgyék el nekem, hogy itt csak a szovjet fegyveres erők másodszori beavatkozása segíthetett. De erről mi már beszélgettünk.

– Ebben magának igaza van – mondja Ági –, de azt ismerje el, hogy a Nagy Imre-kérdés ezzel még nincs elintézve.

– Ezt soha nem is mondtam.

Feri és Ági határozottan jelentik ki, ha Nagy Imrét 1956 november–decemberében bíróság elé állítják és esetleg kivégzik, nem helyeselték volna, de nem szólnak semmit. De két évvel később, ezt még magyarázni sem lehet.

– Mi indokolta, mi tette szükségessé, hogy amikor már konszolidálódtak, a hatalom biztosan a kézben volt, ezt műveljék? Magának, Marosán, tisztában kell lennie azzal, hogy ebben magát is nagy felelősség terheli. Feltételezhetően közbeléphetett volna, hogy megakadályozza. Nem az ítéletet, hanem a kivégzést.

Pörölycsapásként zúdulnak rám a vádak. Sokszor, de sokan vágták már ezt a fejemhez. Választ várnak. Vagy védekezést. De nem védekezem.

– Lehet, hogy igazuk van abban, hogy én a kivégzést esetleg megakadályozhattam volna, de akkor fel kellett volna állnom! – Feri közbeszól:

– Maga 1957 végén el akart menni, mit kockáztatott volna?

– Sokat. Talán mindent. Nem az egyéni életemről, hanem az egész ügyről volt szó.

– Mondja, Gyuri bátyám, elgondolkodott már azon, hogy kinek vagy kiknek volt érdeke Nagy likvidálása?

– Ami engem illet, annak idején Nagy és a többiek is megszavazták az én letartóztatásomat. Pedig én ártatlan voltam. Mennyit tettem és adtam a kommunistáknak, és senki sem szólt mellettem. De a bosszú eszembe sem jutott. Egyet utólagosan el kell ismerjek, aminek nagy szerepe lett volna, hogy Nagyot ne végezzék ki és mások se kerüljenek mellé az akasztófára. Most, hogy feldolgozom a tragédiát, az anyag összegyűjtésekor világosan látom: jogilag van törés és nem politikailag.

– Mit ért ezen? – kérdezte Feri.

– Azt, hogy a Nagy-per politikai per, és az ítélet jogi oldalának döntő tényezője a Varsói Szerződésből való kiugrás, amihez a kormánynak nem volt joga. Ezt csak a nemzetgyűlés tehette volna meg. A törést abban látom, hogy a többiek nem feleltek a cselekedeteikért.

– Át tudjuk érezni helyzetét, de ezt nem lehet megúszni, erről vallania kell.

– Nem félek tőle. Tudom, hogy az én szerepemről és felelősségemről is szó van.

– Milyen szerepe volt magának ebben? Szembe mer vele nézni?

– Ezen az estén fogok először vallomást tenni róla.

– Az 1958-as év Nagy Imre-évként kerül a történelembe. Nemcsak magyar vonatkozásban. Nekem nem személyes ügyem. Nem volt barátom, de ellenségem sem. 1956-ban azonban szemben álltunk, ellenfelek voltunk. Induljunk ki abból és ne szépítsük, főleg pedig ne tagadjuk le, hogy Nagy Imre ahhoz a vezetői garnitúrához tartozott, amelyik a Szovjetunióból jött haza Rákosival az élen. De hozzá tartozott ahhoz a vezető apparátushoz is, amely Rajkot likvidálta. Ezt nem lehet Nagy Imréről elhallgatni. Nagy Imre nálam jobban ismerte a Szovjetunióban lezajló koncepciós pereket. Többet tudott a

Rajk-ügyről, mint én. Megfosztották ugyan politikai bizottsági tagságától, de KB-tag maradt, és az adminisztratív osztály vezetője. Később miniszter, s bár buharinizmussal vádolták, nem ültették le. Nagy ezekért a koncepciós perekért soha nem vállalt felelősséget.

A dolgok nem úgy indultak, hogy Nagy Imrét és társait bíróság elé állítjuk. Ezt szentül állítom. Megindultak az ellenforradalmi bűncselekmények perei, függetlenül Nagy Imrétől és társaitól. És mindenki azzal védekezett, hogy az utasításokat, parancsokat Nagy Imrétől kapta. Ezért Nagy Imrét haza kellett hozatni Romániából. Ebben már nekem is volt szerepem. Sőt abban is, hogy bíróság elé állították, és a bíróság szabad kezet kapott. Ezt nem ma vallom be, soha nem kerültem meg, nem tértem ki előle. Olyan világosan, egyértelműen beszéltem Nagy Imre frakciójának felelősségéről, amilyen egyértelmű voltam Rákosi és bandájával szemben. Sem a történelmi igazságon, sem önmagamon nem teszek erőszakot, nem hamisítok és nem hazudok.

Dokumentumot írok, lehet, hogy soha nem kerül nyilvánosságra. De maguk fiatalok és tovább fognak élni, mint én. Tanúskodhatnak. Tudják, 1957 végén el akartam menni. Úgy ítéltem meg a helyzetet, hogy már senki nem fordíthatja vissza a dolgokat, konszolidálódtunk. Nem kis áldozattal rendet csináltunk. Talán a legnagyobb tett az volt, hogy véget vetettünk az öldöklésnek. Ebben az időben sok-sok álmatlan éjszakát szerzett számomra Nagy. Éppúgy, mint Rákosi.

– És Kádár? – szólt közbe Feri.

– Kádárra is sor kerül. Amikor 1956-ban kijöttem a börtönből, a nyakamba szakadt Rákosi és Péter Gábor minden gaztette, a XX. kongresszus, a közelmúlt története, az ellenforradalommal terhes légkör, amelyet csak őrültek vagy megátalkodottak nem akartak érzékelni, meglátni, nemcsak Budapesten, de Moszkvában sem. Képzeljék magukat a helyembe. Rákosi újból rám tette kezét, mindent rendelkezésemre bocsátott, Hruscsov titkos beszédét Sztálinról, az 1953-as eseményeket, a dokumentumait is, amelyekben Nagynak óriási szerepe volt. Sztálin halála után közvetlenül párt- és kormánydelegáció utazott a Szovjetunióba, amelynek tagjai Rákosi, Nagy Imre, Dobi, Hegedűs András, Hidas és Szalai. Szovjet részről Hruscsov, Malenkov, Vorosilov, Molotov, Berija. Rákosi ekkor nemcsak a párt első titkára, hanem miniszterelnök is volt. Hazafelé azonban már úgy jönnek, hogy Nagy lett a miniszterelnök. Elképzelhetik, milyen lehetett ez a tanácskozás. De jönnek ehhez a számomra akkor érthetetlen, később azonban már érthető meglepetések. Farkas Mihály és Vas Zoltán életre-halálra Rákosi Mátyás emberei voltak. Most egy szaltóval Nagy Imre oldalán termettek Rákosi ellen! Péter Gábor ült. Farkas Mihály szabad volt és ott állt Nagy Imre mellett. Sokat tudtam a frakciós harcokról, de ez fejbe vágott.

Feri nem bírja idegekkel.

– Gyuri bátyám, azt elismerheti, hogy Nagy Imréék megkezdték rehabilitálásukat.

– Hát jó. Induljunk ki ebből. Kiengedték Kádárt, Kállait, Donáthot és még másokat. De mi, Szakasits, Vajda, Horváth Zoltán még ráhúztunk két évet. Nagy Imre és társai nem tudták, hogy mi ártatlanok vagyunk? De Kéthlyt kiengedték...

Mindketten hallgatnak.

– Ha ezt nézem, akkor ezek az emberek két dologban voltak közösen bűnösek. A frakciós harcokban és abban, hogy nem ismerték az országot. Én 1930-tól vagyok a munkásegység, a kommunistákkal való együttműködés és a velük való egyesülés megszállottja. Maguk most három könyvet ismernek. Én nem vagyok Rákosi, Nagy, Sztálin, Hruscsov, Kádár vagy Brezsnyev neveltje. Rákosi és Nagy még az 1956-os események után sem lépnek ki az életemből.

1956-ban újból állást kell foglalnom. Szememben világos, hogy a frakciós vezérek bűnbe sodorták a pártot és katasztrófába az országot. Nálam az osztályharcos mozgalom soha nem úgy szerepelt, hogy Rákosi vagy Rajk, Rajk vagy Nagy, Nagy vagy Kádár, de úgy sem, hogy Peyer vagy Mónus, Szakasits vagy Kéthly. Politikai tevékenységemet sem ez irányította. Előttem a munkásosztály érdeke és ügye, a párt és a tömegek álltak mindig az első helyen.

– Ezt elhisszük magáról, de maga unikális.

– Nem változtat a tényeken. Hangsúlyozom, 1956 végétől 1957 végéig fel sem merült Nagy és társainak bíróság elé állítása. Nyílt porondon harcoltam Nagy ellen. Politikai eszközökkel. Nagy Imre ügyét három ember tartotta kézben párt- és állami vonalon. Kádár, Biszku és Kállai. Pedig ebben az időben Kádár javaslatára – ő tudta, hogy nem tűrök törvénytelenséget – állami és pártvonalon az adminisztratív terület felelőse voltam. Folytak a különböző perek. Kállai többször járt Romániában. Kádár és Biszku elmondták nekem sokszor, hogy minden per összefügg, és kapcsolatban van Nagy Imre személyével. Így merült fel Nagy Imre és csoportjának felelőssége. Ezt nem lehetett megkerülni. Haza kellett hozni Nagyot.

Nagy Imre elsősorban pártügy volt. Ezért ebben a csúcsvezetésnek kellett döntenie. Kádár helyesen, így is kezelte ezt a kérdést. Emlékezetem szerint 1957 végén kijelentette, hogy Nagyékat haza kell hozni és bíróság elé kell állítani.

Feri izgatottan közbeszól.

– Mondja meg őszintén, Marosán, a szovjeteknek vagy Kádárnak volt az érdeke, hogy Nagyot bíróság elé állítsák?

– Lehet, hogy mind a kettőnek, de az én szememben a kérdés nem így volt feltéve.

– Hát hogyan?

– Úgy, hogy számot kell adni, a vezetőknek különösen..

– Gyuri bátyám, ne haragudjon egy kérdésért. Összefüggött a Nagy-üggyel az a körülmény, hogy maga 1957 végén meg akart válni a közélettől?

– Nem! A Nagy-ügy az én számomra már akkor le volt zárva.

– Akkor miért maradt a helyén?

– Én voltam ebben az időben a legtöbbet támadott vezető. Elviseltem mindent. Elvégeztem egy feladatot, amelyre vállalkoztam és át akartam adni a helyemet másnak.

– A siker csúcsán?

– Ez engem nem befolyásolt. Kérem, gondoljanak arra, hogy már a börtönben megfogadtam, nem leszek többé közéleti ember. De történt valami, ami ebben akkor megakadályozott, méghozzá a párton belül. Becstelen támadás indult meg Kádár ellen. Kádár két tűz közé került.

– És maga Kádár mellé állt – szól közbe Ági.

– Ez természetes!

– Egy bizonyos, hogy maga volt Kádár legnagyobb támasza – mondja Feri.

– A szovjeteké is – kontrázik Ági.

– Ezt én nem tagadtam, vállaltam, vállalom most is. A párt, a szocializmus ügye állt számomra az első helyen.

– Felállásáig maga volt a második ember.

– Lehet, hogy én voltam vagy lettem a második ember, de legyünk őszinték és tárgyilagosak, az én helyemért, pozíciómért senki nem törte magát három éven keresztül. Sőt irtózattal fordultak el ettől, mert hogy felelősséggel és sok munkával járt.

Nagyon viharosan éltem, közben magammal cipelve egy májfertőzést, de a helyemet nem hagytam el. Kádár javaslatára Nagy Imre ügyét a KB zárt ülésen tűzte napirendre. Ott kellett dönteni. Az ülés előtt két nappal belázasodtam. Régi barátom, dr. Gottsegen kezelése alatt álltam. Sürgősen üzentem érte, hátha tud valamit csinálni velem. Mindent megtett, de az ülés előtti este a lázam 40 fokra emelkedett. Olyan kába voltam, mint még soha. Gottsegen egy injekcióval valósággal letaglózott. 12 órát aludtam, de a lázam az ülés napja reggelén is még mindig 39,4 fok volt. Gottsegen kora reggel nálam járt, megtiltotta, hogy felkeljek, de nem is bírtam volna. Telefonáltam Kádárnak. Azt mondta: nélkülem is megtartják az ülést.

– Miért volt olyan fontos, hogy maga ezen az ülésen részt vegyen?

– A Nagy-csata, a ki kit győz le, még nem dőlt el. Az irányzatok, vagy ha úgy tetszik, a frakciók aktívak voltak. A vezetés maga sem volt egységes. Ha

én nem megyek el, mindenki azt mond, amit akar, én pedig, mint mindig, ebben a kérdésben is tiszta helyzetet akartam.

- Nem úgy, mint mások - szól közbe Ági.

- Mások magatartása, helyezkedése, kivárása engem nem befolyásolt. Nem voltam én soha kérdőjel, még Rákosinál sem.

- Ez jellemző magára - mondja Ági.

- Reggel telefonon kértem Eskulitsot, hogy sürgősen jöjjön el hozzám, nem kelhetek fel, nem lehetek jelen az ülésen. Írásban rögzítettem a véleményemet, hogy soha senki ne mondhassa, hogy én elbújtam az állásfoglalás elől. Senki rajtam kívül olyan nyíltan nem nyilatkozott.

- Kérdezhetek valamit, Gyuri? - fordul hozzám Ági.

- Tessék.

- Ismerte maga az egész Nagy Imre-anyagot?

- Nem.

- Hát akkor hogyan vállalkozhatott erre?

- Én azért sokat tudtam. És a vezetésben sem egyformán ítélték meg Nagyot, például Aczél és mások. Ilyen helyzetben a hallgatás súlyos politikai és morális hiba, tehát több, mint bűn. Értsék meg, nekem nyilatkozni kellett! Mindenkitől függetlenül. Nekem ez nemcsak jogom, de kötelességem is volt.

Amikor Eskulits megérkezett, közöltem vele, mit akarok. „Minek ez, Marosán elvtárs? Hiszen mindenki tudja a maga véleményét. Ne írjon semmit, feküdjön."

- Lám, még Eskulits is okosabb volt, messzebb látó, mint maga - jegyezi meg Feri keserűen.

- Ez nem okosság, nem taktika kérdése. Nekem állást kellett foglalnom, akár tetszett, akár nem. Nagy Imre ügye nemcsak egy személy, hanem az egész kommunista párt, az egész vezetés ügye. Vizsga.

- De mit akart elérni?

- Példát statuálni.

- Miben?

- Abban, hogy Rákosi és Nagy után ne akadjon senki, aki könnyelműen kinyúl a hatalomért és soha nem vállal felelősséget. Ezt a bűnözőláncot valahol meg kell szakítani. Legyen mindenki tisztában azzal, hogy a felelősség elől nem menekülhet és nem kerülheti el a felelősségre vonást.

- Ezt maga Kádárra is érti?

- Mindenkire.

- És miért Nagy Imrénél kezdték el?

- Nekem gondolnom kellett arra is, mi lesz tíz év múlva.

Ági és Feri, mint két tigris, szinte egyszerre kiáltják:

– 1968. Marosán elvtárs! Csehszlovákia, Dubček, Gomulka és társai, Hruscsov bukása.

Hát ez tényleg talált, ez visszavágás.

– Miért csak maga vállalja itt a felelősséget?

– Miért vágják ezt állandóan a fejemhez? Vajon Lukács és maguk elzárkóztak vagy elzárkóznak a felelősség elől?

– Megvan a levél, amit írt? – kérdi Feri.

– Igen. Levelem a KB-ülés jegyzőkönyve mellett van, szigorúan titkos.

– El tudná mondani a levél tartalmát? – szólít fel Ági.

– Ezt a levelet nem felejtem el soha. Tartalmát őrzöm, képes vagyok jól visszaidézni.

Lassan, minden szót megrágva, idézem föl a levelet.

– A sors másodszor állít ilyen kérdés elé. Az első Rajk László ügye volt, akiről szentül meg voltam győződve, hogy ártatlan. Nem álltam fel, nem hagytam ott mindent. Hiba volt. Viselnem kell érte a felelősséget és annak minden következményét. Most másodszor, Nagy Imre és társaival szemben nincsenek kételyeim. Nagynak – mint első számú vezetőnek – bíróság elé kell állnia, és felelnie kell cselekedeteiért. Nagy Imre homlokáról soha, senki és semmi nem moshatja le a szégyen és gyalázat bélyegét, hogy kommunistákat gyilkoltak le, és semmi segítséget nem adott. Szabad folyást kell adni a bíróságnak, a törvényességnek. Ez a levél lényege.

Gyilkos csend. Ülnek velem szemben, néznek rám. Úgy érzem, sajnálnak. Pokoli meleg van. A torkom kiszáradt. Mohón nyúlok a pohár után. Egy hajtásra öntöm le a konyakot. Majd megfulladok, mégis rágyújtok. Arra gondolok, hogy erről soha, senkinek nem beszéltem. Miért mondom el éppen nekik?

– Néhány nap múlva tájékoztattak az ülésről. Kádár elnökölt. Biszku volt az előadó, ő terjesztette elő az ügyet mint belügyminiszter. A vitát Kádár levelem felolvasásával indította el. Mindenki egyetértett.

– Maga többet nem folyt bele az ügybe?

– Nem.

– Kádár sem tért vissza rá?

– Nem volt többé beszédtéma.

– Nem haragszik, Gyuri, egy kérdésért? – fordul felém Ági.

– Tessék.

– Soha nem bánta meg? Soha nem érzett lelkiismeret-furdalást?

– Nem kerültem konfliktusba önmagammal. Egyet akartam. Tiszta vizet önteni „a kommunista vezetés" poharába. Nem én váltam becstelenné. Naggyal kapcsolatosan három embert említek: Vas Zoltánt, Tildy Zoltánt és Szántó Zoltánt. A három Zoltán. Elsőnek Vas Zoltán hagyta cserben őt,

mindenkit megelőzve menekült a jugoszláv követségre. Ki és kik tettek döntő, terhelő vallomást Nagy Imre ellen? Tildy Zoltán és Szántó Zoltán. Ők azért nem kerültek bíróság elé. Megírta ezt valaki? Miért tőlem kérik számon? Egyébként én sokat fizettem a Nagy-ügyért. Sokba került nekem.

- Mennyibe? - kérdi Ági.

- Elfordultak tőlem az emberek. Sok barátom elhagyott. Kapcsolatom Jusztusz Palival, Horváth Zoltánnal és Márkus Lacival nehezen, szinte csak évek elteltével állt helyre. De volt ennél szomorúbb vád is ellenem, és ezt mindkét irányzat szajkózta.

Sokan a szemembe mondták: Marosán, te statisztálsz Kádárnak. Ez sértett a legjobban. Nemcsak azért, mert soha, senkinek nem statisztáltam. Ilyen és más ügyekben is a saját fejemmel gondolkodtam, és a saját lelkiismeretemre támaszkodtam. Amit és ahogy tettem, amit döntöttem, azt mindig a munkásosztály, a mozgalom érdekében tettem, a párt érdekében csináltam. Annak a pártnak az érdekében, amelynek vezetője halálra ítéltetett, bebörtönöztetett. Nekem szent volt a párt, a munkásmozgalom ügye. De sértett ez a vád azért is, mert azoknak volt a legmocskosabb a szájuk, akik sokakat tudtak hidegvérrel az akasztófa alá állítani. Nagy Imre talán nem szavazta meg az én akasztófámat? De nálam nem erről volt szó. Szégyen és gyalázat, hogy senkinek nem fáj a proli. A lábánál fogva felakasztott, meggyalázott kiskatona, aki fegyverrel állt helyet! Ezért senki nem akar felelősséget vállalni. Attól félek, lassan odajutunk, hogy nem érdem, de bűn volt helytállni.

- Még egyszer megkérdezem, Gyuri. Nem érez lelkiismeret-furdalást soha?

- Nézze, gondolkodó és cselekvő ember voltam és vagyok, s egyben a korszak figurája is, aki sok mindent tud, sok mindent ismert és ismer ma is. A legfőbb érvem, nekem nincs okom felejteni. Kimondom, leírom: senkinek nincs joga a bármilyen rendű és rangú kommunistáknak, kétségbe vonni Nagy Imre és társai marxista, kommunista voltát.

- Hát szép magától, hogy nem fosztja meg őket ettől - mondja Ági csendesen.

- De mondják meg őszintén, mit tegyek én az ilyen kommunistákkal, mint Rákosi, Révai, Rajk, Gerő, Farkas, Vas Zoltán, Nagy Imre? Vagy nézzünk ki a nagyvilágba. Sztálin, Brezsnyev, Gomulka, Gottwald, Tito, Mao, Enver Hodzsa, Novotny, Dubček. Minek folytassam? Két tucat név. Ezek is mind kommunisták.

Fantasztikus emberi tragédiák ezek. Shakespeare, Tolsztoj, Balzac tollára valók. 1962-ben lemondó leveleimben néhány dolgot megírtam ezzel kapcsolatban. Amikor azután 1965-ben a körülmények arra kényszerítettek, hogy a párttagságomat is visszaadjam, ezzel a tettemmel utolsó figyelmezte-

tésemet adtam a pártvezetésnek. Ne menjenek tovább ezen az úton! Évtizedek óta szedi áldozatait ez az út. Egy bizonyos. Ezért nem lehet a munkásosztályt felelőssé tenni. De ma már biztosan lehet válaszolni arra is, hogy mi közük van ezeknek a szocializmushoz, a tudományos marxizmushoz. Semmi! Tudják, mi foglalkoztat néha órákig? Végig akarom gondolni Rákosi személyes viszonyát Rajkhoz és Nagyhoz, Nagyét Kádárhoz. Közülük leginkább Rákosi és Nagy Imre érdekes, mert elképzelhető, hogy Kádárt megetették a Rajk-üggyel, de – nézetem szerint – Nagyot nem. Többet tudott, mint Kádár. Végigcsinálta a Szovjetunióban a világot megrengető tragédiákat. Azt is próbálom végiggondolni, hogy Kádár Nagy mellé sodródott.

– Izgalmas kérdésfeltevés – szól Feri csendesen.

– De az talán még érdekesebb, hogy én nem sodródtam mellé, még szóba sem álltam vele. Kádár sem kerülheti meg ezeket a kérdéseket. És ha egyszer megbukik, ne adj' isten! meghal, minden a fejére hull, még az emlékét is széjjelverik.

– Gyuri – szól közbe Ági. – Még mindig nem világos, hogy ebben a zűrzavaros és tragikus időben maga miért állt olyan szilárdan éppen Kádár mellé, Kádár mellett?

– Egyszerű erre felelni. Mindketten munkások, tisztességes prolik vagyunk, és úgy ítéltem meg, hogy Rákosival vagy Naggyal szemben Kádár választása volt a helyes! Sokszor elgondolkodtam azon, fél vagy félt Kádár Rákositól, gyűlölte? Azt hiszem, igen. De ez csak a börtönben derült ki, amikor Kádár egy téli estén fuldokolva üvöltötte a Conti utcai fegyházban: „Gyilkosok, banditák!"

De hogy állunk Naggyal? Félt tőle Kádár? Riválisának tartotta? Azt hiszem, igen. Ezt azonban abban az időben, így nem tételeztem fel. Egy más Kádár állt előttem: a puritán munkás, a pártját szerető kommunista.

Ági szólal meg:

– Most már jobban értem, miért állt fel 1962-ben. Azt pedig különösen, hogy miért lépett ki a pártból. Magában sok, nagyon sok a morális elem, amely döntésre kényszeríti. Mi értjük, miért nem akart tovább részt venni ebben a gyűlöletes harcban.

– Nézze, Ágikám! Mi az öröm, a kielégülés, a boldogság abban, hogy csak úgy lehet az ember közéleti tényező, vezető egy kommunista pártban, ha kitapossa valakinek a belét vagy kinyomja a szemét. Mi köze ennek az én munkásemberségemhez?

– Tartozik még valamivel – szól Feri.

Kíváncsian fordulok felé.

- Meg kell írnia Kádár portréját is. Megteszi?
- Meg kell tenni, Feri. De ez nemcsak Kádár, hanem mások portréja is lesz.

Késő éjjel vágok neki a városnak.
Már jól bent járok a pesti „Broadway"-n, fények csillognak, autók suhannak, emberek jönnek-mennek, minden olyan fényűző. Közel a Rákóczi úthoz, mellém csapódik egy fiatal fruska.
- Nagyon siet? - kérdi.
Ránézek. - Nem sietek.
- Csatlakozom magához.
- Talán nincs pénze?
- Az is van.
- Hát akkor miért nem él az alkalommal?
- Félek.
- Mitől, kitől?
Megálltam és határozottan mondtam. - Magától és a vérbajtól, kislány!
- Nem vagyok vérbajos! - szól sértődötten.
- Még lehet.
- Nem akar mégis velem jönni? Felvidíthatom.
- Köszönöm. Fontosabb dolgok foglalkoztatnak most. - Állunk, nézünk egymásra.
- Hát akkor ne haragudjon, hogy zavartam.
- Nem haragszom.
1969 szeptember vége. Hajnali három óra. A Kosztolányi Dezső téren pillantom meg az órát. Ahhoz már nincs kedvem, hogy elinduljak a szigetre úszni. Négy órára érnék oda. Gyerünk haza aludni.
Mint akit letaglóztak, úgy merültem mély álomba. A család reggel csodálkozott. A papa alszik, nem volt uszodában. Nagy dolog történhetett.

XIX. Kádárt meg kell védenem

Tompán cseng a telefon.

- Üdvözlöm, Marosán elvtárs! - Almási mély hangja beszélgetésre invitál. Találkozunk.

- Mi volt tegnap este? - kérdi azonnal.

- Annyira izgatja ez magát, Miklós?

- Hogy a fenébe ne! Ha maga és Feri összecsapnak! Maguk nem szívbajosak.

- Hát igazi vita volt. De a lényeget összegezve: nem szakítottunk. Nem engedtem, hogy odáig fajuljon a dolog.

- Ezt nagyon okosan tette.

- Okosan, nem okosan, nem akarom elveszíteni őket. - Aztán mindent elmondtam.

- Mit akarhat magától Kádár?

- Nem tudom. Csak kombinálhatok. Azt tudom, hogy a baloldaliak szeretnének visszavinni a pártba és ezt a jobboldal már nem ellenezné. Nemrég beszélt Eskulits Nyerssel.

- Mit mondott?

Már régen nincs baj Marosánnal. És ha a leveleit újra elolvassa az ember, egészen más értelmet kap minden, mint amikor íródtak. Régen úgy tudtuk és úgy láttuk, hogy Marosán Kádárt támadja. Tévedés volt. 1969-ben már többet mondanak a levelei.

- Hihetetlen - kiált fel Miklós.

- Ebben az a szörnyű, hogy hét év kellett, hogy rájöjjenek. De kapaszkodjon. Ezzel az ügy nincs lezárva. Nemrég Aczél kijelentette, mindent el kell követni, hogy Marosánt visszahozzuk a pártba.

- Magának ott a helye, Marosán. Magára szükség van! Hülyeséget csináltak, amikor magát elengedték - fakad ki dühösen.

- Az lehet. De az igazság az, hogy én kezdtem terhes lenni a vezetés számára.

- Visszaviszik magát.

- Engem?!
- Igen, magát!
- Nos, ha Aczél azt mondja nekem, kiadom a könyvedet, csak gyere vissza a pártba, a válaszom az lesz: szarok a könyvemre.
- Ne menjen ilyen messzire. Elképzelhető, hogy egyszer én hozom össze magát Aczéllal.
- Nem ilyen egyszerű ez, Miklós.

Az utóbbi időben nem találkoztam Kardossal. Egyik este ő hívott fel. A Berlinben találkoztunk. Beszámoltunk egymásnak a családról, a nyaralásról, majd minden átmenet nélkül odaadtam neki Kádár levelét és a fényképet. Sokáig olvasta. Láthatóan meglepte.
- Köszönöm, hogy megmutatta. Ez hiányzott nekem.
Csodálkozva néztem rá.
- Volt néhány beszélgetésem, találkozásom Aczéllal és érthetetlennek tűnt előttem Fehér és Heller elleni kirohanása. Annál is inkább, mert közismert Aczél és Fehér szívélyes, baráti viszonya.
- Várjon csak, Kardos. Amíg maga távol volt, lezajlott köztem és Lukácsék meg Fehérék között két drámai beszélgetés. - Elmeséltem, mi volt.
- Szóval Fehér és Heller nem fogadják el a harmadik könyvét? - kérdezte incselkedve.
- Nézze, én tudom, hogy ebben a barátságban nemcsak a személyi szimpátia, hanem marxista ideológiai, politikai és morális elemek is szerepet játszanak. A barátsághoz nem szükséges mindenben egyetérteni. Bármilyen éles volt is a vita, nem szakítottunk. De maga mondja meg végre, mi a harmadik könyvemről a véleménye?
- Nehéz könyv ez. De nem az események, hanem az emberek, a vezetők miatt. Hogy ebből könyv legyen, márpedig kell, hogy legyen, ez a nagy feladat. Kádárt kissé megszépíti itt, de ez nem baj. Nagyobb baj az, hogy a könyvnek csak három pozitív figurája van. Kádár, Münnich és Eskulits! Az utóbbiról szobrot kell felállítani. De a többiek. A SZOT főtitkára és a jelenlegi miniszterelnök lehetetlenné teszi, hogy így jelenjen meg. Én tudom, hogy igazat írt, de megjelentetni, amíg ők ott vannak? Bármilyen pozitív is Kádár, össze vannak kötve. És amit róluk írt, az visszaüt Kádárra is.
- Tehát érdemes volt megcsinálni?
- Majd meglátjuk, Marosán, hogy kettőnknek sikerül-e ebből is könyvet csinálni, nem maga és nem a kompromittált személyek, hanem - az ügy miatt! Most fontos lépés történt Kádár részéről. Jónak tartom a válaszlevelét is. De most jól figyeljen ide: Aczéllel többször volt vitám Lukácsékról, Lukács és Marosán találkozásairól. Azt hiszem, a csúcsot is érdekli ez és érthetően

idegesíti is. Volt Aczélnak egy megjegyzése, amely így hangzott: Fehérék fel akarják használni Marosánt. Aczél nekem nem szólt Kádár leveléről. Többször a maga második könyvének kiadására tereltem a beszélgetést. Aczél csak annyit válaszolt: Marosán könyve rendben van, menni fog. De én megmondtam Aczélnak, hogy mind a mai napig nincs zöld útja a könyvnek. Aczél azt válaszolta, hogy meglesz a zöld út, neki és Kádárnak jó véleményük van a könyvről. De élesen kikelt Fehérék ellen, mert terjesztik a könyvét, kézről kézre adják. Számolt maga ezzel a veszéllyel?

– Igen, de Lukácséknál csak a második könyv fordult meg több kézen.

– Meg vagyok győződve róla, hogy Márkus, Vajda és mások is olvasták.

– De itt nem erről van szó, Kardos. Itt többről van szó. Idegesek a csúcson. Ők sem tudják, nem látják, hová fajulnak a csehszlovák események, és mi minden következik még. Belejátszik még ebbe az a furcsaság is, hogy Aczél ellen, a kultúrpolitikánk ellen folytat nyílt támadást az NDK. Most, hogy le kellett váltani az Akadémia filozófiai és szociológiai osztálya éléről Szigetit és Hegedűst, a két ellentétes felfogás képviselőjét, csapkodnak a vak világba. Ez a válasz a hatvannyolcas cseh és lengyel eseményekre. Nem jó! Ez buta válasz!

– Ebben magának igaza van Marosán, de Aczél magával kapcsolatban igen fontos dolgokat mondott: mindent el kell követni, hogy Marosánt visszahozzuk a pártba.

– Ezt már ismerem.

– De Aczél most ezt már harmadszor vagy negyedszer mondta. S amikor eljöttem tőle, az ajtóban megjegyezte, azért jó lesz, ha figyelmezteted Marosánt, nehogy visszaéljenek vele, nehogy felhasználják.

– És maga mit felelt Aczélnak?

– Nem rejtettem véka alá a véleményemet. Jobban ismerem én Marosánt, mint ti. Ő nem használható fel.

– Én Lukácsékról nem hiszem, hogy fel akarnak használni.

– Nézze Marosán, nemcsak a magam véleménye, hogy magára nagy szükség van, különös tekintettel a munkásokra. Nagy a kiábrándulás, közömbösség még a párttagok között is. Magának van neve, tekintélye és nézetem szerint ma már az intellektuális világ sem idegenkedne a személyétől, sőt az ő részükre is képes lenne biztonságot adni.

– De hát a jó istenit! – fakadok ki. – Ha így van, minek ez a taktikázás?!

– Aczél minden beszélgetésnél visszatért rá: elviselhetetlen, hogy Marosán nem tagja a pártnak. Legutóbb azt mondtam neki: nektek van szükségetek Marosánra. Van-e valami elképzelésetek a Marosán-kérdés rendbehozására? Ezért fontos ez a Kádár-levél. Kádár akar valamit.

– Mi az istent akarhat tőlem Kádár? Mondja meg őszintén, nem adta oda

Aczélnak a harmadik könyvemet? Mert ha igen, Aczél odaadta Kádárnak és ha Kádár olvasta, meglephette, hogy tisztességes vagyok vele szemben.

– Marosán elvtárs, több bizalmat kérek magától!

– Mindent kérhet tőlem, Kardos. Maga előtt eddig sem voltak titkaim és nem is lesznek.

– Szeretném, hogy mind a három könyve megjelenjen, és ezt nem lehet suba alatt csinálni. Taktikázni sem lehet. De másról van szó. Kádárt, Aczélt, esetleg másokat is idegesíti a Lukácshoz fűződő barátsága. Ettől függetlenül is elképzelhető azonban, hogy Kádárék számolnak magával.

– De hát mire való ez a taktikázás? Szívesen leülök Aczéllal eszmecserét folytatni, már úgyis levelezésben vagyunk munkásdalos ügyben. De akkor játsszunk nyílt kártyákkal.

– Maga is postásnak néz engem?

– Ennél többre becsülöm magát, de unom ezt az asztal alatti bujkálást.

Sokáig hallgattunk. Aztán Kardos szólalt meg:

– Régóta foglalkoztat: felállt, otthagyott mindent, holott tudta, hogy ez a nemzetközi kommunista mozgalomban nem szokás, és nem is válasz problémák megoldására. Végigharcolta a legképtelenebb helyzetet, vállalta a legbonyolultabb ügyet, eljutott a győzelemig, a hatalom tényleges birtokosa, az ország második embere lett, s akkor bejelentette, hogy elmegy, otthagy mindent. Őszintén mondom Marosán, nem értem!

– Hát akkor figyeljen ide! Bármilyen furcsán hangzik, számomra a börtön, a megalázás, a megpróbáltatás inkább használt, mint ártott.

– Ne tréfáljon, Marosán. A börtön? A halálos ítélet? Ez senkinek nem használhat, csak árthat.

Értem Kardost. Ő is ült Rákosi idejében Aczéllal együtt.

– Sokan nyomorékan jöttek ki – mondta keserűen.

– Én azonban egészségesen. Megőriztem emberségemet, marxista voltomat, nem sodort el a gyűlölet, a bosszúállási vágy dühe. Többet mondok, sokkal gazdagabb lettem, mint mielőtt bevonultam a börtönbe. Ezért nem hasonlítok másokra. Ezért már eleve vesse el azt a tételt, hogy a felállás nem szokás, nem norma és nem válasz a kommunista politikában és a pártban.

– De ez akkor is így van, Marosán.

– A fene aki megeszi. Vannak más szokások, más normák is, mint az egymást megsemmisíteni akarás, a gyűlölet, ahogy én ezt eddig tapasztaltam. Soha nem tudtam és nem is tudnám ezt az elvet magamévá tenni. Az én normáim szerint sok mindent meg lehetett volna akadályozni, mert az én normáim marxisták, az igazi kommunista vezetés nélkülözhetetlen normái.

Kardos mohón szívta a cigarettáját, én pedig folytattam.

– Számomra a munkásmozgalom, a politika, a marxista közéleti szereplés

soha nem vált szakmává, állássá, karrierré. Belső szükségletem tenni valami jót és emberit elvtársaimért, a munkásosztályért. Szeretném, ha nem úgy hallgatná ezt, mint jól hangzó frázist. Azzal az elhatározással jöttem ki a börtönből, hogyha mégis beszállok, nem hagyom cserben a munkásosztályt, senki, soha nem szabhat nekem feltételeket ebben a büdös életben. Nem leszek kiszolgáló cselédje senkinek. De én csak ennyire vállalkoztam!

– Ez lehetetlen – szólt kissé indulatosan.

– Magának, az illegális kommunista párt neveltjének, de nem nekem. Itt van köztem és a vezetés közötti különbség. Aztán azt sem bocsátom meg magamnak soha, hogy a Rajk-ügynél nem hagytam ott mindent. Ezt a terhet cipelnem kell. De akkor mi a jó istent keresek én ezzel a tartással, karakterrel ebben a vezetésben?

– Ez nem alkati kérdés – szólt közbe Kardos.

– Hát akkor gyerünk tovább. Sok-sok tépelődés után meg tudtam győzni magam a börtönben, hogy alkalmatlan vagyok vezetőnek.

– Ez nem igaz, Marosán.

– Miért nem igaz? Hát nem érti, képtelen vagyok hazudni, különösen a proliknak. Nem tudok olyan emberré válni, aki képes a legjobb elvtársait, barátait, harcostársait meggyalázni és elárulni. Látszik, még mindig szociáldemokratának tartanak.

Telibetaláltam. Kardos különös módon reagált.

– Akkor hogyan lehetett, hogyan válhatott a párt és az ország második emberévé?

– Mi köze ehhez a vezetésnek? Nem ők csináltak belőlem vezetőképes embert. Kellettem 1945-től 1950-ig, 1956-ban pedig különösen. De nagy teher is voltam, mert vállalásom, kiállásom nem volt azonos az övékével. A magamfajta ember nem szereti a hatalom megszállottjait, sem a kiszolgálóikat.

– Ezek szerint maga gyűlöli a hatalmat – szólt incselkedve Kardos.

– Nem gyűlölet kérdése ez. Szükséges rossznak tartom, amely meg tudja fertőzni az embereket. A két háború között sem Mónus, sem Peyer soha nem tudtak rábírni, hogy fellépjek, harcoljak a kommunisták ellen. Ismerek viszont olyanokat, akik ezt megtették Mónusnak és Peyernek és most mégis fejesek. Világnézet, politika, társadalom és morál, soha nem mondott egymásnak ellent és nem került konfliktusba bennem. Nyugodtan mondhatom, politikai, közéleti tevékenységem nem került összeütközésbe az emberrel, soha nem sértettem meg a munkásbecsületet.

– Miért sajnálja azt a becsületes szolgálatot, amit tett?

– Mert sok minden összeomlott bennem. Azt hittem, hogy 1956 szörnyű véres tragédiája megváltoztatja az embereket, különösen a kommunista ve-

zetőket. Kiderült, hogy ez csak illúzió, és ez a legnagyobb csalódás számomra.

– 1957 végén maga ezt már tisztán látta?

– Igen.

– És mégis a helyén maradt.

– Helyemen maradtam? Igen! Mert 1957 végén, 1958 elején két olyan esemény történt, amelyeket nélkülem nem lehetett elintézni. Az első Nagy Imre és csoportjának pere és ezzel szinte egy időben a másik, a Kádár elleni támadás a szektásoktól, méghozzá a párton belül. Ez az utóbbi volt a döntő.

– Kikapcsolja 1957. október 30-át? Tételezze fel, hogy figyelmesen elolvastam a könyvét. Ott már megtalálható felállásának egy fontos oka. Kádárnak abban jelentős szerepe volt.

Kardosnak ez a közbeszólása gondolkodásra késztetett. Válaszoljak? Elmondjam? Ne mondjam? Három ember tud csak róla. Kádár, Eskulits és én. A fene egye meg, mit meditálok!

– Nos, jól van. Olyasmit mondok el, amit eddig még a feleségemnek sem mondtam. Azon a nevezetes 1957. október 30-i estén, a gyűlés után Kádár magához hívatta Eskulitsot, s itt kezdődött el valami nemszeretem dolog. Összeszidta Eskulitsot, miért nem tartja vissza Marosánt a meggondolatlanságoktól, ilyen nagy felhajtást csinálni az évfordulón. Ez nem segít a pártnak, az ügynek. Rossz irányba megy Marosán. Maga azért van mellette, hogy figyelmeztesse. Kádár megtiltotta, hogy erről a beszélgetésről tudomást szerezzek.

– Eskulits persze mindent elmondott magának – szólt közbe Kardos.

– Nézze, Eskulits nemcsak becsületes ember, hanem harcos kommunista gyerekkora óta és 1956-ban úgy állt helyt, ahogy kevesen. Barátokká váltunk, de nem elvtelenül. Mellettem állt, és védte az életemet. Sokat köszönhetek neki és a párt még többet. Kádárt megrendítette az évforduló. Nos, a helyemen maradtam, mert a Kádár elleni támadás kivédését tartottam fontosnak. Ez a támadás óriási veszélyt rejtett magában, s Kádárt rajtam kívül nem védte meg igazán senki. De menjünk sorban.

A Párttörténeti Intézetben a Réti, Kálmán és Betlen trojka jól összehangolódott.

– Három címeres rákosista – szólt közbe Kardos.

– Igen, illegális kommunisták, Kádár kortársai. Ezek hárman egy dokumentumgyűjteményt állítottak össze az ellenforradalom bizonyítására és beletették Kádár Nagy Imrével kapcsolatos beszédeit.

– Maga ismeri Kádár különböző megnyilatkozásait. Kádár ezekben Nagyról mint becsületes kommunistáról, emberről, barátról beszélt. Már nyomdában volt a dokumentum, ki volt szedve, nyomás alatt állt. Leállítot-

tuk. Jellemző volt, hogy a vezetés ilyen későn szerzett tudomást a dologról, hiszen a Párttörténeti Intézet a KB egyik osztályának számított. A rákosisták elkeseredett gyűlölettel voltak eltelve Kádárral szemben. Kádár egyidejűleg a revizionista és dogmatikus támadás céltáblájává vált. Kádárt mélyen sértette ez a támadás, sőt elkeserítette. Hogy ki kit győz le a pártban, az még nem dőlt el. Gondoljon itt az 1957-es moszkvai frakciós harcokra, Hruscsov helyzetére. Molotov a baloldal, Malenkov a jobboldali frakció vezére. Mint villámcsapás vágott belénk: Kádár mellett ki kell állni. Kire számíthattunk? Egymás után kerestek fel Biszku, Szirmai, Sándor. Idegesek voltak, pánikba estek! Azt mondtam nekik:

– Nem Kádár dolga, hogy saját védelmét ellássa. Ezt nekünk kell megtenni.

– Különösen neked, Marosán – mondták mindhárman –, mert te támadhatatlan vagy. Vállald Kádár védelmét.

– Rendben van – mondtam.

Kádárral volt egy drámai beszélgetésem, amely nagy hatással volt rám. Az elkeseredett Kádár csak úgy zúdította rám a panaszokat.

– Látod Marosán, amíg mi harcoltunk és harcolunk, ezek hátulról döfnek le bennünket, különösen engem.

– Nézd Kádár, nem a te dolgod, hogy védd magad.

– Hát kié? Mégiscsak rólam van szó!

– Nem rólad, hanem a pártról, a vezetésről. Csak bízd rám, te utazz el.

– Mi vezette magát Marosán – kérdezte Kardos –, hisz ez veszélyes játék volt.

– Levizsgáztatni a Politikai Bizottságot Kádár mellett, ahol jelen van mindkét frakció. És ha nem érek el eredményt a Politikai Bizottságban, akkor a fejük felett a Központi Bizottsághoz fordulok, de akkor csontok törtek volna.

– Mi el sem tudtuk volna képzelni, hogy ilyen a helyzet a pártban, különösen a csúcson.

– Kádár elutazott, utasítottam az irodát, kérjen írásbeli jelentést az Intézettől, napirendre tűztük a kérdést zárt ülésen. Meghívtuk Rétit, Kálmánt, Betlent és az Intézet párttitkárát. Feszült légkörben ültünk össze. Az ülés a szokásos módon zajlott, mint elnök, megkérdeztem, van-e valami kiegészítés. Nincs. Az Intézet egy hiteles, objektív dokumentumot kívánt kiadni az 1956-os eseményekről. Nem akartak hazudni, nem akartak elhallgatni semmit, nem akarták Kádárt támadni, de nem szabad többé olyan hamisításoknak történni, mint Rákosi alatt.

– Igaz – szólt közbe Kardos.

– Várjon, most jön még a java. Figyeltem Kiss Károlyt, Aprót, Nemest és

Kállait, Fehért, Fockot, a két megfogható irányzat képviselőit. A szokásnak megfelelően megkérdeztem a Politikai Bizottság tagjait, van-e kérdésük. Nem volt. Akkor ki kíván hozzászólni? Kínos, feszült csend! Megismételtem a kérdést. Ki kíván hozzászólni? Újabb csend. Ha látta volna Réti, Kálmán, Betlen képét! A csend már elviselhetetlen volt. Csak nem maradtam egyedül?

– Már-már egyénileg készültem lezárni a dolgot, amikor Münnich kért szót. Akkor dőlt el, hányan vagyunk Kádár mellett. Münnich a szokásos módján beszélt. Alig öt perc múlt el, befejezte. Szétnéztem, kerestem a politikai bizottsági tagok pillantásait. A büdös istennek senki nem nézett rám. Bámultak maguk elé vagy rakosgatták az irataikat. Mit csinálok, ha nem jelentkezik senki? Hogyan tudom én ezt a Kádár elleni akciót szétverni? Engem itt cserbenhagyhatnak – ez járt a fejemben.

De Münnich a következőkkel zárta: Önök miért nem vettek maguknak bátorságot, hogy a Rákosi érdekében tett hamisítások ellen szóljanak, hisz Önök meggyalázták egész pártunkat a hazugságaikkal. Szigorú eljárást kérek! Amikor elhallgatott, újabb, hosszú csend következett. Még egyszer határozottan megkérdeztem, ki kíván hozzászólni. Senki nem jelentkezett. Vitathatatlanná vált számomra, hogy a jelenlevőknél nem dőlt el a csata Kádár javára. A mély hallgatás csak ezt takarhatta: mit lehet tudni?

Kardosból hirtelen tört ki:

– De hát ez szörnyű, Marosán! Akik ott ültek, jó néhányan még Kádár barátai is voltak és az ő meg a maga jóvoltából ültek ott.

– Egyben téved, Kardos. Nem az én, hanem Kádár jóvoltából ült ott mindenki. Nekem nem voltak és soha nem is lesznek kádereim. Tudja, hogy tud üvölteni a hallgatás? Mindig kételkedtem, amikor a karnagyok a kórusnak magyarázták, hogy a csend is muzsikál. De azt a csendet, ami a Politikai Bizottság ülésére nehezedett, a világ egyetlen zeneszerzője sem tudná lekottázni. Nekem azonban Kádár védelmében győznöm kellett. Soha nem fogom elfelejteni. De Kádár elfelejtette nekik, csak azután nem vette őket emberszámba. Különben ez egy későbbi dolog. Én megvédtem Kádárt a pártnak és az ügynek. Ha ez akkor nem sikerül, annak kiszámíthatatlan következményei lettek volna, mert utána az ordasok, már belemélyíthetik karmaikat és hegyes fogaikat Kádárba. Látja Kardos, ezért maradtam a helyemen.

– Arra nem gondolt, hogy ez egyszer magának sokba kerülhet?

– Ha valamit helyesnek tartottam megcsinálni, soha nem gondoltam arra, hogy az rám nézve milyen következményekkel járhat. Ott, akkor Kádár volt a fontos, nem én. Tudja mit, a vezetés volt fontos. Bevallom magának őszintén, soha nem hittem volna, hogy bosszút állnak rajtam. Látja, ezért nem vagyok én jó vezető. Rövid bevezető után a politikai bizottsági tagokhoz szólva,

kijelentettem: én vállalom Kádár minden nyilatkozatát, minden tettét, minden határozatát és gesztióját az 1956-os tavaszi, nyári és a tragikus eseményekkel kapcsolatban. Én magam sem tudtam volna mást tenni, jobban cselekedni. Ezt kellett tenni, így kellett cselekedni. Máskülönben sem a kommunisták, sem a párt, sem a vezetés nem tudták volna visszaszerezni becsületüket. De nem ez az érdekes, mert ez történelmi tény. A megengedhetetlen, a tűrhetetlen, hogy a párt nevében az 1957-es konferencia után ugyanolyan gaz módon léptek fel Kádár ellen, mint a Szabad Európa Rádió és az ellenséges sajtó. Mióta van szövetség és együttműködés a párton belül az ellenséggel?

Vertem az asztalt. Mindenki döbbenten nézett rám. Tessék tudomásul venni, hogy aki Kádárhoz nyúl, az a pártot rombolja. Ez nem Kádár személyes ügye, hanem a párt ügye! A párt egységének az ügye, amit véres csatában védtünk meg. Kádár mellett voltunk és most sem tehetünk mást. Megvédjük őt! Ezért mindenki felelős! Az 1957-es pártkonferencia határozata mindenkire kötelező. Mit gondolnak, mi lesz ebben a pártban és az országban, ha nyilvánosságra hozzuk Rákosi és bandájának gaztetteit, amelyek 1956-hoz juttattak bennünket? Objektívek akarunk lenni, Rákosi tettei nélkül? Javasolom a Politikai Bizottságnak, hogy az Intézetben rövid időn belül teremtsen rendet. Egyetértünk?

Olyan halálos csend követte a szavaimat, hogy Biszku és Münnich helyeslő közbeszólása már ünneprontás volt. Maguk elmehetnek, mondtam a meghívottaknak. Felálltak és elkullogtak. Fock idegesen felugrott, kisietett a teremből. Az egész társaság zavart lett. Ezt úgy oldottam fel, hogy kértem a következő napirendet és a meghívottakat. Tudtam, sok ellenséget szereztem most magamnak.

Másnap reggel egymás után jöttek hozzám Kádár barátai. Biszku, aki az ülésen részt vett, Szirmai és Sándor, mint osztályvezetők. Szép tőled, hogy megvédted Kádárt, ezt csak te tudtad megtenni. Szirmai könnyek között suttogta: ezt nem lehet elfelejteni. Kádár örökre hálás lesz érte. Nem voltak illúzióim. Régen éreztem magam olyan egyedül, mint ebben az ügyben. Fock délfelé lejött hozzám. Idegesen, cigarettázva ült le. Biztosított arról, hogy a döntés helyes. De te, Marosán, lerohantad a Politikai Bizottság tagjait. Nem engedted őket szóhoz jutni. Én is fel akartam szólalni Kádár mellett. Nem akartál! Mint ahogy Apró és Kiss sem akart. Tőletek hányszor kell megkérdezni, hogy van-e véleményetek? Letörve ment el. Lassanként mindenki eljött hozzám pofavizitre.

Van egy jó barátom, aki sok mindent tud. O mondta nekem: „Jól jegyezd meg Marosán, egy régi bolsevik mondja neked, ha valaha az életben arra kerülne sor, hogy téged kell megvédeni, ne számíts védelemre." Elnevettem

magam. Ezzel már a börtönben tisztába lettem. De engem nem kell védeni, sem levakarni, mondtam neki – én el tudok menni magamtól is.

Eskulits dühöngött, alig tudtam csillapítani.

Nemsokára megérkezett Kádár, felhívott telefonon.

– Szervusz Marosán, megjöttem, szeretnék veled beszélni. Holnap délelőtt nálam.

– Ott leszek, Kádár elvtárs.

Arra gondoltam, hogy Biszku, Szirmai és Sándor már este referálni fognak neki, csak nem tudom, hogyan.

Másnap délelőtt felkerestem Kádárt. Szótlan volt és magányos. Hiába volt jól lebarnulva, az arcán látszott, keveset aludt és sokat töprenghetett. Tehát mindent tud. Annál jobb! Szívélyesen, barátian üdvözölt. Ketten voltunk. Felesége a városban. A szokásnak megfelelően, az érdekesebb, fontosabb, folyamatos ügyekről referáltam. Hallgatott, úgy láttam, máshol járt az esze. Ezért rövidre fogtam a szót. Aztán rátértem az ő dolgára. Tompítva a szenvedélyt, elkerülve a drámai mozzanatokat, beszámoltam. Rágta a szája szélét, mohón nyelte a cigarettája füstjét. Nem sokáig bírt ülve hallgatni. Felugrott, járkálni kezdett a teraszon. Hirtelen állt meg előttem. Ránéztem és egy másik Kádárt ismertem meg. Egy vérig sértett, hiúságában megbántott embert. Az indulattól dadogva hirtelen kitört.

– Látod, Marosán, így vagyunk ezekkel, akik Rákosival együtt sodorták a pártot, az országot a pusztulásba. Te is, én is, megvédjük ezeket a szégyen, a gyalázat, a lincselés ellen. Nem álltunk bosszút, s ma én vagyok az ő céltáblájuk, holnap meg te! Elérkezettnek látták, hogy hátba támadjanak. Ez a piszkos orvtámadás igazi Rákosi-féle módszerekre vall.

Újból járkálni kezdett. Láttam, most nem beszámítható. Minden robbanásig feszült benne. Sokára nyugodott meg.

– Köszönöm neked, Marosán, hogy legalább te ilyen félreérthetetlenül megvédtél.

– Nézd, János, arra kérlek, ne vedd a szívedre. Sok mindenen mentünk keresztül, sok megalázást éltünk át az utolsó években, ezt is ki kell bírni.

– Tudod Marosán, egyet mindkettőnknek látni kell: a párt és a vezetés egysége, összeforrottsága nincs meg, a Politikai Bizottság sem egységes. Te mellettem leszel, ebben biztos vagyok, és ez nagyon jó, nemcsak kettőnknek, hanem a pártnak. Így talán meg lehet birkózni a feladattal.

Kádár láthatóan megnyugodott. Búcsúzni kezdett. Kezet fogtunk. Nem engedte el a kezem.

– Kérlek, Marosán, holnapra hívd össze a Politikai Bizottságot rendkívüli ülésre.

Kiléptem a házból, gyalog vágtam az útnak. Én is magamra akartam ma-

radni. Gondolkodni, miért hívatta össze az ülést? Mit akar csinálni? Őszintén mondom, Kardos, megsajnáltam Kádárt.

Másnap délelőtt összeült a Politikai Bizottság. Kádár elnökölt. Sápadt volt. Feszültségtől hajtva kezdett beszélni. Leplezetlen őszinteséggel vágta a jelenlévők fejéhez: Kötelességem volt vállalni! El is mehetek! Átadom a helyemet másnak. Ő is verte az asztalt. Rémülten hallgatták. Ez megőrült, gondoltam magamban. Felborít mindent. Megismételte: felajánlom lemondásomat. Csinálják az elvtársak jobban, ha tudják!

– Lehetetlen, Marosán! – kiáltott fel Kardos. – Kádár lemondott?!

– Igen, lemondott. Miért csodálkozik?

– Hihetetlenül hangzik.

– De várjon csak! Mit akart Kádár ezzel a lemondással, megfenyegetni a Politikai Bizottságot? Megkísérelni maga mellé állítani? Mindenki sunyított. Végül, ebben a lehetetlen szituációban, szinte egyszerre fakadtunk ki Nemessel: Kádár, te ezt nem teheted meg! Maradnod kell! Mi az, hogy maradnom kell?! Ilyen körülmények között, ha meg sem védenek?! Most már egymás után szóltak közbe. Biszku, Kállai és főként Münnich. Kádár elvtárs, te ilyet nem tehetsz. Vondd vissza! Nehezen nyugodtak meg a kedélyek. Ebben a helyzetben vettem át tőle a szót. Sok a dolgunk elvtársak, másoknak is szabadságra kell menni, ki kell jelölnünk helyetteseket a munkára. Javaslatokat is tettem. Kádár vette a lapot. Rendben, végeztünk.

Ebéd előtt Kádárral volt egy hosszabb beszélgetésem. Az volt a kívánsága, hogy itt a pártközpontban vállaljak több munkát, adjak több segítséget neki.

– Nézd Marosán, most a párt a fontos. Itt kell rendet csinálni, egységessé kell tenni a vezetést. Ettől az időtől kezdve Kádár mindenbe belevont. De ettől az időtől kezdődött az is, hogy a kétfrontos harcban Kádár többet, nagyobbat ütött balfelé. Innen kezdve volt Kiss Károllyal ellenséges viszonya.

– Csak ezt vette rajta észre?

– Engem Kádár soha nem akadályozott, nem korlátozott a munkában vagy a tevékenységemben. Oda mentem, ahol szükség volt rám. Tettem azt, amit jónak, helyesnek ítéltem meg. Voltak jelzések. 1957. október 30. Kádár Eskulitssal való beszélgetése. Ennek nem tulajdonítottam nagy jelentőséget. Azzal tisztában voltam, hogy irigység, féltékenység élt és élhet vezetők között. De nem méltattam figyelemre.

– Na és a Nők Országos Konferenciája, a decemberi KB-ülés? – idézte Kardos lektori precizitással a könyv lapjait.

– Hát persze, ha ezeket összerakom, az már komoly figyelmeztetés, de ezeket nem lehet kiemelni az akkori politikai harcokból. És lehet, hogy a harc élessége háttérbe szorította ezeket a tendenciákat. Talán egy dolog volt, ami komolyabban figyelmeztethetett volna.

– Érdekel, mondja el.

– Hónapokkal később egy szovjet művészegyüttes hangversenyét rendezték meg az Erkel Színházban. Az volt a szokás akkor, hogy minden vezetőnek jelen kellett lennie feleségestől. Kádár leszólt nekem telefonon, nem jönnél velem a hangversenyre? Az asszonyokat előreküldjük. Szívesen. Köztudomású volt, hogy mindketten mindig, sokszor késő éjszakáig bent maradtunk és dolgoztunk. Kádár kocsijába szálltam. Alighogy megérkeztünk a protokollszobába, már mindenki indult a helyére. Dobi, Münnich, Kádár és én kerültünk az elnöki páholyba. Kádár még előtte lehajtott egy feketét és kérte, hogy várjam meg. Már mindenki a helyén volt, de nem tudtak jelt adni a kezdésre. Vártak. Kádárral együtt léptem a páholyba. Az Erkel Színház nézőtere zsúfolva, minden fényárban úszott. Alig léptünk be, olyan frenetikus taps tört ki, mint valamikor régen, a rossz időkben. Mindenki felállt, nekem valósággal földbe gyökerezett a lábam. Kádár is zavarban volt. Sután néztünk egymásra. A viharos taps vastapsba csapott át. Nem akart véget érni. Csak nem rendezte meg valaki? Ágyonvágom érte!

– Én mondom magának Marosán, nem volt megrendezve, spontán módon tört ki. Én is ott voltam akkor.

– Mit gondol, miért kérdem magát? Hiszen ez akkor a csúcson felkelthette a gyanút.

– Igen, ez egy érdekes eset, látja.

– Forró este volt. Nehezen ültek le. Kádár felé és felém különös pillantások sugároztak. Különösen a vezetők asszonyai részéről, mert mégiscsak ott volt Dobi, Münnich, az államfő, a kormányfő. Náluk miért nem tört ki a taps? Egy biztos, hogy Kádárt is meglepte. Egymás mellett ültünk. Néha ránéztem. Vajon mi mozdul meg benne? Az arcán semmi különös jel nem volt.

Másnapra ez beszédtéma lett. Feleségem is szóvá tette. Féltelek mindkettőtöket ettől a népszerűségtől. Nos, nem lett folytatása. Kádár többet nem hívott. Én meg kerültem minden ilyen vagy hasonló helyzetet.

– Látja Marosán, maga mégiscsak naiv ember – mondja nevetve Kardos. – Utólag rakja össze a dolgokat. Sok mindent érzékelt, meglátott, méghozzá nem is rosszul, de sohasem vette magának a fáradságot, hogy végiggondolja, mindez hová vezethet?

XX. Az olasz kommunisták kongresszusán

Barátaim és bírálóim egyaránt arra késztetnek, hogy újból és újból végiggondoljam, mi vezetett a felállásomhoz. Az előzményekről már szóltam. De a fordulat nálam 1959-ben következett be. Ez az év nemcsak személyes életemben, hanem az egész szocialista világon és Magyarországon különösen fontos volt.

1959 végén, ha rövid időre is, újból a „világ közepe" lettünk Hruscsov jóvoltából. A párt VII. kongresszusa szolgáltatta az okot és az alkalmat. Soha magyar pártkongresszusra ennyi delegátus nem jött el. A világ előtt nyilvánvalóvá vált, hogy nemcsak konszolidálódtunk, de meg is szilárdítottuk a szocializmus pozícióit. Mindenkin, Kádáron magán is eluralkodott az elégedettség.

Ennek a kongresszusnak egyik főszereplője voltam. Kádár helyettese, a párt, az ország második embere. Munkám döntő részét a pártban végeztem. Hozzám tartozott a párt- és tömegszervezeti osztály. Adminisztratív titkár is voltam. Felügyeltem a hadsereget, a belügyet, az igazságügyet, a Legfőbb Ügyészséget, a Legfelsőbb Bíróságot. Ellenőriztem a KB Irodáját. A kongresszus után néhány hét, és - hála istennek - megszűntem államminiszter lenni. Csak pártmunkás voltam. Ettől az időtől vette kezdetét, hogy mindent a legszigorúbb éberséggel figyelek. Dolgokat és embereket. Emelni kell a vezetés színvonalát.

A szocialista és a tőkés világban harcoló kommunista pártok között ez időben elindult egy lazulási folyamat, amit Hruscsov fellépései gyakorta éleztek. 1959 végén, 1960 elején már érzékelhető volt az az óriási veszély, amely a szovjet és a kínai kormánypárt vezetői közötti viszály formájában jelentkezett. Elfajulhat? Feloldódhat? Úgy láttam, Hruscsov fellépése a kínaiakkal szemben semmi jót nem ígér. Hruscsov a hatalom és a siker csúcsán volt, féltem, hogy az eluralkodó elbizakodottság rossz irányba torzíthatja a fejlődést. Vezetés, vezetés! Ez zakatolt, kalapált a fejemben, de nemcsak magyar, hanem nemzetközi vonatkozásban is.

A párt VII. kongresszusára igen magas szintű külföldi delegátusok jöttek.

Az olasz párt Pajettát küldte, méghozzá azzal a kéréssel, hogy a januárban megtartandó olasz pártkongresszusra Hruscsov Szuszlovot, Kádár pedig engem küldjön ki. Kádár ellenezte kiküldésemet, de Hruscsov rábeszélte. Közismert volt, hogy az 1956-os események a legnagyobb válságot talán az Olasz Kommunista Pártban idézték elő. Az is köztudomású volt, hogy 1956-ban Szuszlov is, én is fontos szerepet játszottunk. Ami engem illet, nemkívánatos személy voltam Nyugaton, főképpen a szociáldemokraták körében. Nem hittem, hogy megkapom a vízumot. Érdekes véletlenek összejátszása segített. Gronchi olasz államelnök Moszkvába készült utazni. Ebben az időben ugyanis fejlődésnek indultak az olasz–szovjet gazdasági kapcsolatok. Ahogy nekem az olasz elvtársak később elmondták, az államelnökön keresztül intézték el a vízumot. Az egyetlen vezető politikus voltam Magyarországon, aki 1932 óta nem járt Nyugaton.

A döntés megszületett, tehát utaztam. Kádár Sándor Józsefet, a párt- és tömegszervezetek osztályának a vezetőjét jelölte ki mellém, akit már régen nem vettem komolyan. A párt VII. kongresszusa előtt Sándor mindent elkövetett, hogy a párt ranglistáján feljebb léphessen. Szeretett volna KB-titkár vagy politikai bizottsági tag lenni. Sírva könyörgött: ha kiállsz Szirmaiért, állj ki értem is, több, sőt nagyobb érdemeim vannak, mint Szirmainak. Kategorikusan megmondtam: nem találom a vágyott pozícióra alkalmasnak. Szóbeszéd tárgyát képezte, hogy Sándor mindent megtesz, hogy Kádár kegyeibe férkőzzön.

De nézzük csak az olasz pártot. Sokfelé úgy ítélték meg, hogy jobbra csúszott, revizionista párt. Én nem osztottam ezt a véleményt. Az Olasz Kommunista Párt marxista-leninista párt. Olaszországban csinál kommunista politikát és a legrégibb európai kommunista párt. Mélyek a gyökerei, nemcsak a hazai, hanem az egész nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban. Ezt a pártot is kimozdította a XX. pártkongresszus. Nagyon izgatott, hogy Nenni és a kommunisták között megromlott a viszony, amely befolyásolta a két párt egységtörekvéseit.

Bécsen keresztül utaztam. Bécsig autón, onnan vonattal. Amikor osztrák területre értem, Sebes követünk várt és csendőr-riadókészültség. A csendőrparancsnok odalépett Sebeshez és közölte vele, hogy az államminiszter urat bekísérik Bécsbe. Sebes tiltakozott. Hiába. Beszálltam Sebes kocsijába és elindultunk. Elöl-hátul a riadókocsi.

– Marosán elvtárs, te jól felkavarod a kedélyeket – jegyzi meg Sebes. – Mondd, miért gyűlölnek téged ilyen vadul?

– Te ne tudnád, hogy ők engem áruló szociáldemokratának tartanak? És ezt nem fogják megbocsátani nekem.

A határtól Bécsig a csendőrök mindenkit lezavartak az útról és éktelen szi-

rénázással kísértek a követségig. A demokratikus Nyugat vigyázott rám, nehogy lázadást vagy forradalmat szítsak. Helmer pedig jól táplált szociáldemokrata testével védte pártját velem szemben. Este megérkeztek az osztrák kommunista párt vezetői, Hohner, aki az első belügyminiszter volt, Kopplening, az elnök, Fühlbert, a főtitkár. Sokáig beszélgettünk. Az osztrák elvtársak azt kérték, hogy visszafelé jövet töltsek két napot Bécsben. Addigra talán megnyugszanak a kedélyek.

Éjjel 12-kor jelentették embereink, hogy a környék csendes, a rendőrök is elmentek. Sok jó bort megittak. Hát akkor, Marosán, széjjelnézünk Bécsben.

Régi bécsi emlékek törtek fel bennem. Sokat éheztem ebben a városban. Sohasem hittem volna, hogy egyszer a követ vendégeként látom viszont.

Reggeli után autókaraván kísért ki az állomásra. Ez is betyárul meg volt szállva, nagyon vigyáztak rám. Sándor izgett-mozgott, ideges volt. Velünk együtt szállt fel két magyar diplomata, akik Rómából jöttek elém. Közölték, hogy az osztrák hekusok a határig kísérnek és ott átadnak az olasz hekusoknak. – Tehát be vagyok zárva egy mozgó fülkébe. – A kétoldali hálófülkét is lefoglalták a magyar diplomaták részére. A hálókocsi bejáratát egy tucat hekus körülzárta. A fülkémben ültem, néztem a téli tájat, lassan telt az idő. A határ előtti nagyobb állomásnál felszállt tíz férfi. A magyar diplomaták mondták: most adtak át az osztrákok. Az olasz hekusok egymás után szemrevételeztek. Átléptük a határt. Ott felszállt az olasz párt központi bizottságának egyik tagja. Elmondta, hogy olyan védelemben részesülök, amilyenben kevesen.

– Nemcsak a csendőrök vigyáznak magára, hanem mások is. Hogy kik ezek? Majd megmutatom, ha leszállunk.

A legközelebbi nagyobb olasz városnál szálltunk ki a kocsiból.

Ötven tagú, főképpen fiatalokból álló társaság fogadott. Beszélgetésünk közben arra lettem figyelmes, hogy a hálókocsi körül vagy húsz munkás kalapáccsal járt le és fel. Ők vigyáztak rám.

– Tudták az elvtársak, hogy maga jön. Megközelíteni magát nem tréfadolog.

Reggel borotválkoztam, közösen megreggeliztünk. Az olasz hekusok arcán, öltözékén meglátszott az éjszakázás. Gyűröttek, fáradtak voltak. Így futott be velünk a vonat Rómába. Leléptem a vonatról, Pajetta sietett elém. Összeölelkeztünk. Fényképeztek. Közben emberek gyűrűje zárt körül. A párt mozgósította partizánjait. A rendőrség is a maga embereit. Pajetta tájékoztatott. Az egyik magyar diplomata kezembe nyomott egy kis rádiót.

– Vegye magához Marosán elvtárs, szüksége lesz rá. Megkérdeztem Pa-

jettától, ha ilyen nagy körülöttem a cirkusz, mit fogok látni Rómából? Az elvtársak gondoskodtak erről, ha kell valami, csak szóljon. Pajetta elment, most következett a két diplomata tájékoztatója. Soha ne beszéljen a szobában eddig, amíg be nem kapcsolta a rádiót. Csak zenét.

Egy magyar diplomata kocsijába szálltunk. A Szent Péter Bazilika előtti téren szálltunk ki. Simó követ és felesége már vártak. Elkísértek a Vatikánba. A gyönyörű palotában a pápák évszázados személyi kultusza lepett meg. Ezek az Isten által felszentelt földi helytartók nemcsak élni, de temetkezni is tudtak.

Aztán a követségre mentünk tájékozódni. Ettünk valamit és késő este elindultunk megnézni a római éjszakát. Néhány elegáns, extra kávéház, étterem, híres kurvák, stricik és buzik utcája. Életemben először láttam autós kurvát, aki megállt az utca szélén, beintette a palit és robogott tovább.

Másnap reggel együtt reggeliztünk Pajettával.

- Történt valami?

- Igen. A reggeli lapok közlik a megérkezését és a fényképét is.

- Beszéljen világosan, Pajetta. Mi várható?

- Itt nálunk semmit sem lehet kiszámítani. Külön akciók lehetségesek. Vigyázzon.

- Egész nap a követ felesége lesz velem két magyar diplomata társaságában.

Ügyesek voltak. Újból elhagytuk a szállodát feltűnés nélkül. Ezen a napon háromszor szálltunk át más-más autóba. Minden körülmények között látni akartam Michelangelo Utolsó ítéletét és Mózesét. Lenyűgözött a látvány.

Az utcán közölte az egyik diplomata, aki állandóan telefon-összeköttetésben volt a követséggel, hogy a követ kér, térjünk vissza sürgősen a követségre. A követ szobájában az olasz párt egyik központi bizottsági tagja tájékoztatást ad. A párt vezetőit bizalmasan értesítették, hogy ellenem és a követség ellen provokáció, tüntetés készül. Összeálltak a katolikus diákok az újfasisztákkal. A párt felsőszintű vezetői felkeresték Gronchi elnököt, aki magához kérette a belügyminisztert és személy szerint őt tette felelőssé a biztonságomért. Magához kérette a katolikus ifjúsági szervezet vezetőit és felszólította őket, hogy váljanak ki az akcióból. A kommunista párt vezetői még több partizánerőt mozgósítottak. Azt kérték, hogy kísérő és kocsi nélkül ne járjunk. Egyébként sem hagyhattam el Rómát.

Nem vitás, két izgalmas ember volt itt jelen. Szuszlov és én. Szuszlovról hamar leszálltak. Nagyhatalom, nagykutya. Én lettem a céltáblájuk, rám koncentráltak. Tulajdonképpen ők csináltak belőlem nagyfiút. Másnap reggel bődületes sajtó, tele képekkel. Az egyik kép alatt: a hóhér, a gyilkos, a bandita!

Szememben az olasz marxista munkásmozgalom nagy becsben állt ifjúkorom óta. Sok évtized távlatából kerültem testközelségbe velük. Nincs könnyű helyzetük. Az 1956-os magyar ellenforradalom megtizedelte soraikat, különösen az intellektuális rétegekét. Szeretnék visszaszerezni őket. A párt és vezetői kemény harcot folytatnak az olasz társadalom forradalmi megváltoztatásáért. Rómában tudtam meg, hogy Európa legdemokratikusabb alkotmánya itt van, és ebbe az alkotmányba a születésekor beleszóltak a kommunisták is! Lentről felfelé épül minden. Ismereteim szerint ilyen szabadság, ilyen erős demokratikusság nincs más pártban.

Két erő tartja ezt fejlődésben: a dinamikus mozgalom és a marxista intellektualitás. Úgy láttam, hogy a munkásosztály és az értelmiség jelenti a bázist. Ők kötik magukhoz a többieket, a paraszti és kispolgári rétegeket. Máskülönben elképzelhetetlen lenne a többmilliós szavazat. Hallatlanul szimpatikus, hogy a KB több tagja közvetlenül az üzemekből, a termelőmunkából van jelen.

E párt ideológiai megújulása, demokratikus volta nagymértékben befolyásolta, hogy a helyemen maradtam 1962-ig. A kongresszusuk szelleme hosszú ideig elkísért. Vezetőire felnéztem. Togliattit, Longót, Pajettát kedvemre való vezetőknek tartottam.

Három-négy védelmi gyűrűn keresztül, autóval közelítettük meg a kongresszusi palotát. A magyar delegációt előkelő helyre ültették. Premier plánba kerültünk. Szemben az összes küldöttel, meghívottakkal, különösen a sajtóval és a filmesekkel, fotósokkal. Kissé bosszantott, hogy ennyire a kirakatba tettek bennünket. Nem volt az elég, hogy a kongresszusra még mindig terhesen nehezedtek az 1956-os magyar események, amelyet a kongresszus alkalmával a világ valamennyi sajtója nemcsak felemlegetett, de izzásba is hozott. Nehéz volt ettől semlegesíteni magam. Nem hoztam beszédet, itt kellett elkészítenem.

Az ünnepélyes megnyitás után Togliatti referátuma következett. Ez a ragyogó referátum és Togliatti egyénisége csökkentette a ránk nehezedő nyomást. Tolmácsom mellettem ült, okos, értelmes, művelt fiú. Szóról szóra fordított. Csak Togliattit láttam. Óriási tudását, intellektusát. Vitathatatlan volt a vezető szerepe a pártban. A teóriának, a politikának született mestere. Olasz temperamentuma ellenére néha olyan nyugodt tudott lenni, hogy párját ritkítja. De ha belejött, önmagát is, és másokat is képes volt tűzbe hozni. Viharos helyeslések és hangos közbeszólások. Szabad és demokratikus légkör volt. Érdekes, ez volt az első kommunista kongresszus, amelyen közbeszólásokat hallottam, nemcsak helyeslés, hanem helytelenítés formájában is.

Bécsből indult ki egy hír, amely furcsa módon Londonon keresztül érkezett Rómába. Nemzetközileg megszervezett támadás volt. Arról tudósított,

hogy a magyar kormány igazságügyi szervei több mint húsz fiatalembert ítéltek halálra, akik a napokban várják, hogy kivégezzék őket. Ezt a hírt tálalták minden módon. Az olasz elvtársakat valósággal letaglózta e hír. Kértek, könyörögtek, hogy cáfoljam meg. Nem tettem. Nemcsak azért, mert nem voltam erre illetékes, hanem mert a gyakorlat azt mutatta, hogy minden cáfolat után alkalom nyílik rá, hogy újabb gaztettet varrjanak a nyakamba, s így soha nem lesz vége a licitálásnak.

– Mit fog tenni? – akart sarokba szorítani Pajetta.

– Ott volt nálunk! Megismerkedett mindennel. Mit érek ennek a cáfolatával, ha holnap azt írják majd, hogy megerőszakoltunk, megnyúztunk és elevenen eltemettünk ötven apácát.

– Gondolja, hogy ez történhet? – kérdezte Pajetta.

– Nem gondolom, hanem tudom.

És bejött. Néhány nap múlva a fasiszta sajtóban ennél képtelenebb hírek is nyilvánosságot kaptak.

Rólam nem szálltak le. A lapok többsége cikkekkel, fényképekkel csinálta ellenem a gyűlölködő propagandát. Volt olyan nap, hogy száz métert sem tehettem meg gyalog.

Pajetta szólt, hogy másnap beszélni fogok. Kért, nagyon vigyázzak, mert veszélybe kerültem.

– Van magának fogalma, Pajetta, hogy mi mindenen mentem keresztül 1956. szeptember 1-jétől 1957 végéig? Néztem már farkasszemet egy tucat géppisztollyal, úgy jártam a prolik között, hogy minden pillanatban vártam, most leütnek. Ezt is ki fogom bírni. De maguk miért félnek?

– Mert itt a megvadított klerikális asszonyok támadhatják meg.

– Nem is lenne rossz.

Pajetta értetlenül nézett rám.

Éjjel megírtam a beszédet. Időmet nem korlátozták, de én csak harminc percet akartam beszélni. Másnap Pajetta közölte, hogy az elvtársak fontolgatják, felszólaljak-e. Ezt maguk döntik el – mondtam. Ezen a napon odajött hozzám az albán küldött és megkérdezte: felszólalok-e?

– Természetesen.

– De Marosán elvtárs, ez egy revizionista kongresszus.

Nehéz volt uralkodni magamon, ki is tört belőlem.

– Maga csináljon Tiranában politikát, és bízza az ittenit az olasz elvtársakra, hogy ők mit tesznek. Keserű pofával hagyott ott.

Pajetta sietett hozzám.

– Na Marosán, holnap beszélni fog.

– Akkor lépek fel, amikor kívánják.

Reggelre becsapott a bomba. Összeült a magyar országgyűlés, amelyen le-

mondtam mint államminiszter, de megválasztottak az Elnöki Tanács alelnökének! Ez itt Olaszországban úgy robbant, hogy Marosán megbukott, s ez teljesen megzavarta Pajettáékat. Most pláne nem beszélhettem. Óráról órára más-más képtelen ötletekkel jöttek, de az igazi meglepetést Saragat, az Olasz Szociáldemokrata Párt elnöke idézte elő. Levelet intézett a kongresszus elnökségéhez, amelyben nem kevesebbet kért, mint hogy vonják felelősségre Marosánt az 1956-os tetteiért. Pajettáék közölték ezt velem. Nem érdekes, mondtam, nekem nem árt Saragat, ha hozzám írt volna, akkor válaszolnék, de azt nem tenné ki az ablakba.

Közben üzenet jött Pestről. A követ szobájában ültünk le. Az üzenet így szólt. Marosán térjen vissza, hagyjon ott mindent. A követ nézett rám.

– Mit teszel, Marosán? Otthon hogy képzelik ezt?

– Ez gyávaság! Nem hagyhatjuk cserben az olasz pártot. Légy szíves, közöld: addig nem megyek haza, amíg erre az olasz elvtársak nem szólítanak fel. Itt ők döntenek!

A követ látta rajtam, hogy dühös vagyok. Mindenkit kiküldtem, négyszemközt maradtam a követtel.

– Ki szignálta az üzenetet?

– Kiss Károly.

– Hát igen. Balatonaligán és a Rózsadombon minden csendes. Követ elvtárs, maradunk! Te székely vagy, én erdélyi, nem futamodunk meg!

A növekvő támadás kezdett tudatos cél felé törni. Mivel az elnökség nem vette figyelembe Saragat levelét, a levelet sokszorosították, kiosztották az újságírók között, és rajtuk keresztül sok-sok példány került be a kongresszusi terembe a küldöttek közé. Most ők léptek fel, és a vezetés döntött: Marosánnak beszélnie kell! Keresték a megfelelő helyet és időpontot. Estefelé egy órával a beszéd előtt suttogva bedobták, Marosán következik.

Két olasz elvtárs beszéde közé tettek be. Csak egy szónokot jelentett be az elnök, és amikor az olasz befejezte a beszédet, csak annyit mondott: Következik Marosán György elvtárs a magyar párt nevében.

Óriási volt az ováció. A külföldi újságírók betódultak. A helyemről ötvenhatvan métert kellett mennem a szónoki emelvényig. A taps egyre erősödött. A tolmáccsal megegyeztem a beszéd technikai kivitelében. Én egy oldalt olvasok fel, ő kettőt, ha én kettőt, akkor ő ötöt, hogy az olasz nyelv domináljon. Az olasz még nálam is temperamentumosabban olvasott fel.

Odaléptem a szónoki emelvényhez. Lassan elült a taps. Szemkápráztató fény, szinte alig láttam az embereket. Percről percre forrósodott a hangulat. Volt a beszédnek egy pikáns része, amiről Olaszországban sokat kérdeztek. Hol vannak a szociáldemokraták? Amikor elmondtam, hogy Magyarország pénzügyminisztere Nyers Rezső, viharos taps tört ki. Beszédemet így fejez-

tem be: Elvtársak, magukat és minket azért támadnak ilyen élesen, elkeseredetten, mert jó úton járunk. Harcolni fogunk a demokratikus szocializmusért és ez a harc nem lesz könnyű. Önök és mi senkinek nem tartozunk felelősséggel, csak saját munkásosztályunknak. Éreztem az izzó hangulatot a teremben, és amikor a tapsvihar kitört, visszaindultam a helyemre. Mindenki felállt! A terem nem akart lecsendesedni. Végül az elnök felállt és csak annyit mondott, remélem, Saragat úr megkapta a választ. Újabb viharos taps.

Este embergyűrű kíséretében mentem haza.

Másnap a követ újabb megbeszélésre hívott. Újabb üzenet jött.

– Térj vissza sürgősen Pestre.

Nemcsak azért, mert Pajettáék ragaszkodnak maradásomhoz, de most már presztízskérdés, hogy ne szökjünk meg a támadás kellős közepén, tehát nem megyek. Szuszlov járta az országot, én azonban nem mehettem sehová. Sándor elutazott Nápolyba és Pompejibe. Nápolyban meglátogatta húgomat, aki már régen ott él.

Két „börtönben" éltem ezekben a napokban. A szállodában és a kongresszusi palotában. Délelőtt megrohantak az újságírók, főleg külföldiek. Ötvenhatvan ember vett körül az egyik szünetben. Kérdéseik pergőtüzét kellett elviselnem.

– Mit szól Saragat leveléhez – kérdezték.

– Szabad kérdéssel válaszolni – dobtam vissza a labdát. Mennyit kapot Saragat ezért a levélért?

Ez telibe talált. Harsány nevetés. Egymás szavába vágnak az újságírók. Nekem elmesélték, hogy Saragat járt a Szovjetunióban, egy hónapot töltött ott és erről egy cikksorozatot írt. Magyar pénzben kapott érte vagy háromszázezer forintot. Szép kis pénz. És mennyit kapott a levélért? Záporoztak felém az olasz, a francia, az angol szavak. Végre szóhoz jutottam.

– Nézzék uraim, ha én most nem mennék vissza és erről írnék, kétmillió dollárt kaphatnék.

Egy pillanatra csend lett. Utána kirobbant a nevetés, kiabálás. Miből gondolja maga, hogy többet kapna Saragatnál? Mert én többet tudok a kommunistákról, mint Saragat. Engem halálra ítéltek Rákosiék és hat évet ültem a börtönben!

Pajetta tört felém, őt néhány partizán követte. Végre megközelített. Karonfogott.

– Kérem uraim, Marosán elvtársnak dolga van.

Bevezetett egy szobába.

– Könnyelmű vagy Marosán. A mi világunk bonyolultabb és nehezebb.

Némán hallgattam korholását. Néhány olasz újságíró mégiscsak utánunk történtett.

Mint egy fegyvert szegezték nekem a kérdést:

- Mit üzen Nenninek?

- Nennit évtizedek óta ismerem. Nagy tisztelője voltam, sokra becsülöm most is. Neve, hitele van a világban. Ne herdálja el a múltban szerzett nagy értékeit.

Pajetta végre kituszkolta őket. Magunkra maradtunk.

- Látja Marosán, milyen óriási bajt, kárt okozott nekünk a sztálinista, rákosista vezetés?

- Látom és sajnálom, különösen azt, hogy a munkásegység, a két párt együttműködése szenvedte a legsúlyosabb csapást.

Nemsokára bejött Togliatti is. Pajetta elmondta neki a Saragat-levélről és a Nenni-üzenetről adott interjút. Togliatti állt előttem, elkomorult arccal:

- Elvesztettük Nennit. És nem kapjuk többé vissza!

Togliatti ezzel sokat mondott.

- Az ilyen nehéz történelmi örökség néha gúzsba köt bennünket - folytatta. Köszönjük Marosán elvtárs a segítséget, üdvözöljük Kádár elvtársat és a KB-t. Elengedjük magát, teljesítette, amire vállalkozott.

- Nehéz volt? - kérdezte hangsúllyal Togliatti.

- 1956 nehezebb volt. Togliatti elvtárs, megismertem a helyzetüket és szerepüket, átérzem a felelősségüket. Lehet, hogy maguknak lesz igazuk.

Itthon Kádár derűs arccal fogadott.

- Jól szerepeltél, sokat segítettél! Bár elég nehéz helyzeted lehetett.

- Mondd, mit várasz a jövőtől?

- Egy biztos, ha nem segítünk jó politikával, jó eredményekkel, kerülve a hibákat és bajokat, nem tudjuk rendezni viszonyunkat a Nyugattal. 1956 mint sírkő telepszik minden nyugati kommunista pártra.

- Azt hiszem, igazad van. - S hozzáteszi: Hruscsov a közeljövőben megbolygatja a világpolitikát.

Hallgattam Kádárt. Erősítette bennem a maradás gondolatát. Azt már tudom, hogy körülbelül mit kell csinálni. Meg kell akadályozni minden torzulást, bajt és bűnt. Meg kell védeni minden becsületes embert. Tovább kell fejleszteni minden módon a párt demokratikus bázisát. Ez legyen a vezetés vezérgondolata. Ettől az időtől kezdve vált a vezetés vesszőparipámmá.

XXI. A vezetés: embertudomány

A vezetés történetéről, úgyis mondhatnám, rémtörténetéről nem sok könyvet írtak és írnak. Itt-ott igen óvatosan történészek, de főképpen írók kíséreltek meg ezt regénytémaként, és a „hőst" mint áldozatot vagy megdicsőültet méltatták. Előttem kézenfekvő, hogy az emberiség története, egyben a vezetés története is. Korán megszereztem azt a tapasztalatot, hogy majd minden tévedés, hiba, baj vagy bűn, jó vagy rossz a vezetésből ered. A vezetők és a vezetettek testközelben élnek. A vezetés tetteiért vállalja a felelősséget. S ne feledje: mindig és mindenhol a vezetetteknek tartozik számadással. A vezetetteknek joguk, kötelességük – személyekre való tekintet nélkül – a vezetés helyes vagy helytelen voltát minősíteni. Az ajnározás és a dicséret némelyeket a vezetésben képes megbolondítani, hatalmi mániákussá változtatni.

Sztálin halála után a kommunista világmozgalomban napirendre került a vezetés és általában a vezérkedés elméletének és gyakorlatának a felülvizsgálata. Vitatéma lett belőle. Ez óriási haladás volt, de csak súlyos hibák és bűnök elkövetése nyomán vált lehetőséggé. Sokáig, nagyon sokáig a vezetés emberi oldalát nem merték nyíltan, bátran vizsgálni. Ha itt-ott mégis, akkor is inkább szemérmesen hallgattak, húzódoztak. Miért?

Azért, mert a vezetés személyi dolgait mint titkos, bizalmas tárgyalások és döntések anyagát kezelték, és ez a mód teret nyitott a szubjektív érdekek, szemléletek és megoldások elterjedésének.

A VII. kongresszus határozatainak elmélyült tanulmányozása azt a kérdést is felvetette számomra: mi a magyarázata annak, hogy a határozat a vezetés színvonalának emelését csak a gazdasági élet területén irányozta elő? A pártban a vezetés rendben van? Vagy az ideológia, a politikai vezetés rendben van? Nem is beszélve kulturális, művészeti és morális életünkről. Vajon ezek a területek nem igénylik a vezetés színvonalának emelését? A konszolidáció, a rend helyreállítása nem készteti a vezetőket újból egyoldalúságra, kényelemre vagy parancsolgatásra? Mint rémkép, mint kísértet állt előttem Farkas Mihály.

Nyugtalanított azonban az, hogy illetékes vagyok-e ennek a problémának

az eldöntésére. Hiszen itt van a kongresszus, a megválasztott új KB és PB. Más vezetőtársam miért nem vette észre ezt a veszélyt? Azért, mert vagy nem tudta, vagy nem akarta észrevenni. Az illetékességgel kapcsolatban úgy gondoltam, hogy mint KB-tag, igenis illetékes vagyok mindenben. A kongreszszus egyik előadója voltam, méghozzá a párt szervezeti szabályzatának, tehát törvényének előadója. Az illetékesség nem vitás! De vajon képes vagyok a vezetés egész kérdéskörét helyesen megközelíteni? Mit akarok tulajdonképpen megakadályozni? Azt, hogy elkerüljük a párt és a vezetés antidemokratikus pocsolyába való süllyedését. Azt, hogy ismét életre keljen a személyi kultusz. Hiszen a tömegek előtt hányszor kértem, könyörögtem hitért, bizalomért. Esküdöztem ország-világ előtt, hogy nem szabad és soha nem fogunk visszatérni az átkos múlthoz: „Elvtársak, nem vitatkozunk, nem kérdezünk, végrehajtunk, a határozat mindenkire kötelező. Végeztünk!"

Kádárral korrekt a viszonyom. 1959-től azonban olyan változások jelei mutatkoztak nála, amelyeket - legalábbis én úgy látom - a Hruscsovhoz való viszonya határozott meg. Kádár több ízben említette nekem, hogy jónak, szervezettnek, átgondoltnak és követendő példának tartja Hruscsov vezetési stílusát, módszerét és mechanizmusát. Azt szeretné megvalósítani nálunk is. Hruscsov iránti tiszteletem és szeretetem sem homályosította el azonban az azzal kapcsolatos gyanút - amit régebben Kádár is osztott -, hogy az 1957-es frakcióharc után, Malenkov és Molotov megbuktatásával, két hatalmi pozíciót ragadott meg. Ő lett a párt első titkára és a miniszterelnök is. Fenntartással tekintettem erre, akárcsak Kádár. Egy átmeneti időre még elképzelhető ilyen megoldás, de tartósan veszélyes. 1958 elején Kádár maga is átadta helyét Münnichnek a kormányban és csak az első titkári posztot tartotta meg. Kádár helyesen mondta: ne utánozzuk Sztálint és Rákosit. Akkor éppen ez tette szimpatikussá a szememben őt. Ugyanis ezt a két posztot csak abban az esetben lehet birtokolni, ha mindkét helyen olyan vezetőgarnitúra áll, akikkel mindent végre lehet hajtatni. Ha a vezetés abszolút hatalom, az új személyi kultusz születéséhez vezethet, amiből nagy bajok származhatnak. Elképzelhető, hogy Kádár a sikerek birtokában már nem elégszik meg egy poszttal és Hruscsovhoz hasonlóan a másikért is kinyúl? Mi indokolja ezt? Objektív tényezők? Kritikus helyzet? Nem erre mutatnak a tények. Vagy szubjektív tényező? Nem akar kisebb, kevesebb lenni másoknál? Bármelyik oldalról vizsgáltam, oda jutottam, hogy az ilyesmi antidemokratikus irányba torzíthatja a vezetést.

Nekiláttam a vezetés problematikája komoly tanulmányozásának. Gyűlt az anyag. Elkészítettem egy körülbelül két-három órás előadást vagy inkább vázlatot. Szabadon akartam elmondani. Az volt a kérdés, kiknek mondjam el először. Szerencsémre a párt- és tömegszervezeti osztály a szokásosnak

megfelelően összehívta a hatáskörébe tartozó szervek vezetőit, körülbelül hatvan embert. Sándor József, az osztály vezetője megkért, vegyek részt az értekezleten.

– Kérlek, Marosán elvtárs, szeretném, ha te igazítanád el őket a kongresszus után.

– Nézd, Sándor, ez a te dolgod. Nagy részük ott volt a kongresszuson, neked csak figyelmeztetned kell őket a fő szempontokra.

– Nem akarsz felszólalni Marosán?

– Meglátom.

– Nagyon kérlek, legalább szólalj fel.

– Nem ígérek semmit.

Az értekezleten Sándor tartotta az eligazító beszédet. Az emberek itt-ott unott arccal jegyezgettek. Sándor meglepően hamar végzett. A résztvevők néztek egymásra, többet vártak. Sándor csapnivalóan rossz előadó volt.

– Szólalj fel Marosán. Téged várnak. Hát jól van. – Gyerünk. – A kongresszus határozataiból kiindulva kezdtem el beszélni, kiemelve azt a részt, amely a vezetés színvonalának emeléséről szól. Mikor, hogyan vizsgázik a kommunista vezetés? Rövid idő múlva éreztem, hogy az emberek figyelme felém fordul. Befejezésül kértem, vizsgálják felül a munkát saját területükön és tegyék mérlegre saját tevékenységüket. Bármilyen sikeres volt is eddigi munkájuk, a ma és a jövő vezetői számára ez nem elegendő. Vegyék figyelembe azt is, hogy a vezetők érdekében állna az állandó, szüntelen tanulás, olvasás, felkészülés.

Másnap reggel már fél nyolckor besettenkedett hozzám Sándor.

– Nagyszerű előadást tartottál Marosán. Mindenki dicsérte. Miért nem szóltál nekem? Miért nem vontál be ebbe a munkába engem is? Sok mindenben tudtam volna segíteni.

Magyarázni kezdte azt, amit neki tőlem függetlenül csinálnia kellene az osztályon. De nem szóltam, csak annyit válaszoltam, hogy jó lesz, ha ő és apparátusa széjjelnéz a maga területén, hogy mit kell tenni ezen a téren.

– Nézd, Marosán, ezt a témát máshová is el kell vinni. Jó lenne, ha a jövő héten a pártfőiskolán beszélnél erről. Egyébként is te vagy a soros előadó.

– Látod, Sándor, ez jó javaslat. Intézkedj, de ne mondd meg, hogy miről lesz szó.

– Elkérhetem az előadásodat, Marosán elvtárs?

– Tessék. Gépeltesd le és hozd vissza. Boldogan távozott. Sokáig ült Eskulitsnál is. Áradozott. Sarokba vágta Marosán a társaságot. Eskulits, arra kérem magát, hasson Marosánra, ne felejtkezzen meg rólam, vonjon be ebbe a munkába.

Előadásom közönsége a pártfőiskola csaknem hatszáz hallgatója, döntő

többségükben vezetők, középfunkcionáriusok. Sándor mozgósította a kerületi és megyei titkárokat. Ott volt az iskola tanári kara is. Izgalom, feszültség három órán keresztül.

Előadás után az igazgató szobájában a tanári testülettel tanácskoztunk. Arra kértem őket, segítsenek nekem, vitassák meg a témát. Azután beszéljék meg a hallgatókkal és egyezzünk meg abban, hogy két hét múlva újra eljövök és egyik délután még egyszer foglalkozunk vele.

Két hét múlva egy majd hatórás vitában tovább formálódott, csiszolódott az előadás ugyanott. Aztán a SZOT-főiskola, majd a műszaki egyetem, az ELTE bölcsészkara következett.

Az előadás tehát elindult útjára, és kezdtek róla beszélni a pártberkekben és a közéletben. Az anyagot pedig legépeltettem és szétküldtem harminc párt-, állami, társadalmi területen dolgozó vezetőnek. Külön elkészítettem a PB tagjainak és néhány jelentős KB-tagnak, miniszternek. A kísérő levélben kértem, mondjanak véleményt, helyes úton járok-e, szükség van-e erre, mit javasolnak még. A PB-tagok közül csak két ember mondott véleményt. Komócsin Zoltán és Kiss Károly. A többi hallgatott.

Kádár volt a legérdekesebb és a legkorrektebb a PB-ben. Egy esti beszélgetés alkalmával szólt:

– Elolvastam és úgy ítélem meg, a téma és a munka mint tervezet, megérdemli, hogy a pártépítő munkaközösség vitassa meg! Lehet, hogy tanulmányt kell belőle csinálni. Gondolom, egyetértesz azzal, hogy Szirmait jelöljük ki lektornak. Beleegyezel?

– Természetesen.

Kádár láthatóan megkönnyebbült. Másnap felkeresett Szirmai, a propagandaügyekért felelős titkár, aki eddig szintén a néma leventék közé tartozott.

Nagy hévvel kezdte magyarázni:

– Nézd, Marosán, ez nagyszerű téma. Jól is fogtad meg, bízzál meg engem, munkatársaimmal szépen rendbehozzuk, politikussá tesszük, azért vannak itt az írástudók. Nem a te dolgod Marosán elvtárs apróságokkal foglalkozni. Te államférfi vagy, elfoglalt ember. Van azonban egy-két megjegyzésem. Olyan fogalmakkal is dolgozol a vezetés témájánál, ami nem szokás, csak tudományos, filozófiai művekben van helyük. Esetleg az emberek el sem hiszik, hogy te csináltad.

– Mire gondolsz, Szirmai elvtárs?

– Hát például olyasmire, mint a tartalom és a forma. Ezek a helyükön vannak a filozófiában, az irodalomban, de nem a politikában, a mozgalomban.

Ez hülyének néz engem. Mindig a gyors elhatározások embere voltam.

Soha nem latolgattam elhatározásaim, tetteim következményeit. Felálltam íróasztalomtól, a könyvszekrényből kivettem a marxista–leninista filozófiai tankönyvet. Fellapoztam a fejezetet, amelyre szükségem volt.

– Nézd, Szirmai elvtárs, fogadjuk el Lenint döntőbírának. Mit mond Lenin a tartalom és a forma kérdéséről, e fontos politikai kategóriákról?

Olvasni kezdtem. A hatás nem maradt el. Belepirult, zavarba jött és dadogott, de nem elégedtem meg ennyivel.

– Örülök, hogy négyszemközt beszélünk, mert amit most mondok, nagyon fájdalmas dolog egy kommunista vezetőre nézve. Harminc éve tudom azt, amit idéztem, így tanították, nevelték belém a nagy tudású marxista értelmiségiek. Tessék már tudomásul venni, én is tanultam, méghozzá egyetemi szinten. Braun Soma óta eddig csak Lukácstól és talán Révaitól kaptam. Minden segítséget örömmel veszek, nem szégyellek tanácsot kérni nálam okosabb emberektől, különösen azoktól, akik a marxista filozófiában, tudományban többet tudnak, mint én, de azt, hogy ezt a témát helyettem más csinálja meg, megalázónak tartom. Vagy jó, vagy nem, és ha nem jó, eldobom, nem csinálom tovább.

Szirmai már nem bírja idegekkel, közbeszól:

– Ezt ne tedd Marosán, annál inkább sem, mert felkeltetted az érdeklődést és izgatja az embereket.

– Szirmai elvtárs, ha pedig jó, amit csináltam, akkor tessék azzal számolni, hogy én csinálom végig!

– Marosán elvtárs, te félreértettél, ez csak természetes, én csak tehermentesíteni akartalak. Elfogadsz lektornak, tanácsadónak?

– Kádár téged jelölt ki, és ezt tudomásul vettem. Neked kell összehívni a munkaközösséget és neked kell ott elnökölni. Szívesen veszem, ha ott fejted ki a véleményedet.

Szirmai visszavonult, de világos volt előttem, hogy ez az ember soha nem fog ezért megbocsátani, ellenségemmé válik.

Az SZKP XXII.kongresszusáról megjöttek a tézisek. Azok is igazolni kezdték a témát. 1961 decemberében, amikor a kongresszusról visszajöttem, került sor a vitára. Sokszorosítottuk és szétküldtük az anyagot. Aztán összeült a pártépítő munkaközösség ötven vezető embere.

Tagjai KB-tagok voltak, a párt-, az állami, a társadalmi és a tudományos életben tevékenykedő pártmunkások. A vita igazolta az anyagot. Különösen Cseterki, Orbán és Gosztonyi dicsérték. Tizenöten szólaltak fel. Szirmai, aki elnökölt, szintén részt vett a vitában. Az anyag alapvető hibájaként említette:

– Marosán olyan nagy és teljesíthetetlen követelményeket támaszt a kommunista káderekkel szemben, hogy ilyenekkel nem rendelkezünk, és egyhamar nem is lesznek ilyen embereink, tehát ez maximalizmus.

Egyszerűen intéztem el. Fejére olvastam, hogy harminc KB-tag, miniszterek, néhány ezer vezető véleménye, plusz a pártfőiskola, a SZOT-főiskola és a magyar egyetemek hozzáállása helyeslő volt.

– Én nem akartam és nem akarok falrengető dolgot csinálni, legkevésbé a vezetés tankönyvét megírni. Erre nem is vagyok illetékes, de arra igen, hogy a párt tagjainak, vezetőinek, a kommunistáknak átadjam tapasztalataimat. Lehet, kedves Szirmai elvtárs, hogy én egy ideális kommunista vezető típusát próbáltam megrajzolni és példaként állítani. Mi mást tehetnék? Egy ugró is csak úgy tud rekordot elérni, ha a lécet mindig magasabbra helyezi, mint amennyit korábban ugrott. Egy politikus, tudós, író vagy pártmunkás sem tehet másként.

Az elméleti munkaközösség elfogadta munkámat, az anyag elindult útjára.

Előttem a kommunista vezetés kérdésében sok minden szerepet játszott. Főképpen a történelmi múlt. Az igazságot kutatni, a valóságot megérteni miért maximalizmus? Miért ne lehetne egy kommunista vezetőtől megkövetelni, hogy szilárd világnézete, politikai ismeretei, műveltsége és morális érzéke legyen? Miért nem lehet megkövetelni egy kulcspozícióban ülő kommunista vezetőtől, hogy a szakértelme mellett történelmi, közgazdasági, szociológiai, jogi, filozófiai és pszichológiai jártassága, képzettsége is legyen?

A végleges szöveget 250 példányban sokszorosították. Minden illetékes kézbe kapta. Szirmainak 1961 decemberében adtam át, és azzal vette el tőlem, hogy meg fogjuk csinálni, Marosán elvtárs. Soha többé nem jelentkezett. Írtam neki, küldje vissza az anyagot. Néhány soros válaszlevéllel visszaküldte: nem volt ideje foglalkozni vele a kongresszus miatt.

1962 augusztusában döntöttem: felállok.

A vezetés elsősorban nem állás, hanem funkció. Marxistáktól származik az a meghatározás, hogy hivatásos forradalmár. Ez azonban nem azt jelenti, hogy szakmája forradalmat csinálni.

Ezekre a gondolatokra építve dolgoztam ki az általam elképzelt vezetési koncepciót és gyakorlatot. Ennek csak néhány fontos elemét érintem. Ismeret, tudás, általános műveltség nélkül nincs szilárd világnézet, ezért az elmélet rendszeres tanulmányozása, alkalmazása egy politikai párt, főként a vezetők gyakorlatában döntően meghatározza a vezetés szintjét. Kiváló marxista ideológusok korán belém nevelték, hogy el kell utasítani az elmélet passzív, csak szemlélődő szerepét. Miért fontos ezt unos-untalan kihangsúlyozni?

Azért, mert 1956-ban a kommunista káderek a vezértől, a csúcstól lefelé csődöt mondtak. Valami súlyos hibának kellett lennie és volt is, az elmélet és a politikai gyakorlat között. A párt és annak vezetői az elvi, politikai programot nem rögtönözhetik a pillanatnyi szeszélyes érdekek, hangulatok vagy a hatalom birtoklása alapján. A tudomány és a valóság ismerete nem lehet csak címszó, hanem minden döntés alapja kell hogy legyen. Ha mégis címszó marad, akkor torzul a tartalom és ez torzítja a formát is. Ahogyan a politikai feladatok változnak, a forma sem maradhat a régi. Vannak formák, amelyek egy adott időben helyesek voltak, de elavultakká válnak, és bizonyos idő után csak a gát szerepét töltik be. A kommunista vezetőnek, vezetésnek minden formát fel kell használni, és a legnagyobb művészet abban rejlik, hogy a különböző formákat a legnagyobb gyorsasággal tudja átalakítani.

Tapasztalatból tudjuk azt is, hogy bármilyen helyes az elmélet, a program, automatikusan nem valósul meg. Ez csak az utópisták vágyálmában él. A megvalósulásért kizárólag demokratikus eszközökkel, meggyőzéssel kell harcolni, másképpen nem tudjuk magunkkal ragadni a cselekedni vágyó, akaró munkásokat, embereket.

Sztálintól napjainkig beszélték, írták, tanították, határozatba foglalták a lenini normákat, a lenini vezetési elvet és munkastílust. Sokszor bibliát, katekizmust csináltak belőle. A demokratikus centralizmusról van szó, amely minden kommunista pártra érvényes, akár hatalmon van, akár nincs.

Mi áll első helyen? Demokratikus. Ez a meghatározó, ezen van a hangsúly, ebből kell kiindulni. Ebből következik, kell, hogy következzen két dolog: az első, hogy a demokrácia, mint alapvető tényező nem zárhatja ki a központi vezetés szükségességét. Demokratikus mozgalom, centrális vezetés, miért kell szembekerülniük egymással? Ennek alapján jön létre és fejlődik a másik jelentős dolog, a kollektív vezetés. Egy kollektív vezetés, szintre való tekintet nélkül, csak demokratikus lehet. Ha nem az, akkor nem kollektív.

Hangsúlyozom, a szociáldemokrata pártban is ragaszkodtam ehhez az elvhez és ma különösen nem tudnék nélküle meglenni. Ha Sztálin és követői formálissá tették, csak tragikus bukás és csőd járt nyomában. Helyrehozni csak demokratikus módon lehet.

Lenin idejében gyakrabban, évente ült össze a kongresszus, hogy számba vegye a világot, a feladatokat. A legfontosabb, legfelelősségteljesebb választott vezető szerv, a Központi Bizottság hónaponként s ha kellett - és sokszor kellett - hetente is összeült. Lenin halála után Sztálin formálissá tette a vezető szervek munkáját, és ebből nemzetközi szokás és szabály lett, olyannyira, hogy a szocialista országokban a gyakorlat a négyévenkénti, a tőkés országokban kétévenkénti kongresszus lett. Az előbbiekben a kommunisták hatalmon vannak, az utóbbiakban a hatalomért harcolnak.

Ha ebből a rendszerből indulok ki, s ebből kell kiindulni, akkor tetten értük a demokratikus centralizmusnak nemcsak a torzítását, hanem a centralizmus uralmát.

Gondolkodásomban, cselekedeteimben a lenini normák, a kollektív vezetés és maga a demokratikusság olyan természetes dolgok, amelyek nélkül vezető, vezető testület nem boldogulhat. Ezek alól a normák alól nem szabad senkinek felmentést adni. A proletárdiktatúra körülményei között mégis torzulások, bukások és csődök jöttek létre. Sokan tették, és teszik fel ma is a kérdést, mi a személyi kultusz, hogyan kezdődik, hogyan jön létre? Objektív vagy szubjektív okai vannak? Amikor ezeket a sorokat írom, még egyetlen kommunista párt sem mert teljes őszinteséggel szembenézni ezzel a kérdéssel, és ha mondanak is valamit róla, abban sok az általánosság.

A XXII. kongresszuson sok mindent tanultam. Jegyzeteim között érdekes dolgokat őrzök. Álljon itt két idézet: Mikoján idézte az albán Mehmet Shehutól: „Aki nem ért egyet a vezetőséggel, annak arcába köpünk, a pofájába csapunk, s ha kell, golyót engedünk a fejébe." Hruscsov kongresszusi zárszavában mondotta: „A párt a személyi kultusz idején meg volt fosztva a normális élet lehetőségeitől."

1956-ban került nyilvánosságra Lenin végrendelete, a „Levelek a KB-hoz". Ezeket 1922 decemberében diktálta. Sztálin ekkor már nyolc hónapja volt a párt főtitkára. Lenin vette észre, mindenkire érvényesen, zseniális módon előre megsejtve a jövőt: „Sztálin szinte felmérhetetlen hatalmat biztosított a kezében, amellyel nem tud mindig körültekintően élni." Lenin kérte a Központi Bizottságot, hogy „jelöljön ki erre a helyre másvalakit, aki türelmesebb, lojálisabb, udvariasabb és figyelmesebb az elvtársakkal, s kevésbé szeszélyes". Ennél zseniálisabban káderválasztásra, nevelésre szóló útmutatás nem született.

A párton belüli, a vezetésen belüli demokratikusság elsorvasztásának, elfojtásának az eredménye, hogy a munkások, a tömegek véleményét, akaratát, döntési jogát semmisítik meg. Ebben van elrejtve az is, hogy a munkásokat alkalmatlannak tekintették a vezetés, a döntés gyakorlásában. Főképpen a vezetők kiválasztására. Ez a módszer csak olyan vezetőket tűrt meg, akik mindenre kaphatók a frakció, a klikk vagy a vezér számára. Ha akadtak, mert akadtak, akik ezt szóvá tették, kifogásolták, a legsúlyosabb következményeket vonták magukra. Szörnyű károk, áldozatok árán tanultuk meg, hogy személyi kultuszt csak felülről lehet kezdeményezni és csinálni. Nézetem szerint ehhez három feltétel feltétlenül szükséges, de ezek nem objektív, hanem szubjektív feltételek és tényezők.

Először: kell egy olyan vezér vagy vezető, akiben olyan személyi, emberi

tulajdonságok rejlenek vagy halmozódnak fel az idők folyamán, amelyekkel elhiteti, hogy csak ő képes mindent jól látni, jól csinálni, tehát vezetni, hogy ő olyan okos, hibátlan, csalhatatlan, akár az isten.

Másodszor: kellenek olyan emberek és vezetők a vezér mellett, akiket természetesen ő maga válogat ki, akik akár karrierizmusból, akár opportunizmusból, gyávaságból vagy rivalizálási okokból a csúcson terjesztik és a gyakorlatba átviszik a „vezérről" szóló koncepciókat. Ebből a rétegből alakul ki a vezér körül az uralkodó elit.

Harmadszor: személyi kultuszt csak az teremthet, hozhat létre, szilárdíthat meg, aki abszolút hatalommal rendelkezik, aki megkövetelheti és megparancsolhatja, hogy értékén, érdemén túl becsüljék és istenítsék. Akinek a kezében vannak az eszközök: mindaz, amellyel meghatározza, eldönti, hogy mikor, mit mondhatnak, tehetnek, cselekedhetnek az emberek, és aki olyan hatalommal rendelkezik, hogy az ellene fellépőket eltávolíthatja.

Ezzel kapcsolatosan sokan felvetik, vajon a kommunista mozgalomnak nem kellenek népszerű emberek és vezetők? A kérdés ilyen értelmű felvetése ostobaság. Mindig voltak és lesznek is népszerű vezetők, de az nem azonos a személyi kultusszal.

Én is népszerű ember és vezető voltam, különösen a munkások körében, de ezt a népszerűséget nem én csináltam vagy csináltattam magamnak. Létrejött. Különösen a válságos, bonyolult, nehéz és kritikus időkben, harcokban, helytállásokban jöhet létre.

Mi dönti el a népszerűség születését és fennmaradását? Elsősorban a vezető élete, azok a cselekedetek és tettek, a magatartása, amelyekben a munkásosztály, a dolgozók érdekei jutnak kifejezésre, sokszor olyanok, amelyek helyes volta csak évek múlva derül ki.

A szó és a tett összhangja az egyedül egészséges és meggyőző módszer. Nem szabad hazudni, manipulálni, ezt igen hamar megérzik, észreveszik és akkor jönnek a bajok.

Hogyan válhat egy kollektív vezető testület munkája egészségessé, hatékonyá? Elsősorban úgy, hogy a kollektív vezető testületet – és ennek minden szinten érvényesülnie kell – vezetőképes emberekből állítják össze, figyelembe véve náluk az elméleti, politikai, műveltségbeli, szakmai normákat, hűségüket, elkötelezettségüket, nem egy frakció vagy klikk, egy vezér, hanem az ügy iránt. Ebből következik, hogy az ilyen politikai vezető testület tagjai nemcsak értik a dolgokat, hanem mindenről – még egyszer leírom – mindenről tájékozottak. Nem szabad eltűrni, hogy bármilyen indítékból, személyi csoport-, klikk- vagy frakcióérdekből a kollektíva háttérbe szoruljon, annál inkább sem, mert végső soron, akár tetszik, akár nem, a kollektíváé a történelmi felelősség.

Hogy lehet mindezt elérni, a torzulást megelőzni? Csak úgy, ha a kollektívában megvan a bizalom, a tisztelet és a megbecsülés egymás iránt. Enélkül nem lehet tartósan együttműködni, de ha átmenetileg mégis, akkor csak erőszakkal, hazugsággal, egymás összeugratásával, aminek csőd, bukás lehet a vége.

1959-ben több helyen tartott előadásaimban a vezető pártmunkások között tapasztalt bizonyos jelenségekre utalva és az emberek elképedésére mondtam el, hogy több vezető szolid eredményei miatt, kezdi nem észrevenni a negatív vonásokat, és ha ezt eltűrik, először egy, később több személy, majd az egész párt támadások céltáblájává válik. Ritkul a tömegekkel való eleven kapcsolat. A lazulás jelei mutatkoznak a felső vezetésben. Az állami és társadalmi vezetésben a meggyőzést a parancsolgatás váltja fel, munkájukban bürokratikus vonások ismerhetők fel. Pedig csak három év telt el 1956 óta!

Amikor ezekről a dolgokról beszéltem 1959-ben, vagy amikor 1961-ben, 1962-ben a csúcsvezetés előtt vetettem fel ugyanezt, még jócskán előttünk voltak az 1968-as csehszlovák és az 1970-es lengyel események.

A kérdés fontosságát erősítette, hogy a VII. kongresszus 1959-ben célul tűzte ki a vezetés színvonalának emelését. A határozat így szólt: „Elérkezett az idő, amikor életünk minden szintjén az eddiginél hatékonyabb, tudományosabb, magasabb színvonalú vezetésre van szükség. Az előttünk álló feladatok megoldása megköveteli a KB-tól, minden pártszervezettől az alapszervekig, minden állami és társadalmi szervezettől, minden vezetőtől, hogy bármilyen posztra állítsák is, munkájának minőségi javítását helyezze előtérbe, mert a vezetéssel szemben támasztott igény állandóan növekszik. Ez azonban nem korlátozódhat egyoldalúan a gazdasági, a műszaki vagy a technológiai területre. Itt többről volt és van szó. Az emberek tudatának szocialista átformálásáról."

Olyan emberi és vezetési tulajdonságokra van szükség, mint az emberszeretet és az emberrel való bánni tudás. Sokan értetlenül álltak a kérdés előtt, sokaknak romantikusnak, túl humanistának tetszettek ezek a feltételek. Nyíltan ugyan nem tagadták helyességüket, sőt voltak, akik fel is használták kalózlobogónak.

Miért akar vezetni az, akiből az említett tulajdonságok hiányoznak? Miért tűrjük meg az ilyeneket, hiszen többet ártanak, mint az ellenség. A tapasztalatok, az eredmények, a bukások jól tanítanak és kell is, hogy tanítsák a becsületes embereket, különösen a vezetést és a vezetőket, akiknek fogékonynak kell lenniük az elemzésre. Tehetséges vezetők kellenek, de a tehetség önmagában nem elég, ha nem párosul állandó tapasztalatszerzéssel és tapasztalatátadással.

Ma is – írom ezt 1971-ben –, minden tragédiánk ellenére, döntően a szubjektív elem és érdek befolyásol sok vezetőt. Megmutatkozik ez abban is, hogy a neki kedves embert választja ki, saját magához méri, nem a feladatokhoz. Sok-sok helyen és minden szinten vannak olyan vezetők, akik hallani sem akarnak a tehetséges, becsületes, jól dolgozó, bátran véleményt nyilvánító vezetőtársról. Féltékenységből, karrierizmusból, gyáva opportunizmusból a kevésbé tehetséges, alkalmazkodni tudó, véleményt nem nyilvánító kádereket szeretik. Az ilyen vezetők személyes érdekeiket, pozíciójukat mindenek fölé helyezik. Mi több, a párt, a mozgalom kollektív sikereit összetévesztik személyes sikereikkel. Az ilyen jelleműek voltak azok, akik, ha a mozgalom bajba, válságba került, mindent a párt, a mozgalom nyakába varrtak. Így kezdenek romlani, zülleni a mindenkire kötelező szocialista erkölcsi normák, és szorul háttérbe maga a kollektív felelősség is, holott a kollektív és a személyes felelősség egymást feltételező, egymást kiegészítő fogalmak. Ezért is kell állandóan beszélni a kommunista vezetés és a vezetők munkájáról nemcsak általánosságban, hanem az emberekhez, a munkásokhoz, a beosztottakhoz való viszonyuk vonatkozásában is.

Az a vezetés vagy azok a vezetők, akik elszakadnak az élettől, a dolgozóktól, a világtól, el kell hogy szakadjanak az egyes emberektől is. Nézetem szerint azonban ez fordítva indul. Először az emberektől, majd ezután az élettől és a dolgoktól szakadnak el. A vezetés és a vezetők minden szintjén veszélyes ez, de igazi veszélyt a csúcson idéz elő. Ezen a téren szinte helyrehozhatatlan károk keletkeztek, amelyek világméretűekké váltak és válnak. Ilyesztő arra gondolni, hogy eltűrték, támogatták, hogy a vezér és a vezetés kisajátítsa, elrabolja a kollektíva, a munkásosztály harcának eredményeit. Ezzel a gyalázatos tettel nem egy embert, hanem egy egész osztályt, tehát milliókat sértettek és aláztak meg. Az ilyen vezetéshez és vezetőkhöz hozzátartozik, hogy összeugratják beosztottaikat, elrontják őket, hogy azok ne ismerjék fel se a veszélyt, se a bukás jeleit. Az ilyen vezetés vagy vezető elidegeníti a tehetséges, alkotni akaró erőket a párttól, a mozgalomtól, végső soron a szocializmustól.

Az emberrel, az emberekkel való bánni tudás művészetének mindig volt és van egy intellektuális alaptézise: soha ne tégy olyat emberrel, emberekkel, amit nem szeretnél, ha veled tennének. A többi szorgalom, tanulás, munka kérdése.

A becsületes és jó kommunista, szeretném a két jelzőt sokszor elismételni, szeresse és becsülje az embert, az embereket, akikkel olyan sok, talán a legtöbb dolga van. Ne csak azért, mert az emberek enélkül nem közelíthetők meg, és nem formálhatók, hanem mert ennek önmagától értetődőnek, alaptulajdonságnak kell lennie. Önmagából kell ezt sugároznia a kommunista vezetőnek. Emberségből.

Hozzáteszem még az igazságérzetet, az igazságtevést, tehát az igazsághoz való társadalmi, eszmei, emberi viszonyt. Az igazság konkrét dolog. Mindig tetten érhető és nem megkerülhető. Ha valakiről kiderül, hogy nem volt vagy nincs igaza, bármiről legyen is szó, akármilyen kicsi vagy bármilyen nagy dologról, azt meg kell mondani. Az érdekeltnek el kell ismernie, hogy tévedett. Nem szabad elkenni, hazudni. Nemcsak azért, mert ez mindkét felet erkölcstelenné teszi, hanem főképpen azért, mert az újabb hazugságok, gazságok sorozatát idézi elő és megveti az alapját a társadalmi rend elleni lázadásnak. De ha igaza volt valakinek, vagy valakiknek, azt késedelem nélkül el kell ismerni, ki kell állni mellette, harcolni kell érte. A vezetésnek vagy vezetőnek az emberi norma szerint kutyakötelessége ezt tenni.

A kommunista vezetésről, vezetőkről beszélek most itt. Ne feledjék el a három dátum, 1956, 1968, 1970 világméretű hatását. Az igazság is csak azt bizonyítja, hogy az ember a legbonyolultabb anyag. Szent anyag. Küzdünk vele és érte. Ez a vele és érte a legnehezebb. Ezen buktak meg eszmék, politikák, vezetés és vezérek.

Igyekeztem semmit nem megkerülni a vezetés, a vezetőkkel szembeni igényekkel kapcsolatban. Amennyire képességeim alkalmassá tettek rá, erre vonatkozóan mindent megpróbáltam végiggondolni. Érdekes, hogy a legnagyobb gondot a szervezés, a szervezőmunka kérdése okozta. A szervezőképesség nagyon fontos – nem születik senkivel –, s bár érzék kell hozzá, de tanulható. A munkások öntudatos rétegei, vezetők kényszerültek ezt a feladatot megtanulni.

Az utóbbi évtizedekben a vezetés, a vezetők szervezési munkája és feladata mechanikussá, formálissá vált. Azt kell feltételeznem, hogy sok gondolat, terv, cél ebbe a gépies és formális szemléletbe fulladt bele. Mindenkinek tudnia kell, hogy maga a szervezési munka elsősorban ideológiai, eszmei, politikai, pedagógiai és művészi feladat, különös hangsúllyal kiemelve, hogy emberi tevékenység: emberekkel, emberekért! Kulturált emberi tevékenység, amely szenvedélyessé, izgalmassá válik vagy válhat. De miért válik gépiessé, sablonossá, unalmassá, szürkévé? A vezetés és a vezető nem alkalmazhat minden időben, minden feladatra azonos formákat és módszereket. A világhíres opera- és filmrendezők nemcsak a mű eszmei mondanivalóját látják, hanem megszervezik, kiválasztják annak főszereplőit, statisztáit, hogy megvalósítsák a művész alkotó koncepcióját. Számtalan példát hozhatnék, mennyire fontos a fantázia, az álmodozás. Mindenütt fontos az új iránti érzék, de itt törvény kell hogy legyen, mert ha ez lényegtelenné válik, a szocializmus egyik legnagyobb veszélyével, a bürokráciával állunk szemben, amely képes mindent megfojtani. Nem hivatalnoki munka a vezetés, mert ha csak

az lenne, elég volna hozzá a bürokrácia. Az ember nem gép és nem is válhat komputerré. Őrizze meg a sors a politikai mozgalmakat a szakbarbároktól.

Ahogyan szervezőnek senki nem születik, éppen így nem születik agitátornak, propagandistának sem, hanem azzá válik az élet, a munka és a harc körülményei között. A politikai nevelőmunka elsajátítható. Mi kell hozzá? Először is az életben, az emberek sűrűjében élni, ott, ahol a munka és a harc folyik. Másodszor, szüntelenül, kitartóan, szívósan tanulni, művelődni, nemcsak a hazai, de világpolitikai méretekben is. Máskülönben nem válik az ember színessé, elevenné. Képtelen érdekesen, izgalmasan hatni az emberekre, ha nem hagyja, hogy az emberek hassanak rá.

Nem lehet és nem kell mindent könyvből megtanulni. Látni, figyelni, embereket, eseményeket tanulmányozni többet nyújt sokszor, mint a világhírű tudósok könyvei. Olyan ez, mint a szerelem. Könyvből nem tanulható meg. Bármilyen erős is a vonzódás, igazán megszeretni valakit, vele egy egész életre összehangolódni, testközelség, közös élmények és tapasztalat nélkül, lehetetlen.

Két dolog nem engedhető meg a marxista munkásmozgalomban: az emberek lebecsülése és önmagunk túlbecsülése; ne gondoljuk azt magunkról, hogy többet jelentünk, értékesebbek vagyunk a többinél. Jogunk van tévedni, de tévedéseinket lássák, tudják az emberek. Ha nem tagadjuk le ezeket, hinni fognak nekünk.

Napjainkban majd minden funkció, állás, főként vezető állás, az alsó szinttől a csúcsig, két dolgot követel meg: beszélni, tehát szónokolni, előadni; írni, tehát jelentéseket, feljegyzéseket, sőt vezércikkeket készíteni.

A kommunista vezetésnek, vezetőnek, minden szinten, minden helyen elsőrangú propagandistákká, agitátorrá kell válniuk. Nem mondom, hogy nem születnek ilyen hajlamú emberek, de meg is szerezhető mindaz a tudás, ami a műveléséhez szükséges. Csak a néma nem beszél. Kell azonban valami, amit úgy hívnak: szíve-lelke legyen hozzá. Sokan azonban egy dolgot nehezen vállalnak. A tanulást. Enélkül pedig nem megy. Szüntelenül tanulni kell, mert a tudás, áldozat, lemondás nélkül nem szerezhető meg. Mindig újnak, frissnek, elevennek, izgalmasnak kell lenni.

Elengedhetetlen dolog a szilárd világnézet és annak bátor képviselete. Az emberek meggyőzését valaminek a helyességéről, a tettekre való magunkkal ragadását azonban a mondanivalónak nemcsak a tartalma, hanem a formája is eldönti. Kiknek, hogyan mondom el? Mert nemcsak az emberek értelmére, hanem egész érzelmi világukra is hatni kell. Az embereket a gondolkodáson túl óriási érzelmek, élmények, indulatok, szenvedélyek feszítik.

1956 igazán bizonyított: csak az tudott hatásosan, meggyőzően fellépni és

harcolni, aki az említett feltételek birtokában volt. Vezetők százai, ezrei buktak el, mert vagy nem tanították meg őket beszélni, vagy eltiltották a szótól.

Dolgozzatok emberek! Fegyverrel ez nem érhető el. A konszolidáció akkor kezdődött, amikor szó szót követve, összecsapva, meggyőző erővé változott. Az utókor számára, mint elrettentő példát jegyzem fel: 1957 augusztusában a pártiskola megindulásával, mint külön tantárgyat javasoltam a retorikát. Mindenki helyeselt, de nem nagy kedvvel csinálták. Néhány év múlva elmaradt, visszacsúszott a sablonba. Ma is megoldatlan. 1957 végén egy leningrádi bolseviktől, aki annak idején még Lenin mellett dolgozott, kaptam egy könyvet ajándékba. Szónoklattan! Meglepett. Kitűnően szerkesztett könyv volt. A szónoklás történetét, teóriáját, iskoláját tartalmazta, a világhírű iskolákig bezárólag. Ebben a könyvben még Kossuth Lajos is szerepelt. A könyvet átadtam a Kossuth Könyvkiadó igazgatójának, kérve, fordíttassák le, jelentessék meg. Szőrén-szálán eltűnt. Hozattam még egyet. Álltak, vártak, nem fordíttatták. Végre, hosszú nógatásomra a Kossuth Könyvkiadó „Nyelvtan, stílus, szónoklás" címmel könyvet adott ki 1960-ban.

XXII. Marosán sokat szerepel!

1962 őszén aztán eldobtam mindent. Elég volt. Megdöbbentettem az embereket azzal, hogy ezt a kongresszus előtt néhány héttel teszem. Ennek is megvolt az elvi, politikai és morális oka. Ha részt veszek a kongresszuson, utána már nem szólhatok. És én döntöttem. Vállalva ennek minden ódiumát. Egy negatív döntés is pozitív hatású tényezővé válhat értelmes, becsületes emberek szemében. Nem mondtam csődöt, nem váltam hitetlenné, csak nem láttam értelmét és nem tartottam becsületesnek, hogy a helyemen maradjak, mert ezzel nemcsak önmagamat, hanem másokat is becsaptam volna.

Ez a döntés sokára érett be, de 1962-re beért.

Felálltam a közéletből! Kínos és nehéz volt, mert a határozat egyik pontja azt állította, beteg szegény Marosán, „idegileg kiborult a Rákosi börtönében elszenvedett kínzások miatt". Akik ezt megszövegezték, egy dologgal nem számoltak, hogy naponta cáfoltam meg az állításukat. Az utcán, az emberek között. A Kútvölgyi kórház orvosi jellemzései is árulkodtak erről. Fizikailag, pszichológiailag teljesen egészséges maradtam.

Nézzük hát meg a főbb okokat, amelyek miatt nem mentem tovább és úgy hagytam ott mindent, hogy ezzel ma is egyedi példának számítok a nemzetközi és magyar munkásmozgalomban.

1959 után megszületett egy suttogó, sokatmondó pletyka: „Marosán sokat szerepel." Értem kérem. A Marosán sokat szerepel! Nem foglalkoztam vele, mert nem tételeztem fel, még nem láttam világosan, hogy ez a suttogás tulajdonképpen felülről indult. Ebben az időben kezdett feloldódni a személyemmel kapcsolatos gyűlölethullám. Főképpen az értelmiségiek körében, ahonnan ez 1948-tól 1957–58-ig kísérte utamat. Sok helyen már így nyilatkoztak: „Nem szeretjük Marosánt, veszedelmes ember, de el kell ismerni, hogy becsületes és bátran mer nyilatkozni a vezetésről, a vezetőkről. Tiszta ember."

Ebben az időben valami belső feszültség hajtott, súlyos felelősségérzet, sőt félelem is. Ha nem vigyázunk, nem végzünk el valamit, ha nem leszünk következetesek és főképpen becsületesek, baj lesz, nagy baj. A külső világ is,

belső életünk is konszolidálódott, szilárdnak tűnt, és e csalóka érzet, mondhatnám közérzet, sok vezető számára megakadályozta a káros tendenciák és jelenségek felismerését és az ellenük való cselekvést. Pedig a hibák elhatalmasodása csődöt idézhet elő. Nem félek, bátran leírom, a vezetés, az önző vezetők miatt. Ez volt távozásom egyik oka.

A másik, a Szovjetunió és Kína viszonyának elhidegülése, meglazulása, később pedig ellenségessé válása. Minden információ rendelkezésemre állt. Figyelemmel kísérhettem ennek a viszálynak a kezdetét, fejlődését, felgyorsulását. Az ellenségeskedés teljesen felkavart, megzavart. Rémülten ismertem fel olyan dolgokat, amelyeknek évekig szenvedő részese voltam, s amelyek mindig idegenek voltak tőlem és taszítottak. Ellentmondtak egész kommunista voltomnak és őszinte szovjetbarátságomnak. Számomra a szovjet és a kínai magyarázat elfogadhatatlan volt. Nem volt meggyőző, nem volt tudományosan megalapozott, ellentmondott a marxista egység követelménynek. Úgy éreztem, megint szembe találom magamat az 1948-as jugoszláv üggyel. Abban sem vettem részt, legfeljebb az adóját fizettem.

De hol voltunk már a Tito-ügytől és következményeitől. A tét most sokkal nagyobb volt. Két kommunisták vezette nép és nagyhatalom került szembe egymással. Nem kellett bölcsnek, csak becsületesnek lenni ahhoz, hogy lássuk, ebből semmi jó nem jöhet ki. Csinálják nélkülem. Ebben nem veszek részt. Mindkét ország vezetőihez mindig baráti, protokollmentes volt a viszonyom. Amikor a válság bekövetkezett és fogadásokra kellett járni, a kínai követtel és diplomatáival rajtam kívül senki nem akart szóba állni, ez azután óriási feltűnést keltett minden alkalommal. Hangsúlyozom: egyikük álláspontját sem tettem magamévá, amit a kínai és a szovjet követnek is megmondtam. De, hogy szóba sem állhatok velük? Nem vagyok bohóc, hogy egyszer azt szajkózzam, milyen magasra törő, vagy milyen mély a barátságunk, mint a Himalája vagy a tenger, azután meg jön a trockista láncos kutya, az imperialista kalandor megbélyegzés. Ez nekem nem ment. Elég volt. Számomra ez nem volt járható út. Ez volt a második döntő ok.

A harmadik, az SZKP XXII. kongresszusa és ezzel kapcsolatban a személyi kultusz napirendre tűzése. Úgy is mondhatnám, ez utóbbi volt az utolsó csepp a „poharamba". Ehhez kapcsolódott szorosan Kádárnak Hruscsovhoz való viszonya és barátsága, amelynek negatív következményeit rajtam kívül senki nem akarta látni, észrevenni. Félreértés ne essék, nagyon szerettem, becsültem, példaként állítottam magam elé a kisöreget. Szívélyes, kölcsönös szimpátián nyugvó barátság kötött hozzá, bár részemről nem minden kritika nélkül. Hruscsov új személyi kultusza, nem beszélve másokéról vagy Kádár éppen kezdődő körülhozsannázása nemcsak előttem volt ismert,

nemcsak bennem keltette a majdani bukás érzetét. S mindezzel egy időben azt hangoztatták: „felszámoltuk, lehetetlenné tettük a személyi kultuszt!".

Újból ott álltam, szemben a saját felelősségemmel. Számomra soha nem volt problematikus a demokratikus centralizmus, a lenini normák, a kollektív vezetés elve. Így nőttem fel, erre neveltek. S most kiderült: bármit teszek, semmit nem tudok megállítani, megakadályozni. De még a helyemen tartott az SZKP XXII. kongresszusának egész anyaga, szervezeti szabályzata és a párt demokratikus irányba történő fejlesztésének ígérete. Ebben még volt egy szikrája a reménynek. A XXII. kongresszus anyagát összekapcsoltam az én vezetésről szóló anyagommal és jártam az országot.

Aztán jött Szirmai és Sándor, akik azt kezdték mondogatni: Sokat vállalsz, Marosán elvtárs! Bírni fogod? Nem azt mondták, amit később, hogy sokat szerepelsz, csak annyit, hogy sokat vállalsz.

Annak tudatában éltem, hogy ismerem Hruscsov politikai hibáit, baklövéseit. Hruscsov 1960-ban Párizsban találkozott Eisenhowerrel. Tudtam, úgy küldte el az elnökség, hogy bármilyen nehéz és bonyolult a helyzet, ne borítson asztalt. Hruscsov azonban szakított. Ezzel egyidejűleg a kínaiakkal való viszony is áldatlanná vált. A politikai helyzet kétirányú romlása már maga elég a csődhöz. Felelősségem tudatában állítom, hogy csökkenthető, sőt feloldható lett volna a feszültség Kínával szemben. Hozzáteszem, hogy Hruscsovhoz hasonlóan, 1961 elején már Kádár is kinyúlt a miniszterelnöki funkció felé, amit én messzemenően támogattam. Tények sokasága kezdte bizonyítani, hogy munkánk, vezetésünk antidemokratikus irányba torzul el. Az újra feléledő személyi kultusz csak világosabbá tette ezt. Elfelejthető minden, ami 1956-hoz vezetett? Hiszen egyikünk sem helyeselte, sőt felelőssé tettük Rákosit, hogy egy kézbe markolta a két legnagyobb – a párt- és az állami – vezető funkciót. Világosan és nyíltan megmondtuk mindketten, hogy bűnös volt Rákosi azért is, mert a Sztálinnal való kapcsolattartást kizárólag saját magának vindikálta, és óriási károkat idézett elő ezzel is.

1961-ig Kádár még ehhez igazodott, 1961 tavaszán-nyarán azonban véleménye már kezdett megváltozni. Azt mondta: – Nézd Marosán, a kormányban kell rendet csinálni. A párt nagyjából rendben van. További munkánk sikere azon múlik, miként oldjuk meg gazdasági terveinket, problémáinkat, tehát a kormányzatnál a gazdasági kérdés a központ. Sokat beszélgettünk erről Hruscsovval, figyelemmel kísérem az ő vezetési módszerét. Tervszerűen dolgozik. Azon gondolkodom: hogyan vehetnénk át és hasznosíthatnánk ebből valamit.

Természetesnek vettem, hogy Kádár ezt először velem beszéli meg. Kádár mindenről tudott. Önálló ember voltam, mindenkit meghallgattam, kész

voltam mindenkivel együtt dolgozni, megköveteltem az önállóságot és becsületességet. Kádár soha nem akadályozott a munkámban.

Egyre komolyabb formában lépett fel azonban a párton, a kormányon, a SZOT-on belül, különböző szinteken az intrika. Személyi ellentétek merültek föl. A csúcson ez Kádár és Kiss Károly ellentétében összpontosult, sőt ellenséges színezetet kezdett ölteni. Ebben az időben már nyílt pletyka volt, hogy Szirmai és Sándor Kádárt zsongja körül. Azután ott volt Kállai, aki otthagyta az agitációs-propaganda titkárságot, a kormányban horgonyzott le és megcélozta Münnich vagy Dobi helyét. Tegyük hozzá Apró és Fock ellentétét, amelyet viszont Fehér készült kihasználni.

Az olvasó visszakérdezhet: és maga Marosán? Maga nem akart több lenni?

Erre annál is inkább válaszolnom kell, mert nem kell utólagosan igazolnom, hogy nem szerettem a rangot, a címet, soha nem választottam ki magam, engem választottak. Van még valami, amit nagyképűség nélkül leírhatok. Soha nem vonzott a csillogó, protokolláris, díszes pozíció. Nem vagyok alkalmas kirakati tárgynak. Tudták ezt rólam a kommunisták, tehát Kádár János is. De ha senkit semmi nem győz meg, 1956-nak és az abban játszott szerepemnek meggyőzőnek kell lennie. Mindenkit meg kell győznöm személyem megítélésénél a hatalomban való helyzetemről, a hatalomhoz való viszonyomról.

Én azzal a tanulsággal hagytam el Rákosi börtönét, hogy nem leszek többé közéleti ember, de ha mégis – mint ahogy ezt is tettem – csak azért, hogy a régi tragédiák soha, semmilyen formában ne ismétlődhessenek meg.

1961 van. Öt éve harcolok már. Hogy is állunk ezekkel a kérdésekkel? Ki mit akar? Hová akar jutni és miért? Mi lesz mindabból, amit csinálok? Vajon lehetek-e mindennek én a bírája, krónikása?

Sajnos lehetek.

Akkor pedig kezdődjék a játék. Lépjenek színre az események a szereplőkkel együtt.

1961 májusában késő este, ahogy lenni szokott, ketten voltunk a pártközpontban szűk körű apparátusunkkal. Kádár dolgozószobájában a Politikai Bizottság következő ülésének anyagát terjesztettem Kádár elé. Egyes pontokat vele együtt vitattunk meg. Amikor befejeztem, 9 óra volt. Készültem elmenni. Kádár konyakot kért.

– Szeretnék veled néhány dologról bizalmasan beszélni, Marosán.

Nem lepett meg. Ez volt köztünk a rend és a megállapodás! Koccintottunk, ittunk és szinte egyszerre gyújtottunk rá. Kádár a maga lassú, morfondírozó stílusában, mint amikor valaki hangosan gondolkodik, beszélni kezdett.

– Nézd, Marosán, nincs miniszterelnökünk.

Szinte mellbevágott a közlés, szinte kitört belőlem.

– Ne tréfálj, Kádár, hát ott van Münnich.

– Te éppolyan jól tudod, hogy Münnich nem ura a testületnek. Nem tudja összefogni a minisztertanácsot. Nem is nagyon ambicionálja.

Elmondott néhány tanácskozást, ekkor én már két éve távol voltam a kormánytól, semmi okom nem volt kétségbe vonni, hogy igaz, amit Kádár János mondott.

– De a magasságos hétszentségit neki, mit csinál ott Apró és Kállai meg a többi miniszter?

– Visszaélnek a helyzettel – csapott le rám Kádár.

– De te is ott vagy, Kádár!

– Nem boríthatok mindig asztalt.

– Engedelmet kérek, de hát több politikai bizottsági tag is van a kormányban. S éppen te javasoltad Münnichet miniszterelnöknek 1957 végén! Mindketten tudtuk, hogy Münnich mire képes.

– Igen, akkor ez volt a helyes, és én őt szeretem, becsülöm ma is – mondta Kádár –, de hol vagyunk már fejlődésben attól az időtől?

Kádár sokat beszélt ezen az estén, én hallgattam. Túl voltunk már a hároméves terven. Minden sikerült, a kongresszus jóváhagyta az ötéves tervet. Nem szóltam közbe, csak gondolkodtam.

– Nézd, Marosán, gondolkozz. A pozíciód és az a tény, hogy stabil, állandó helyettesem vagy, megköveteli, foglalkozz vele, mit, hogyan, kivel csináljunk, hogy jobban menjenek a dolgok.

Ebben maradtunk.

Ezután kezdtem konkrétan foglalkozni a dologgal, de már olyan formában, hogy mindez hogyan függ össze a vezetés színvonalának emelésével.

Alig múlt el néhány hét, már rendezve voltak a szabadságolások is, én mentem el először, Kádár pedig a Szovjetunióba ment. Előző napon a Politikai Bizottság tagjait baráti beszélgetésre hívta össze a dolgozószobájába. Kádár itt bejelentette, megbízta Marosánt, hogy távollétében a kormányzati munka megerősítésének előkészítő tárgyalásával és az esetleges javaslatokkal foglalkozzon. Mindenki hallgatott. Tudomásul vették a bejelentést és szó nélkül távoztak. Ketten maradtunk Kádárral.

– Mondd, Kádár elvtárs, van elképzelésed vagy konkrét javaslatod?

– Kértelek és most külön kérlek, gondolkozz, beszélgess a PB tagjaival, mi a véleményük, hogyan, miként, kivel akarják megerősíteni a kormányt?

Ez a szó, hogy kivel, minden kétséget megszüntetett bennem. Hiába beszélt Kádár Hruscsovról, már nem is figyeltem oda. Az érdekelteket láttam magam előtt, ahogyan a bejelentést fogadták. Münnich szívta szivarját és kö-

zömbös arccal nézett ki az ablakon. Vajon tudta-e, hogy róla van szó? Kállai és Apró izegtek-mozogtak, helyeseltek Kádárnak. Kádár elutazott, magamra maradtam.

Egy dolog világos és tiszta volt előttem. Kádár nemcsak azért bízott meg ezzel a feladattal, mert köztudomású volt rólam, hogy ilyen ambícióim soha nem voltak, hanem mert mindketten ismerjük a többieket, és mivel nekem volt jogom javaslatot tenni, csak őt javasolhatom. Kényes feladat volt. Ekkor tettük meg az első komoly lépést 1956 után antidemokratikus irányba, egy újjászülető személyi kultusz felé.

De próbáljuk megoldani. Hátha másnak jobb elképzelése, esetleg személyi javaslata van? De nem jelentkezett senki. Így, ahogy leírom: senki! Életem legizgalmasabb és legtanulságosabb feladata volt ez. Ha nem jöttök, magam megyek el hozzátok, gondoltam. Kivel kezdjem? Gyerünk Dobihoz, ő az államelnök, részt vesz a minisztertanács ülésein. Soha nem volt probléma közöttünk. Elfogadott, mi több, szeretett. Dobi nem volt meglepve. Sorolta a negatívumokat anélkül, hogy Münnich nevét kiejtette volna. Javaslata nem volt.

– Nézd, Marosán, ez a párt, a PB dolga. Jó kezekbe adta Kádár a dolgot, amikor téged bízott meg.

A fene aki megeszi, Münnich háta mögött nem teszek semmit.

Elmentem hozzá. Vidáman fogadott, itallal kínált, tréfáltunk, végül a tárgyra tértem.

– Nézd, Gyuri, most a gazdasági élet és jövője van napirenden, itt kell az erősítés. De kivel?

– Ott van Apró.

Münnich a szó szoros értelmében leintett. Nem tudtam megfogni nála a dolgot, pedig biztos voltam abban, neki tudnia kellett, hogy róla van szó. Otthagytam cimborásan. Még utánam szólt.

– Nehéz a feladat, Gyuri?

Elnevettem magam.

– Pokolian nehéz!

– Gondolj arra Gyuri, hogy 1956-ban sem volt könnyű.

Amikor kiléptem szobájából, végigsiettem a Parlament díszes folyosóján, és megálltam az előtt az ablak előtt, ahol olyan sokat tépelődtem 1956. október 31-én és november 1-jén, 2-án este. Eszembe jutott, hogy tulajdonképpen Kádárt Münnich javasolta miniszterelnöknek, mert a szovjetek eredeti javaslata Münnich volt. Kisétáltam a Parlamentből, le a Duna partjára. Hogyan kezdjek hozzá?

A legokosabb az lesz, ha előveszem Kádár azon embereit, akik nem önjelöltek. Szirmai, Biszku, Gáspár, Fehér. Csapjuk még ide Nemest és Rónait is.

Kivétel nélkül mindegyik Münnich felmentése mellett volt. Javaslatot azonban nem tett senki. „Ez a te dolgod Marosán, ezért bízott meg Kádár téged." Néhány napi tépelődés és gondolkodás után elővettem a két titkárt, Fock Jenőt és Kiss Károlyt. Fockról tudtam, hogy szeretne ilyen posztot betölteni, de nem hirtelen, először Apró helyére pályázott. Kiss világos és félreérthetetlen volt.

– Nem értem Kádárt mit akar, hisz ő is ott van, méghozzá mint a párt első titkára.

– Igaz, hogy Kádár is ott van, de gondolj arra, hogy kényes a helyzete. A párt első titkára, de államminiszter.

– Mondd, Karcsi, nincs javaslatod?

– Nincs, de ez az egész dolog nem tetszik nekem.

Semmire nem mentem vele, otthagytam.

Fock már más tészta volt. A gazdasági kérdések párton belüli szakértője. Kádárnak az volt a véleménye Fockról, hogy el kell hozni a SZOT-titkári beosztásból a pártapparátusba, hogy egy kis kommunista tartást kapjon. Valaha Rákosi tisztelője volt, ám mint miniszterhelyettest az ötvenes években úgy váltották le, hogy nem is beszéltek vele. A Balatonra ment nyaralni, a pilóta mellett ült az autóban, bekapcsolta a rádiót és onnan hallotta a bemondótól, hogy „Fock Jenő – ő – lemondott".

Felhívtam telefonon és kértem jöjjön el hozzám. S bár a szobája velem szemben volt, tíz napig egy szót sem szólt. Láthatóan várta, majd csak hívni fogom. Hosszú előadásba kezdett, hogy most valamennyi szocialista országban, nálunk is fő kérdés a gazdaság. Itt a második ötéves terv, a termelőszövetkezetek fejlesztése, szélesítése, mindent ennek kell alárendelni. Münnich nem képes rá, Apróval pedig nem tudunk mit kezdeni. Fehér meg a termelőszövetkezetekbe ölné bele minden eredményünket. Te is tudod, milyen nagy rendetlenség, zűrzavar van a kormányban.

– Rendben van, Jenő, világos amit mondasz, de akkor válaszolj, kivel és kikkel erősítsük meg a kormányzat csúcsát?

Sokáig hallgatott. Aztán Aprót meg Münnichet szapulta. Végül meguntam és határozott hangon szólítottam fel:

– Tégy javaslatot, javaslatokat! Most nem arról van szó, hogy ki ne, hanem hogy ki legyen!

Felcsattant.

– Nem engem, hanem téged bízott meg ezzel Kádár. Tegyél te javaslatokat.

Utoljára hagytam Kállait és Aprót, már csak a kormányban viselt funkciójuk miatt is. Kállait áthívtam a pártközpontba és három órás beszélgetés zajlott le közöttünk. Kiderült, hogy Kállai felkészült, voltak javaslatai is, a mi-

niszterelnöki funkció kivételével. Először elméleti bevezetőt adott: az államélet megerősítése minden szempontból komoly személyi változásokat tételez fel. A Kállai által előadottak tükrözték egész ambícióját és törekvéseit.

– Nézd, Gyurka, túl öreg az állami csúcsvezetés. Münnichet, Dobit és Rónait nyugdíjba kell küldeni. Hiszen már semmire sem alkalmasak. Elmúlt a reprezentálás ideje. Konkrétan kell kormányozni és vezetni.

– Állj csak meg, Kállai! Dobit, Rónait hagyd ki. Róluk most nincs szó. Tudomásom szerint Kádár Dobit sem hajlandó feladni, és ezzel én is egyetértek. A csúcsvezetésben pedig ketten vagyunk Rónaival volt szociáldemokraták. Ebből a szempontból mi a munkásegységet, a két párt egyesülését jelentjük. Ehhez pedig nem szabad hozzányúlni. Bár a magam részéről bárkinek átadom funkciómat. Legszívesebben elmennék az Édosz-ba titkárnak. Most Münnichről van szó. Erre vonatkozólag tegyél javaslatot.

– Miért én? Téged bíztunk meg – szól vissza ingerülten. Vagyunk a kormányban elegen, lehet választani. Természetesen megfelelő embert, akinek súlya, tekintélye van a gazdasági élet és a politika területén is.

Becsületére legyen mondva Kállainak, mert a többi nem ment el idáig.

– Mindenesetre köszönöm, Kállai, okosabb lettem, gondolkozom és visszatérünk a témára.

Apró volt a legnehezebb. Képtelen voltam vele összejönni. Állandóan kitért. Háromszor hívtam.

– Most nem lehet pajtás, azt sem tudom, hol áll a fejem. Münnichet nem használhatom! Egyedül vagyok.

– Szakíts időt, mert veled is kell beszélnem.

– Most nem lehet – vágott vissza ingerülten.

Tudtam, hogy Apró esténként sétálni megy. Nem messze laktunk egymástól. Mellészegődtem. Szomorú, elkeserítő beszélgetés volt. Nagyzolni kezdett, hogy a gazdasági élettel nem lehet játszani.

– Münnich nem miniszterelnök, ezt Kádár és te is tudjátok. Miért javasoltátok 1957-ben?

Nem akartam kiélezni a beszélgetést, hogyan került Münnich a kormány élére, mert akkor róla, Apróról is beszélni kellett volna. Félvállról dobta felém, hogy vagyunk a minisztertanácson, akik dolgozunk és húzzuk az igát, nem reprezentálunk.

– Rendben van. Akkor tegyél javaslatot.

– Miért én? Téged bíztak meg, a te dolgod!

A szó szoros értelmében faképnél hagytam.

Tulajdonképpen három önjelölt van: Kállai, Apró és Fock. Kapcsoljuk ki

ezt a hármat és vegyük elő a PB többi tagját. Teszek én javaslatot. Biszkuval, Gáspárral, Szirmaival, Nemessel, Rónaival, Fehérrel, Somogyival, Komócsinnal meglepő az egyetértés. Megindokoltam nekik, miért javasolom Kádárt. Ha magamat is számítom, vagyunk kilencen. Kiss Károlyt és Aprót vettem elő ezután.

Kiss Károllyal és Apróval a beszélgetés azonos volt. Más-más hangszerelésben, de ugyanazt mondták. Kiss Károllyal a pártközpontban, Apróval újra az utcán beszéltem. Apró indulatosan, dühösen tört ki.

- Nem volt elég Rákosival? Utánozzuk megint a szovjeteket? Hiába dolgozik itt az ember, nem értékelik semmire. A többinek mi a véleménye?

- Mindenki egyetért ezzel a javaslattal.

- Akkor mit akarnak tőlem - ordított rám.

- Ne ordíts a kurva hétszentségit neki! Miért nem volt ilyen nagy a pofád 1956-ban?

Dermedten állt és nézett rám.

- Marosán nem akartalak megbántani.

Otthagytam, de nem mentem rögtön haza. Hát nem vagyok én egy tökkelütött hülye, hát nem kellene abbahagyni mindent! Őt is, másokat is halálos ellenségemmé teszem. Milyen vezetésbe csöppentem én megint? Vajon Kádár mennyire van tisztában ezzel? Nem tudok mást tenni, ragaszkodnom kell Kádár személyéhez.

Másnap Kállaival zártam le a beszélgetéseket. Szomorú és levert volt.

- Nincs ez végiggondolva, Gyurikám. Nem merünk bátran fiatalokat előreléptetni. A lelked rajta, tied a felelősség.

Sok munkával sikerült Kállait, Kiss Károlyt, Apró Antalt, Fock Jenőt az ellenségemmé tenni. 1962-ben fizettek is érte másokkal együtt.

Kádár hazajött. Őszintén, kertelés nélkül referáltam. Nem kíméltem a személyeket. Nem lepődött meg. Szabódott, de nem nagyon. Beszélgetés közben mondja:

- Te, van egy javaslatom.

- Ki vele, Kádár, ki vele!

- Hát Gáspár!

- Ezt senki nem fogadja el, senki, érted?

- De próbáld meg! Félsz tőle? - kérdezte.

- Fél a fene. Megpróbálom.

Elkezdődött a kör, most már senkit nem hagytam ki. Különböző módon, de mindenki így fejezte ki véleményét: Kádár ezt nem gondolja komolyan, vagy hagyjunk mindent így, vagy jöjjön Kádár!

Így született meg az 1956 utáni második Kádár-kormány. A két hatalmi

poszt egy kézben. Két dolog foglalkoztatott: a rám háruló mérhetetlen felelősség; és mi lesz, ha Kádár vezetésével sem tudják megoldani a gazdasági bajokat. Egy biztos. Kádár a csúcson, élete legmagasabb csúcsán. Most már nem érezheti magát kisebbnek, kevesebbnek, mint a többi kommunista ország vezetője. Kialakult a két apparátus, és az élet ment tovább, mintha mi sem történt volna.

XXIII. A keserű pohár

1961 októberében, az SZKP XXII. kongresszusára készül a világ. Hruscsov hatalma és sikerei csúcsán áll, neve világhírű, befolyása óriási. Már hónapokkal előbb nemzetközi méretű kombinációk születtek politikai és gazdasági reformokról, demokratizálódásról, személyi változásokról. Eddig a XX. kongresszus volt az irányadó a nemzetközi kommunista mozgalomban. Vajon mit hoz a XXII.?

Most már vágyódtam küldöttként kimenni a kongresszusra. Amikor hivatalosan is megérkezett a meghívás, meglepett, hogy Kádár azt javasolta: a magyar párt Marosánt és Nemest küldje. Mivel hat éve már az volt a rend, hogy Kádár távollétében itthon kell maradnom, latolgattam, mi rejlik Kádár javaslata mögött? Akármi is van mögötte, ott leszek és hasznosan fogom eltölteni az időmet.

Napokon keresztül, mindent félretéve, tanulmányoztam az SZKP kongresszusainak irodalmát. Nem tudtam azonban elszakadni a XX. kongresszus platformjától. De az volt az érzésem, hogy néhány dologban, különösen a vezetés tekintetében elfoglalt elvi álláspont és a szervezeti szabályzat javasolt módosítása bátor dolog. Hallatlanul nagy gondot okozott viszont a kommunizmus építéséről szóló gigászi program. Gyakorlati érzékű és tapasztalatú ember vagyok. De ez a program sok volt. Fenntartások érlelődtek bennem. Egy bizonyosnak látszott, hogy a kommunista vezetésről, a kommunista vezetőkről olyan tapasztalatokat szerezhetek, mint sehol a világon. Egyre csak arra gondoltam, hogy ez a kongresszus nem lépést, hanem ugrást jelent további sorsomban. Meglepő, de le kell írnom: én, aki a XX. kongresszus alapján lépek be 1956-ban újból a harcba és a közéletbe, a XXII. kongresszuson szerzett tapasztalatok után léptem ki!

Nappalaimat és éjszakáimat a tézisek, a szervezeti szabályzatok tanulmányozásának szenteltem. A meghirdetett demokratikus elvek, módszerek továbbfejlesztése; a lenini normáknak nemcsak helyreállítása, de megszilárdítása, a személyi kultusz elleni következetes harc, a szocialista törvényes rend

szilárd megteremtése tanulmányozása volt a leckém. Úgy készültem, mint diák az egyetemi felvételre.

Vonaton indultunk el. Két napunk volt az utazás alatt. Behúzódtam fülkémbe, olvastam és csak ha már elfáradt a szemem, tekintettem ki a vonat ablakából az ukrajnai földekre vagy az erdős, behavazott tájakra.

Meleg szeretettel fogadtak bennünket. Én pedig, mint egy gyerek a játékboltba, úgy vonultam be az új kongresszusi palotába, amelyet rekordidő alatt építettek fel a Kreml falai között, ultramodern stílusban. Lenyűgöző látvány volt. Órák teltek el, amíg az impozáns helytől, és a csaknem hat-hétezer embertől képes voltam semlegesíteni magam. Kádár nem volt velünk. Az elnökségben foglalt helyet. Nemes tudott oroszul, én pedig lefoglaltam magamnak a tolmácsnőt, aki mindkét nyelvet ragyogóan ismerte és csodálatosan tolmácsolt.

A külföldiek bevonulása óriási ovációval zajlott le. Körülbelül ötszázan voltunk küldöttek több mint 90 országból, s legalább húszan illegálisan jöttek. Csak az arcokat láttuk, a neveket nem tudtuk. Nem is léptek fel a kongresszuson, csak írásban. Hatezer ember volt itt együtt és hirtelen felötlött bennem egy gondolat: mennyire demokratikus ez a kongresszus? 3000 szavazati jogú küldött és 3000 tanácskozási jogú. A kongresszus végén Hruscsov még azt is javasolta, hogy mind a hatezren szavazzanak.

Volt itt mindenfajta típus, kolhozparaszt mellett marsall, a Tudományos Akadémia tudósa mellett szibériai olajbányász, gyárigazgató, párttitkár és annyi tábornok, amennyit életemben nem láttam. Hruscsov vezetésével vonult be az elnökség. Első meglepetés: a kongresszus állt, tapsolt vastapssal. Hruscsov szemben volt a kongresszussal, láthatóan öröm sugárzott róla. Tényleg népszerű kisöreg volt, de csak ő. Az SZKP első titkára, a szovjet kormány miniszterelnöke egy személyben! Óriási erőfeszítést jelentett kivonni magam az impozáns, nagyvonalú és szinte a világ közepét jelentő kongresszusi terem hatása alól, hogy a lehetséges pontossággal kiszűrjem a kongresszus lényegét. De kivonni magam Hruscsov ünneplésének hatása alól? Ez még nehezebb volt. Mennyire őszinte és mennyi volt az igaz belőle?

Hruscsov olvasta a beszédét. A személyi kultusz következményeinek leküzdéséről, a pártélet lenini szabályairól és a vezetés lenini elveiről beszélt. Eleven, élő történelem. A XX. kongresszus előestéjén az volt a kérdés, hogy vagy nyíltan, lenini módon elítéli a párt azokat a hibákat és torzításokat, amelyeket a Sztálin személyével kapcsolatos kultusz időszakában elkövettek, vagy felülkerekednek a pártban a régihez ragaszkodók, a minden új alkotással szembehelyezkedők. A kérdés igen élesen vetődött fel, hangsúlyozta Hruscsov. Kellett-e vajon élesen és nyíltan feltárni a személyi kultuszokkal

összefüggő nagy hibákat és a személyi kultusz súlyos következményeit? Igen, kellett! Berija leleplezése után, több dokumentum elemzése és mélyreható tanulmányozása nyomán, a KB előtt feltárultak a szocialista törvényesség legdurvább megsértésének, a hatalommal való visszaélésnek, az önkényességnek a tényei, a sok becsületes emberrel, köztük kiváló személyiségekkel szemben alkalmazott büntető rendszabályok. A KB a párt és a nép iránti felelősségének mélységes tudatában nem léphetett a múltban történt hibák és torzítások eltitkolásának vagy elkenésének útjára. Meg kellett mondani az igazságot. Ez a pártnak, a vezetésnek belső erkölcsi szükséglete és kötelessége.

Ezután Hruscsov büszkén jelentette ki: „nem ejtettünk csorbát a lenini párt becsületén". A párt tekintélye mérhetetlenül megnőtt, a nemzetközi kommunista mozgalomban pártunk még sohasem volt olyan egységes, olyan erős, mint most!

(Mindig ideges leszek, ha ilyen megfogalmazást hallok, annál is inkább, hiszen csak néhány év múlt el Molotov, Malenkov és társai jobb- és baloldali frakciós összeesküvése óta, amikor titkos találkozókon jutottak megegyezésre Hruscsov ellen.)

Hruscsov is megfogalmazta egyes vezetőkkel kapcsolatos nézetét, elég költőien: „Egyes nagyon távoli csillagok látszólag még világítanak, bár a valóságban már régen kihunytak, egyes emberek, akik mint csillagok tűntek fel a társadalom látóhatárán, azt hiszik – és ez a hibájuk –, hogy még mindig világítanak, pedig már régen pislákolnak, zsarátnokká váltak. Ez történt az életben az egyes vezetőkkel, akik frakciós, pártellenes harc útjára léptek."

„A személyi kultusz idején terjedtek el a vezetés olyan helytelen vonásai, mint a hibák elkenése, a túlzott óvatosság, az újtól való félelem. Ilyen körülmények között akadt jó néhány talpnyaló, tömjénező és szemfényvesztő!" – így Hruscsov.

S mit mondott Brezsnyev a XXII. kongresszuson?

„A dolgozók javaslatainak igazán pártszerű és figyelmes kezelésével, az egyszerű emberek véleményének figyelmes meghallgatásával valamennyiünknek nagyszerű példát szolgáltat Nyikita Szergejevics Hruscsov mindennapi tevékenysége. Valamennyien tapasztalhattuk már, milyen egyszerű és világos formában tudja a népnek megmagyarázni a legbonyolultabb kérdéseket. Milyen szoros kapcsolatot tart fenn a néppel, mennyire ért ahhoz, hogy ebből a kristálytiszta forrásból ihletet és népi bölcsességet merítsen, milyen óriási szervező képességgel rendelkezik. Ezekkel a tulajdonságokkal Nyikita Szergejeics Hruscsov joggal érdemelte ki pártunk és a szovjet nép szeretetét, mély tiszteletét."

(Sok vihart látott ember vagyok. Tíz év telt el a kongresszus óta, nem sokkal a kongresszus után Hruscsov is megbukott és az őt felmagasztaló, hízelgő és talpnyaló került a helyére.)

Végül ide iktatom Hruscsovnak a záróbeszédéből azt a részt, amely arról szólt, hogy sok felszólaló és a sajtó is kihangsúlyozza, kiemeli az ő szerepét: „Megértem a jó szándékot, amely ezeket az elvtársakat vezeti – én nem értem meg! –, de engedjék meg, hogy a legerőteljesebben hangsúlyozzam: minden nekem címzett dicséret lenini pártunkat, a KB-t, a KB elnökségét illeti meg. Nálunk egyetlen nagyszabású intézkedés, egyetlen felelős megnyilatkozás sem történt valakinek a személyes utasítására. A zárszót is pártunk vezető kollektívája vizsgálta meg és hagyta jóvá."

A Kínai Kommunista Párt képviseletében felszólaló Csou En-laj számomra sok mindent kétségessé tett: „Szocialista országaink és kommunista pártjaink testvériesen támogatják egymást és együttműködnek az önállóság és a teljes egyenjogúság alapján. A legszorosabb egységbe kell tömörülnünk, úgy kell vigyázni egységünkre, akár szemünk fényére. Semmilyen esetben sem szabad olyan megnyilatkozásokra vagy tettekre ragadtatnunk magunkat, amelyek csorbíthatnák ezt az egységet. Mi azt tartjuk, hogy amennyiben sajnálatos módon vita, vagy nézeteltérés támad a testvérpártok vagy testvérországok között, azt türelmesen, a proletárinternacionalizmus szellemében és az egyenlőség alapján kell megoldani; tanácskozások útján törekedve az egységre. Bármely testvérpárt nyilvános és egyoldalú elmarasztalása nem segíti elő az egységet, és nem járul hozzá a probléma megoldásához. A testvérpártok vagy testvéri országok közötti vitát nyíltan feltárni az ellenség előtt nem komoly, nem marxista–leninista eljárás."

Ez a fejtegetés azért volt számomra figyelemre méltó, mert már értesültem arról, hogy a szovjet és a kínai testvérpárt között érlelődik egy világtragédia. Ez megdöbbentett, hiszen a nemzetközi munkásmozgalmat már eléggé megviselte a Tito-ügy is.

Svernik beszéde valósággal ránehezedett a kongresszusra: „A párt ellenőrző bizottságának az alaptalanul elítélt kommunisták rehabilitásával szembe kellett kerülnie azoknak az önkényes tetteknek és törvénytelenségeknek súlyos következményeivel, amelyeket személyesen Malenkov, Kaganovics és Molotov követtek el. Kiderült, hogy ezek az emberek a személyi kultusz elburjánzásának időszakában kezdeményezők voltak a gyanakvás és a bizalmatlanság légkörének kialakításában. Malenkov, Kaganovics és Molotov, akik vezető tisztségeket töltöttek be, a legdurvább módon megszegték a pártélet lenini szabályait és a forradalmi törvényességet. Most már egészen világos, miért akadályozták olyan kitartóan a pártnak a személyi kultusz által

okozott hibák kijavítására irányuló határozott politikáját. El akarták titkolni bűneiket. Ki akartak bújni a felelősség alól."

A több mint hatezer ember dermedten nézett maga elé. Sok lehajtott fejet láttam. Itt-ott felcsuklott egy elfojtott zokogás. Szörnyű volt az elszámolás. Előkelő helyen ültem, beékelődve az ötszáz külföldi közé. Volt olyan, aki fa-arccal nézett maga elé, volt, akinek hangtalanul hullott a könnye. Mellettem Nemes, akinek belső izgatottságát azon mértem le, hogy az arcán vörös foltok jelentek meg. Tolmácsnőm pontosan, precízen, szóról szóra fordított, de néha belekapaszkodott a szék karfájába. Nevek vonultak el. Svernik szüntelenül olvasott: „Megállapítottuk, Malenkov abban a törekvésében, hogy a pártban és az állami életben vezető helyet foglaljon el, szoros paktumot kötött Jezsovval, később Berijával és »éberség« ürügyén tömegesen emelte a párt- és szovjetfunkcionáriusok ellen azt a hamis vádat, hogy a nép ellenségei. Ennek során a legaljasabb módszerekhez folyamodott. Intrikához, provokációhoz, hazugsághoz. 1937-ben Belorussziába utazott Jezsovval és szörnyű koholmányok alapján megszervezte a leszámolást... Vagy Kaganovics, aki 1934-ben Cseljabinszkban tartózkodott. Szuperéberség címén javasolta, hogy a törvény megkerülésével indítsanak rendkívüli eljárást, hogy az ivanovói és jaroszlavli területeken is sok vezetőt letartóztassanak, amit zsarolás és provokáció útján hajszolt keresztül. Félrevezette a KB-t, hazug jelentéseket készített...

Különösen nagy bűnök terhelik Molotovot, aki hosszú időn át volt a Népbiztosok Tanácsának elnöke. Ebben a tisztségben a legdurvább módon lábbal tiporta a szovjet törvényeket. Molotov elméletileg megindokolta a nép ellenségeivel vívott harc fokozásának szükségességét és személyesen részt vett a tömeges büntető rendszabályok alkalmazásában. Okmányok bizonyítják, hogy éppen Molotov idejében vezették be az emberek listák alapján való elítélésének módszereit..."

Ritka alkalom, óriási iskola volt ez a történelmi ismeret gyarapítására, ami egy magamfajta volt szociáldemokrata szemével nézve, több mint ajándék. Minden napnak megvoltak a drámai fordulatai. A leleplezések és botrányok akkor érték el tetőfokukat, amikor Sztálint egyik napról a másikra kivitték a mauzóleumból Lenin mellől. (Valaki megkérdezte tőlem: „Csak nem tartom hibának, hogy Sztálint kitették a mauzóleumból? Nem. Én egyet tartok hibának, hogy Lenin mellé tették, ugyanazok, akik most kiteszik onnan.")

Kádár napok óta gondterhelt volt. Alig beszélt. A foga is elkezdett fájni. Alig evett. Kádár az elnökségben ült, és csak délben találkoztunk. Az ebédidő túl rövid volt, siettünk vissza. Már otthonosabban mozogtam. Nem kötötte le a figyelmemet annyira a tájékozódás, tudtam gondolkodni. A köz-

ponti kérdést, a központban lévő vezért, nem a tegnap, hanem a holnap szempontjából kell mérlegelni. Félre a gigantikus kommunizmust építő tervvel. Nem belefulladni a program csillagászati számaiba. Nincs módom ellenőrizni a célokat, a terv és a program realitását.

De itt van a múlt sok szörnyűsége, amelyet feltártak. Ez megdöbbentette a kongresszust. Hol ennek a vége? Egyáltalán lezárható ez? Megismétlődhet? Meg lehet ezt akadályozni? És miért van az, hogy a szovjet nép nem örül, nem ujjong a leleplezéstől? Szégyellik az emberek, mondják is, minek ilyet csinálni? Elveszítjük minden megbecsülésünket a világ szemében. Úgy látom, hogy a külföldi delegátusok nagy részének sem tetszett. Egyikén-másikán megdöbbenés, zavar és idegesség volt látható. Napról napra hallgatagabbak lettek. Egymást figyelték. Azon a napon, amikor Hruscsov veje, az Izvesztyija főszerkesztője, KB-tag szólalt fel, betel a pohár. Ilyen nyílt alányalás az apósnak - nekem már sok volt. Kádárnak is.

Ebéd után a kertben sétáltunk, beszélgettünk.

- Ezt a felszólalást nem engedtem volna meg - mondta Kádár.

- Nem a vej az érdekes itt - vetettem közbe.

- Hanem micsoda? - kérdi Kádár.

- Nem vagyunk mi itt tanúi és statisztái egy új személyi kultusz születésének?

Nézett rám és hallgatott. Kádár soha nem volt ennyire szimpatikus nekem, mint ezen az ebéd utáni sétán. Hirtelen tört ki.

- Igazad van Marosán. Új személyi kultusz van itt. De azt hiszem, remélem, hogy ezt Hruscsov nem akarja.

- Ne tréfálj! - vágom közbe. Nem arról van szó, hogy akarja, vagy nem - ez van!

Gondterhelten tértünk vissza a kongresszusra.

Egyik vasárnap pihent a kongresszus. A külföldi delegációkat elvitték külön arra a képzőművészeti kiállításra, amelyre minden nemzet fia, művésze elküldte alkotását. A valamikori cári lovardában, Moszkva szívében lévő kiállítást százezerek nézték meg. Megjelent Hruscsov az egész elnökséggel. S itt kaptuk mi az igazi pofont.

Teremről teremre mentünk. Amikor elérkeztünk az űrkorszak, a XX. kongresszus szellemében fogant művek birodalmába, gigantikus méretű festményeket és szobrokat láttunk. Művészi érték nagyon kevés volt. Hruscsov a kukoricásban, Hruscsov a kolhozparasztok között, Hruscsov a munkások és bányászok körében, Hruscsov fogadja Gagarint világra szóló hőstette után. Hatalmas képek. Hazug giccsek! Hruscsov maga is zavartan nézegetett. Házigazda. - A jézusát neki! Csak nem most látja először? Lehetetlen. - Az elnökség tagjai és néhány külföldi körüludvarolták Hruscsovot, és

én ebben már nem akartam részt venni. Leszakadtam róluk. Újból végig akartam nézni a képeket, most már figyelmesebben. Egyik-másikon felfedeztem az elnökség egy-egy tagját. Sztálin már nem szerepelt itt. Leninről alig egy-két kép, pedig az az ember állt a világtörténelem legnagyobb forradalmának, a szocialista forradalomnak az élén.

Egy dolog enyhítette csak ezt a képzőművészeti kiállítást, de az sokatmondó volt. A Nagyszínházzal szemben felállítottak egy hatalmas kőtömbből faragott Marx-szobrot. Elkéstek vele. Egy külföldi azonban nem lehet szemtelen és nem kérdezi, miért nem előbb?

Féltve őrzöm néhány kritikus gondolatomat. Talán a legfontosabbat említem, ami végig nem tetszett.

Hruscsov mindenkit tanított, szidott és felelőssé tett. Csak saját magáról hallgatott. Ha mégis szót ejtett, csak nagy általánosságban. Így nem osztanak igazságot és felelősséget. Ne tűnjön nagyképűségnek, tanúim vannak rá – bár amikor e sorokat írom, igen szaporán távoznak az élők sorából –, hogy mindez bennem egy új veszélyes válság érzetét keltette.

Azt hiszem, mélyen befolyásolt az a körülmény, hogy tiszteltem, becsültem és szerettem Hruscsovot. Tudom, nagy dolgot vitt végbe már eddig is. Előttem már az is csoda, hogy egyáltalán él. De, és újból de, meddig mehet el, meddig képes erre? Nem bukik, nem buktatják meg? Mindenre kell gondolni és főképp arra, mi lesz nálunk? Nem tudom, de meg kell tudnom.

Szerencsés ember vagyok, hogy itt lehettem, talán többé már nem jöhetek. (Így is lett, mert amikor újból a Szovjetunióban járok, már nem vagyok fejes.) Egy biztos, sokat viszek el innen. Lehet, hogy sorsom meghatározója lesz.

Nem vagyok gyerek, 53 éves vagyok, 40 éve a munkásmozgalomban. Minden gyötört és gyötör, de még hátra volt a keserű pohár. Ezt a poharat is a kongresszusi palotában kellett kiinnom. Az SZKP újonnan megválasztott vezetősége búcsúebédet adott a külföldi delegátusok számára. Ez az ebéd körülbelül tíz órán át tartott.

Tisztában vagyok a jelentőségével és nagyra értékelem, hogy személyesen lehettem ott ezen a világot megváltani akaró kongresszuson, és találkozhattam több mint 90 ország kommunista pártjának a vezérkarával.

A palota legfelső emeletén ezer ember, mind vezető. A fő asztalnál a világ előtt ismert, első számú kommunista vezetők Hruscsovval az élen. Kádár előkelő helyen Hruscsov jóvoltából. Mi, a magyar delegáció voltunk a figyelmeztető, felkiáltójel. Homlokunkon égett 1956!

Ünnepi ebéd volt ez, a győzelem ebédje. Láthatóan minden és mindenki ragyogott. Csak később lettem figyelmes arra, hogy a szovjet vezetők – közöttük néhányhoz szívélyes barátság fűzött – gondterhelt arccal ültek, néztek maguk elé és ittak. Én nem engedtem mámorba üldözni magam. Úgy jöttem

ide, hogy előzőleg jól megágyaztam az italnak ukrán falusi kolbásszal, mert tudtam, hogy inni kell. Kis idő múlva már az ivást is csak színleltem, vodka helyett vizet, konyak helyett gyümölcslét öntögettem a pohárba, amikor senki nem figyelt rám. Szemem, fülem, agyam éberen akart rögzíteni mindent.

Bennünket magyarokat a főoszlophoz közel helyeztek el. Jobbról a szovjet vendégek, balról a külföldiek. Mi középen. Sok pohárköszöntő volt. – Jegyzetet kellene csinálni. Nem tudom, szabad-e? Papírt sem hoztam magammal, csak töltőtollat. Papírszalvétákat húztam magamhoz, legalább egy tucatot. – Hiszen az, ami most itt történik, több mint történelmi elszámolás. – Később kiderült, hogy a szovjet vezetők nagy részét is meglepték a hallottak. Hruscsov ezt az ebédet használta fel elmondani azt, amit a kongresszus előtt nem lehetett vagy nem mert. Négy pohárköszöntőt mondott, összesen vagy három órát beszélt. A papírszalvétákon és a fejemben rögzítettem amennyire ez lehetséges volt. Alig helyezkedtünk el, ettünk néhány falatot és Hruscsov már fel is állt.

Első pohárköszöntőjében üdvözölte a külföldieket, köszönetet mondott megjelenésükért. „Büszkék vagyunk, hogy pártunk, az SZKP mélyen be van ágyazva a nemzetközi marxista-leninista világmozgalomba. Adják át köszönetünket minden kommunistának, legális és illegális harcosnak. Sikerükre, győzelmükre, állhatatosságukra, a proletár internacionalizmusra ürítsük poharunkat."

Mindenki felállt, koccintott, ivott. Alig ült el a zsibongás és hangzott el két pohárköszöntő, Hruscsov újból felállt. Lassanként két hete tartott a kongresszus, Hruscsov mégis elemében volt. Meglepő frissességgel, és szenvedéllyel beszélt. Szent meggyőződésem volt, hitte is amit mondott. Hruscsov leplezetlenül nyílt, őszinte, bátor és vakmerő. Ekkor nem gondoltam arra, hogy többé nem látom az életben, de megérem tragikus bukását és a világot megszégyenítő temetését. Az ő bukása igazolt engem igazán.

Hruscsov tényleg vezér. Felállt, széjjelnézett, a terem lassan elcsendesedett, tányér, kés, villa, pohárcsengés gyorsan elhalkult. Hruscsov közvetlen. Beszélgetett. Lassan melegedett bele, de ha már belejött, senki meg nem állíthatta. Néha olyan szenvedély feszítette, hogy azt várom, robban. Ehelyett az asztalra csapott. Ismertem ezt a gesztust. Én is szónok vagyok. Amikor már érezte, hogy minden figyelem feléje fordult, mondta, mondta visszavonhatatlanul: „Nekünk sokan mondják azt, hogy két karddal harcoljunk. Lenin és Sztálin kardjával. Nem, elvtársak, meg kell mondanom nyíltan, őszintén, bátran, Sztálin kardja becstelenné vált. Sztálin becstelenítette meg. Beszennyezte ártatlan kommunisták vérével. Ezt a kardot el kell dobni. Elég nekünk a harchoz Lenin kardja, azzal győztünk és azzal győzni fogunk továbbra is."

Tömör, világos, egyértelmű program. Katonai, forradalmi példa. A kard jelkép. Míg hallgattam Hruscsovot, figyeltem a vezéreket, arcukat, magatartásukat. Csak néhányan néztek Hruscsovra. Többen idegesen doboltak ujjaikkal az asztalon, volt, aki szórakozottan játszott az evőeszközzel vagy a pohárral. Csak Kádár nézett fel rá csillogó szemekkel, de sápadtan. Talán senki nem nézett úgy rá, mint ő. Itta minden szavát.

Hruscsov folytatta: „Nehogy azt higgyék az elvtársak, a külföldi testvérpártok, hogy mi liberálisak vagyunk, vagy leszünk. Nem. A sztálinizmussal való leszámolás nem jelent, nem jelenthet liberalizmust. Kemények, határozottak leszünk, mindenfajta elhajlással szemben."

Ez is félreérthetetlen. De vajon Hruscsov számolt-e a frakciókkal és azok harcaival? Vajon ő az a szent, akinek a szavára megszűnnek a frakciók? Kétfrontos harcot hirdetett, úgy láttam képes vagy legalábbis bátor két irányban harcolni. Most már nyugodtan jegyezhettem, senki nem nézett rám. Egy szalvéta már kész volt, jöhetett a következő.

– Figyelj, Gyuri, többé még saját emberi tragédiádat sem lesz alkalmad jobban felmérni, mint most.

Hruscsov folytatta: „Ne csodálkozzanak az elvtársak, újraírjuk a történelmet. Sok minden megsemmisült. Sok mindent megsemmisítettek. Félő, hogy sok minden elhalványul emlékezetünkben. Ezt nem szabad megengedni. Maguknak pedig mindent tudni kell. Nekünk maguknak, maguknak pedig a világnak, a kommunista világnak kell számot adniuk. Nem igaz, hogy a mi harcunk a frakciós csoportokkal a XX. kongresszus után kezdődött. A harc Sztálin halálával vette kezdetét. Sem a KB, sem az elnökség új tagjai nem ismerik még, amit mindenki számára tanulságul el akarok mondani. Különösen a külföldi testvérpártok számára."

Amikor Hruscsov ideért, mindenki csupa figyelem lett, az arcok idegessé, gondterheltté váltak. Néhány szovjet vezető szemében harag, gyűlölet, szégyen sugárzott. Hruscsov állt és ítélkezett:

„Amikor Sztálin haldoklott, én Malenkovval és Bulganyinnal a Kremlbe mentem. Sztálin szobájába nem volt szabad senkinek belépnie, amíg a személyzet nem jelentette, hogy szabad bemenni. Sztálin szörnyű állapotban volt. Nem akarták, hogy így lássuk. Mi hárman kint várakoztunk, csak amikor a személyzet rendbehozta és lefektette az ágyba, léphettünk be a szobába. Amikor megláttam, hogy Sztálin hogy néz ki, rögtön intézkedtem, hogy hívjanak orvosokat és vizsgálják meg."

Hruscsov intézkedett, a többi nem. Miért? Hiszen orvosért kellett küldeni! S miért nem voltak ott orvosok?

Hruscsov folytatta: „Végre megjöttek az orvosok, de csak nézték és nem mertek hozzányúlni. Rájuk kellett parancsolni. De akkor is csak úgy nyúltak

hozzá, mint a tűzhöz. Végre megvizsgálták és megállapították: Sztálin meg fog halni."

Ebben a díszes csillogó teremben, az ételtől, italtól roskadozó asztaloknál, Hruscsovot hallgatva, úgy éreztem, halotti toron vagyok. Tulajdonképpen most temettük el Sztálint.

„Elvtársak!" Hruscsov felemelte hangját és valósággal beleüvöltötte a terembe: „Mi lesz most és hogyan tovább? Sztálin halála után mindnyájan tudtuk, hogy Berija nagyon fontosnak tartja megszerezni a belügyminisztériumot a maga részére, mert ennek birtokában tovább folytathatja aknamunkáját, még durvább, még erkölcstelenebb módon viszi a sztálini vonalat. Sajnos Malenkov, aki akkor miniszterelnök volt, ki is nevezte Beriját."

Hirtelen felkaptam a fejemet. Csak így (!) kinevezte belügyminiszternek? Hol volt az elnökség? Hruscsov az első titkár és hol volt a kormány? De hamar jött a válasz az érzékenységemre. Hruscsov elszánta magát, hogy itt vallomást tegyen:

„Meglátogattam Vorosilovot, de még ki sem nyitottam a számat, amikor elkezdte agyba-főbe dicsérni, magasztalni Beriját. Nem szóltam semmit. Néhány ostoba szó után otthagytam. Másnap felkerestem Kaganovicsot és elmondtam neki Vorosilovval való találkozásomat. Lehetetlen, hihetetlen, szólt Kaganovics. Én is beszéltem Vorosilovval, nekem azt mondta, hogy Berija egy bandita, falhoz kell állítani és agyon kell lőni minél hamarabb.

Nos, ilyen volt a helyzet, a párt felső vezetésében. Elvtársak, mi szerettük volna Sztálin halála után feloszlatni, megszüntetni a büntetőtáborokat és rehabilitálni mindenkit, akiről a gondos vizsgálat kideríti, hogy ártatlan. Mindenkit hazaengedni a családjához, de Berija létrehozott egy trojkát az embereiből, akiknek az volt a feladatuk, hogy kijelöljék, meghatározzák a büntetőtáborokból és börtönökből kiengedett emberek lakhelyét, tartózkodási helyét, egész emberi helyzetét. Berija fő elve az volt – és a trojka ezt csinálta –, hogy senkit nem lehet visszaengedni a családjához. A családtól és az eredeti lakóhelytől messze, a tajgákon vagy Szibériában kell kijelölni tartózkodási helyüket, ahol senki nem ismeri őket, és mindenkit rendőri felügyelet alá kell helyezni. Elvtársak, itt több tíz- és százezer emberről volt szó! Így megcsúfoljuk, meggyalázzuk őket továbbra is. Ebből és sok mindenből látható volt, hogy mi a belügyminisztériumhoz nem fordulhattunk. Ott nem akadt senki, aki vállalkozzon arra, hogy Beriját letartóztassa. Nekem kellett döntenem és döntöttem.

Magamhoz kérettem Moszkalenko tábornokot, a Szovjetunió hősét, akit ismertem mint katonát, mint elvtársat a háború alatt. Megkérdeztem tőle, van-e még négy megbízható tábornoka, akik vállalkoznának a párt- és az ál-

lamélet egy fontos ügyének elintézésére. Megmondtam neki, miről van szó. Moszkalenko kijelentette, hogy vannak ilyenek és vállalják az ügyet."

A rémült csendben, az arcokon sugárzó félelem közepette, Hruscsov folytatta.

„Ezeket a tábornokokat Bulganyin csempészte be a Kremlbe, ahová fegyverrel belépni nem volt szabad. Berija mindig nagy aktatáskával járt, s mi tudtuk, hogy abban fegyver van. Csakhogy őt nem vizsgálták meg, mint másokat. Én is revolverrel jártam a PB és a kormány üléseire, s úgy gondoltam a többiek is. Malenkovot bíztuk meg, hogy mint miniszterelnök terjessze elő a Berijával kapcsolatos dolgokat. Malenkov azonban begyulladt, gyáván viselkedett. Hebegett, dadogott, nem tudta mit csináljon, s erre én kértem szót. A jelen levő elvtársaknak elmondtam, hogy napirendre kell tűzni Berija ügyét. Berija hitetlenkedve kérdezte, miféle Berija-ügyet, és én elmondtam, hogy 1937-ben, amikor a nagy tisztogatások folytak, a KB plénumán Sztálin sógora megemlítette, hogy a húszas években a Kaukázuson túli területeken, ahol akkor még angol megszállás volt, hallomása szerint, Berija együttműködött az angolokkal. Ezt miért nem vizsgálták ki? Tisztázatlan, hogy milyen körülmények között halt meg ez az elvtárs. Ugyancsak ebben az időben az örmény terület első titkárát Berija saját kezűleg lőtte le és azt állította, hogy az első titkár megtámadta őt. Csak ketten voltak, tanú tehát nincs. Utána Berija ezt használta fel ürügyül arra, hogy az örmény párt vezetőségét megsemmisítse. Kedrov tábornok, régi bolsevik, északon harcolt a polgárháború idején. 1937-ben letartóztatták. Levelet írt Sztálinnak, Berijának és másoknak is. 1941-ben, amikor elkezdődött a háború, agyonlőtték!"

Itt megállt Hruscsov, verejtékben úszva, zsebkendő után kapkodott. Törölte a homlokát. Az én kezemet görcs bénította. De amit csak lehetett, le kellett írnom. Nem ittam. Amiről Hruscsov beszélt, attól a sírig részeg lehet az ember. Én is a szó embere vagyok, de Hruscsov nyomába sem lépek. Hruscsov folytatta.

„Berija mellettem ült, ideges volt. Izgett-mozgott. Egyik megdöbbenésből a másikba esett. Egyszerre csak nyúlt az aktatáskájáért, s ekkor Malenkov megnyomta a csengőgombot, mire hirtelen a szobába lépett a négy tábornok. Berijának nem volt ideje ellenállni. Letartóztattuk! Egy katonai körzet légvédelmi bunkerébe szállítottuk. Megkezdődött Berija kihallgatása. Sok minden napvilágra került, ami még tisztázatlan volt, vagy amit titok fedett. Berija kihallgatása során elismerte, hogy Sztálin sógorának és Kedrov tábornoknak a kivégzése is elég ahhoz, hogy őt agyonlőjjék. De nézzük csak meg Beriját közelebbről.

Sztálin halála után Berija azt javasolta, hogy a PB tagjainak építsünk külön

nyaralókat Szuhomi városban, méghozzá olyan helyen, ahonnan több tízezer embert kellett volna kitelepíteni. Ez több volt, mint provokáció a PB ellen. Beriját messzebb menő célok vezették. Először el akarta érni, hogy a PB tagjait teljesen elszigetelje, szigorú felügyelet alatt tartsa, hogy aztán megfelelően felléphessen ellenük. Mindenki tudta miről van szó. Elutasítottuk."

Nos elvtársak, nézzük meg Beriját, mint embert, aki nemcsak politikailag volt rothadt, hanem emberileg is.

Köztudomású volt róla, bárhová utazott, bárhol jelent meg, ha meglátott egy szép nőt, akár az utcán is, ráállította az embereit: állapítsák meg kicsoda, ha férjes asszony volt, férjét az asszony nélkül távoli helyekre küldték ki, ha az asszony nem feküdt le, likvidálták a férjet. Berija legaljasabb tette az volt, hogy egyik beosztottjának 15 éves kislányát megerőszakolta. A bírósági tárgyaláson, amikor odaállították a kislányt is, Berija azzal védekezett, hogy el akarta venni feleségül."

– Nem kellene felállni, elrohanni? Hogy ne tudjak, hogy ne halljak semmit!

Ahogy félresandítottam, láttam, hogy a szovjet pártapparátus vezető tagjai szégyenükben úgy ittak, ahogy soha senkit nem láttam inni. De vajon az alkohol és a szégyen válasz-e a megoldandó kérdésekre? Áldottam a sorsot, hogy itt lehettem, és szembe merek majd nézni saját sorsommal is! Így vált döntővé ez az ebéd és a pohárköszöntő.

Hruscsov még nem fejezte be: „Berija kivégzése után sok segítőtársára sor került. Elindult egy folyamat, igazságot akartunk tenni, a bűnösöket megbüntetni, az emberek becsületét visszaadni, helyreállítani a törvényességet, a biztonságot.

Elvtársak, barátaim! Bármilyen szégyenteljes és fájdalmas, maguknak mindezeket tudniuk kell. Elhatározott szándékom, hogy az írmagját is kiirtjuk a személyi kultusznak. Következményeit fel fogjuk tárni, az összes ügyet és iratokat gondosan meg fogjuk vizsgálni. Elkészítjük a feljegyzéseket az utókor és mindenki számára tanulságul. Mi meghalunk, az emberek emlékezetében elhalványulnak a dolgok, ha nem lesznek hitelt érdemlő feljegyzések. Sok-sok dokumentum van, de sok a tisztázatlan kérdés is. Ilyen többek között Kirov meggyilkolása. Tisztázni kell! Nem tudjuk másképp megírni a párt történetét. Márpedig kötelességünk nemcsak elszámolni, hanem megvédeni a pártot minden mocsoktól és szennytől."

Kerestem Hruscsovban a bosszú szellemét. Hisz Sztálin őt is sokszor megalázta emberileg. De úgy éreztem, nem vezeti személyi bosszú. Őszintén, becsületesen akarta, amit mondott. Most, hogy elhallgatott, állt, nézett az emberekre, a tolmácsok még tovább fordítottak. Bábeli nyelvzavar volt, amit

azért vettem észre, mert az én tolmácsom szinte Hruscsovval egyidejűleg fejezte be. Hosszú, mély csend, hangzavar, senki nem tudta, mit csináljon. Egyszerre csak kórusban kezdték kiáltani: „Halljuk Gomulkát."

Gomulka csendesen állt fel és halkan kezdett beszélni. Mindenfelől pisszegtek. Mindenki hallani akarta. Néhány üdvözlő szó után, Gomulka is szolgált meglepetéssel: „Vagyunk itt sokan, akik néhány nap óta arra gondolunk, vajon nem születik itt egy új személyi kultusz?" (Ebben a pillanatban Hruscsov felugrott és kiáltva mondja: Gomulka elvtárs! Hiába mondom nekik, hogy hagyják abba. Képtelen pillanat volt, Hruscsov is, Gomulka is állt. Hruscsov lassan leült.)

Gomulka csendesen folytatja: „Meg vagyok győződve arról, hogy ön ezt nem akarja, Hruscsov elvtárs."

Gomulka még beszélt, utána mások is.

Este tíz óra volt. Nehezen bontottak asztalt, pedig mindenki fáradt, elgyötört.

Kiléptem a fényes palotából. Elutazás előtt a szálláson Kádárral beszélgettem.

– Nekem maradnom kell még itt az évforduló miatt és Hruscsovval is akarok beszélni – mondta. Közöld az elvtársakkal, hogy mi is napirendre tűzzük a személyi kultuszt, most már nekünk is le kell zárni az ügyet, akárcsak az SZKP-nak. Gondolkodj rajta és készítsd elő a dolgot!

XXIV. A gyökeret kell elvágni!

Moszkva és Budapest között vagyok. Minden mozog bennem és velem. A vonat éjfélkor gördült ki a pályaudvarról és simán futott a téli éjszakában. Falvak és városok, kolhozok és gyáróriások. Mindent befed a szigorú orosz tél. Vibrálnak bennem az érzések, cikáznak bennem a gondolatok, bármilyen fáradt vagyok, nem tudok elaludni. A hálófülkében asztal is van. Rakjuk össze még frissen a dolgokat. Nosza feküdjünk bele, hiszen két napig ez a fülke lesz a lakóhelyem. Nagy önuralommal, türelemmel kezdtem átírni, összeszedni a papírszalvétákról ezt az izgalmas és rémes anyagot. Hajnalig dolgozom. Elszenderedem, de a mozgó jármű nem tud mélyebb álomba ringatni. Még mindenki alszik. Gyorsan rendbe szedem magam, megreggelizem és vissza a fülkébe.

A mai napon magát a XXII. kongresszust kell átgondolni, és kiszűrni az előremutató tényezőket. Többórás munka után összegezek. Vitathatatlan ténnyé vált, hogy Hruscsov vezetésével a XXII. kongresszus is a személyi kultusz elleni harc jegyében ment végbe. Ezzel szemben áll, és ezt Gomulka mondta ki – bár kérdezve – hogy új személyi kultusz van megszületőben. Ha ez igaz, és minden jel arra mutat, hogy igaz, akkor ennek súlyos következményei lehetnek. Nem szabad a személyi kultusz ellen úgy harcolni, hogy újabb személyi kultuszt szegezünk vele szembe!

1956 tavasza, nyara rémlik fel bennem. Rákosi személyi kultuszát felváltotta Nagy Imre kultusza. Itt a „kutyaharapást szőrével" elv nem érvényes. Igen ám, de Hruscsov nyílt fellépése, őszinte, bátor kiállása a sztálinizmus ellen, a párt megújhodásáért, demokratizálásáért, azt a reményt ébreszti bennem, hogy talán nem születik új személyi kultusz. Az talán elszigetelhető, fejlődésében megállítható.

Aztán Kádár és Hruscsov viszonyáról gondolkozom. Mert ez nemcsak jót, hanem rosszat is hozhat.

Először is, aligha véletlen Kádár maradása. Őt is sok meglepetés érte, beszélnie kell Hruscsovval. Nem vitás előttem, Kádár mindent meg fog tenni, hogy a Hruscsov-féle vezetési módszerek és elvek Magyarországon is érvé-

nyesüljenek. Márpedig ha ott van személyi kultusz, és van, akkor nálunk is lesz. A közeljövő válaszol majd rá, hogy kikkel és milyen sikerrel. Kádár engem bízott meg a személyi kultusz napirendre való előkészítésével, ahogy ő mondotta, a személyi kultusz végleges leszámolásával. A „végleges" szó zavar. Nem az ellen vagyok, hogy tűzzük napirendre. De akkor fel kell készülni a régi sebek felszakítására és újak ejtésére. Hisz ebben a tekintetben sokan, nagyon sokan vannak érintve. Hogyan képzeli Kádár ennek lebonyolítását és kikkel? Beszéld meg az elvtársakkal – mondta. Nem teszek semmit, gondolkozom rajta. S megvárom Kádárt. Nemsokára a határnál leszünk. Abba kellene hagynom a tépelődést. Nehezen megy. A határnál az átszállás gyorsan lebonyolódik, már magyar földön robogunk. Külön protokoll vesz körül. Mosolygok, beszélgetek, de belül tele vagyok feszültséggel.

Rövid idő múlva, Kádár hazatérése után két meglepetés ért. Az egyik: a vezető pártmunkások között bizalmas jellegű előadásokat kezdtem tartani a XXII. kongresszusról. Már vagy tíz helyen fordultam meg, amikor Szirmai félelemtől eltelve keresett fel.

– Marosán elvtárs, sokat, túl sokat mondasz. Nem lesz ez így jó. Nem értik, vagy félreértik az emberek. Abba kellene hagyni. Nem tartozik rájuk, ezt nekik nem kell tudni.

– Mondd Szirmai, akkor kire tartozik, ha nem rájuk. Hisz ők azok, akik mindig és mindenhol felelősséggel tartoznak.

– De hát ezek túl bizalmas dolgok, ezekről senki nem mert így beszélni.

– Gondolod, Szirmai? Sztálin, Berija és társainak gaztettei, a frakciós harcok nem hadititkok, és abból aztán végképp semmi jó nem származik, ha nyilvánvaló igazságokat, nyilvánosságra hozott tényeket, itthon szigorú titokként kezelünk.

– Nem helyeslem, Marosán elvtárs, gondold meg, mit csinálsz!

– Meggondoltam.

Kiábrándultan ment el tőlem. Néhány nap múlva Kádár is szóvá tette, de nem tiltott, csak annyit mondott: „Nézd meg Marosán, hol beszélsz erről. Légy óvatos!" Tulajdonképpen nem álltam le. Néhány ezer embernek már elmondtam, és mindig találtam alkalmat és módot, hogy minél több emberrel megismertessem az igazságot.

A másik meglepetés Kádár részéről ért: javaslatot tett a személyi kultusz kérdését előkészítő bizottságra, méghozzá furcsa módon. Háromtagú bizottságot javasolt: Biszkut, Aprót és Nógrádit. Biszku lett a vezetője, aki már nem belügyminiszter, hanem a kormányban miniszterelnök-helyettesként az adminisztratív ügyek felelőse. Később kapcsolódtak bele Tömpe András, az adminisztratív osztály vezetője, Aczél György és Nezvál Ferenc igazságügy-miniszter. A párt-nómenklatúra szerint jogilag és politikailag nekem

kellett volna ezzel foglalkozni. Kádár az előterjesztésnél érintette ezt, majd később négyszemközt is beszélt erről velem.

– Nézd, Marosán, ne legyen benne senki, aki érdekelt, ne érjen bennünket az a vád, hogy bosszút akarunk állni. Mindnyájan érdekeltek vagyunk, azok is, akik le voltunk tartóztatva és azok is, akik ehhez hozzájárultak.

– Részemről nem kabinetkérdés. Nézzük meg, mi lesz belőle.

Ha senki más, Kádár és én tudtuk, hogy itt sok mindenről lehull a lepel. Volt ugyanis egy olyan utasítás a bizottság számára, hogy nyomozza ki, mikor kezdődött és kik által az egész ügy. A munka megindult. Lázasan dolgoztak.

S akkor egy jellemző, sokatmondó esemény robbant ki mindjárt az év elején a szomszédban, Csehszlovákiában. Novotny letartóztatja Barakot! Barak szintén ott volt a XXII. kongresszuson mint a CSKP Politikai Bizottságának tagja, belügyminiszter és miniszterelnök-helyettes egyszemélyben. A letartóztatás olyan képtelen, hazug vádakkal történt, hogy festményeket tulajdonított el és néhány ezer dollárt törvénytelenül használt fel. Fülemben csengtek még Barak szavai, az amit a kongresszusi palotában búcsúzáskor mondott: „Marosán elvtárs, hazamegyünk és mi is napirendre tűzzük." Novotny vezér válasza világos és félreérthetetlen volt. Olyan jelzésnek fogtam fel ezt az eseményt, hogy tiltakozni kell ellene minden körülmények között.

Kádár, Biszku és én tudjuk, hogy a vádak nem igazak. Avatkozzunk bele. Hogyan, kinél? Hruscsovon keresztül. Kádár, Biszku egyöntetűen mondta, nem lehet, nem szabad. Ez a cseh párt belügye. Egymás ügyeibe nem avatkozhatunk bele. Néztem rájuk. Hogy-hogy belügy? Minden így kezdődik, és senki nem tudja, hol áll meg a dolog. Döbbenten álltam. És senki nem lépett közbe. Ez az, ami nekem szeget ütött a fejembe, mindenkivel szemben. Ég a ház, a szovjet-kínai viszony semmi jót nem ígért. Napokon keresztül tépelődtem. Meg lehet akadályozni a Novotny-féle támadást, a szovjet-kínai viszony romlását? Igen, vagy nem? Hogy állunk ezekkel a kérdésekkel Romániában, Bulgáriában, az NDK-ban? A XXII. kongresszus fő politikai mondanivalója elleni első, durva támadás Novotnytól indult el, ez az igazság. Felmerült a kérdés: nemzetközileg melyik pártnak, melyik vezetőnek van bátorsága, tiszta keze és lelkiismerete, hogy e szörnyű ügyekhez bosszúállás nélkül nyúljon hozzá. Abba még csak belenyugodtam, hogy én nem leszek az ügy vezetője, bár az egyetlen vezető voltam, aki soha, senkivel szemben nem állt bosszút! De itt másról, többről volt szó. A személyi kultusz gyökerét kellett elvágni.

Egyet tudtam, s erre birka türelemmel készültem: én el fogok számolni úgy, ahogy senki, és a felelősséget is tudom vállalni.

Vajon mennyi és milyen anyag maradt meg? Köztudomású volt, hogy so-

kat megsemmisítettek, ami maradt, elég-e ahhoz, hogy feltárjuk az ügyet és az igazságot. Mikor kezdődött? Kik vettek részt benne, kik a felelősek? Kik maradtak meg kulcshelyeken, akik ebben részt vettek, mert ha vezető poszton vannak, ott nem maradhatnak. Ennél döntőbb csak egy van. Vajon ezt a vizsgálatot nem használják-e fel bosszúállásra olyanokkal szemben, akiktől ilyen módon akarnak megszabadulni? Kiss Károly és Apró a helyükön maradtak. Rákosi kedvenc káderei voltak, akkor is, amikor Kádár bekerült az ÁVH-ra.

Kádárral kapcsolatban kialakult véleményem volt. Kádár Rajkot váltotta a BM élén. Rákosiék bizonyára szándékosan választották ki erre a végrehajtó feladatra. Tudtam, hogy Péter és Rajk között rossz volt a viszony, de ugyanígy elromlott a kapcsolat Péter és Kádár között is. Péter mindkét embert denunciálta Rákosinál és Farkasnál. Péter Gábor akart ennek a területnek az abszolút gazdája lenni. Kádárra is sor került, megbűnhődött korábbi hibáiért és levonta a konzekvenciákat.

1959 elején Péteri István, az adminisztratív osztály helyettes vezetője közölte velem, hogy véletlenül megtalálták azt a filmet, amelyen Pálffy és csoportjának tárgyalása és kivégzése látható. Farkas Mihály csináltatta és az ő parancsára vetítették le a fegyveres testületeknél. Viszolyogtam, hogy megnézzem, de végül is mindenről tudnom kellett. Döntöttem. A BM-ben, egy kis vetítőteremben néztem meg. Hatan voltunk jelen. Szörnyű volt újból találkozni, mégha csak filmen is, a már évek óta rehabilitált katonai vezetőkkel. Pálffyhoz elvtársi, emberi, baráti kapcsolat fűzött. Mindent felkavart bennem. E vetítésről két felejthetetlen, megdöbbentő emlék maradt bennem. Az egyik: Pálffy katonásan vállalt mindent, rezdülés nélkül viselte el rangjelzéseinek letépését, nyugodtan lépett az akasztófa alá, hallgatta újból az ítéletet és arcizma sem rezdült, amikor a bakót felszólították, hogy teljesítse kötelességét. Nem lehet elfelejteni. De a másik dolgot sem: a Legfelsőbb Katonai Bíróság három tagja közül az egyik Nógrádi Sándor altábornagy, a hadsereg akkori politikai csoportfőnöke volt.

XXV. A személyi kultusz és következményei

A személyi kultusz feldolgozása és napirendre tűzése kapcsán Kádár és köztem, illetve néhány PB-tag és köztem az eddig korrekt viszonyban változás állt be. Ez kezdetben elhidegülés, később velem szembeni titkolózás formáját öltötte.

Mint volt szociáldemokratának a régi kommunisták szigorúan bizalmas pártügyeket, kényes eseményeket nemigen mondtak el, s nem is vontak be azok intézésébe. Kiderült ez abból is, amikor az 1956-os események után rendezni kellett a titkos párttagok ügyeit. Nehezen hozták tudomásomra a külföldi testvérpártokkal kapcsolatos dolgokat is. Én azonban kértem, ha kellett, követeltem a tájékoztatást. Nem akartam döntőbíró lenni, bár nem ártott volna, ha ilyen igénnyel is fellépek a régi kommunista vezetők frakciós harcával kapcsolatban. Tudni akartam mindenről, velem többet nem lehet a bolondját járatni.

Ilyen légkörben kezdett el visszafelé nyomozni a bizottság és eljutott 1945 szeptemberéhez. Találtak feljegyzéseket, államvédelmi beosztottakat, akik elmondták és bizonyították, hogy Szűcs államvédelmi helyettes volt az első, aki spiclik beszervezésével megbízott provokátorok útján hálózatot épített ki a párton belüli megfigyelésekre. Szűcs a trockisták, buharinisták elleni harcot jelölte meg célként a párton belül. A bizottság nehezen boldogult az anyaggal. Ebbe a munkába így került bevetésre Tömpe András, az adminisztratív osztály vezetője is, akinek bármilyen titokzatos is volt – előttem ugyan kevésbé mint mások előtt – élete és harca, kevés olyan puritán, becsületes, tiszta kezű, jellemes, nagy műveltségű kommunistát ismertem, mint őt. Szerettem, becsültem, én kértem az osztályra, kitűnő munkatársam volt.

Hosszú, nehéz munkával készült el az első jelentés, amelyet a PB-nek meg kellett tárgyalnia. Volt ebben az időben a vezetésben bizonyos félelem, amely Kádártól és a bizottságtól indult ki. Úgy láttam, hogy nem biztosak a dolgukban. Nem tudják, mit csináljanak az anyaggal. Mennyit hozzanak nyilvánosságra a párt vezető aktivistái körében.

Az adminisztratív osztály helyettes vezetője, Péteri István, érdekes anya-

got juttatott el hozzám: Farkas Mihály levele a börtönből, amelynek apropóját az a körülmény szolgáltatta, hogy napirendre tűzték a személyi kultusz ügyét, és a párt készült a VIII. kongresszusra. Farkas szükségét érezte annak, hogy ha későn is, de vallomást tegyen. Ez egyben azt is jelentette, hogy a bíróság előtt nem tett őszinte vallomást.

Farkas Mihály így kezdte levelét: „Tudom, hogy a párt kongresszusra készül, ez a tudat szólaltatja meg kommunista lelkiismeretemet. (Mily gyalázatos!) Erre hallgatva, erkölcsi kötelességemnek tartom, hogy a kongresszus előtt a párt-KB-hoz forduljak. Úgy érzem, annál inkább is kötelességem ez, minthogy sajnos vezető szerepem volt azoknak a súlyos hibáknak az elkövetésében, amelyek komoly károkat okoztak a pártnak, az országnak, a szocialista tábor ügyének, a nemzetközi munkásmozgalomnak, s amelyek részben döntő szerepet játszottak, hogy hazánkban a felszabadulás tizenkettedik esztendejében olyan ellenforradalom robbant ki, amely halálos veszedelemmel fenyegette a magyar proletárdiktatúra létét. Úgy érzem, hogy az eddigieknél messzebb menő, kommunista, őszinte önkritika hangján nekem is meg kell szólalnom a párt előtt és fel kell tárnom súlyos politikai hibámat. Akármilyen súlyos hibákat követtem is el, a párthoz mindvégig őszinte akarok maradni. A párt ügyének őszinte szolgálata ma is életelvem és az marad szívem utolsó dobbanásáig. Ezért, csakis ezért szólalok meg. Nagyon fáj nekem és mélységesen sajnálom, hogy tevékeny szerepet játszottam az ismert politikai hibák, törvénytelenségek elkövetésében." (Az ember kapkodja a fejét ilyen szavaknál, hogy „hibák", „szerepet játszottam", hát kik ezek az emberek, komédiások, színészek, akik szerepet játszanak, hibát követnek el?) „Mi volt az én saját szerepem a hibák elkövetésében? – folytatja Farkas. – „1949-től 1953-ig magam is a Rákosi-féle szűk pártvezetéshez tartoztam, természetes, hogy magamat is teljes mértékben felelősnek érzem ezekért a súlyos politikai hibákért." (Farkas Mihály nemcsak 1949-től 1953-ig, hanem a moszkvai időszaktól kezdve a Rákosi-féle szűk vezetéshez tartozott.) „Sajnos nálunk Magyarországon sokkal nagyobb és súlyosabb méretekben került sor a törvénysértésekre, mint bármely más népi demokratikus országban. Amikor a párt vezetéséről szólok, ezen Rákosi Mátyást, Gerő Ernőt, Révai Józsefet és magamat értem, mert hiszen e csoport uralkodott ez időszakban a KB-ben, és ez a csoport szabta meg lényegében a párt politikáját. Kispolgári önteltség és erős beképzeltség lett úrrá rajtuk. Az eközben megnőtt és teljesen elterjedt Rákosi-kultusz is nagyrészt ebből a helytelen kispolgári vezetésből táplálkozott. Ez a növekvő szerénytelenség együtt járt a pártvezetés többi tagjának, képességeinek megengedhetetlen lebecsülésével. Mi magunk bomlasztottuk a pártvezetés egységét. Magunk saját helytelen, önelégedett véleményünkkel vittük be a pártvezetésbe a szakadást. És ezt a hibát alapvetőnek tartom."

De nézzük, hogy mit írt Farkas a szociáldemokratákról: „A volt szociáldemokrata elvtársak nagyobb részével szemben eleve bizalmatlanok voltunk, de nem volt nagy bizalom az itthon dolgozó kommunista elvtársak jó részével szemben sem. Mind erősebbé vált a bizalmatlanság velük szemben is. Csaknem idegenekként álltunk egymással szemben." (Eddig senki ilyen súlyos vallomást nem tett, de érdekes, hogy ez a bizalmatlanság nem mindenkivel szemben érvényesült. Nemcsak Péter Gáborról és bandájáról van itt szó, hanem még másokról is, akik a vezetésben ülnek.)

De nézzük csak tovább Farkast: „Miközben saját hibáinkkal szemben vakok voltunk, mások vélt vagy a munkával járó kisebb hibáit hajlamosak voltunk eltúlozni és azokat nem hibáknak, hanem kártevésnek, bűnnek tekinteni. Így a bizalom lassan gyanúsítássá fajult."

(Farkas elmondja azt is, hogy ő a csehszlovák kommunista pártnak volt tagja és a Komintern határozatával lépett át a magyar pártba 1941-ben. Rákosi Mátyás őt úgy tájékoztatta, hogy a magyar párt tele van spiclikkel. Erősen érzékelhető volt Rákosi bizalmatlansága a magyar elvtársakkal szemben. Ő bízott Rákosi Mátyásban. Nagy tekintélyű, börtönből jött forradalmár volt. Farkas Mihály azonban mélyen hallgatott arról, hogy kint a Szovjetunióban mi lett a magyar emigráció sorsa. Nemcsak Kun Béláról van szó. Ma sem beszélünk erről, pedig ma már köztudomású, hogy Sztálin milyen módon likvidálta a lengyel, az olasz, és más pártok vezérkarát és értékes tagjait.)

Hogyan folytatja tovább levelét Farkas? „Ennek volt betudható, hogy a Rajk-ügyben Rákosi mellett a legaktívabban vettem részt, és amikor Kádár is letartóztatásra került, az ő ügyüket kivizsgáló bizottság vezetője lettem, de nem tudtam biztosítani, hogy a bizottság valóban pártszerűen lássa el megbízatását. Higgyék el az elvtársak, hogy ez nekem mélységesen fáj. A személyi kultusz elterjedése és a pártvezetésben kialakult Rákosi-csoport teljhatalma, mindenütt uralkodó befolyása odavezetett, hogy a proletárdiktatúra törvényét sokszor nem vettük figyelembe, a törvény nemegyszer az volt, amit a csoport elhatározott. Milyen alapvető hibák történtek itt? Az államvédelmen belül burjánzott el a legmélyebben, a legszélsőségesebb formában a Rákosi-kultusz. Ezt mi magunk is felülről hajtottuk. Ezzel külön kiváltságos helyet adtunk az ÁVH-nak. Az a tény, hogy az ÁVH éveken át nem állt a párt és az állam ellenőrzése alatt, ajtót, kaput nyitott a törvénytelenségeknek. Mi magunk az ÁVH-t nem nagyon bíráltuk. Ezt még kevésbé tehette más. Az ÁVH egyes vezetőinél kialakulhatott egy olyan egészségtelen szemlélet, hogy aki az ÁVH-t bírálja, azzal valami nincs rendben." (Azt hiszem, itt kell keresni Rajknak, és később Kádárnak mint belügyminiszternek a tragédiáját és Péter Gábor bandájának becstelenségét.)

Farkas újból visszatért a szociáldemokratákra: „A volt szociáldemokraták tömeges likvidálásának okait az elmondottakon túl Rákosi azon szemléletében kell keresni, amely szerint a Horthy-Magyarországon a szociáldemokrata pártnak vagy a szakszervezeteknek titkára, vezetőségi tagja nem lehetett olyan, akit az akkori politikai rendőrség ilyen vagy olyan formában be ne szervezett volna, valamint abban a szűk nézetben, hogy a szociáldemokrata pártban igazi baloldali nem is volt. Ami a baloldalt illeti, személyes tapasztalatom nem az volt, ami a Rákosié, éppen az ellenkezője. Hiszen én együtt dolgoztam a baloldali szociáldemokrata elvtársakkal, én tudtam, hogy igenis a szociáldemokrata pártban volt baloldal. És tudtam azt is, hogy a baloldali szociáldemokrata elvtársak helyes politikai álláspontja, kommunistabarát politikája döntő szerepet játszott a magyar munkásosztály egységes marxista-leninista pártjának létrehozásában. És mégis, ennek ellenére én is elfogadtam Rákosi helytelen álláspontját és kivéve Marosán elvtárs esetét, nem ellenéztem őrizetbevételüket. Visszagondolva ezekre a szomorú időkre, csak restellni tudom, hogy hozzájárultam a szociáldemokrata elvtársak elleni olyan intézkedésekhez, amelyek nekik igazán ártottak, de amelyek komoly károkat okoztak nemcsak a magyar pártnak, hanem az egész nemzetközi kommunista mozgalom ügyének. Őszintén meg kell mondanom a KB-nak, hogy Rákosi után mindenekelőtt engem terhel súlyos politikai és erkölcsi felelősség az elkövetett törvénytelenségekért."

(Farkason kívül ilyen világosan és félreérthetetlenül nem beszélt senki. Azt is hozzá kell tennem, hogy ezt a levelet is szigorúan titkosként kezelték, pedig nem ártott volna minden vezetőnek az orra alá dörgölni!)

Farkas így fejezte be levelét: „Sok töprengés és belső vajúdás után jutottam el levelem megírásához. Tudatában vagyok annak, hogy korábbi önbírálatom nem volt hibamentes. Nem volt könnyű számomra az önbírálat. Nem titkolom, hogy a múltban tett önbírálatom hatott rám, az, hogy Rákosi még akkor is, amikor már sokan látták, mily súlyos helyzetbe sodorták a pártot és az országot, képmutató módon úgy tüntette fel magát, mint ártatlan bárányt, akit mások félrevezettek, megtévesztettek. Rákosi többekről ahhoz az otthonról hozott vádszemlélethez tartotta magát, amely azt vallja, az elbukottakra szokás még rátaposni is."

Farkas levele döbbenetes dokumentum.

Farkas ellen Rákosi megindította a hadjáratot. Az ÁVH-beliek ügye mellett akkor Farkas szerepét is vizsgálták. Egy bizottságot küldtek ki, amelynek vezetője Kovács István volt, s tagjai között ott szerepelt Molnár Erik igazságügy-miniszter. Többször megkérdezték a bizottságot és 1956-ban a KB-ülésen Molnár Eriknek is feltették a kérdést, feltárták-e a teljes igazságot?

Nincs feltárva a teljes igazság. Még a féligazság sem.

Napokig olvastam, elemeztem Farkas levelét. Úgy látom, írásában az őszinteség mögött számítás is van. Elítélték, börtönben ül, és mi amnesztiában részesíthetjük. Kongresszus jön. Nyilván tudja, hogy erről a kérdésről is szó lesz. Leveléből kiderül, hogy hibák, torzulások történtek. Bűnökről és gazságokról hallgat, és ezt is úgy csinálja, hogy mások mögé bújik. Farkas Mihály tisztában van vele, hogy Kádár az úr. Feléje vet egy gesztust. Ahhoz elég okos, hogy nem mond semmit. Biszku egy beszélgetés alkalmával megkérdezte tőlem, mi a véleményem Farkas leveléről, és én azt nem rejtettem véka alá.

– Gazember, kalandor, kiirtotta a hadsereg értékes tagjait és sok kommunistát.

Vezetőkről, vezetésről beszélgetünk Biszkuval.

– Bár sok mindent nem tudok, de nem vitás, hogy itt nem egyetlen emberről, nem egyetlen vezetőről van szó. Ilyen képtelen helyzetet teremteni, ilyen gazdaságokat elkövetni csak frakciós klikkek, bűnszövetkezetek képesek, amelyeknek a tagjai hatalomhoz jutottak. Ha felelősség egyáltalán felmerül, akkor felelős mindenki, aki akkor a vezetésben, különösen a vezérkarban ült.

– Te is, Marosán elvtárs?

– Igen, Biszku elvtárs!

– Milyen alapon? Hisz téged lehet a legkevésbé felelőssé tenni.

– Ember – kiáltottam Biszkura, – hát én nem akárki voltam, vagy vagyok! KB- és PB-tag, helyettes főtitkár, könnyűipari miniszter, aki igenis felelős voltam. Ami pedig Kádárt illeti, ő jó vezető, alkalmas ember a vezetésre és bármit tett is, megszenvedett érte. Ezért is védtem meg mindenkivel szemben. De a Rajk-ügyben őt is terheli a felelősség, mégha alárendelt szerepet játszott is. Ha nem bíztam volna abban, hogy Kádár becsületes ember, 1956-ban nem állok mellé. De van itt más dolog is. Ez pedig Kádár kommunista vezetői és emberi oldala. Kádárnak magának is vállalnia kell, amiért felelős. Nem saját maga – bár ez sem mellékes – hanem az ügy, a jövő miatt.

Biszku aggodalommal nézett rám. Minden törekvésem az volt, hogy feloldjam benne ezt a félelmet.

– Emlékezz csak, 1956–57-ben vállaltam, mert vállalnom kellett a felelősséget Rajk László tragédiájáért. Ártott ez nekem? Ellenkezőleg. Növelte hitelemet a tömegek előtt. Mi több, támadhatatlanná váltam még a párton belül is, minden irányzattal szemben.

– Te más voltál és vagy, Marosán. Kádárnak ez kényesebb és nehezebb. Tudod, hogy mindkét irányzat gyűlöli. A szektások meg tudnák ölni.

– Nos, nem én vetettem fel, hogy tűzzük napirendre a személyi kultuszt és következményeit, hanem Kádár, mégpedig Hruscsov nyomán. Akkor pedig

nézzünk szembe vele. 1956 sokkal nehezebb volt. Ha akkor nem féltünk vállalni a felelősséget, most sem szabad félnünk.

Emlékezetemben elvonult az ÁVH egykori vezérkara: Péter Gábor, Szűcs, Károlyi, dr. Tímár és később Farkas fia, a híres-nevezetes Vladimir. Közülük Szűcsnek igen magas szintű szovjet kapcsolata volt. Valami nem tetszhetett neki és írásbeli jelentést készített, amit állítólag személyesen vitt el Moszkvába. Ebben a jelentésben megírta, mit csinál a magyar államvédelem és hogyan. Szűcsön keresztül – mint később kiderült – lemérhető lett volna az is, hogy a koncepciós ügyekben ellentétek merültek fel Rákosi és Abakumov között. Szűcs rajtavesztett. Megbízóit, kapcsolatait vagy nem ismerte, vagy félreértette. A jelentést Rákosinak küldték vissza kivizsgálásra. Szűcsöt letartóztatták és a szó szoros értelmében agyonverték.

Rettegés és félelem telepedett rá az országra. Rövid idő múlva azonban a hóhérokat elérte a végzet. Letartóztatták őket. Aztán meghalt Sztálin, nálunk jött Nagy Imre, a csúcson is megbomlott az egység. Bármilyen képtelenül hangzik, de börtönben ültünk mi ártatlanul elítéltek, azokkal együtt, akik velünk szemben ezt az aljas, becstelen tettet végrehajtották...

Péter Gábor és a koncepciós perek előkészítésében kulcsszerepet játszó beosztottja, Károlyi Márton alezredes 1956 őszén a börtönből külön-külön vallomást írtak a párthoz. Olvastam Péter vallomását, aki mindent Rákosira hárított. Ő csak parancsot teljesített, végrehajtó volt. Itt van előttem Károlyi vallomása is. Ezt Eskulits egyik régi barátja adta, hogy feltétlenül mutassa meg a főnökének, mert az Kádárnak a Rajk-ügyben játszott szerepéről szól. Nem véletlen, hogy Sándor József ezt mindenáron meg akarta szerezni.

1962 márciusának egyik ködös éjszakáján nagy sóhajjal vetettem bele magam Károlyi vallomásába.

Néhány oldal után fáradtságomat, álmosságomat felváltotta az izgalom. Végre egy autentikusnak látszó vallomás, amelybe bele van sűrítve minden és mindenki, méghozzá úgy, hogy Károlyi nem hárította el magáról a felelősséget. Őszintén megírta, vezető volt, mindent végigcsinált. Megírta, hogy magyar részről, a vezetés részéről kik agyalták ki az ügyeket, kik bízták meg az államvédelmet a végrehajtással, és ezek most menekülnek. Másokkal fizettetik meg az árat. Felelni kell? Ám legyen, de ide a többieket is. Károlyinak tökéletesen igaza van. Megállt bennem az idő. Mint egy dokumentumfilmen, vonultak el előttem újra és újra a dolgok. Mi igaz a koncepciós perekben? Minden terület érdekelt itt. Párt, állam, hadsereg, diplomácia.

Károlyi vallomásának első helyén Rajk állt. A szociáldemokratákról csak foghegyről beszélt. Könnyű nyomon követni Károlyit és ellenőrizni is. Kik készítik el a Rajk-ügyet? A sorrend: Rákosi, Farkas, Gerő és Péter Gábor.

A többiek csak végrehajtók. De méltó végrehajtók: Szűcs, Károlyi, Farkas Vladimir, Szendi, Tímár, a főügyész.

Hogyan is kezdődött? Ma már világos. A koncepció adva volt, ehhez kellett megkeresni a szereplőket, az áldozatokat. Szőnyi, Szalai letartóztatásáig semmiféle jelzés, adat, még spiclitől vagy provokátortól származó adat sincs Rajkra. Szőnyit vették kezelésbe. Megkínozták. Két hét alatt megtörték, eljutottak odáig, hogy Szőnyi vallja: Rajk László imperialista kém. Amikor letartóztatták, egész éjjel kihallgatták. Tagadott, még akkor is, amikor szembesítették Szőnyivel. Visszautasította a vádat. Rákosi másnap délelőtt 10 órakor jelentette az ügyet a titkárságnak. Rajkot többször kellett megkínozni. Egyik barátja könyvéből ismerem a dolgot, aki 1956-ban nyugatra szökött és megírta ezt. Annak idején ezt a barátját is letartóztatták és szembesítették Rajkkal, de akkor Rajk már megtört, s vallott, ahogy kérték.

Rajk régi párttag. Illegális párttag. Kiváló kommunista, bátor harcos és vezető. Képes pártjáért életét is adni. Ha ebből indulok ki, akkor a becsületét miért ne adná oda, ha ezzel szolgálatot tehet a pártnak? Szendi velem is megjátszotta ezt a formulát, annál inkább megjátszhatták Rajkkal. Vállalja, végigcsinálja. Utána kiviszik a Szovjetunióba, s egyszer majd visszajön. Újra kellene írnom a második és harmadik könyvemet. De nem teszem. Akkor még olyannak ismertem az ügyeket. De nézzük csak tovább Károlyit.

Leírta a per vádlottjainak személyeit és a vádak összeállítását. Rajkról és bandájáról. Leírta a tárgyalás helyét és lefolyását. A hely a legendás hírű Vasas Szakszervezet székházának sok vihart látott díszterme. Nem vagyok kívülálló. Hallom a rádióban a per lefolyását. Hallom azokat az embereket, akiket nemcsak jól ismertem, de akikhez meleg emberi, baráti kapcsolat fűzött. Tudom, hogy nem igaz, amit vallanak. A több napon át tartó tárgyaláson Rajk csak egyszer ugrik ki önmagából, amikor a bíró a származását feszegeti. Megfejthetetlen rejtély, Rajk egyszerre csak kijelenti, árja származású vagyok. Mi volt ez? Mi akart ez lenni? Jelzés!? Provokáció, vagy ez is benne volt a koncepcióban? Rajk soha nem volt antiszemita. Szörnyű idők voltak. És most jön számomra a legszörnyűbb olvasmány, amit valaha az életben olvastam. Sokáig nem tudtam, hogy Rajkot a Conti utcai fegyházban végezték ki. Én is ott ültem négy évig, én is ott vártam a felakasztásomat. Talán csak nem ugyanabban a zárkában?

Csend van. A pártházat őrség veszi körül. Légvonalban alig 300–400 méterre komoran, sötéten emelkedik a Fő utcai fegyház. Ott is ültem. Én is hibás vagyok, sok mindenért hibás. Mit tegyek? Haggyak itt mindent? Rohanjak el? Nehogy részese legyek egy újabb becstelenségnek? Ez most gyávaság lenne. Nem! Maradni kell! El kell számolni. El kell érni, hogy a tények, az igazság alapján olyan határozat szülessen, hogy az alól senki ki ne bújhasson.

Nem miattunk, a jövő érdekében. Úgy kell fellépnem, hogy mindenki kénytelen legyen vállalni saját szerepét és felelősségét. Másképpen nem lesz értéke és hatása a párthatározatnak.

(A jelentést Eskulits végül is Tömpe Andrásnak adta át.)

Kongresszus előtt állunk. Két lényeges kérdésre kell választ adnom:

Az egyik: ha az egyszemélyi vezetés uralkodik el, akkor el kell vesszen a kollektív vezetés, a lenini norma, a demokratikus megújulás, amelyek nélkül elképzelhetetlennek tartom a szocializmus felépítését.

A másik: a párt és az állami vezetést olyanná kell tenni, hogy lehetetlenné váljon egy új személyi kultusz kialakítása, eluralkodása és kizárja a törvényszegéseket. Meg kell akadályozni, hogy az élet Magyarországon újból antidemokratikus irányba torzuljon el.

Nekem számolnom kell minden személyi és politikai konzekvenciával. Már csak azért is, mert döntő területeket tartok a kezemben, különösen a pártban, a PTO-t és az adminisztratív osztályt. Erről a két helyről sok minden látható, de meg is akadályozható.

A VIII. kongresszusra készülve, hetek óta folyik két jelentős téma feldolgozása: a személyi kultusz ügye és a kongresszus egész szellemi koncepciója. Az e körüli viták kézzelfoghatóan jelzik a szembenállást. A személyi kultusz ügyének előadója, Biszku, az írásbeli anyagon kívül néhány szóbeli kiegészítést tesz. Meglepetés, hogy Kádár és a többi PB-tag alig vesznek részt az érdemi vitában. Az én felszólalásom kiborít mindent. Mit mond az írásbeli jelentés? A személyi kultusz idején megrendezték Rajk, Kádár és mások perét. Mi az, hogy Rajk, Kádár és egyebek pere? Nemcsak Rajk- és Kádár-per volt itt, de voltak szociáldemokraták és mások is. Miért vagyunk mi egyebek egy ilyen mocskos ügyben? Ez elvtelen, nem becsületes, visszautasítom. Ha a munkásegység harcosainak áldozatvállalásait „egyebek"-ként értékeljük, akkor meg kell kérdeznem, mi akar ez lenni? A bizottság a felelősség kérdését a KEB felé tolja, hallgat a KB-ról és inkább az apparátust, az ÁVH-t teszi felelőssé. Az összes aljasságot pedig dogmatizmussal és személyi kultusszal magyarázza.

Ezekben a kérdésekben is súlyos kifogásaim vannak. Elsősorban nem a KEB-et kell felelősségre vonni. Hol marad a KB? Elméletileg is tarthatatlan, hogy dogmatizmussal, a kultusszal indokoljuk a legképtelenebb gazságot, gyilkosságokat. Állásfoglalásra kényszerítem a PB-t. Kádár úgy beszél, mint aki nem érdekelt, de megjegyzi: „Marosán felszólalását a bizottság, főképpen a szociáldemokratákra vonatkozólag, vegye figyelembe." Itt az első ütközés. Folytatódik azzal, hogy a BM vonalán kezdjük leváltani, sőt a pártból kizárni azokat, akik a törvénysértésben részt vettek. Egyiket-másikat pofára, meg „nagy szolgálatot tett" indokkal meg akarják tartani. Kategorikusan ki-

jelentem: vagy mindenki, vagy senki. Bármilyen szolgálatot tett is, nem maradhat a helyén. Az rossz vért szül. Ez után a felszólalás után alig jövök ösz-sze Kádárral. Kerüli a velem való találkozást.

Közben folyik a kongresszus miatt a vezető káderek felülvizsgálata. Főképp a megyei, kerületi titkároknál, a KB és KEB tagjainál. Már kezdetben komolyan összekülönböztem Szirmaival és Sándorral. A PB elé csak úgy lehet egy ügyet előterjesztésre vinni, ha aláírom.

Közben érdekes személyi ügyek ugrottak ki, amelyek kezdenek életveszélyessé válni. Például Szénásié. Szénási rendkívüli kihallgatást kért tőlem élet-bevágóan fontos ügyben. Izgatottan, felzaklatva lépett be hozzám.

– Marosán elvtárs, benyújtom lemondásomat, lemondok minden funkciómról.

– Várjunk egy kicsit, először mondja el, miről van szó.

A vizsgálati főosztály a börtönben két bűnözőtől magnószalagra vallomást vett fel, ránézve súlyosan terhelő vallomást.

– Nem tudok így dolgozni Marosán elvtárs, ha a BM ezt teszi velem.

– Majd kézbe veszem a dolgot, maga a helyén marad.

Az adminisztratív osztályon keresztül lefoglaltattam a magnószalagot. Képtelen vallomást tartalmazott Szénási ellen: villája van a Hűvösvölgyben, ahol összeesküvés hetek óta folyik. A villában bár is van, a pincében pedig felhalmozott fegyverek. Magamhoz hívattam Biszkut.

– Tudsz róla?

Kissé meg volt lepve.

– Tudtam, Marosán elvtárs, de nem vettem komolyan.

– Hogy-hogy? Hátha nem komoly, akkor a magnószalagot miért őrizték wertheimkasszában? És egyáltalán, miért nem tudok én erről? Pártvonalon én vagyok Szénási főnöke. Tudod, hogy Kádár javasolta és határozattá vált, hogy felsőszintű vezetőkkel szemben, ha valamilyen jelzés bejön, nyomozás csak úgy vezethető, ha arról az illetékes választott szervek is tudnak. Ezt itt súlyosan megsértették. Méghozzá a legfőbb ügyésszel kapcsolatban.

Nem kértem engedélyt senkitől. Megindítottam egy párt- és állami vizsgálatot, és közéjük csaptam. Kiderült, hogy csúnya ügybe másztam bele.

Míg a vizsgálat tartott, Tömpe István, a földművelésügyi miniszter első helyettese, KB-tag, sürgős kihallgatást kért. Megrendülten panaszolta el, hogy a minisztere, Losonczi közölte vele, le fogja váltani. Megalázó az eljárás. KB-tag voltam, és velem erről senki nem beszélt. A legközelebbi PB-ülésen elmondtam az ügyet. – Hát hogy is állunk? Már szóba sem állnak a KB-tagokkal? Egyik helyen nyomozást indítanak, a másik helyen leváltást közölnek? Tűrhetetlen és megengedhetetlen, a következményeit viselni kell. – Ez volt az utolsó eset, hogy Kádár igazat adott nekem.

A Szénási-ügyben leváltottam, kizárattam embereket. Tömpe István a helyén maradt.

A harmadik ügy azonban ennél cifrább volt, a Hajdú megyei párttitkár, Gódor Ferenc ügye. Sándorék indítottak ellene vizsgálatot. Egy bizottságot küldtek ki. Tudtam róla. Bejelentés érkezett. A bizottság vezetőjének elmondtam, hogy a jelentést látni akarom. Amikor elolvastam a jelentést, sok gyanús dolgot találtam benne. Ismertem annyira a debreceni ügyeket, a szóban forgó személyeket, hogy tudjam, speciális összeköttetésük van a budapesti központhoz, és Gódort ki akarják nyírni. Gódor jó párttitkár volt. Értesültem arról is, hogy Sándorral a PTO és az instruktor ügyében nemegyszer élesen összecsapott. Látható volt, hogy mire megy a játék. Magamhoz kéretem Sándort és közöltem vele, hogy magam megyek le a vb-ülésre, és fogok elnökölni. Sándor sápadtan hallgatott. Külön-külön indultunk el.

Délután 3 órakor beültem a Hajdú Megyei PB végrehajtó bizottságának zárt ülésére, amely hajnali 3-ig tartott. Két embert nem engedtem felszólalni. Gódort, akiről szó volt és Sándort, aki az ügy mögött állt. Csak a bizottság elnöke beszélt, aki ugyan Sándor embere, de az én jelemlétemben nem manipulálhatott. Az intrika nyilvánvalóvá vált. A bizottság elnöke az ülés előtt megkérdezett, hogy a munkatársnő-ügyet is előadja-e?

- Természetesen.
- Nem kellene kihagyni?
- Ha maga kihagyja, én teszem szóvá.

A vád úgy hangzott, hogy Gódornak egyik munkatársnőjével viszonya volt. Nem volt bizonyítható. A feljelentést tévő titkár egyszer a megyei tanácselnökkel benyitott Gódorhoz, és állítólag összebújva találta őket. Mi volt a meglepetés számomra? A titkáron és a vb-elnökön kívül mindenki megvédte Gódort. Az is kiderült, hogy a KB illetékes osztálya felé egy külön hálózat is fut. Ez nemcsak pártszerűtlen, de becstelen is.

Hajnali háromra tisztázódott minden. Gódor maradt. Másnap beszéltem Gódorral. Figyelmeztettem, vigyázzon az apparátusára. Pesten pedig elővettem Sándort.

- Ha még egyszer előfordul ilyen becstelenség, a KB elé viszlek, és nem a Politikai Bizottság elé!

Sápadtan szólalt meg:

- Kérlek, Marosán elvtárs, ne csinálj ügyet.
- Én meg nem akarok még egyszer ilyen dologgal találkozni!

XXVI. Tömpe András levele

Júniusban szabadságra utaztam Romániába. Amikor visszajöttem, Kádár szívélyesen fogadott. Érdeklődéssel hallgatta romániai tapasztalataimat, benyomásaimat. Ezután ő tájékoztatott a folyó ügyekről. Átadott mindent, azzal a megjegyzéssel, ha mégis felmerülne valami fontos dolog, Moszkván keresztül elérhető, s ha kell, hazajön. Legfontosabb - mondtam -, hogy pihenjen. Megvárunk - mondtam -, semmit nem döntünk el nélküled.

Kádár elutazása után belevetettem magam az ügyekbe. A két legfontosabb kérdés a személyi kultusz és a kongresszusi tézisek előrehaladott stádiumban voltak. Első dolgom volt megismerkedni Aczél és Nógrádi jelentésével a Rákosi Mátyással való tárgyalásokról, amely megszakításokkal több órán keresztül tartott. Még tavasszal úgy határoztunk, hogy őt is meg kell hallgatni, de haza nem jöhet. A jelentéssel kapcsolatban külön-külön hallgattam meg Aczélt és Nógrádit. Rákosi nem volt könnyű ember. Elsősorban Sztálinra, a világhelyzetre, a körülményekre, Péter Gáborra és bandájára hárította a felelősséget, közben azért árulkodó dolgokat is mondva: „A szocialista törvényesség fából vaskarika. Igen, igen. Ahol fát vágnak, ott hullanak a forgácsok is." Szóval Rajk és társai forgácsok és a szocialista törvényesség smafu. Sőt, Rákosi támadásba ment át. „Mit akarnak tőlem az elvtársak? Nem én voltam a belügyminiszter, hanem Kádár. Ő nem felelős?" Rákosi nekiment Nógrádinak is: „Te nem felelsz Pálffy és társai ügyéért? Te és Farkas adtátok az anyagot! Te, Aczél elvtárs, csak azért gyűlölsz engem, mert lecsukattalak." Rákosi volt olyan ravasz, hogy Kádár felé terelje a gyanút és a felelősséget. Így vált fontossá Kádár személye.

A bizottság a felelős személyeket lényegében így sorakoztatta fel: Rákosi Mátyás, Farkas Mihály, Gerő Ernő, Kovács István és Kiss Károly, a KEB elnöke. Közülük csak az utóbbi ült a helyén. Sok éles harc zajlott már le e körül. Én a koncepció elveit másképp közelítettem, és a volt szociáldemokraták rehabilitálásáért harcoltam. Kiderült, hogy a bizottság nem hajlandó minden ártatlan szociáldemokratát rehabilitálni. Közéjük tartozott Ries István igazságügy-miniszter. Ebben az ügyben csak egy ember volt, aki elvsze-

rűen és tisztességesen nyúlt a dolgokhoz, s akivel teljes egyetértésben harcoltam: ez Tömpe András volt. (Amikor ezeket a sorokat végleges formába öntöm, 1971 decemberében, Tömpe András már nem él, agyonlőtte magát. Halála rettenetesen fájt. Az ellene folytatott manipuláció tragikus öngyilkosságba torkollott.)

Tömpe András levéllel fordult Kádárhoz és a PB-hez: „Noha a jelentés aláírói között nem szerepel a nevem, a bizottság működéséért és a jelentéssel kapcsolatban rám is hárul politikai felelősség. Így szükségesnek látom a fentiek írásba foglalását és kérem, hogy ezt a PB a jelentés tárgyalásakor ismerje meg." Ezek a sorok a levél befejező részét képezik.

Tömpe így kezdte a levelet: „Kedves Kádár elvtárs! A törvénysértések felülvizsgálásával foglalkozó bizottság munkájában ez év (1962) III. hótól VI. hó 25-ig, szabadságom megkezdéséig vettem részt. Most szabadságomról visszatértem, tanulmányoztam a jelentést, a VII. 25-i fogalmazványt, mely VIII. 3-án a PB elé kerül. A bizottság munkája folyamán megismert dokumentáció vitathatatlan bizonyítékot szolgáltat az egyik igen fontos, barátot és ellenséget intenzíven foglalkoztató kérdés, a törvénysértések okainak és körülményeinek megvilágításához.

Nyilvánvaló, hogy több mint 800 politikai letartóztatott között egyetlenegy sem volt, aki ellen jogosan emeltek vádat. Nyilvánvaló az is, hogy a Rákosi-klikk tagjai és bizalmasai maguk koholták a vádakat, gyűjtötték a »bizonyítékokat«, hidegvérrel előírták, hogy milyen »vallomásokat« kényszerítsenek ki a minden képzeletet felülmúló, megkínzott, emberi mivoltukból kivetkőztetett áldozatokból. Kivégzésre, ezer évekre súlyos börtönbüntetésekre ítéltek és a pártból kizártak ezernyi olyan elvtársat, akiknek ártatlansága, hű kommunista mivolta előttünk soha kétséges nem volt. Nem vagyok híve annak a koncepciónak, régiekből jól ismert módszernek, ha valaki egyszer valamilyen bűnt követett el, gyermekkoráig vezetjük vissza a bűn eredetét, és annak a bizonyításán erőlködjünk, hogy a vádlott soha nem volt rendes ember. Nem foglalkoztam Rákosi, Gerő és Farkas egyéniségével, csak a negyvenes évek kezdetétől: az iránt azonban nem lehet kétség, hogy a sztálini »tisztogatásban« közvetlen szerepet vivő Gerő és Farkas és az azokban magát gyorsan kiismerő Rákosi a negyvenes évek elején már kiforrottak, cinikus számítókká, egyedül a hatalomért lelkesedő, féltékeny, gonosz emberekké váltak. A sztálini iskolában azt tanulták, hogy vagy sikerül monopolizálni a hatalmat, vagy elvesznek. A hatalom megszerzéséhez ügyesen fel kell használni, a hatalom birtokában pedig könyörtelenül meg kell semmisíteni minden versenytársat, mert különben azok semmisítik meg őket. Noha a tények és a dokumentumok világos képet festenek, a bizottságban mégis hosszú vita folyt a törvénysértések okainak, körülményeinek megállapítása körül. Nem

tartom helyesnek, hogy a jelentés az okok felsorolásával az első helyen az »elméleti eltérést« említette meg, és csak a harmadik pontban, nem alapvető viszonylatban beszél arról, hogy a klikk tagjait a személyes hatalom megszerzése, majd a hatalomhoz való görcsös ragaszkodás vezeti. Az elméleti eltérés olyan módon keletkezett, hogy a klikk saját szükségleteinek megfelelően tudatosan torzította el az elméletet. (Ezen nem változtat az sem, hogy az eredeti szerző Sztálin volt.) Az »elméleti« eltorzításnak áldozatai mi voltunk, kommunisták és jóhiszemű emberek, akik nem ismertük a koncepciót és hittünk Rákosinak. Azért torzították el az elméletet, hogy legyen mivel takarni bűncselekményeket és ráadásul a mi párthűségünkre építették a gyalázatos becsapást. (Persze voltak a klikk körül jó néhányan, akik elejétől fogva vagy később felismerték a valóságot, és ki-ki bátorsága, illetve opportunizmusa alapján döntötte el, segít-e tovább a bűnösöknek, vagy visszavonul, vállalva az ezzel járó veszélyeket. Kit-kit magatartásának megfelelően terhel a felelősség.)

De mi, párthűségünk alapján becsapott kommunisták, nem vonhatjuk ki magunkat a felelősség alól. Párttagnak lenni nem magánügy. És nincs olyan párthűség, amely arra kötelezheti a kommunistákat, hogy eltűrjék a pártdemokrácia likvidálását, méghozzá olyan időben, amikor annak a fejlesztése volt sorsdöntő és fontos. Hiszen csak a pártdemokrácia gyakorlatában érthetik meg a mozgalom régi káderei és friss tömegei az államhatalom helyes gyakorlását. Nem jól vigyáztunk a régi kommunisták, népünk, munkásosztályunk, pártunk érdekeire, amikor elnéztük, sőt elősegítettük a pártdemokrácia rombolását. Ezt el kell ismernünk, ha becsületesen el akarunk számolni, és ha barát és ellenség számára félreérthetetlenül le akarjuk szögezni, hogy a pártban nincs helye többé annak, akit nem az ügy, hanem a hatalom szeretete inspirál. A bizottság jelentésének idézett részét több okból nem tudom elfogadni, amikor részben »elméleti elemre« alapozza a bűntettek eredetét:

a) enyhíti a klikk tagjainak és támogatóinak megítélését,

b) segít a revizionista propagandának, amely azt állítja, hogy a marxista-leninista elmélet és a proletárdiktatúra gyakorlata nem nyújt biztosítékokat hasonló bűnök ellen,

c) összekeveri a jóhiszemű baloldali elhajlókat (akikkel pedig még sokáig lesz vitatkoznivalónk) a gonosztevőkkel,

d) nem zárja le a vitát, mint ahogy a bizottság céljául tűzte ki, hanem felemás állásfoglalásával prolongálja azt (a pártra nézve nem csupán pozitív következményekkel),

e) elhomályosítja a tanulságokból következő fő feladatot: pártunk és társadalmunk demokráciájának bátor fejlesztését, párhuzamosan a hatalom megszállottjainak teljes elszigetelését. Ez utóbbi ma a legfontosabb, és hogy

ebben minden becsületes ember segítsen, hogy a klikk uralma következtében kialakult viszonyt, közönyt és passzivitást a kommunizmus ideológiájáért őszinte, lelkes aktivitássá változtassa. Előfeltétel, hogy kendőzés nélkül leleplezzük a személyi hatalomvágyat, ami a kommunizmustól éppoly idegen, mint ahogy sajátja az osztálytársadalomnak, törvénye a kapitalizmusnak. A szocializmus építésében egyenes arányban áll a tömegek meggyőzésével, viszont a tömegek meggyőzésének útjában állnak a hatalmaskodók. A nagyban és kicsinyben parancsolgatók, akik nem akarnak, nem tudnak a kollektívára támaszkodni. Ha a kommunisták tömeggyilkosainak mártírjait akárcsak részben is »elméleti eltérésre« vezetjük vissza, a tömegek nem tekinthetik a marxizmust-leninizmust úgy, mint az emberiség boldog jövőjéhez vezető út biztos vezérfonalát. Ezért javasolom a bizottság jelentésében és határozati javaslatban a mellékelt szervezeti módosítást."

(Nekem Tömpe nem beszélt e levélről, bár sokat vitattuk a kérdést. Rácz Sándor, a bizottság titkára augusztus 2-án küldte el hozzám, de ekkor már kész volt az én levelem is. Egymástól tehát függetlenül azonos nézetre, konzekvenciára jutottunk a bizottsággal szemben.)

Mit javasolt Tömpe András? „Legyen benne Rákosi, Gerő, Farkas, olyan értelemben meghatározva, hogy a hatalmat kizárólag maguknak sajátították ki, tehát a Rákosi-klikk személyi hatalomra tört, majd a hatalomhoz jutva görcsösen ragaszkodott hozzá. A klikk kispolgári gyökerekből táplálkozó, politikai kalandorság. Legyen benne, hogy formálisan hajtották végre a munkáspártok egyesülését, és legyen benne az is, hogy később lehetetlen kompromisszumot kötöttek Nagy Imrével és a revizionistákkal. Legyen benne a tömeg történelmi szerepének lebecsülése, a lenini normák, a kollektív vezetés felszámolása a vezetésben és az egész pártéletben. A klikk kialakította azt a koncepciót, hogy a pártnak azon vezetői és tagjai, akik a felszabadulás előtt itthon dolgoztak, a Horthy-rendőrség ügynökei és besúgói voltak, akik pedig Nyugaton vettek részt a munkásmozgalomban, imperialista hírszerzők, ügynökök, akik befurakodtak a pártba. Ezzel a klikk nemcsak a párt egész harcát, hanem az egész forradalmi magyar munkásmozgalmat megrágalmazta. E felfogások később annyira érvényesültek a gyakorlatban, hogy a munkásmozgalmi múlt negatív vonásnak számított! Legyen benne az is, hogy a klikk nem bízott a tömegekben, és csak az erőszakszervre, az ÁVH-ra támaszkodott. Terrort alkalmazott a munkásmozgalom, a párt kiemelkedő vezetőivel, tagjaival szemben. Megbontották a párt sorainak egységét, szörnyű csapást mért a pártra és a munkásosztályra. A klikk vezetőin kívül felelősség terheli a PB-t, a KB-t és a KEB tagjait, mert engedtek a klikk nyomásának, mert megkönnyítették a bűnök elkövetését."

Ez lényegében Tömpe levele, amelynek másolatát megőriztem.

(1971. február 2-án reggel rövid hír jelent meg a Népszabadságban. „Rákosi Mátyás 79 éves korában hosszú és súlyos betegség után elhunyt, az MDP főtitkára volt." Csupán ennyi. Rövid idő múlva került sor a temetésére. A Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra. Kevesen voltak ott. A BM emberei ellenőrizték, hogy kik mertek részt venni a temetésen. Semmi értékelés. Ha elgondolom, hogy előtte nemrég temették el Nógrádi Sándort, akiről hatalmas megemlékezés volt. Abba kellett hagynom néhány napra az írást.)

Objektív szeretnék lenni. Meg kell nyugodnom. Mindig történik azonban valami írás közben. Vajon Hruscsovot hogy kaparták el a világ nagy fölhördülésére? Eljön-e az idő, amikor a történelem, az igazság mindenkit a helyére tesz? Rákosi már nem él, de élünk mi, és én még sokáig szeretnék élni. Sok mondanivalóm van még. Legyen hozzám kegyes a sors, engedje befejezni ezt a munkámat is. A múltat nézem és vizsgálom benne a jelent is. Azt remélem, hogy a jövő számára tanulság is lesz. Csak egyet kérek mindenkitől. Járja velem végig ezt a kálváriát.

Nem vagyok író, sem történész, nem is akarok író lenni. Ez az egyetlen örökség, amit hátrahagyok, félelem és gyávaság nélkül. Talán megőrzi az idő és a bátor emberek.

XXVII. Ismét egyedül maradok

Forduljunk vissza 1962 július-augusztusához. A konfliktus és a felelősség viaskodott bennem. Kételyeim már nem voltak, csak azt nem tudtam még, meddig kell vagy meddig tudok elmenni. Pontosabban, meddig megyek tovább a vezetéssel? Tulajdonképpen a csata, az igazi csata a kulisszák mögött, s a szűken vett bizottságban, meg a PB-ben zajlott le. Fontosnak tartok ezért megírni egy jellemző epizódot.

Még 1956 után bevezettük – nagyon helyesen –, hogy a PB-ülésekről szó szerinti jegyzőkönyvet vezetünk. Ez azt jelentette, hogy a KB-iroda vezetője mellett egy gyorsíró is jelen volt. A személyi kultusz ügyének tárgyalásakor, egy nagyobb összecsapás után, Kádár leállította a gyorsírói munkát. Senki nem mert felszólalni ellene. Mi késztette erre? Természetesen maga a téma, a sok dokumentum, a vita. A szembesítések kezdtek kínossá, kellemetlenné válni. Események és nevek, vádaskodások és védekezések. Nem akarta, hogy erről dokumentum maradjon.

Ezt a kérdést Tömpe Andrással külön megbeszéltük. Levele mély benyomást tett a PB-re. Nagyon örült, hogy egyetértek a levelével.

– Neked, Marosán elvtárs, azt is tudnod kell, hogy megmondtam Kádárnak, így és ilyen körülmények között nem dolgozom a bizottságban.

– Ne tedd ezt, Tömpe, csináld végig.

Nehezen tudtam meggyőzni, és csak akkor jutottam vele dűlőre, amikor kijelentettem:

– Most én veszem át tőled a stafétabotot.

Nézett rám, felderült arccal, majd hirtelen komorrá vált.

– Meggondoltad, Marosán?

– Igen!

– Számolsz a következményekkel?

– Igen! 1956-ban sem vártam semmi jót és számoltam mindennel. Tettem a kötelességemet. Most is azt teszem.

– Tehát fellépsz a KB-ban, a különvéleményeddel, jobban mondva a véleményünkkel.

– Erre készülök, András.

– Kérek tőled valamit, Marosán elvtárs. Hagyd ki a beszédedből Kéthly Annát, nehogy az a vád érjen, hogy csak a szociáldemokrata sérelmek szószólója vagy. A te felszólalásod a KB-ülésen történelmi dokumentum lehet.

– Rendben van, András.

Ezekben a napokban látható volt az idegesség. Kádár és Kiss Károly összecsapásai fokozták ezt. Az én felszólalásaim sem hagytak senki előtt kétséget, bár velem nehezen vitáztak. Szirmai és Tömpe összecsapása különösen éles volt. Egy feszült légkörben lezajlott vitában Szirmai képmutató módon kijelentette: „Nincs abban semmi szégyellnivaló, hogy hittünk Rákosinak és szerettük Rákosi elvtársait. Nem tudtunk semmit és elhittük mindazt, amit mondtak." Tömpe érdekes módon válaszolt Szirmainak: „Rosszul beszélsz, Szirmai elvtárs. A jezsuiták például sokkal jobban ismerték és tanulták meg a marxizmust, mint a kommunisták, mert másképp nem tudnának hatásosan harcolni ellenünk. Ki kinek mit hisz el, ez nem vita-, hanem ténykérdés. Itt gaztetteket követtek el." Míg Tömpe beszélt – és lenyűgözően tudott beszélni –, figyeltem Szirmait, először vörös lett, mint a rák, majd falfehér. A szemei a gyűlölet olyan sugarát árasztották, amit csak Szendinél láttam, amikor kihallgatott az ÁVH-n. Tömpe nem ütött övön alul, csak más szavakkal idézte levelét. A vádakat Kiss Károly védekezése sem tudta semlegesíteni. Rá sokszor dühös voltam. Egyszer rákiáltottam: „Hát te semmiért sem akarsz felelni?" De ez nem csak neki szólt.

Előttem nem vitás a felelősség kérdése, legfeljebb a sorrendet kell megállapítani. A helyükön levők közül a felelősség szerintem így következik:

Kádár János, Marosán György, Apró Antal, Kiss Károly, Rónai Sándor, a volt PB tagjai. Fontos pozícióban volt vezetők: Nemes Dezső, Kállai Gyula, Münnich Ferenc, Fock Jenő, Gáspár Sándor és az ötvenes évek elején jelentéktelen szerepet játszó Biszku Béla, Fehér Lajos. De senki nem vállalt semmit. Szörnyű kép, szörnyű helyzet. Ha Tömpének nem sikerült ezeket emberségre, becsületre megtanítani, akkor most rajtam volt a sor. Nekem kellett példát mutatni felelősségvállalásból.

A kongresszus előtt meglepő támadás indult meg a vezetés, a KB-tagok ellen. És erről, mert összefügg a lényeggel, és mert teljessé tette számomra a döntést, írnom kell.

A következő napirenden a KB-tagok kongresszusra történő küldöttjelölése szerepelt. Kit, kiket jelöljünk. Eddig az volt a szokás, hogy minden KB-tagot elosztottak a kerületi, megyei pártkonferenciák között. A mostani előterjesztésben, amelyet Kádár, Szirmai és Sándor agyaltak ki, a KB tagjainak csak 35–40 százaléka szerepelt. Ezt az előterjesztést velem nem beszélték

meg. Csak aláírásra hozták hozzám. De én nem írtam alá. Végül sor került Kádár és köztem egy ingerült összecsapásra Sándor jelenlétében. Nagy önuralommal kértem Kádárt, álljon el ettől az előterjesztéstől, ne ossza meg a KB tagjait, mert ez veszélyt rejt magában. Ő azzal érvelt, joga van vitára bocsátani, nem akarja rákényszeríteni a KB-tagokat a pártkonferenciákra, vitassuk meg. Mivel túl voltam már azon, hogy védjem a leváltásokra ítélt, mondhatnám azt is, hogy a kirúgásra ítéltek 90 százalékát, aláírtam. Végig akartam harcolni a személyi kultusz ügyét és erre akartam koncentrálni. Előttem nem volt vitás, mit akartak ezzel a javaslattal. Sándor kora reggel bejött hozzám:

– Nézd, Marosán elvtárs, az osztály sem ért egyet, de arra kérlek, ne szólalj fel.

– Én vagyok az előterjesztő, nem szólok egy szót sem. Vitázzon a PB.

Kádár elnökölt. Megkérdezte Sándort, van-e az előterjesztéshez kiegészítés? Nem lepődtem meg, hogy Sándor egyszerre csak elkezdett beszélni, és többek között elmondta, hogy vannak, akik nem értenek egyet és veszélyesnek tartják a vezetésre nézve, de azoknak nincs igazuk.

Hát így állunk. Rögtön szót kértem.

– Tisztelt Politikai Bizottság! Én vagyok az, aki nem ért egyet, aki ezt ellenzi. Alapszabály-ellenesnek tartom, és veszélyesnek a vezetés számára. Sőt, meg kell mondanom, hogy az előterjesztő osztály sem ért egyet. Tegnap kértem Kádár elvtársat, álljon el ettől.

Sándor láthatóan összeomlott! A PB-tagok idegesek lettek. De én folytattam.

– Véleményem szerint a KB tagjai egyenjogúak a vezetésben, tehát nincs kétfajta KB-tag. Elvtelennek, erkölcstelennek tartom. Tessék tudomásul venni, a KB a kongresszus után következő legfontosabb választott vezető szerv, amely a PB-t is megválasztja, párttörvény adta jogaiban sértjük most meg. Ez megengedhetetlen és veszélyes. A PB-nek nincs joga, hogy a szervezeti szabályzatot megsértse, de különösen nincs joga az apparátusnak a KB-tagok felett ilyen manipulációra.

Nagy volt a megdöbbenés. Olyan szenvedéllyel beszéltem, hogy a PB tagjai meginogtak.

Kiss Károly szólalt fel mellettem. Bár ne tette volna! Utána Fock. Egyetértett velem, csak az indokkal nem. Gáspár idegesen javasolta, adjuk vissza, dolgozzanak rajta tovább. Aztán jött Kádár. Én nevekkel is operáltam: miért nem javasoljuk például Kiss Árpádot, a Tervhivatal elnökét, aki szintén KB-tag vagy Friss Istvánt. Velük szemben miért csak Sándort és társait? Kádár azt ajánlotta, hogy a Marosán elvtárs által felvetett néhány névvel egészítse ki a bizottság az előterjesztését. Nincs itt elvi ellentét, csak élünk azzal a jog-

gal, hogy javasolunk valakiket. Ha eddig az volt a szokás, hogy minden KB-tagot megválasztanak kongresszusi küldöttnek, most más szokás lesz. Nem kell dramatizálni.

Kádár után újból szót kértem. Kérem a PB-t, tekintsen el a jelölésemtől. Nem kívánok részt venni a különleges jogokat élvező KB-tagok között. Maradok azokkal, akiket maguk nem jelölnek. Erre Kádár ideges lett. Nem tudta, mit csináljon. Fock és Gáspár azzal hárították el a botrányt, adjuk vissza a bizottságnak átdolgozásra. Ezután került sor a kongresszusi bizottságok névsorára. 1957-ben és 1959-ben én voltam a kongresszust rendező bizottság elnöke, a szervezeti szabályzat előadója, és mint KB-titkár az apparátus részéről a jelölőbizottság elnöke. Most Szirmai és Sándor nem engem javasoltak, és tudtam, hogy ez Kádár tudtával történik. Sándort javasolták, és én aláírtam. Önmagamat mégsem javasolhatom. Azt már rég tudtam, hogy Sándor Szirmaival, Kádárral beszéli meg a dolgot, és aláírás előtt mindketten eljöttek hozzám, és én szó nélkül aláírtam. Csak néztek mindketten. De amint aláírtam és visszaadtam nekik, azonnal felálltam és azt mondtam: „Elmehetnek." Kikullogtak az irodából. Most Kádár kijelentette: „Marosán elvtárs legyen a bizottság vezetője, a szervezeti szabályzat előadója, és küldjük őt a jelölőbizottságba."

Másnap kora reggel nálam volt Sándor.

- Mit akarsz?

- Hát van néhány dolog, amit meg kellene beszélni, Marosán elvtárs.

- Menj Szirmaihoz és társaihoz. Nekem nincs dolgom veled! Van valami aláíratnivalód?

- Nekem nincs, Marosán elvtárs - mondta alázatosan.

- Hát akkor végeztünk!

- De Marosán elvtárs, miért haragszol rám?

Sápadt volt.

- Tegnap reggel arra kértél, ne szólaljak fel, mert te sem fogsz. Becsaptál. Továbbá: van képed Szirmaival javaslatot tenni magadra, magatokra? Ez nemcsak tisztességtelen, hanem veszélyes is.

Kivettem a szervezeti szabályzatot s megmutattam neki. Ezután néhány nemzetközi szabályzatot is.

- Miért vagy marha? Mert meg is játszod magad.

Sándor csak nézett maga elé.

- Úgy látszik te is, mások is, elfelejtettétek 1956-ot, és szolgai feladatokra vállalkozol. Nem leszel KB-titkár és PB-tag! Te és Szirmai piszkos játékot játszottatok. Mert mit javasoltatok a kerületi titkárokról és egyik-másik KB-tagról? Vegyük mindjárt Bakó Ágit, ki akartátok őt nyírni, a VIII. kerületi pártbizottság titkárát, a KB-tagot, aki nő létére 1956-ban férfiaknak is pél-

damutatóan állt a VIII. kerületi pártbizottság élén, a Köztársaság téren és környékén. Sem Szirmait, sem téged soha nem láttalak ilyen helyeken. Te és Szirmai kijelentettétek, hogy sok a zsidó. Sőt Szirmai hozzátette, hogy csúnya és zsidó. Szirmai a szép zsidó! És te, talán Árpáddal jöttél be? Te az előbb tiltakoztál, amikor azt mondtam, hogy ezek Rákosi-féle módszerek. 1948-ban Farkas Mihály azzal utasította el három régi szociáldemokrata KB-tagságát, hogy sok a zsidó. Minek néztek ti engem? Nem szégyellitek magatokat! Nem elég antiszemitizmust hagyott itt nekünk Rákosi, Farkas és Péter Gábor?

Néztem ezt a magába roskadó embert és undorral folytattam.

– Másokról meg azt terjesztettétek igaztalanul, hogy beteges hajlamú. Te tudod, mit kellett harcolnom Szirmai nőügye miatt? Milyen jogon meritek ti a KB tagjait ilyen aljas módon rágalmazni? Mert ha igazak a vádjaitok, akkor gyerünk, ki velük nyíltan! De ha nem, mit akartok elérni? Hová akarjátok vonszolni a pártot? Ez becstelenség, amihez én nem statisztálok.

Sándor hisztérikussá vált! Hirtelen kitört.

– De Marosán elvtárs, Kádárnak is ez a véleménye.

– Akkor is becstelenség, és amíg a helyemen vagyok, nem tűrök el semmi ilyent. Nem azért szálltam be a harcba 1956-ban, hogy lezüllesszétek a pártot, a közéletet. Én ezt nem vagyok hajlandó sem eltűrni, sem fedezni. Most pedig menj innen!

Sándor meggörnyedve, nehezen állt fel, vánszorogva tette meg az utat az ajtóig. Az ajtó becsukódott. Magam is teljesen felzaklatva álltam és néztem utána. Kitört belőlem az elkeseredettség, mardosott a szégyen, meddig kell nekem ezt csinálni és miért? Hiszen az ilyen módszerek juttatták a pártot, az országot 1956-hoz.

Nyugtattam magam. Hidegvér, Marosán. A párt, a vezetés s talán az egész nemzetközi kommunista mozgalom a tét.

Ezen a napon Gáspár és Biszku is jelentkeztek. Beszélni akartak velem. Tudtam, Kádár küldte őket. Sándor már referált. Mindkettő megdöbbent. Nekik is szóról szóra ugyanazt mondtam, amit Sándornak. Gáspár volt az érdekes.

– Én tudok veled dolgozni, Marosán. Elfogadtalak felettesemnek. Tudom, hogy azért harcolsz, hogy demokratikus élet legyen. Beszélj Kádárral, mielőtt elmérgesedik az ügy.

– Várjál csak, szakikám – mondom Gáspárnak. – Te elfelejtettél valamit. Nem te és nem ti, hanem én védtem meg Kádárt és védem most is. Belőlem nem Kádár csinált vezetőt és nem ti. Nem én vittem ezt a pártot a mocsárba. S végső soron Kádár miért tűzette napirendre ezt a kérdést?

– Értelek én – mondja Gáspár –, de kérdezem tőled, ha nem neked lesz igazad, mit csinálsz?

– Akkor ország-világ előtt bocsánatot kérek. De miből gondolod, hogy nem lehet igazam?

Biszku okos akart lenni, úgy viselkedett, mint egy diplomata, aki közvetít.

– Mondd, Marosán, gondolkoztál te azon, hogyan jutottak ide a dolgok?

– Mondd, Biszku, letartóztattak már téged valaha az életben?

– Nem.

– Mert engem igen. Megkínoztak valaha az életben?

– Nem.

– Mert engem igen.

– Ítéltek téged halálra? Mert engem igen!

Riadtan nézett rám.

– Nem értem a kérdést, Marosán elvtárs.

– Mert Rákosi és bandája halálra ítélt, azért, amit tettem értük. És hat évet ültem a kriptában. Utána pedig odaállok a kommunista pártért. Te tudod, hogyan, te tudod, miért. Én nem engedhetem meg magamnak, hogy belemenjek egy újabb gyalázatba. Nem megyek ezen az úton. Lehet, hogy egyedül maradok, az is lehet, hogy csak évek múlva derül ki az igazság.

– Mit akarsz tenni, Marosán? Jól gondold meg, a pártról van szó.

Ránéztem. Végigmegyek az úton éppúgy, mint Rákosinál és elszámolok.

Elhatároztam, hogy a PB utolsó ülésén nem szólalok fel. A beszédem kész volt. Szombaton lesz még egy ülés. Kedden reggel kezdődik a KB. Ott eldől minden. Így terveztem el. De másképp alakult a helyzet.

1962. augusztus 9-én reggel 10 perccel előbb lépek be az ülésterembe. Mindenki jelen van. Tíz óra. Kádár szokásához híven késik. A PB tagjai mint az iskolás gyerekek, ülnek helyükön, rajtam kívül. A büféasztalhoz megyek. Kávét iszom. Negyedtizenegyig ülnek csendben. Akkor lép be Kádár. Kádár megnyitja az ülést. Nem szólalok fel. Körülbelül három órakor végzünk. Kádár készül bezárni az ülést. De előbb még tart egy beszédet.

Lassan melegszik bele. „Elvtársak, egyenetlenség van a vezetésben. Sajnálattal kell megállapítanom, hogy egyesek a PB-ülésekről is tájékoztatnak arra nem illetékeseket. Fecsegés, pártszerűtlenség kapott lábra. Ez megengedhetetlen. Vannak, akik azzal vádolnak, hogy üldözöm és félre akarom állítani a régi kommunistákat. Van, aki azzal vádol, vissza akarom hozni a Rákosi-féle módszereket. Nem jó ez, elvtársak. Őrizzük meg az egységet. Tartsunk rendet a vezetésben. Kedden összeül a KB. Most pedig menjünk ebédelni.

Már állnak fel az emberek nagy boldogan, amikor én szót kérek. „Várjunk csak, elvtársak! Így nem mehetünk el. Ebben a testületben Kádár elvtárs köteles megmondani, hogy kikről van szó." Kádár sápadt. A többiek kész őrült-

nek tartanak. Hát jó. Ebédeljünk meg és beszéljük meg mindezt zárt ülésen. Én nem mentem ebédelni. Végig akartam gondolni mindent.

Öt órakor újból együtt vagyunk. Kádár már nyugodtabb. Én elszántam magam mindenre. Kádár beszélni kezd. Elmondja, hogy Kiss Károly a napokban arról panaszkodott Tömpe Andrásnak, hogy Kádár üldözi őt és rajta keresztül a régi kommunistákat, az egész KEB-et. Marosán azzal vádol engem, hogy vissza akarom hozni a Rákosi-féle módszereket. Nem mondja meg, hogy kitől tudja. Azzal fejezi be felszólalását: „Így állunk, elvtársak. Ne engedjük összeugratni magunkat, abból csak baj származik."

Csend. Senki nem jelentkezik. Hát szólok én. Először is visszautasítom a vádat és a rágalmat. „Ha Kádár nem mondta meg informátorát, megmondom én. Sándor József az! De lehet, hogy mások is. Hogy itt ki, kiket ugrat össze, ki és kik mire spekulálnak, jó lenne, ha a végére járnánk. Nem voltam és nem leszek fejbólogató János, nem féltem, nem félek megmondani, hogy nem félek senkitől, semmitől! Önök ismerik a véleményemet. Ez a hely, amit betöltök, nem kenyerem, nem karrierem, átadható, ilyen áron nem akarok a helyemen maradni. Hangsúlyozom, mindenkinek rendelkezésre áll a helyem. Ezt Kádárnak kell tudnia a legjobban.

Kérem, jegyezze meg mindenki: tisztességet, becsületet, pártszerűséget nekem itt nem kell tanulnom. Vegyék tudomásul, már jó ideje sok minden nem tetszik nekem, különösen itt, a vezetésben. A szó és a tett nem stimmel. Bejelentem, hogy a KB-ülésen különvéleménnyel lépek fel az előterjesztéssel kapcsolatban. Ez nemcsak jogom, hanem kötelességem is. És ha te, Kádár elvtárs intrikusokra, talpnyalókra hallgatsz, akkor itt minden lehetséges. Ebben a testületben zajlott le a vita a KB-tagok egyenjogúságáról. Nyíltan megmondom, törvénytelen, amit teszünk. Téged, Kádár, külön megkértelek, ne hajszold ebbe a vezetést, mert ez veszélyes, formálissá teheti, elzülleszthetí a KB-t. Önök pedig vegyék tudomásul, hogy egyszer statisztáltam már ilyen dolgokhoz, és soha többé ilyesmire engem senki rá nem bírhat. Nem felejtettem el 1956-ot, és félek, hogy megismétlődhet. Ne vonszoljanak engem ezen az úton. Ha önök közül senki, de én megkövetelem mindenkitől, hogy 1956 emléke ne vesszen el. Remélem, nem kell majd egyszer szégyenkeznünk azért, mert 1956-ban helytálltunk a pártért."

Mindenki rám néz. Kádár teljesen megváltozik. Már nem érdekes Kiss Károly és mások, itt többről van szó. Utánam Kiss Károly szólal fel. Szokásához híven, dadogva mellébeszél. Csak hárman beszélünk. Más nem kér szót. Kádár már nem magabiztos. Óvatos, tapintatos, udvarias.

„Elismerem, elvtársak, hogy Marosán elvtársnak joga van a saját véleményét nemcsak elmondani, de meg is védeni. Persze, jó lenne tudni, megismerni azt is, amit Marosán elvtárs a KB-nak mondani akar, mert ez pártunkban

nem szokás, de joga van hozzá. Nem akartam bántani senkit, legkevésbé téged, Marosán. A pártot, a vezetés egységét védem. Legyünk több bizalommal egymás iránt."

Kádár beszél, én egyedül maradok. Egy biztos, Kádár megy a maga útján. Életemben másodszor kerülök ilyen tragikus helyzetbe a kommunista pártban. Én nem felejthetem el 1949–1950-et és 1956–1957-et.

XXVIII. Meggyőződésem ellenére nem cselekedhetek

1962. augusztus 11-e a magyar párt életében, de egyben az én életemben is jelentős dátum és esemény volt. Ezen a reggelen ült össze a KB kibővített plénuma, hogy megtárgyalja a PB előterjesztését a személyi kultuszról.

Jelen voltak: a KB tagjai, a KEB, a KB-osztályvezetők, a megyei és a kerületi titkárok. A napirend előadója Biszku Béla volt. Az egész pártéletre, de különösen a központban, a vezetésben mindenre és mindenkire nyomasztó légkör, a felelősség miatti aggodalom telepedett rá. Néhány perccel 9 óra előtt magamhoz vettem leírt beszédemet és azzal az elhatározással léptem a tanácsterembe, hogy az előadó után rögtön szólásra jelentkezem. Tudtam, hogy amit teszek, szokatlan és egyedi. Ennek tudatában számoltam a következményekkel is. Beszédemet csak hárman ismerték. Eskulits, Tömpe András és Szakács Ida, aki gépelte.

A teremben már ültek. Barátságosan üdvözöljük egymást, de senki nem tudja, mit hoz ez a nap. Az elnöki emelvényen a titkárság tagjai foglaltak helyet. Mi mindig Kádárral ültünk egymás mellett. Most úgy alakult, hogy Gáspár és Fehér a szomszédaim. Kádár az ellenkező oldalon ült Szirmaival. Fehér elnökölt. A szokásos megnyitó és már adta is át a szót Biszkunak. Biszku negyven percig olvasta a jelentést. Láthatóan örült, amikor a végére ért. Elsőnek akarok felszólalni a vitában – mondtam Fehérnek. Ő csak bólintott. Tudtam, hogy a szemben ülők nem sietnek szólásra. Biszku után Fehér – a szokásnak megfelelően – megkérdezte, kinek van kérdése vagy kérdései? Csak kevesen kérdeztek.

Jakab Sándor, a Nógrád megyei titkár azonban azt, hogy Bulgáriában ki volt a belügyminiszter a Kosztov-ügy idején? Dermedt csend. Vajon kiugrik-e valami? Meglepetésemre, hirtelen Kádár állt fel. Mit és hogyan válaszol? „Ha nem lennék magáról jó véleménnyel és nem becsülném magát, Jakab elvtárs – mondja –, akkor most meg kellene változtatnom véleményemet." Néhány más kérdésre válaszolt Kádár, de Jakabnak csak ennyit. Ezután Fehér közli, hogy Marosán elvtárs kért szót. Mindenki felkapta a fejét. Csodálkozva néztek az elnöki asztal felé és rám. Mi akar ez lenni?

Felálltam, odaléptem a szónoki emelvényhez, felvettem a szemüvegemet, s még egy pillantást vetettem az előttem ülőkre és hirtelen elkezdtem.

„Tisztelt Központi Bizottság! Kedves elvtársak!

A KB mostani ülését és az ülésen tárgyalásra került anyagot nagy horderejűnek, különösen fontosnak és történelmi nevezetességűnek is tartom. A Központi Bizottságnak ugyanis le kell tárgyalni és tárgyalásának eredményeként határozatot hozva, méltón kell lezárnia azt az ország és világ előtt már egyébként is ismeretes politikai bűncselekmény-sorozatot, amely nemcsak a magyar, de az egész nemzetközi munkásmozgalomnak is tragikus fejezeteit jelenti. Meggyőződésem, hogy a Központi Bizottság átérzi munkája fontosságát, és azt is, hogy milyen példátlan emberi és politikai gonosztettek vizsgálatába fogott, amelyek felett ítéletet mondani elodázhatatlan, fontos kötelesség. E nélkül – és ez meggyőződésem – pártunkban és vele népünk életében nincs és nem is lehet biztos, egyenletes fejlődés. Állíthatjuk, a tárgyalásra került anyag kommunistákhoz méltó, becsületes letárgyalása és benne a politikai és emberi gonosztettekkel arányban álló, határozott állásfoglalás nélkül a mindennapi munkánk is egyre nehezebbé válik. Természetes, már elöljáróban is le kell szögezni, hogy vizsgálódásaink és állásfoglalásaink mentesek kell legyenek mindenféle bosszúállástól. Az egész, nagyon fájdalmas és örökre emlékezetes kérdéskomplexumot pusztán az ismert tények alapján kell felmérni és elemezni...

Az ellenforradalom, különösen annak nagy áldozatokkal járó leküzdése, pártunk jelenlegi helyes politikája és az elért eredmények is kötelességünkké teszik, hogy ennek a lezáratlan és annyira fájdalmas ügynek napirendre tűzését időszerűnek tekintsük. Ezt követeli tőlünk a párt tagsága, és a magyar és nemzetközi munkásmozgalommal szemben fennálló kötelességünk is. Nem szabad ebben tovább huzavonát tanúsítani. Tárgyaljuk le. Jussunk megfelelő következtetésre, amelyik aztán ma és holnap egyaránt váljék tanulsággá mindenki számára.

Felszólalásomat két körülmény indokolja:

1. Kortárs vagyok, aki a szóban levő időszakban is a magyar munkásmozgalomnak és vele a politikai életnek aktív tagja voltam, részese az akkori párt- és állami életnek.

2. Az itt tárgyalásra került emberi és politikai gaztetteknek és megbocsáthatatlan súlyos bűncselekmény-sorozatnak magam is áldozata vagyok, de felszólalásra késztet az is, hogy a kijelölt bizottság által a KB elé terjesztett elméleti megállapításokkal, legfőképpen az e megállapításokból folyó következtetésekkel kapcsolatban néhány lényeges észrevételem van. Továbbá, bár 1950-ben tartóztatnak le, majd ítélnek halálra, és csak 1956. március végén engednek szabadon, még sehol nem volt módomban az igazságnak meg-

felelő tanúvallomást tenni. A KB az első olyan illetékes plénum, ahol az anyniunkat ért gyalázatról, a munkásosztály egysége és a magyar nép ellen elkövetett bűncselekményekről végre őszintén szólhatok, és ennek éppen itt az ideje. Nem szorul bizonyításra, hogy mi mindannyian, akik Rákosi és klikkje szadista kínvallatásait, börtönét, halálos ítéleteit elszenvedtük, és csodával határos módon élve megúsztuk, egyetlen pillanatig sem lehettünk abban a helyzetben, hogy védekezzünk a koholt, aljas vádakkal szemben és bizonyítsunk. De hát ott, ahol a likvidálások mellett döntöttek és a likvidálás volt az egyetlen cél, vajon miért is engedtek volna védekezni. És ahol ennek érdekében felborítjuk az élet logikai rendjét és törvényes keretét, megtörténnek az előre megfontolt szándékkal elkövetett gyilkosságok: teljes gépezetével mögé állítva az egész államhatalmat. Lehet-e remény a védekezésre? S módjában állhatott-e bármelyikünknek tisztességes, harcos múltú kommunistáknak és volt szociáldemokratáknak, hogy az 1949-től 1956-ig terjedő időszakban az akkori KB előtt beszéljünk igazunkról és megvédjük magunkat. Még azt sem remélhettük, hogy letartóztatásunk ideje alatt, megkínoztatásunk és egy gyalázatos ítélet meghozatala előtt a KB nevében és megbízásából bárki is meghallgatott volna bennünket...

Rákosi fénykorát érezve egyeduralmat akart, s bennünket ehhez útban levőknek ítélt. Ezért fogatott le bennünket. Ezért hoztak ellenünk halálos ítéleteket, s ezért szabtak ki súlyos börtönbüntetéseket. Lehet, hogy ezek a szavak egyesek előtt ennyi év után, s ennyi tényismeret birtokában erősnek és talán Rákosihoz méltatlannak tűnnek. Talán annál inkább így van ez, mert az idő amilyen kegyetlen, épp olyan kegyes is. Tudniillik kegyes a gyilkosokhoz. Akik az idő feledtető hatására így képesek látni és érezni, rájuk nyugodtan mondhatjuk, nem volt részük abban, amiben Rákosi és bandája annyi drága elvtársat részesített és életét vette. Őket arra kérem, gondolkozzanak el és próbálják felmérni, hogy Rákosi rémuralma, gaztettei milyen károkat idéztek elő.

Hogy is kezdődött? Rákosi előtt már évtizedek óta veszek részt a magyar munkásmozgalomban. Nem voltam sem úgynevezett elvtárs, sem úgynevezett szövetséges. Marxista voltam egész életemben, a munkásosztály egysége lebegett előttem, és ezért az egységért folytatott harc tette ki életemet 1931-től. Én már jóval előbb a munkásegységért folyó harc vezetését egyedül a kommunista pártban láttam. Én többedmagammal - ez történelmi tény - támogattam ezt a pártot. Harcoltam az egységért. Ezt a kommunisták mindenkinél jobban tudják, de főképpen tudta Rákosi. Nem szorul bizonyításra, mit jelentett a szociáldemokrata pártban kommunistabarátnak lenni. Nyugodtan jelenthetem ki, hogy a kommunista vezetők tőlem mindent megkaptak, amit csak megkaphattak. Pedig sokan figyelmeztettek, meglásd, Gyurka,

megbánod! Ki hitte volna, mennyire igazuk volt. Milyen vak voltam, szinte megbocsátani sem tudom magamnak, hogy hittem Rákosinak és Farkasnak."

A bizottsághoz intézve folytattam beszédemet:

„A nagyon is szokványos »személyi kultusz és annak hatása« címszó alatt foglalja össze Rákosiról és Farkasról szóló summázatát. A bizottság jelentésének ténybeli adatait, különösen az érdekelt személyek vallomásait nézve, nyilvánvalóvá kell lennie, hogy Rákosi, Farkas és mások vallomásait tekintve kiderül: náluk a hatalom mindenáron való megszerzéséről és mindenáron való megtartásáról van szó, még gyilkosságok árán is! Amit még Moszkvában határoznak el. Ez már indulásnál közönséges bűncselekményszámba menő kalandorság, annak minden tartozékával és közismert, fájdalmas eredményével együtt. Ezeket a gaztetteket érzelgősség nélkül, a maguk hihetetlen arányaiban és aljasságában kell látni mindenkinek, akiben egy csöppnyi emberség is van. Disztingváljunk, ne érveljünk közönséges bűnöket és bűncselekményeket mentegetve Sztálinnal ott, ahol az ő felemlítése ránk nézve is sértés lehet. Egyébként pedig elkenése a lényegbeli dolgoknak. Így nem jutnánk elfogadható következtetésekhez. Így meghamisítanánk a történelmi tényeket. Így felmentenénk gyilkosokat, akik drága kommunista testvéreink életéért felelősek. Ne kenjük a dogmatizmusra, a szektásokra, ezekkel nem fér össze ennyi förtelem. Hiszen ez az irányzat végigkíséri a nemzetközi és a magyar párt mozgalmát. Kommunisták a hatalom birtokában sem válhatnak gonosztevőkké. Akik azzá váltak, azoknak a kommunistaságuk csak máz volt! És a hatalom megszerzése előtt rendelkeztek azokkal a személyi tulajdonságokkal, amelyek őket erre alkalmassá tették. Rákosi és klikkje nem azért cselekedett gaz módra, mert elveket torzítottak el, hanem mert a hatalom megszállottjai voltak. Rákosi és klikkje számára az igazság, becsület és emberség olyan fogalmak, amelyekről szükséghez mérten beszélni ugyan lehet vagy kell, de – és ez a lényeg – nem hisznek benne. Ezek önmagukból indulnak ki. Ha ők nem likvidálnak másokat, akkor azok likvidálják őket. Fel sem tételezik, hogy vannak tisztességes és becsületes emberek a hatalom birtokában. És most végre, ha későn is, pártunknak le kell számolnia ezzel a gazsággal, amelyet nézetem szerint egyedül a Sztálin személyi kultuszával bűn volna indokolni. Nem indokolható az akkori magyar és nemzetközi helyzettel sem. Gondolok itt az 1945-ös és az 1953-as időkre, amikor még fokozottabban kellett volna vigyáznunk a párt, a munkásosztály és a nép egységére. De hát miféle őrült vezetés ez, amely éppen erejének alapjait, a legalapvetőbb feltételeit bontja meg? Tudatosan szétveri a párt egységét és a párt egységes vezetését.

Külön kell beszélni arról, hogy Rákosi 16 évet ült börtönben, és külön a

pártvezetéshez való kapcsolatáról 1956-ig. Ez azonban csak súlyosabbá teszi a róla szóló értékelést, a neki felróható bűnök így még nagyobbak. Egyesek szerint a vele és klikkjével kapcsolatos dolgot más oldalról kell megközelíteni. Nevezetesen: a kommunista és a munkásmozgalomban voltak és sajnos, vannak rivalizálások. Rivalizálás a vezetők között a hatalomért folytatott küzdelemben, ami kíméletlen harcot és gyűlöletet hoz magával. Rivalizálás, amiért másoknak életükkel kell fizetni. Válhat-e bűnné ez a rivalizálás? Nem! Itt Rákosiék tudatosan elkövetett gazságairól van szó. A legelemibb kommunista pártszerűséget, a legelemibb emberséget is felrúgták. Így cselekedtek kiszolgálóik is, akik ma azzal védekeznek, hogy hittünk, parancsot kaptunk, amit teljesíteni kellett. Nem szabad elfogadni ilyen érvet. Az ilyen érvek nem lehetnek alkalmasak arra, hogy bűnösök szabaduljanak a felelősségtől. Amikor beszélek, mindig távol áll tőlem az a gondolat, hogy bírósági tárgyalásra gondoljak. Itt politikailag kívánok éles vonalat húzni."

Ezután Rákosi portréját rajzoltam meg és idéztem Rákosi azon nyilatkozatait, amelyeket a szociáldemokrata párt baloldaláról és rólam mondott.

„Kiderült, hogy az elismerés és képmutatás gonosz szándékból fakadt. Százezres tömeget győztünk meg és vittünk az egység útjára, becsültük, tiszteltük a párt minden vezetőjét, minden kommunistát. Senki nem tudta elképzelni, hogy egyszer csak minden ok nélkül, elindulnak a becstelenség és a gyilkosság útján. Kitervelik likvidálásunkat. Ez még álmomban sem jutott volna eszembe. Tisztán akarunk látni ebben a fájdalmas és felejthetetlen korszakot jelentő ügyben, ami ugyan a múlté, jóvá tenni senki nem tudja, hisz a halottakat lehetetlen feltámasztani, a könnyeket, a jajokat nem lehet visszaerőltetni a meggyalázott testbe. De mi vezetők vagyunk, akik szenvedő részesei is voltunk az átkozott Rákosi-rendszernek, amiből sok minden örökségül maradt ránk, minden következményével együtt."

A fenti részt valósággal beleordítottam a KB-tagok fülébe. Magam is kifulladtam, torkomat görcsbe szorította a könnyek áradata.

„A Rajk-ügy, s a hozzá kapcsolt, koholt vádak, a bírósági eljárások, megöletésük minden körülménye tisztázott.

»Rajk áruló« - jelentette ki Rákosi Rajk letartóztatásánál. Ez hihetetlen, lehetetlen. Nem nyugodtam bele. Nem hagytam, beszéltem Rákosival, Farkassal, Révaival és vitáztam is. »Mit akar? Rajk ügye nem szociáldemokrata ügy! Ez a kommunisták ügye, amit maga nem érthet meg.« Elhallgattam. Mint ahogy elhallgatott mindenki. Ez a hallgatás borult Rajk jeltelen, meszes gödre fölé is. És ez a hallgatás kísért bennünket, valamennyiünket, akiknek sorsát Rákosi és bandája eltervezte. Rajk után Jusztuszt is letartóztatták, akit Rajk nem szeretett, és aki szintén nem szerette Rajkot. Hogyan kerülhetett ez a két ember Rákosi terveiben egymás mellé? Ismét szót emeltem. Most

már követeltem Jusztusz vallomását. Rákosi későn produkálta. »Mi nem csapjuk be az elvtársakat, mi tények alapján, az igazságnak megfelelően dolgozunk. Gazemberek ezek. Közöttük Rajk a legnagyobb gazember.« Én Rákosinak azt mondtam másodszor, hogy nagyon nehéz nekem ezt elhinni olyanokról, akiket jól ismertem. És hinni kezdtem, hogy nem vagyok és nem is lehetek vezető soha, ha engem egyszer ennyire meg lehet téveszteni. »Hagyja abba a szociáldemokrata érzékenykedést – mondta Rákosi. – Magát mi kommunistának tartjuk.« Éreztem, itt az ideje, hogy mint fölösleges ballasztot, kidobjanak."

Ezután elmondtam a KB-nak, hogy két ízben, 1948-ban és 1950-ben felajánlottam lemondásomat, de Rákosi nem engedett. Harmadszor, Szakasits letartóztatása után, Rákosi azzal zsarolt meg, hogy szétszakítom a pártot, szétrombolom a munkásegységet. Maradtam.

„Egy gondolat foglalkoztatott, vajon engem mivel fog vádolni? Maradt-e a kezében annyi sár, hogy engem is besározzon? Maradt bizony. Bocsánatot kérek az elvtársaktól, hogy erről beszélek, de megfogadtam, ha egyszer módom lesz rá, elmondom."

A KB tagjai sok mindent tudtak. A teremben ültek olyanok, akik így vagy úgy, de keresztülmentek az ÁVH kezén. Dermedten néztek rám, amikor elmondtam, hogy 1950. július elején ingben-gatyában hurcoltak el lakásomról és egy budai villában tartottak 12 napig, minden eredmény nélkül, minden kínzáson átmenve. Szendi a kihallgatáson azt akarta, hogy én bizonyítsam be, hogy nem voltam rendőrbesúgó. Bármilyen képtelenség, bebizonyítottam. Megpróbáltam a lehetetlent, a legálisan ismert mozgalomban mindenki által ismert tényekkel. Azután következett a többi vád, jugoszláv kém, angol kém. Összeomlottak a vádak. Kértem, bizonyítsák ők, hogy az voltam. És beszéltem a kínzásokról is. Majd a legkézenfekvőbb bizonyítás következett: egyik éjszaka felvittek kihallgatásra. Szendi letette az utolsó fegyvert: amennyiben nem írom alá, hogy rendőrbesúgó, jugoszláv és angol kém vagyok, egy órán belül behozatja az anyámat, a testvéreimet, a feleségemet és a két gyereket!

Ettől fogva meg kell szűnni minden ellenállásnak. Ha velem megteszik ezt, akkor minden lehetséges. Nem akarom az anyámat, a családomat, a feleségemet és a gyermekeimet az Andrássy út 60. pincéjében látni. A lelkem tudtam volna kisírni a szégyentől. Amióta öntudatom van, minden erőmmel harcoltam az árulás ellen. Aláírtam Rákosi aljas vádját! Tudtam, hogy ezzel lemondtam egy nagy kincsről, emberi és munkásönérzetemről, amelyet ki tudtam vívni, meg tudtam védeni a tőke és a fasizmus elleni harcban, amit nem sikerült tőlem elvenni a Horthy bandájának, sikerült Rákosiéknak. Lehet-e ennél gyalázatosabban előkészíteni valakit a halálra? És erről végre

magunk között, ebben a szűk, bizalmas körben illik és kell őszintén, leplezetlenül beszélni. Ebben a kérdésben nincs helye a szemrehányásnak, a tények, a levegő, a politika tisztasága nélkül minden halott marad. Meg kell tisztulniuk a kommunistáknak, e nélkül nem lehet eredményes a napi munkájuk sem."

Időnként le kellett tennem a papírt, nem tudtam folytatni. Elfogott a zokogás. Láttam, hogy sok KB-tag is sír, vagy ökölbe szorítja a kezét. Azután beszéltem Riesz kihallgatásáról, megkínoztatásáról. Elmondtam, hogyan nyírták ki Rajkot, hogyan tartották árulónak letartóztatása előtt.

„1949 júniusában azt mondták: Rajk és vádlott-társai ne olyannak látszódjanak, mint akik trockista pozícióból folytatták a harcot a pártban, hanem mint közönséges provokátorok és kémek."

Aki ilyenre képes, nem dogmatikus vagy szektás, hanem gátlástalan gazember!

„Rákosinak és bandájának nemcsak az a bűne, hogy likvidálta a hatalom útjában állókat, bűnük az is, hogy a jóra érdemes, eget-földet meghódítani kész, tisztességes, derék embereket fertőztek meg, tettek gyávákká, alamuszikká, gyilkosok segédcsapatává. Uralkodásuk ideje alatt lezüllesztettek egy nemzedéket, amelyet azután a szakadék széléről kellett visszahozni. Emlékezzenek 1956-ra! Közel van, erőlködni sem kell. Az akkori KB, ha fáj is most sokaknak, szükséges megemlíteni, ült a helyén és hallgatott. De azért voltak, akik szólni mertek. Az 1919-es kommunisták! Akiket végső soron bolondokházába zártak. Nézzünk csak meg egy dolgot. Rákosi Sztálinra hivatkozik. Ő adta ki a parancsot, és ők csak végrehajtották. Először is ez így nem igaz. De igaz az, hogy itthon állították össze a listákat és Sztálin jóváhagyta. Rákosi ment referálni. Sztálin nem ismert mindenkit. Főképpen azokat nem, akik itthon nőttek fel. Ezekről Rákosi azt mondhatott, amit akart, s magának tartotta fenn a jogot, hogy Sztálint tájékoztassa. Miért nem vitte magával Rákosi Kádárt? Mert akkor nem mondhatta volna azt, amit akart.

Rákosi hibának tartja azt, amit csinált és ami történt. Olyan hibának azonban, ami egy vezetésnél előfordulhat és ha voltak hibák, csak annyiban, hogy ő politikus volt és vezető. Tehát elhárítja magáról a felelősséget.

Vezetők vagyunk, felelősek a munkánkért. Én nem hárítom át senkire a felelősséget, ha valamilyen ügyben magam is ott voltam. Nem csaptam be senkit, nem mocskoltam be senkit. Engem azonban beszennyeztek, bemocskoltak. Miért hallgassak hát, ha az igazság nem ezt parancsolja?! Döbbenjünk rá a tényekre, a borzalmakra és ne finnyáskodjunk. A KB-nak ismernie kell az igazságot, a tényeket, mert manapság is sok a hízelgő, a tisztességet elnyomni kész, talpnyaló karrierista. Még nem szabadultunk meg tőlük pártunkban."

Ezután már csak egy dolgom volt, összegezni mindent.

„Engedje meg a tisztelt KB, hogy a következőket kérjem. Már nem kérek sokat. A jelentés elméleti és politikai indokolásának sorrendjében a második pont előzze meg az elsőt. Teszem ezt azért, mert nézetem szerint a Magyarországon lezajlott eseményekből, történtekből kell kiindulni. Nekünk, a magyar pártnak, először arról kell beszélni, mi történt, hogyan, miért, kik csinálták és kik a felelősök. Utána következhetnek az elméleti, politikai indokok, illetve okok. Először maga a cselekmény és azután a magyarázat. Ez nemcsak történeti vagy szerkezeti kérdés. Magunkról kell beszélni tisztelt KB és úgy, ahogy igaz! Azután azokról, akikről nézetem szerint szó van. A magyar párt tagsága és dolgozó népünk megérti ezt, és gondolom becsülni is fog bennünket érte. Nagyon fontos, hogy a Rákosi-klikk először a hatalomra tört. Nem 1949-ben, hanem jóval előbb. Ezután jöhetnek az elvi és módszerbeli megállapítások, amelyek megkönnyítették a klikk tagjainak céljaik elérését. Ezen túlmenően megfelelő helyre kell állítani a magyar munkásmozgalom felelős vezetőinek felelősségét is, utána jöhetnek a körülmények. Hátravan még – s ez csak idő kérdése, mert nézetem szerint nem az utolsó szó az, amit most kimondunk – mélyebb, szélesebb és történelmi értékelése mindannak, ami az egész nemzetközi munkásmozgalom viszonylatában történt. Gondolom, a KB nagy súlyt helyez hat esztendő óta végzett munkájára és arra is, hogy ezt a munkát a történelmi utókor helyesen fejezze ki. Nagyon fontosnak tartom kihangsúlyozni, hogy a nyilvánosságra hozandó határozattal egyetértek. Ennél többet azonban a széles nyilvánosság veszélyek nélkül nem bírna el. Nemcsak a magyar, de a nemzetközi kommunista munkásmozgalom nyilvánossága sem. A jelentést értékelő rész nem kerül nyilvánosságra. Ez történelmi dokumentum lesz és annak bátornak, kategorikusnak, világosnak kell lennie. Ezért már a mostani KB felelős."

Elhangzott a beszéd és megérhettem az elégtétel gyönyörűségét. Elszámoltam. De látnom kellett a megdöbbenést is, amelyet kiváltottam. Kádárra vetettem egy gyors pillantást, aki most nyugodtabban ült. Mást várt, vagy többet és nem így. A többi KB-tag nézett rám, ki-ki saját bűnösségét felmérve vagy leplezve maga előtt is.

Fehér szünetet rendelt el. Az emberek, nem nézve egymásra, kitódultak a büfébe. Én felmentem az irodámba.

Fél óra múlva újra együtt ültünk. Az elnök megnyitója után az első felszólaló Kiss Károly volt. Beszéde szürke, bizonytalan, rövid idő múlva két embert vett elő. Velük szemben élezte ki a helyzetet. De nem beszélt önmagáról.

Aztán Kádár kért szót. Azt mondta, hogy a Marosán-beszéd a tragikus és szomorú igazság, a KB vegye át belőle többek között, hogy a Rákosi-klikk

mindenáron, minden eszközzel a hatalomért volt. „Ez így igaz, elvtársak. Nem vehetjük át azonban a személyi kultusszal kapcsolatos javaslatát, egyszerűen azért, mert a nemzetközi kommunista mozgalomban ez az általánosan elfogadott formula. Ennél jobbat eddig nem tudtak létrehozni, s nekünk ehhez kell tartanunk magunkat. Értékes volt Marosán elvtárs felszólalása. Nagyban hozzájárul az ügyek tisztázásához."

Kádár azzal folytatta, hogy nem így Kiss Károly felszólalása, aki másokat vádol meg, sároz be igaztalanul, de saját felelősségét, mint a KEB elnöke, elhárítja, vagy csökkenteni akarja. „Ami engem illet, elvtársak, engem nem kell megvédeni, megvédem én magamat mindenkivel szemben! Kérem a KB-t, ne fogadja el, ítélje el Kiss Károly felszólalását." Kitört a taps. Kiss Károly csúfosan megbukott.

A délutáni szünetben, a büfében egymás mellé kerültünk Kádárral. Odajött hozzám. Beszélgettünk. Senki nem zavart bennünket. Kádár azzal kezdte: „Jó beszédet tartottál, Marosán, de nem ártott volna, ha megmutattad volna."

Másnap reggel Kádár összehívta a PB-t, a KB-ülés folytatása előtt egy rövid megbeszélésre. Csak Kiss Károly nincs jelen. Kádár bejelentette, hogy felszólal és javasolni fogja a KB-nak, fossza meg Kiss Károlyt a PB-tagságától.

Az ülésen velem kapcsolatban volt egy érdekes felszólalás: Földes Lászlóé. Arról beszélt, hogy a jogtalanul megvádolt kommunisták a börtönben is kommunisták maradtak. Felolvasott egy levelet. A börtönből írta az egyik elvtárs, aki csak egyet kért: könyveket, könyveket. Engedjék meg, hogy ennek a kommunistának, itt a KB-ülésen adjam át a börtönből írt leveleit, amelyekre választ sohasem kapott. Lelépett a szónoki emelvényről, odajött hozzám: „Tessék, Marosán elvtárs, ezt a levelet maga írta!"

Ezen a napon hajtották az ülést. Bezárták a vitát, s mivel különvéleménnyel éltem, jogom volt újból felszólalni. Nem borítottam asztalt, de két dolgot leszögeztem. „Elfogadom Kádár elvtárs javaslatát, bár meg vagyok győződve arról, hogy nem itt mondják ki ebben a kérdésben az utolsó szót." Felelősségről beszéltem, a magam felelősségéről. Biszku mint előadó, megpróbálja összefoglalni az elhangzottakat. Kádár közbeszólásokkal segítette. Megszületett a határozat.

Az ülés végén Kádár kért, hogy a történtek ellenére, Tömpével együtt vegyek részt a határozat végleges megszövegezésében. Megjelent a határozat a lapokban. Elküldték a külföldi testvérpártokhoz a listákat a magyar koncepciós perekben megvádoltakról. A magyar párt úgy lépett fel a külföldi testvérpártoknál, hogy ha szükséges, rehabilitálják a szóban forgó elvtársakat.

48 óra múlva Kádár Moszkvába utazott.

Tömpe András látogatott meg és mivel adminisztratív területen neki kellett végrehajtani a határozatot, bizonyos dolgokat meg kellett beszélnünk.

– Mit teszel még, Marosán elvtárs?

– Úgy érzem, megtettem, amit tehettem, itt nem maradok.

Nekifeküdtem egy levél megírásának: „A kongresszusra nem megyek el, semmit nem vállalok." Mi vezetett a levél megírásához? Reményem már nem volt, de kötelességem igen. Nekem kell az utolsó jelzést, figyelmeztetést leadni. Elég volt! Két kérdést kellett önmagamban rendezni:

Az egyik: a párt helyzete, jövője, milyen következményekkel járhat a pártra, a párt egységére, a tömegekre, ha felállok. Soha nem ártottam, vajon most használok-e ezzel? Szentül meg voltam győződve, hogy ez a figyelmeztetés kijózanítóan hat.

A másik: milyen formát válasszak? Vajon a levélforma eléggé rádöbbenti-e a vezetést, nemcsak azokra a bajokra, amelyek 1960-tól szinte szisztematikusan előjönnek, hanem egy jövőbeni katasztrófa lehetőségére is?

És ha nem lesz igazad? – merült fel bennem a kérdés. Akkor mindenkitől bocsánatot fogok kérni.

Nem alszom, éjszakákat tépelődöm, gondolkodom és írok. Az első fogalmazványtól, amely tele volt tényekkel, mindenki által ismert, ellenőrizhető tényekkel, magam is megborzadtam. Összetéptem. Kezdtem elölről.

1962. augusztus 11-ével, a PB zárt ülésének eseményeivel kezdtem. Hogyan és miért romlott meg viszonyom egyes vezető elvtársakkal, amelynek nyomán könnyebb volt elvi, politikai, mozgalmi és morális képet festeni a vezetésről, a vezető személyekről. Miről van szó tulajdonképpen? Konkretizáljunk!

1. A PB-nek nincs joga a KB tagjait megosztani, illetve akarva-akaratlanul két kategóriába sorolni, mégpedig úgy, hogy egyesekből kongresszusi küldött lesz, másokból nem.

2. A párt szervezeti szabályzata szerint 1954 óta a párt törvénye, hogy a KB tagjai egyenlő jogúak. Ezt a párttörvényt jóváhagyta a VII. kongresszus is. Miért kell hát ezt most megsérteni? Ez nemcsak hiba volna, hanem a kollektív vezetés normáinak elvetése.

3. Vajon álláspontom azt is jelenti, hogy nem lehet vagy nem szabad a vezetésre alkalmatlan KB-tagokat kicserélni? Szó sincs róla! A KB felújítása friss és alkalmasabb erőkkel mindenképpen szükséges, és a megfelelő fejlődés érdekében kötelező is. A nélkülözhetetlen felfrissítésnek azonban a párttörvény alapján kell történnie.

4. Ahhoz, hogy valakit kihagyjanak a KB-ból, három fontos és el nem hanyagolható körülménynek, illetve helyzetnek kell bekövetkeznie:

a) az illető szembekerült a párt politikájával,

b) a szükségnek megfelelően nem fejlődött, nem tanul, nem dolgozik kielégítően, személyét tekintve nem mutat perspektívát,

c) beteg vagy munkára egyéb okból vált alkalmatlanná.

Rendkívül fontos, ki hogyan állt helyt az 1956-os események idején, illetve utána hogyan állt lábra. Nem állíthatunk még egyszer diadalkaput a karrieristáknak, a bajok idején meglapulóknak, akik a bajok elmúltával előbújnak, elárasztanak bennünket és a hatalom birtokában már nem szeretik, ha mellettük másoknak is van véleményük.

Vajon véletlen-e, hogy akaratomon kívül szembekerültem némely vezetővel? Hogyan fordulhatott ez elő, hogyan jutottunk idáig? Talán bennem van a hiba. Lehet, hogy újra lábra kapott pártunkban a féltékenykedés, az intrika, a talpnyalás? Bűn volna szó nélkül elmenni e mellett. Minden jóérzésű, becsületes ember utálja az utólag okosakat, akik rögtön bátrakká lesznek, mihelyt a vérzivataros idők elmúltak, a romokat és a szemetet eltakarították. A romokat és a szemetet, amelynek létrehozásában tevékeny szerepet játszottak, de félreálltak vagy közömbösen lapultak, míg dúlt a harc, és előjöttek, amint a rend helyreállt. Törvényszerű, hogy ennek így kell lennie?

1945-től 1950-ig kevés dolgom volt Kádárral, de ismertem, tiszteltem. A közös harcok idején tudtam megszeretni minden hibájával és erényével együtt. Kádárt becsületes embernek és kommunistának tartottam. Mellé álltam. Bíztam benne. Ezt a lépést nem sajnálom. Büszke vagyok rá. Ma is azt mondom, amit a harc kellős közepén, szerencse volt, hogy Kádár vállalta a vezetést, nézetem szerint eddigi életünk legizgalmasabb, legbonyolultabb és legveszélyesebb szakaszában, gyűlölettel terhes légkörben, pokoli zűrzavarban. Ma is mondom, vállalom mindazt, amit Kádár csinált, hibáival és következményeivel együtt. Vállalom, még ha tettei során nem is voltam mindig jelen. Kádár számomra a jó vezetést testesítette meg.

Amikor 1956. október 31-én a letartóztatásból kiszabadultam, ismét Kádárt kerestem fel világos, céltudatos elhatározással, akkor, amikor nagyon kevesen álltak mellette. Első kérdésem az volt hozzá, tudok-e segíteni? Kádár kijelentette: „A pártnak szüksége van rád." Mentem utána.

1956. november 4-én megkérdezésem nélkül határoztak fölöttem, szó nélkül tudomásul vettem, s mentem harcolni. November 4-e után együtt nőttünk a párttal. Tudtuk, mit tegyünk és hogyan. A pártban nem én voltam a vitatottabb, de engem kevésbé lehetett támadni. A céltábla Kádár volt. Bántották sokszor, becsületében is. Előttem világos volt, miért marták. Kiálltam érte: „Aki Kádárt támadja, az a pártot támadja."

Háromévi harc után, amikor kezdett rendbe jönni a párt, az ország élete, olyan dolgok kezdődtek, amelyekről most beszélni kell.

A pártban olyan helyzet alakult ki, hogy Kádár engem javasolt állandó helyettesének. Nem kérdeztek meg. Nem kerestem ezt a fizetséget.

A három év alatt többször is el akartam menni. Valahányszor ez felvetődött, azzal torkoltak le: „Ártanál a pártnak, cserbenhagynád a pártot és Kádárt." Maradtam.

Egy dolgot nem csináltam. Soha, senkivel nem sumákoltam. A jövőben sem teszem, legkevésbé Kádárral, akit azért becsültem, mert nehéz helyzetben mértéket tudott tartani és lehetett mellette dolgozni.

A vezetés kialakulása szinte ad hoc történt. Kádár elgondolásait, terveit elfogadtam, tiszteletben tartottam, s képességeimhez mérten megvalósítottam. Társaival együtt dolgoztam.

Vegyük Sándor Józsefet, aki Kádárért mindenre képes volt. Együtt dolgoztam vele. Nem én javasoltam a PTO vezetőjének. Hagytam dolgozni, s ami fő, partnernek tartottam. Az első figyelemre méltó jelzés az volt, hogy Sándor elkezdte mondogatni: „Nagyon népszerű ember vagy a pártban, csak az a baj, hogy túl sokat szerepelsz, többet Kádár elvtársnál, és ez nem jó." Szereplésünk helytelen aránya – szerinte – felborítja a rendet. Nem vettem komolyan. Sándor azonban hetenként visszatért erre a témára. Egyszer megkérdeztem tőle: „Mit tegyek, ne járjak ki, ne beszéljek?" Nem válaszolt. Amiről Sándor beszélt, hallottam más kiadásban is. 1959 nyarán, egy baráti PB-ülésen ez már váddá lépett elő. Sokat szerepeltem? Nem tehettem róla, Kádár után a legtöbb helyre engem hívtak, ha pedig hívtak, mentem. Ez volt a kötelességem. Érdekes és furcsa felfogások alakultak ki 1959 nyarán. Azért ért bírálat, mert sokat dolgoztam és sokat szerepeltem. De mit mutatnak a tények. A parlament tagja voltam. Egyetlenegyszer beszéltem a párt nevében. A Politikai Akadémián egyszer tartottam előadást. Hívtak a tv-be, nem mentem. Felszabadulás előtt sokat írtam, 1945-től 1948-ig és 1956-tól 1959-ig még többet. 1959-től mostanáig csak ritkán. Ami azelőtt erény volt, az mostanra vád lett. Az utóbbi időben nem küldtek sehová. De a lényeg, ártottam-e a pártnak vagy használtam?

Egyébként pártunkban szembetűnően lábra kapott az a veszélyes módszer és munkastílus, amit valamikor szájbarágásnak neveztünk. És senki nem emelte fel a szavát, senki nem tiltakozott ellene. Egyedül Kádár tudott mindent, csak ő gondolkodott. Néha úgy festett ez, mintha valamennyien iskolásgyerekek volnánk, akiknek a tanító szájukba rágja a tennivalókat. És a környezete többnyire olyan emberekből állt, akik számításból, szolgalelkűségből azt ismételték: „Csak egy okos ember van!"

Szirmai nem csinált titkot belőle és kereken meg is mondta, amikor valamilyen előterjesztésről volt szó, hogy nem érdemes tovább dolgozni rajta, mindegy, mit és hogyan csinálunk, Kádár úgyis átdolgozza. És ebben igaza

volt. – Hová jutunk így? Hová visz bennünket ez a vezetői módszer? Én nem hiszek a mindentudó, csalhatatlan vezetőben, akit bírálni nem lehet, s akik egyre jobban ránehezednek a kollektívára.

Sándor évek óta visszaélt Kádárral való barátságával. Az utóbbi időben Sándorral a KB-tagokról, a megyei, kerületi titkárokról vallott nézetei miatt komoly összecsapásaim voltak. Becsületes és a nehéz időkben helytálló személyeket rágalmazott, és még arra hivatkozott, hogy az „öregnek is ez a véleménye". Akárkinek a véleménye, erkölcstelen és veszélyes.

Rendreutasítottam Sándort. Honnan vette a merészséget? A Kádárral való barátsága elegendő ehhez?

De nézzük Szirmait. Vele romlott meg legjobban a viszonyom. Szirmai 1956-ban igazán távol állt a nagy csaták színhelyétől. 1957-ben tűnt fel Kádár mellett. Kádár javasolta a kormány Tájékoztató Hivatala vezetőjének. Nem sokan lelkesedtek érte, de elfogadtuk. Nekem az volt a véleményem, hogy előlegezzünk neki bizalmat. Addig kevés dolgom volt Szirmaival, vele kapcsolatban sem jó, sem rossz tapasztalatokkal nem rendelkeztem. Szirmai útját aktív támogatással kísértem, a Tájékoztató Hivataltól az agitációs és propaganda osztály vezetőjéig, a PB-párttagságig és a titkári pozícióig. Meglepő volt számomra az az elemzés, amellyel Szirmait párt- és nem pártvonalon fogadták. Kérdezték, miért aktivizáljuk ezt az embert?

Kiss Károly lépett fel vele szemben, majd Sándor, akinek a lehető legroszszabb véleménye volt róla. Amikor Szirmait az agitációs és propaganda osztályra akartuk áttenni, valóságos lázadás zajlott ott le. Elmondtak róla mindent, hogy opportunista, jellemtelen ember, aki lezülleszti a sajtót. Lakájtermészetű, bűn kezében hagyni a Tájékoztató Hivatalt. Erkölcstelen embernek tartották! Sokáig zajlott körülötte a harc. Kádár és én azonban kiálltunk érte. Rengeteg emberrel vesztem össze emiatt. Sokáig értetlenül álltam a gyűlölet előtt. Kértem, hagyják abba, ha Kádárnak jó, legyen jó másnak is.

– Meglátod, ő lesz a párt és Kádár rossz szelleme – mondták.

– Nem hiszem – válaszoltam –, hogy Kádár rossz szellemekkel venné körül magát. Előlegezzünk neki bizalmat.

Sándor féltékeny volt Szirmainak Kádárral való barátságára, úgy véltem, ezt a barátságot ő szerette volna monopolizálni.

Szirmai eleinte szerényen, csendesen dolgozott. Szolgálatkész volt. Kállai volt a főnöke. Cservenkáné, aki a helyettese volt, fellépett Szirmai ellen. Emiatt az ő helyzete annyira kiéleződött, hogy ott is hagyta az agitációs és propaganda osztályt. Cservenkánénak nem bocsátották meg, hogy fellépett Szirmai ellen.

Amikor Kádár elhagyta miniszterelnöki posztját, Szirmait is vitte magával. Két ember valósággal pánikba esett: Kiss Károly és Sándor. Mindkettő-

nek megvoltak a támogatói. Kiss Károly egyébként azt is ellenezte, hogy Fock bejöjjön a pártközpontba. Kádár rám bízta az ügyet, és én keresztülvertem mind a két ember behozatalát. Kállai kiment a pártközpontból és Szirmai foglalta el helyét.

Nézetem szerint Kállai kitért a harc elől. Kiss Károly a VII. kongresszus idején a titkársági ülésen, amikor Szirmai PB-tagságáról volt szó és arról, hogy titkár legyen, nyíltan erkölcstelenséggel vádolta meg. Kádár akkor kijelentette, hogy majd kivizsgálják az ügyet. Soha nem vizsgálták ki. Így került Szirmai a csúcsra. Sokat hallgattam emiatt. Tanulságos iskola volt számomra.

Volt egy jellemző, sokatmondó epizód, amikor Szirmait a VII. kongresszuson beválasztották KB-tagnak, PB-tagnak és titkárnak: Sándor könnyes szemmel ölelte át, megcsókolta. „Pistukám, hogy ezt is megértük." Ettől az időtől kezdve azonban köztem és Sándor között is megváltozott a viszony. Mi volt ennek az oka? Sándor látta, hogy én Kádár javaslatait támogatom, és felvetette előttem, ha Szirmai és mások lehetnek a PB tagjai, ő miért nem lehet? Ő miért szorul háttérbe? Sándor nekem tulajdonította, hogy ő nem jutott feljebb.

Szirmai, amikor már nyeregben érezte magát, kezdett megváltozni. Minél feljebb jutott, annál fölényesebb, cinikusabb és lenézőbb lett másokkal. És Szirmai Kádár barátságának tudatában fizetett mindenkinek. Nekem személy szerint nem volt szükségem Szirmaira. Nekem nem kellett sajtófőnök. Sokszor felajánlotta magát, de nem kértem belőle. Helyettem nem kellett cikket írnia, azt sem igényeltem, hogy cikkeimet felülvizsgálja.

A VII. kongresszus után a vezetés egymás közötti viszonyában negatív előjelű változások következtek be. Túljutottunk a bajokon. Sokan nyeregben érezték már magukat. A legszembetűnőbben azok, akik csendes szemlélői voltak a nagy csatáknak. Lehetetlen volt nem észrevenni, milyen sokan kerültek vezető posztra olyan emberek, akik a nehéz időkben nem vizsgáztak jól. Az emberekkel szembeni erkölcsi igényünk csökkenni kezdett, nem kellett mást tenniük, mint jól helyezkedni, könyökölni, nyálazni, intrikálni! És mi hagytuk magunkat elkáprázta tni az ilyen elemektől. Ha valakire, hát Szirmaira ráillett a szubjektív jelző. Fantasztikus javaslatai voltak, és vannak ma is. Csak szemügyre kellett venni azokat, akikkel összeveszett és azokat, akik szerették. Szirmaival most már ott tartottunk, hogy befolyása olyan méretekben megnőtt, hogy alig akadtak, akik vitázni mertek vele. Külön nehézséget okozott a pártvezetésben a szélsőséges gyűlölködés Kiss Károly és Szirmai között. Ez nemcsak személyi, hanem politikai okokkal is magyarázható volt.

Ma szép számban voltak, akik féltek Kádárhoz menni, vele találkozni. Az utóbbi időben Kádár goromba lett, ha valaki elvétett egy szót, már gúny tár-

gya lett. Igaz, utána megjegyezte, csak tréfált. De nem mindenki szereti az olyan tréfát, ami sértő. A másik véglet volt, ha Kádár bármit mondott, netán káromkodott, akkor is mosolyogni illett. Miféle vezetés az, ahol az egyik félnek mindent szabad, a másiknak semmit. Kezdett szeszélyessé válni, türelmetlen lenni másokkal szemben, de saját magával nem. S ami nem kevésbé hiba, nem viselte el a kritikát, és nem is bocsátotta meg. S ezeket a káros vonásokat nemcsak eltűrték, de táplálták is. Ezzel veszélybe sodorták Kádárt. Kádár kezdte azt hinni, hogy valami csak akkor készül el jól, ha ő csinálja, s csak úgy jó, ahogyan ő képzeli el. Mindjobban belerögződött tulajdonságait környezete csak megerősítette. Ebben Szirmai, Sándor, Biszku jártak az élen. Az is sértő volt, hogy együtt voltunk a hétfői munkamegbeszélésen és ott világlott ki, hogy ők már valamiben megegyeztek, maguk között megbeszéltek. De előfordult ez a PB-ülésen is.

KB-ülésen is előfordult, hogy két referátumból az elvi kérdéseket ő mondta el. Mindkét előadó elmondhatta volna. Azután összehívták a megyei titkárokat eligazításra. Kádár átvette a szót, mintha más ezt nem tudná elintézni. - Hát mi a csudának vagyunk mi itt? - S mindezek után Kádár panasza, fáradt, mindent neki kell csinálni.

Egy ízben azt mondta nekem Kádár, jó lenne, ha megnézném, ő mit, hogyan csinál? Átvehetném azt is, mondta, hogy megtanuljak gondolkozni. Néztem rá. Mit gondoljak róla? Talán csak ő gondolkodik? Miért nem hagy önállóan dolgozni úgy, mint rég? Van valami oka Kádárnak, hogy a jól bevált módszert most visszacsinálja? Fél valamitől? De hát miért nem félt az elmúlt három-négy évben? Azt hiszem, hízelgői befolyásolják hátrányosan. Az a baj, hogy olyanokat enged maga mellé, akik csak helyeselnek, és amit csinálnak, tervszerűen, tudatosan teszik.

Sok-sok álmatlan éjszaka után, meggondoltan írtam meg ezt a levelet, arra az elhatározásra jutva, hogy mindezt elmondom. Bűn volna tovább várni.

Miért határoztam el magam a KB-, PB-tag és titkári funkciómról való lemondásra? Mert elveszítettem reményemet a jelenlegi vezetéssel szemben. Nem is beszélve arról, hogy semmi jele annak, hogy az augusztus 11-i PB-ülés után mérlegelni lehetne a helyzetet ott, ahol hiányzik az olyan légkör, amely nélkül emberekkel együtt dolgozni nem lehet. Bizonyára bennem is van hiba. Az is igaz, hogy érzékeny vagyok. Azt is mondják, hogy nem tudtam levetkőzni régi szociáldemokrata formámat. Ez mind lehetséges, de az sem lehet, hogy a magukat kommunistáknak tartó vezetők ne ismerjék be, ők is hibásak, hogy idáig fajultak a dolgok. Meggyőződésem ellenére nem cselekedhetek.

XXIX. Nem alkudhatok!

1962. szeptember elseje, szombat. Nyári reggel. Tündérien szép napos idő. Minden jel arra mutat, messze még az ősz. Az uszodából gyalog teszem meg az utat a pártközpontba. Nemcsak érzem, de tudom, hogy utoljára. Jót tesz a séta. Felfrissültnek érzem magam, csak a fejem van tele. Hetek, hónapok óta vegyes élmények és érzések, nyugtalanító gondolatok, emberek, zűrzavaros politikai dolgok kavarognak bennem.

Hirtelen megállok a hídon: szeptember 1. Miért érdekes ez a dátum? Mélyről tör felém olyan dátumok sora, amelyek döntő hatással voltak sorsomra. 1930. szeptember 1. Budapesten, zendülésszámba megy a munkanélküliek tüntetése. 1939. szeptember 1., a második világháború kitörése. Már a szakszervezet főtitkára vagyok. 1949. szeptember 1. a nagy válság, a Rajk-ügy tartott stresszben. Végül 1956. szeptember 1., amikor újra beszállok, hogy még egyszer szembenézzek élettel és halállal. Van-e összefüggés a szeptember elsejék között? Vagy véletlen lenne csupán?

Saját sorsom nem izgat. Eddig sem izgatott, s ez megóvott minden opportunizmustól. Amit teszek, saját elhatározásomból teszem. A döntésbe, régi fogadalmamhoz híven, senkinek nem engedtem beleszólni. Csak két ember sorsa izgat. Skulié és Szakács Icáé. Ez a két ember szeret engem. Féltenek, mindent tudnak rólam, hiszen már régen nem főnök és beosztott viszony kapcsol össze bennünket. Remélem a sors kegyes lesz hozzájuk és megóvja őket, hogy irántam érzett szeretetük következményei ne legyenek súlyosak. A Kádárnak írt külön levelemben kértem, gondoskodjon róluk, mert elvtársak, barátok, hűséges, igaz emberek ők.

Amikor belépek a „nagy házba", mindenki tiszteletteljesen üdvözöl. Az irodámban Ica már kisírt szemmel fogad. Igyekszem nem észrevenni. Mivel Kádár nincs a házban, kérem Eskulitsot, hogy a levelet adja át Erdei Karcsinak, Kádár személyi titkárának. (Néhány év múlva ez az ember öngyilkos lett.) Kinyitom az íróasztalomat, Ica és Skuli segítségével tartalmát ad acta tesszük. Néhány szigorúan bizalmas aktát Tömpe Andrásnak adatok át.

Pontosan 12 órakor felállok, Icát megcsókolom és kérem, hogy maradjon a helyén 2 óráig. Skuli kíséretében hagyom el a házat. Egy pillanatra megállok a lépcsőn. Széjjelnézek. Egy hatalmas termetű rendőr tiszteletteljesen köszön. Viszonzom a köszönését.

A család együtt van. Szokatlan, hogy együtt ebédelünk. Ebéd után a feleségemmel elindultam sétálni. Most vele van elszámolnivalóm. A levelet nem ismeri, s addig nem is fogja, amíg az illetékesek nem látták. Okos asszony, becsületes ember. Már régen megfogadtam, hogy politikai és emberi okokból nem hazudok. Mindent elmondok neki. Nem lepődik meg. Csendesen megyünk egymás mellett. Végül megállunk, sóhajtva tör ki belőle: mi vár ránk? Ebben a kérdő mondatban évtizedek zsúfolódnak össze. Üldözöttek voltunk.

– Nézd, kisanyám, még nem tudom.

– De mégis, mit vársz?

– Semmi jót. Nehéz napok, nehéz idők jönnek.

Újból elindulunk, fogjuk egymás kezét.

– Ezt is kibírjuk – mondja csendesen a feleségem.

Este korán fekszem le, szokatlanul jól alszom. Másnap iratokat rendezek a dolgozószobámban, nagyon elmerülve. Bejön a feleségem, segíteni akar. Hagyom.

– Mondd, kisapa – fordul felém –, gondoltál arra, hogy mit fogsz csinálni?

– Még nem.

– Neked nagyon nehéz lesz átállni egy másfajta életre. Elő kell készíteni a két gyereket is.

– Azzal várjál, ráérünk, ha már a „nagy házban" döntöttek. Később Gyurit én, Julit ő készítette elő a változásra. A gyerekek tudomásul vették.

Vasárnap ebéd után Skulival nagy sétát teszünk a városban. Sok ember sétál a körúton. Néznek rám – köszönnek. Egyszer csak Skuli nevetve megáll.

– Mi van? – kérdem tőle.

– Arra gondolok, Marosán elvtárs, ha ezek tudnák, hogy maga mire készül! Lesz meglepetés!

Másnap reggel, még nincs 8 óra, Eskulits telefonon keres. Szinte hadarva közli: „Marosán elvtárs, sürgősen kimegyek magához, ne menjen el hazulról. Kádár elvtársnál vagyok."

Rövid idő múlva Eskulits izgatottan lép be hozzám és beszél, beszél: „Kádár elvtárs kora reggel kereste Marosán elvtársat. Közöltem vele, hogy Marosán elvtárs otthon van. Magához hívatott. Szörnyű állapotban találtam. Halálsápadt volt. Reszkető kézzel írta ezt a levelet. Kérte, hogy olvassam el. Elolvastam. Jónak találja, Eskulits elvtárs? Mondjon csak bátran véleményt. Jó lesz, Kádár elvtárs, válaszoltam neki."

„Kedves Marosán elvtárs!

Szombaton délután kaptam meg leveledet. Mindenekelőtt elolvastam, tekintve, hogy személyi ügyed és az általad feltett kérdések még inkább rendkívül fontosak, az a szándékom, hogy még egyszer figyelmesen elolvasom azokat és azután egy kísérő levéllel, amelyben véleményemet is szeretném elmondani, megküldöm mindkettőt a PB-nek, azzal, hogy döntsön a további teendőkre vonatkozóan. A te két leveledről eddig senkinek nem szóltam és nem is szólok addig, amíg e levélre választ nem kapok tőled. Eskulits útján azt javasolom, 12-re gyere be és végezd a munkádat tovább, úgy mint eddig, amíg a PB össze nem ül ebben az ügyben. Én remélem, lehetséges volna a jövő kedden. De ha te nagyon sürgeted, a héten pénteken vagy szombaton. Erre az eljárásra engem a párt érdekeinek figyelembevétele s a veled szembeni – leveled elolvasása után is – változatlanul élő elvtársi, harcostársi viszony diktál. Azt kérem, gondold át a kérdést és hallgass most rám. 1962. szeptember 3. Kádár."

Kádár levele két dolgot jelez. Meglepte, nem tudja, mit csináljon és időt akar nyerni. Kérem Eskulitsot, adja át Kádárnak üdvözletemet és egyben közölje vele, hogy nem megyek be, nem ülök le. De ha akar velem beszélni, ám legyen – üzenjen. És rá való tekintettel megteszem, hogy délután ötkor megnyitom a Pártfőiskola soron következő évét. Skuli hamar visszatér, közli, Kádár tudomásul vette, s üzenni fog értem.

Pontosan 5 órakor az igazgató és a tanári kar kíséretében elfoglaltam a helyemet a Pártfőiskola nagytermében. Ötszáz vezető volt jelen. A megnyitóbeszéd gerince a kommunista vezetés. Beszéltem a vezetők erkölcsi tartásáról, s mivel aktuális volt, szóvá tettem, nem szeretjük, nem becsüljük azt a vezetőt, aki leélte életének nagy részét egy asszonnyal, a feleséggel, kemény harcokban, életveszélyekben, s amikor különleges vezető helyre kerül: elválik a feleségétől, felborít egy harcos, becsületes családi életet, és ezzel rossz példát szolgáltat. Kompromittálja, lejáratja a kommunista vezető típusát. Az utóbbi időben sok ilyen eltorzult káderrel van dolgunk. Vizsgálva a dolgot, mindenütt azzal indokolják, hogy a feleség nem fejlődőképes, lemaradt, már nem segítője a vezető elvtársnak. De az ilyeneknél általában kiderül: vagy a titkárnőjükkel, vagy egy jóval fiatalabb, különlegesen ápolt nővel cserélték fel a munkáscsalád becsületét. Felmerül a kérdés, miért bízzak én az ilyen vezetőkre emberi sorsokat, akik még a saját feleségüket sem tudják nevelni? Ilyen magatartással nem válnak jó vezetőkké és ez visszahat a pártra. A kommunista vezető nem magánember sehol.

Éreztem, hogy feszült a légkör. Nem tudtam, hogy az iskola igazgatója is az általam elítélt kategóriába tartozott. És ő visszavágott! Amikor az ügyem véglegesen eldőlt, őt küldték a VIII. kerületi pártkonferenciára, ahol az én

ügyemet is tárgyalták. Gúnyolódott. Marosán olyan pék, akinek nem volt sütnivalója. De egy ott lévő pék, sütőipari vezető jól kiosztotta, mondván: Marosánt nem lehet ilyen buta viccel elintézni.

Nos, eleget tettem a vállalt feladatnak.

A keddi nap azzal kezdődött, hogy Skuli közölte: Szurdi Pista sürgősen beszélni szeretne velem és a Margitszigeten adott randevút. Értem én Szurdit. Tanúk nélkül akart beszélgetni. Számomra nem vitás, hogy küldték, és a küldő csakis Kádár lehet. Egye fene, lesétáltam a Margitszigetre. Szurdi idegesen, felzaklatva jött elém. Ő már tudta – Sándor és Szirmai felvették a listára –, hogy ki kell mennie a házból. Sándor és Szirmai indoka az volt, hogy zsidó! Azt is tudta, hogy kiálltam érte.

Alig tettünk néhány lépést, belekapaszkodott a karomba. A szeme félelmet sugárzott.

– Mondd, Gyurkám, hát kezdődik elölről minden?

– Nem hiszem – feleltem –, csak én nem megyek tovább.

– Gyurkám, ha te elmész, akkor mi elvesztünk!

– Ezt sem hiszem, különösen most: kell a kirakat!

Sokáig kapacitált, kért, könyörgött, de én hajthatatlan voltam. A végén nem minden cél nélkül mondtam neki:

– Ide hallgass, Pista, nem vagyok hajlandó bujkálva találkozni veled, legkevésbé pedig konspirálni. Nem fekszik ez nekem. Ha akarsz valamit, gyere a lakásomra.

Otthagytam a szigeten.

Ezen a napon még egy találkozásom volt. Régi cimborámmal, Balassa Gyulával, akinek tartoztam azzal, hogy mindent tudjon. A vele való találkozás vetett fényt Szurdira. Neki elmondtam mindent. Szurdinak semmit. Megdöbbenten hallgatta. Csodálkozott Kádáron.

– Mi lesz veled, Gyurka? Hozzád nyúlhatnak?

– Elvileg ez sem, semmi sem kizárt, de gyakorlatilag nem valószínű. Most pedig tudd, hogy miattam kényes helyzetben vagy. Felhatalmazlak, szakíts meg velem minden kapcsolatot, mert nem szeretném, ha ebből neked vagy a családodnak bajod lenne.

– Nézd, Gyurka, nem köpöm szembe magam. Ragaszkodom hozzád, nemcsak én, hanem a családom is.

– Köszönöm, de azért gondolkodj rajta.

– Gyurkám, erről több szó ne essék.

– Akkor számolj vele, hogy hamar nyugdíjba küldenek.

Végig vállaltuk egymást. Ő is igaz emberként él bennem.

Este a lakásomon már várt Kádár levele, szeptember 6-ára személyes találkozást kért a Parlamentben.

Gondolkozzunk egy kicsit. A leglényegesebb: megingott bennem a bizalom Kádárral szemben. Nemcsak környezete miatt – bár ez is elég ok lehetne –, hanem mert Kádár nem vállalta felelősségét a Rajk-ügyben.

Tisztában vagyok vele, hogy nemcsak a magyar párt, hanem a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom vonatkozásában is példátlan eset, amit teszek. De meg vagyok győződve arról, hogy igazam van. Csak idő kérdése, hogy mindenki előtt nyilvánvaló legyen. Utánam nem mondhatja senki, hogy nem akadt valaki, aki figyelmeztetett. Így léptem át azt a parlamenti kaput.

Kádár még nem volt jelen. Erdei Karcsival beszélgettem, amikor Kádár belépett. Sápadtan, fáradtan, megtörten jött felém. Kezet nyújtott. „Gyere be, Marosán." Beléptem a miniszterelnöki rezidenciába, de nem itt ültünk le, hanem egy másik, kisebb szobában. Ebben a kis szobában sokkal erősebbek az ötvenhatos emlékek, s az akkori Kádár is.

– Iszol valamit?

– Feketét.

Sokáig ültünk egymással szemben és csak néztünk egymásra. Kádár nem sokáig bírta cérnával, és nehezen, szavakat keresve megszólalt:

– Nagyon sajnálom, hogy ide fajult a dolog. Nem helyeslem a lépésedet, ezeket a leveleket meg kellene semmisíteni, hogy soha senki ne lássa, ne olvashassa.

Rám nézett várakozón, de nem szóltam közbe. Mohón szívta a cigarettát. Még soha nem láttam a kezét reszketni, s mivel nem vettem át a szót, folytatta:

– Hidd el, Marosán nagyon sajnálom, hogy ide jutottak a dolgok, nem én vagyok az oka.

Újból rám nézett, de nem szóltam. Szinte dobálva magából a szavakat, így folytatta:

– Hogy lehet ezeket leírni?

Szemébe mondtam:

– Vagy igaz, amit leírtam, vagy nem igaz. Ha nem igaz, akkor módotok van velem szemben eljárni. Ha igaz, akkor ennek következményei vannak. Szeretnélek figyelmeztetni arra, hogy a leveleket sem én, sem mások nem semmisíthetik meg. Meg kell hogy maradjanak dokumentumnak. Szent meggyőződésem, hogy egyszer bizonyítóerejűek lesznek. Egy bizonyos, nemcsak te, de a többiek is tudják, hogy én már régen el akartam menni, de akkor te is és a többiek is a párt szétveséséről beszéltetek, és arról, hogy a nyugati kommunista pártok nem értenék meg, és sokat ártanék. Ezek a szólamok 1957-ben, 1958-ban még hatottak rám, ma már nem érdekelnek. Te jól tudod, hogy mi 1956-ban nem ezért szálltunk újból harcba.

Hirtelen vágott a szavamba, mint aki most ébredt valaminek a tudatára:

- Szörnyűségeket írtál.

- 1956 még szörnyűbb volt! És akkor azt sem akarta vállalni senki. Elegem van abból, hogy itt soha senki nem vállal semmit.

- De hát mit fognak szólni az elvtársak? A KB?

- Hagyjuk a KB-t - vágtam vissza. - A Rajk-ügyben is gyáva volt!

Kádár arca megrándult: - Messzire, nagyon messzire mész, Marosán!

- Nem megyek tovább. Kész. Lezártam. Mindenki nézzen szemben a dolgokkal úgy, mint én. Ha nincs igazam, vállalom a következményeket, de ha igazam van, akkor mások is...

Egy helyben topogtunk. Arra szorítottam, hogy vállalja a felelősséget. Többször hangsúlyozta:

- Sajnálom, Marosán, sajnálom. Nem tudok mást tenni, átadom a PB-nek, ismerkedjék meg vele.

Éreztem, már nincs mondanivalónk egymásnak. Felálltam.

Erősen fogta a kezemet, de én elhúztam.

Alig telt el néhány nap, Kállai Gyula titkárnője hívott fel a lakásomon. „Marosán elvtárs, Kállai elvtárs kéri, fáradjon be hozzá a Parlamentbe, szeretne magával beszélni." Az üzenet formája - a titkárnő útján - sok mindent elárult. A funkcióm még megvan, nem döntöttek róla, talán megenné a fene Kállait, ha személyesen telefonálna? A jelzett időben megjelentem nála. Közölte velem, hogy a PB háromtagú bizottságot küldött ki, hogy velem tárgyaljon. Ő a bizottság elnöke és természetes, hogy először csak ő akar velem beszélni. (A bizottság másik két tagja Komócsin Zoltán és Rónai Sándor volt. Egyébként Rónai azért lett tagja a bizottságnak, hogy legyen benne egy szociáldemokrata is.) A bizottság elnökeként azt ajánlotta elöljáróban:

1. Jobb lenne, ha a levelemet nem ismerné meg más, csak a bizottság. Dolgozzam át, hagyjam ki az összes személyi vonatkozásokat, és csak elvi kifogásaimat rögzítsem.

2. Vonjam vissza a lemondásomat, mert zavart, sőt súlyos bajt idézek elő - ezzel a bizottság másik két tagja is egyetért.

- Hát jó, kedves Kállai. Kezdem a végén. Közöld a bizottság két tagjával, a PB-vel és a KB-vel is, hogy nem vagyok szociáldemokrata ügy. Rátok jellemző, hogy így akarjátok kezelni. De továbbmegyek. A leghatározottabban visszautasítom, hogy Rónait ebbe belerángassátok.

Kállai erre nem készült. De én még határozottabban folytattam:

- Neked, Kállai és a bizottságnak mi a véleménye a levelekről?

Néztem rá. Vártam a választ. Hebegett, dadogott. De nem engedtem ki a kezemből.

- Tessék világosan beszélni, remélem, figyelmesen elolvastátok.

Végre kimozdult.

– Hát tudod, Marosán, szubjektív a leveled, torz képet ad a párt politikájáról és a vezetésről. Különösen a leírt személyekről.

– Szeretném, ha konkrét lennél, mert csak így van értelme a beszélgetésnek.

De Kállai kitért.

– Nézd, Marosán, nekem is vannak „nem szeretem" dolgok a pártban és a vezetésben, és vannak személyes problémáim is. De én ezeket alárendelem a párt érdekeinek.

Követeltem, hogy konkrét legyen. Végre a tárgyra tért.

– Hát elsősorban nem helyeslem, hogy azt írod, 1956-ban Kádár mellé álltál. Mi valamennyien a párt mellé álltunk.

Kezdett sok lenni, különösen tőle.

– 1956-ban eldőlt és azóta bebizonyosodott, ki, hová és miért állt.

Zavarba jött.

– Ide hallgass, Kállai, én ezt csak azért írtam le, hogy érzékeltessem, Kádárnak és támogatóinak semmi oka, joga nem volt velem szemben így eljárni.

Kállai annyira beszorult, hogy amikor végre megszólalt, olyasmit mondott el, amit nem tudtam és nem is vártam.

– Nézd, Marosán, én 1956-ban nem emigráltam, bár megvoltak már a hamis papírjaim, akárcsak Losonczinak. (Valamit suttogtak erről, csak nem ilyen konkrétan.)

– Ide hallgass, Kállai! 1956. október 31-én én voltam az egyedüli vezető, akit letartóztattak. Téged és másokat nem tartóztattak le, mert akkor te is és mások is a Nagy-féle vezetésben voltatok.

Hatalmas polémia kezdődött. Egyszer csak kitört.

– Nem én javasoltam a szovjetek behívását sem október 23-án, sem később.

Erre hirtelen elnevettem magam. Nézett rám döbbenten.

– Hát látod, Kállai, ez igaz. Ez nemcsak rád érvényes, hanem másokra is. Te és ők, nem vállaltatok semmit. Egy bizonyos. Az ellenség mindig tudta, kit kell letartóztatni, megsemmisíteni. Remélem, ezt nem fogjátok velem szemben vádként emelni, hogy amire ti nem, én arra hajlandó voltam. De többet mondok. Lehet, hogy ti életben maradtok, ha Kéthly Annuska győzött volna, de én nem. Te nem javasoltad és mások sem, ez igaz, de az már disznóság, hogy hatalmi pozíciótokat mégiscsak a szovjeteknek köszönhetitek.

Kállai összeroskadt.

– Neveket akarsz?

Hevesen tiltakozott.

– Nem, nem, Marosán, nem akarok.

– Hát akkor kérlek, beszélj konkrétan és a levelekkel kapcsolatban.

Kállai szemlátomást megörült és beszélni kezdett.

– Hát nézd, Gyurka, én alárendelt kérdésnek tekintem és tartom azt a vádat, hogy a KB-tagok közül kiket jelölünk külön kongresszusi küldöttnek.

Hirtelen vágtam a szavába.

– Látod, Kállai, ott vagyunk, ahol a part szakad, mert ez a kérdés nálam nem alárendelt, hanem elvi és meghatározó kérdés.

Kállainak nehéz dolga volt velem. Újból visszakanyarodott az ötvenhatos eseményekhez.

– Mondd, Marosán, miért kell neked azzal dicsekedni, hogy ki mit tett 1956-ban? Ez nem szép és nem is erkölcsös.

Nehezen uralkodtam magamon.

– Hogy mi a szép és mi az erkölcsös, arról lehetne beszélni. Először is: soha nem dicsekedtem. De hogy az akkori események gyáván viselkedő alakjai most erkölcsi bíróként lépjenek fel, ez már sok. Szégyen és a jövő számára kiszámíthatatlanul veszélyes, hogy lassan azokat a dolgokat le kell tagadni, sőt kezdünk ott tartani, hogy a helytállás megbocsáthatatlan bűnné vált. Akad itt ebben az országban sok mocskos alak, akik még halált is fognak követelni azok fejére, akik az országot és a pártot megmentették.

Kállai fészkelődik a hatalmas fotelben, és csak úgy foghegyről felém pöccinti:

– Marosán, te megsértődtél.

– Hát jó, nézzük meg ezt is! Annál inkább, mert igen régi és jól ismert formula ez rólam. Rákosi és Farkas sokszor a fejemhez vágták. Nektek is azt mondom, sértők ordítanak a megsértődésről.

– Marosán, ebben neked is nagy szereped volt! Te vagy a felelős érte! Te javasoltad Kádárt miniszterelnöknek!

– Hát így állunk?

Kállai nem vonja kétségbe Kádár személyi kultuszát! Nem is tudnám megmondani hirtelenjében, hogyan és miért tört fel belőlem egy harsány kacagás.

– Vállalom, hogy amikor Kádárt javasoltam, sem én, sem a többiek mást nem tartottunk erre alkalmasnak. Csakhogy most nem azokról az időkről van szó.

Kállai komoran hallgatott.

– De beszéljünk rólad. Téged Kádár javasolt a párt agitációs és propaganda titkárának, az én egyetértésemmel is. A legszebb feladat, munka és vezetési poszt egy intellektuális kommunista számára. Miért álltál félre, miért engedtél zöld utat Szirmainak? Nagy volt a feladat? A tudás hiányzott? Vagy

más ambícióid voltak? Vagy te sem értetted a szocializmus konkrét építését, holott az ideológia, a kultúra vált a konszolidáció alapvető kérdésévé? Gondolkodj! Ilyen könnyű embernek néztek ti engem, különösen te, aki 1938 óta ismersz? Légy szíves, végy komolyan vagy itthagylak.

Kállai nem bírta cérnával. Azt mondta, amit a szájába rágtak:

– Nézd, Marosán, te bizonytalan vagy a szocializmus konkrét építésének kérdésében és ez okoz nálad zavarokat.

Hagyom beszélni. Kállai fel is bátorodik. Hallgatásomat félreérti és mondja a magáét.

– A gazdaság, a politika, a kultúra, a párt többet kíván, mint 1956-ban. Tanulni kell, elemezni. A párt, a kormány és a tömegek többet várnak tőlünk.

Veszem a labdát:

– Menjünk bele ebbe is. Én szeretek konkrét lenni. Felelj nekem, felelős poszton lévő, arra a kérdésre: ki és kik azok, akik a szocializmus konkrét építésének kérdéseiben olyan jól eligazodnak és olyan biztosak? Szirmai, Fock, Gáspár, Biszku, Sándor vagy te?

Kállai úgy nézett rám, mint aki egyszerűen nem érti, sőt képtelennek tartja azt is, hogy így is feltehető a kérdés. De folytattam.

– Tudod, mi az érdekes ebben? Hogy ezt én már hallottam.

– Na látod – szólt közbe.

– De tudod-e kitől? Rákosi Mátyástól és Farkas Mihálytól.

Kegyetlen voltam hozzá.

– Jól figyelj, Kállai, és amit mondok, jól jegyezd meg – közöld a többiekkel is –, hogy 1949-től letartóztatásomig könnyűipari miniszter voltam. Már egy hónapja letartóztatásban voltam, amikor a Népgazdasági Tanács, Gerővel az élen, megtárgyalta a Könnyűipari Minisztérium munkáját és megállapították, hogy a legjobban dolgozó minisztérium a könnyűipari volt. Én azonban már az ÁVH pincéjében voltam.

Hat éve dolgozom, méghozzá 1956. szeptember elsejétől. Miért most léptek elő ezzel a képtelen váddal? Csak most ismertétek fel ezt, amikor a leveleimet megírtam, és el akarok menni? Eddig miért hallgattatok?

– Te személyeskedsz, Marosán, és ezzel elrontasz mindent.

– Hát hogy az istenben cáfoljak vagy bizonyítsak?

Hirtelen csapott le rám, meglepetésnek szánta:

– Te, Marosán, azt írod, hogy kialakulóban van egy új személyi kultusz, de hát ez nem igaz, ez rágalom.

– Jól van, Kállai, álljunk meg ennél a konkrét kérdésnél. Hogy rágalom-e ez részemről, az a bizonyításon múlik. Kádárral együtt ott voltunk az SZKP XXII. kongresszusán, ahol a személyi kultusz elleni harc jegyében épül az új,

a Hruscsov-féle személyi kultusz. A többiekről most nem beszélek, mert nem az a kérdés, hogy van-e, hanem az, hogy hol nincsen. De konkréttá is teszem ezt magyar relációban. Nézzük Kádár személyének beállítását a párt és az államvezetésbe. Ebből következik Kádár egész munkastílusa, módszere, az emberek kiválogatása, az emberekhez és a vezetőkhöz való viszonya. Ma már csak olyan embereket tűr meg maga mellett, akik kritika nélkül tudnak szolgálni.

A levél marad! Nem írom át, nem semmisíthető meg, mondd meg a bizottságnak. Saját sorsom nem érdekel. Nem megyek veletek tovább.

– Kérhetek tőled valamit, Marosán?

– Tessék!

– Te is gondolkodj, ígérd meg!

– Az istenit neki, mást se csinálok. A börtönben is ezt tettem és 1956-ban is. Törvényszerű az, ami történik? Mert ha igen, bevégeztetett. Nem tudom elfogadni, hogy ez törvényszerű. Mint ahogy azt sem, hogy csak katasztrófák döbbenthetnek rá bennünket a hibáinkra.

Otthagytam Kállait.

Azt vettem igazán sértésnek, hogy „én nem értem, nem igazodom el a szocializmus konkrét építésének problematikájában". Valahogy úgy hatott az egész, hogy primitív proli vagy, régen és ötvenhatban jó voltál, ma már nem érsz semmit a vezetés számára, teher vagy.

Alig telt el két nap, Kállai újból jelentkezett. Hétfő estére hívott magához, valószínűleg azért, mert kedden be kell számolnia a PB-ülésen. Úgy indultam el hazulról, hogy ez a találkozás talán már a bizottsággal együtt történik. De Kállai egyedül volt. Mintha mi sem történt volna, kedves, közvetlen.

– Még egyszer akartam veled beszélni, Gyurkám.

– Tessék, Gyula, hallgatlak.

Ha ő Gyurkázik, akkor én Gyulázok! Hosszú fejtegetésbe kezdett és valóságos panaszlavinát zúdított rám. Megpróbálta beleélni magát a konfliktusokkal küszködő ember pozíciójába, akit súlyos felelősség terhel.

– Gyurkám! Ezt az egész levelet el kell égetni, meg kell semmisíteni, hogy senki ne lássa, ne olvashassa. Lehetetlen ezt a levelet a PB elé vinni, a KB elé pedig képtelenség! Súlyos felelősséget veszel a nyakadba és a vezetést is megosztod.

– Hát így állunk. Nem vagyunk biztosak, vagy újabb vád, hogy én osztom meg a vezetést?

– Nem mondom – folytatta Kállai –, hogy néhány elvi kérdésre nem tapintottál rá helyesen. Ezért azt ajánlom, Gyurkám, vegyük elő a vezetés néhány kérdését – már a kongresszus miatt is –, és ezeket vitassuk meg. De a leveleket a lemondásoddal együtt vondd vissza. Mit fog szólni a párttagság és a dolgo-

zók, akik szeretnek téged. Gyere be dolgozni, ne hagyd el a helyed. Voltál már te nehezebb helyzetben is.

Nem taktikáztam, nem húztam az időt, amikor szóhoz jutottam, tömören fogalmaztam.

– Véglegesen közöld az elvtársakkal, sem nekem, sem másnak nincs joga ezeket a leveleket megsemmisíteni, sem engedélyt adni a megsemmisítésükre. Nézzen szembe mindenki ezekkel a dolgokkal, és tárgyalja meg ne csak a PB, hanem a KB is! A tárgyalás eredményét rögzíteni kell pontos és hiteles jegyzőkönyvben: miben van igazam és miben nincsen! Közöld velük azt is, ha kiderül, hogy nincs igazam, mindenkitől bocsánatot fogok kérni és úgy megyek el. Soha nem ragaszkodtam semmiféle vezető helyhez és nem is fogok. Igazat írok és nem rágalmazok, engem rágalmaznak. Te az én felelősségemről beszélsz, miért nem a magatokéról? Nektek egyetlen elgondolásotok van csak, semmisítsük meg a leveleket, és vonjam vissza lemondásomat. Ez nem válasz, ez a dolgok elkenése.

XXX. Mégis maradok?

Az idő felgyorsult, és veszélyes zónába kerültünk. Már sokan kérdezték, hol van, mit csinál Marosán? Hiába adta le a tv Dobi Lenin-díjának átadásáról szóló riportját, ahol engem premier plánban mutogattak. Kezdett kiszivárogni a hír. Magam azzal a gondolattal foglalkoztam, hogy személyesen kezdeményezek Kádárral találkozást. Zárjuk le az ügyet, hagyjunk békét egymásnak. De Kádár megelőzött. Az üzenet rövid, lakonikus volt. Keressem fel a Parlamentben.

Kádár barátságos, szívélyes, a beszélgetés jó légkörben indult. Hosszan fejtegette az eddigi fejleményeket, a Kállaival való beszélgetéseket. Mivel ezek semmi eredményre nem vezettek, a PB felhatalmazta őt, tárgyaljon velem, hátha ketten kimozdítjuk az ügyet ebből a helyzetből. Kádár megfontoltan és átgondoltan fogalmazott. Őszinte benyomást keltett.

– Nézd, Marosán, leveleid alapvető megállapításaival én nem értek egyet, a lemondással sem értek egyet, de elismerem, hogy a leveleidben foglaltak tartalmaznak igen komoly megállapításokat a vezetésről, amelyeket figyelembe kell venni. Valószínűleg néhány dologban igazad van. Nem vitatom azt a jogodat, sőt kötelességedet sem, hogy ezeket szóvá tedd. De nem így. Meg lehet és meg kell beszélni mindent. Nem tagadom, van az én részemről is, mások részéről is sok hiba a vezetésben, amelyeket azért kell szóvá tenni, mert később veszélyessé válnak a párt, az ország és a nemzetközi munkásmozgalom számára, és ezt nem szabad megengedni.

Figyelmesen hallgattam Kádárt.

– Tudom – folytatta Kádár –, hogy Szirmai és Sándor magatartásában, munkájában, az emberek megítélésében, annak egész módszerében sok hiba és rossz van. Lehet, hogy akaratukon kívül teszik, de így van. Sokat beszéltem már velük és gondolkodtam erről. Leveledben most az ő leváltásukat kéred, amit jogosnak tartok. Ezt azonban lehetetlenné is tette a leveled, mert ez így zsarolás, és ezt el kell kerülni. Szirmainak és Sándornak a házból, az apparátusból, a vezetésből el kell menni, ez számomra elintézett ügy, de nem most, és nem így. Más vezetőknél is látok súlyos politikai és emberi hibákat,

amelyeket elő kell venni. Egyet higgy el, Marosán, én téged soha tudatosan nem akartalak megsérteni, megbántani. Mindketten makacsok vagyunk. Ilyennek szült az anyánk. Ez néha jó, de néha veszélyes. Próbáljuk magunkat mindezen túltenni. Sokat gondolkodtam, mit és hogyan csináljunk. Nos jó, az ügyet megtárgyalja a PB, a KB, de ezután ki kell menni a párttagság közé, mert ezt – és ebben igazad van – nem lehet, nem szabad titokban tartani. És akkor mi lesz? Ez világos politikai szakítás. Persze a párt ezt is kibírja, de a veszteség óriási lesz. Ránk száll az ellenség, az imperialista sajtó. Nehéz helyzetbe hozzuk a kommunista pártokat. Nem szerepeltünk már eleget a sajtóban? Nincs ezeknek jobb dolguk, újból megbolondultak? Látod, Marosán, ezért kell keresnünk a becsületes megoldást.

Elgondolkoztatott, amit mondott. Komolyan beszélt. Láthatóan sokat gondolkodott róla. De megingott a hitem, és súlyos törés következett be kettőnk viszonyában. Az viszont igaz, hogy erről eddig ilyen megfontoltan, komolyan nem beszélt. Mi történhet? Kádár kinyújtja kezét? Fogadjam el? Nézett rám sokáig, végre én is megszólaltam:

– Nézd, Kádár elvtárs, sok átvirrasztott éjszakán töprengtem ezeken. Hidd el, fájdalmas szülés eredménye, ami történt, hidd el, mindig segíteni akartam és most is, de súlyosak a tapasztalataim. Semmi okom a leveleket visszavonni, megsemmisíteni. Azt írtam le, ami van, s ami igaz. Ezek a dolgok túlnőttek rajtunk. Sokan látják, foglalkoznak vele, de leírni, kimondani gyávák. Nem voltam, nem vagyok karrierista, kalandor. Én is szeretem úgy a pártot, mint bárki más. És a felelősség – utánad – rajtam a legsúlyosabb. Nem ezt ígértük, nem ezt mondtuk 1956-ban. Sok mindent vállaltam és tudok vállalni most is, másként le sem írnám. Tudod te, hol végződik ez az út, ha tovább megyünk?

– Ki tud erre felelni, Marosán?

– Kettőnknek kell tudni felelni rá, mert mi már jártunk ilyen utcában. De tudod mit, komolyan veszlek. Hiszek neked. Teszek egy javaslatot. Javasolom, olvasd el még egyszer figyelmesen a levelet és írd meg egy másik levélben magad is, miben van igazam és miben nincs. De úgy írd, hogy az az igazságnak megfeleljen és a mi mostani beszélgetésünket igazolja. A két levelet egyeztesse a PB, és javasolja, hogy a hibákat, sérelmeket számoljuk fel és különösen a KB-tagoknál javítsuk ki. A két levelet rakjuk le a párt dokumentumai közé és bízzuk az időre, a jövőre. Én visszavonom a lemondásomat és visszamegyek dolgozni.

Kádár láthatóan fellélegzett, már derűsebben nézett rám. De nem adtam vissza neki a szót.

– Nézd, Kádár, a mi kettőnk felelőssége igen nagy. Nem tudjuk, milyen meglepetéseket tartogat számunkra a jövő. Gondolok itt olyan esetre, ami-

kor nehezebb, bonyolultabb korszak szakadhat ránk, amikor összehasonlíthatatlanul nagyobb szükség lehet a munkásosztály és a párt egységére. Számolnod kell vele, hogy nekem ez után a levél után még nehezebb a helyzetem. Újból együtt kell ülni olyan emberekkel, mint Szirmai és Sándor. De én hiszek neked, úgy érzem, őszinte voltál. Dolgoztam én már hozzájuk hasonlókkal, de a párt, a mozgalom, a munkásosztály nem lehet játékszer és manipuláció tárgya senkinek a kezében.

Kádár figyelt, hallgatott, aztán újabb meglepetéssel szolgált:

– Nézd, Marosán, elmondom neked, hogy azonkívül, amit eddig elmondtam, mivel jöttem ide. Ha ez a megbeszélés nem járna eredménnyel, első javaslatként azt mondanám, vond vissza lemondásodat és menj el kb. egy évre szabadságra. Egyébként, ha valaki ezt megérdemli, akkor te nagyon is. Nemcsak helytálltál, de sokat vállaltál, tettél is és sokat dolgoztál. Pihend ki magad. Válasszanak meg kongresszusi küldöttnek, nem kell, hogy jelen legyél a kongresszuson. Megválasztunk KB- és PB-tagnak, jelölünk képviselőnek és természetesen az Elnöki Tanács alelnökének. Ha ezt tesszük, elkerüljük a politikai szakadást. De számolni kell azzal is, hogy a PB-tagoknál egy ilyen levél mély sebeket fog ejteni.

Itt közbevágtam:

– Én senkinek a becsületébe nem gázoltam. Még 1956-ban sem, amikor talán kellett volna. Bosszút sem álltam senkin. Mondd csak meg az elvtársaknak, hogy nem félek szembenézni sem az emberekkel általában, se a párttagsággal.

Éreztem, át akarja venni a szót. Megkönnyebbülten összegezte:

– Maradjunk az első variánsnál. A titkárokkal, a miniszterelnök-helyettesekkel még hétfőn beszélek. Élek a felhatalmazással és megírom véleményemet a leveledről, és el fogom küldeni. Addig is járj az emberek között, színházba, koncertre. Vessünk véget a pletykának.

Ezután már csak baráti beszélgetés folyt közöttünk. A végén nem álltam meg, hogy a diskurzust ne tereljem Kállaira és elmondtam a vele való beszélgetéseimet. Kissé meglepődött, azután csak intett a kezével.

– Nem jó az, ha az ilyen ember, aki hamar felejt, még veszélyes megállapítást is tesz rám: „Marosán nem érti a szocializmus konkrét építését." Ez neked sem jó, Kádár! Helyettem soha nem dolgozott senki. És ami nem kevésbé fontos: nekem nincsenek külön ambícióim. Rang, cím, hatalom nem érdekel, de a munkásmozgalom igen. Abban egyetértek veled, hogy a jövőbe nem láthat senki, de nekem és neked, Kádár, nemcsak felismerni kell, de tudni is, hogy hová és miért megyünk.

– Jól van, Marosán, sokat kell még gondolkodni erről.

Így jöttem el tőle.

Nagy gond szakadt rám. Kádár megváltozott? Vagy taktikázik? Ezen töprengtem. Végső fokon arra a következtetésre jutottam, hogy bármennyire hatással is volt rám – mert ez tagadhatatlan –, illúzió nélkül kell szembenéznem válaszlevelével.

Most már eleget teszek Tömpe András kérésének és felkeresem a lakásán.

Tömpe Andrásról külön kell szólni. Ezzel a kiváló képességű és értékű emberrel a munkásegység, a két pártnak az egyesüléséért folytatott izgalmas harca, szenvedélyes korszaka kötött össze. Legendás ember hírében állt. Sok titokzatosság övezte életét, és nemcsak azért, mert spanyolos volt. Ennek következtében fontos és különös szerepet játszott a felszabadulás utáni harcokban, főképpen a kommunista pártban. Tömpe András képességei komoly szerepet biztosítottak számára a párt tényleges vezetőségében. Azt hiszem, nem volt véletlen, hogy rendőrségi, biztonsági, államvédelmi területen végzendő munkára választották ki. Ezek a területek feltétlen tudást, megbízhatóságot, kommunista hűséget követelnek.

Őt is – akárcsak Rajkot – Rákosi és Farkas javaslatára tették ezekre a helyekre. Lényegében a vidéki államrendőrség politikai vezetője volt. Nagy reménységre jogosító káder. A Tömpe család legtehetségesebbje. Mint ember és férfi is igen megnyerő jelenség volt. Csinos, jóképű, kitűnő fellépésű, bizalmat keltő. Rajkkal együtt nőtt ki a diákmozgalomból, amikor ott létezett kommunista frakció. Öntudatos fegyelem, irányítóképesség sugárzott róla, amelyet mindenkinek respektálni kellett. Olyan káder, akit – mint később kiderült – már kezdettől fogva számba vettek, különleges, veszélyes feladatokra.

A mi kettőnk emberi és politikai kapcsolata csak a felszabadulás után vált szorosabbá, amikor őt a vidéki főkapitányság politikai főnökévé nevezték ki. Itt összpontosult a legélesebb harc, a pártok harca a rendőri és a belügyminiszteri posztokért. A koalíciós időkben, amikor a posztokat felparcellázták, ezeket a helyeket a kommunisták számára olyan emberek tették értékessé, mások számára bevehetetlenné, mint Rajk és Tömpe. A két munkáspárt rivalizálása idején, amely nemcsak éles, de sokszor kíméletlen és kegyetlen is volt, személyi viszonyom velük nem romlott. Állítom, hogy megértőbbek, reálisabbak voltak bárkinél. A szociáldemokrata pártban olyan vezető voltam, aki főképp a vidéki, párt- és állami élet irányítója volt. Ebben az időben Rajk és Tömpe sokkal nagyobb szerepet játszottak, mint Péter Gábor. Soha nem fogom feledni a Tömpével való tárgyalásokat. Védte a kommunista párt pozícióját és sokszor erősítette azzal, hogy képes volt olyan kompromisszumokat létrehozni, amelyek azok számára is kielégítőek voltak, akik nem szerették a kommunistákat. Ezt a tulajdonságát Balassa Gyula barátom – aki altábornagyi rangban országos főkapitány volt – mindig kihangsúlyozta előt-

tem. „Látod, Gyurka, ha Tömpékből állna a vezető testület, az összeütközések minimumra csökkennének."

Bennünket nem lehetett mindenben összehasonlítani, különböző karakterűek voltunk. Ugyanez állt Rajkra is. De kiegészítettük egymást. Én munkás voltam, ők értelmiségiek. Becsületesek voltak és nem elcsépelt értelemben. Becsületességük a munkásmozgalomból, a marxizmusból következett. Tömpe András korrekt, szótartó, aki nem hazudik – legfeljebb nem beszél valamiről. Jelleme, a munkásosztályhoz való hűsége, a legélesebb fegyveres harcban kovácsolódott ki. Örültem, hogy hiányzik belőle a rátartiság, a rangkórság és a hiúság. Úgy vettem észre, nincs különleges ambíciója, pedig tudása, képessége sokak fölé emelte. Nem csinált presztízst semmiből, legkevésbé a vezetésből.

A szociáldemokrata pártban nem nézték jó szemmel Rajkhoz és hozzá fűződő kapcsolatomat. Voltak a BM-ben és a rendőrségen más kommunista vezetők is, de azokhoz csak formális viszony fűzött. Aztán hirtelen eltűnt. Egy ilyen partner eltűnése pótolhatatlan volt. Sokáig faggattam Rajkot, Farkast, de óvatosan kitértek, és csak annyit válaszoltak:

– Máshol, fontosabb helyen van rá szükség. Sajnálod, nélkülözöd? – kérdezték.

– Hát hogy a fenébe ne sajnálnám, vele könnyebb volt a munka.

Eltűnése után, az összeesküvések nyomán kiélesedett politikai és személyi harcok lassan elhomályosították bennem Tömpe Andrást. Ha néha eszembe jutott, azzal nyugtattam magam, hogy az életben és a politikai harcokban jönnek-mennek és kilépnek az emberek. Bár érdekes, a börtönben sokszor eszembe jutott, és már arra is gondoltam, hogy likvidálták. De az emléke, a jó emléke megmaradt.

Az élet furcsa játékot játszik az emberekkel és ez Tömpe Andrásra is érvényes. Meglepetésszerűen tűnt el és ugyanígy bukkant fel újra, egy teljesen más tragikus korszak után.

Az ötvenhatos események sok mindent széjjelvertek, párt-, állami és társadalmi vezetést, de szinte istencsapást mértek a BM legérzékenyebb területére: a külső és belső hírszerzésre, amely nélkül egyetlenegy állam sem létezhet. Nemcsak megszöktek vezetők és elloptak iratokat, hanem kádereink nemzetközi méretekben lebuktak. 1957 elején, Kádár javaslatára, párt- és állami vonalon engem tettek meg az adminisztratív területek felelősévé. Azt hiszem, Kádár irántam táplált bizalma ebben demonstrálódott.

Egyik éjjel a Parlamentben hosszú beszélgetésem volt Kádárral. Elemeztük a helyzetet. A nehézségeinket még az is fokozta, hogy a BM-ben tovább élt és hatott a sztálinista-rákosista szellem és módszer. Ezeknek a szemében, bármennyire is az élen álltam, mégiscsak szociáldemokrata maradtam, és

ahogy akkor mondták: soha nem lehet tudni... Egy biztos: ezek az emberek Kádárért sem lelkesedtek, kiváltképpen a régi államvédelmisek. Kádár komoran hallgatta a cseppet sem szívderítő referátumomat. Az egyik oldalon helyreállítani, védeni a törvényességet, a másik oldalon harcolni az ellenség ellen. Az volt a probléma, hogy nem külön-külön, hanem együtt. Kádár járkált a szobában. Egyszerre csak hirtelen, mint amikor megvilágosodik valami, felderült arccal mondja:

- Tudod, Marosán, ki kellene most itt? Tömpe András.

Nagyot kiáltottam:

- Hát megvan, él?

Kádár mosolyogva folytatta:

- Megvan és él.

- Hát akkor gyerünk, minél gyorsabban.

- Nem olyan könnyű a dolog, nagyon messze van. A barátainktól el kellene kérni.

- Értelek, Kádár, indítsd meg az akciót érte minél hamarabb.

Hosszú ideig kellett várni, amíg megkaptuk. Tömpe András tíz évig volt távol Magyarországtól! Végre néhány hétre hazajött, de újból vissza kellett mennie. Amikor először megjött, egy budai villában találkoztunk. Megörültünk egymásnak. Sokat beszélgettünk. Tulajdonképpen tőlem kapta az információt az ország állapotáról és azt, hogy mi vár rá, ha hazajön. De én már egy másik Tömpe Andrással találkoztam. Már akkor az volt a véleményem róla, hogy tudás, műveltség, felkészültség, elkötelezettség, becsületesség, szerénység szempontjából sem magyar, sem nemzetközi vonatkozásban jóformán senkit sem lehet mellé állítani. Számomra az ideális kommunista volt. Nem beszélt soha a munkájáról, különleges megbízatásáról.

Lassan Rajkra terelődött köztünk a szó. Ő kérdezett, én elmondtam Rajkról a véleményemet. De ő is meglepett. Elmondta, hogy a Rajk-ügy idején soros főnöke hazahívta és feltette neki a kérdést Rajkkal kapcsolatban.

- Tudod, Marosán, napokig írtam, őszintén, becsületesen mindent, amit Rajkról tudtam, s azt is, hogy nem hiszem el, amit Rákosiék mondanak róla. Átadtam a főnökömnek, aki másnap behívott. „Tömpe elvtárs, elolvastam ezt a vallomást, most elzárom. Senkinek meg nem mutatom, bízzuk a jövőre. Magát én jól ismerem, bizalmunkban marad, menjen vissza és dolgozzon tovább."

- Csak Rajkról mondtál véleményt? - kérdeztem.

- Leírtam a véleményemet Rákosiról, Farkasról, Gerőről és főképpen Péter Gáborról.

Tömpe hazajött. Heteken keresztül azzal foglalkoztam, hogyan legalizáljam. A két asszony társaságában színházba, koncertre jártunk. Közfeltűnést

keltettünk, de lassan sikerült a legalizálás. Jellemző Tömpe szerénységére, hogy leült egy BM-főosztály élére és elkezdett dolgozni. Igen sok aktán van a kézjegyünk. Később megalázónak tartottam a helyzetét és felléptem az érdekében Kádárnál. Adja mellém Tömpét a pártközpontba az adminisztratív osztály vezetőjének. Munkába állásától ugrásszerűen óriásit nőtt a színvonal. Tömpe tekintélyéből a párt húzott hasznot. Kádár maga is sokat köszönhet neki. Hosszú ideig abban reménykedtem, hogy Tömpe Andrásból egyszer KB-titkár lesz. Véleményem szerint bárhová teszik, jobb belügyminiszter, kiválóbb külügyminiszter lett volna bárkinél. De mindezek kútba estek. Túlontúl tehetséges és tisztességes volt.

Szoros baráti, elvtársi viszonyban voltunk. Mindent tudott rólam, mindent megbeszéltem vele. Azt is tudta, mire készülök. Ismerte a leveleket, a levelek lényegét, tartalmát. Nem csodálkoztam rajta, hogy akar velem beszélni.

Enyhe őszi délután indulok el hozzá. Voltam már náluk, lakásuk igazi értelmiségi lakás, tiszta, puritán, értelmes berendezésű. Tömpe nyit ajtót. Nem mosolyog. Úgy érzem, benne is sok feszültség, rossz érzés, szenvedély, ellentmondás halmozódott fel.

– Hogy vagy, Marosán elvtárs?

– Én mindig jól vagyok, András.

– Eskulitstól hallottam, hogy megtörtént a találkozás Kádárral, és van remény a kibontakozásra. Mit vársz, mit remélsz?

– Hozzád mindig őszinte voltam, nem tudok más lenni, semmit nem várok, András. Illúziókban nem ringatom magam, bár a Kádárral való beszélgetésünknek volt valami biztató jellege. Az a kérdés: vajon Kádár ura-e önmagának és a helyzetnek?

– Elmondhatod a beszélgetést?

– Neked, András, természetesen.

Tömpe figyelmesen hallgat. Ismerem őt. Amit hall, nyomban fel is dolgozza. Azzal fejezem be, hogy most Kádáron van a sor. Hosszú csend ül közénk. A csendet Tömpe töri meg.

– Szeretnék tőled kérdezni néhány dolgot, Marosán, de ha nem akarsz, ne válaszolj.

– Veled szemben nincs okom a bizalmatlanságra. Kérdezz csak nyugodtan mindent, becsületesen válaszolok.

– Köszönöm. Az első kérdésem a leglényegesebb: számolsz mindennel? Egy kommunista pártban – azon a szinten, ahol te vezető vagy – nem szokás felállni és otthagyni mindent. De ha megteszed, súlyos következményei is lehetnek.

– Állj meg itt, András – vágtam a szavába. – Tisztázzunk valamit. Köztu-

domású, hogy mi volt a szokás a kommunista pártokban eddig, de különösen 1956-ig. Kettőnk közül én tudom jobban. Az erre való hivatkozás semmi hatással nincs rám. Mára nagyot változott a világ. A kommunista pártoknak most máshoz is hozzá kell szokniuk. Ha senki nem teheti meg ezt a lépést, nekem akkor is kutyakötelességem megtenni.

– Mondd, Marosán elvtárs, miért ragaszkodsz ahhoz, hogy leveleid nyílt megvitatására kerüljön sor a választott szervekben? Miért makacskodsz? Hiszen úgy tudom, arra kapacitálnak, hogy semmisítsd meg a leveleket.

– A KB-t akarom választ elé állítani, állásfoglalásra, döntésre bírni, nem a PB-t! Onnan semmit sem várok.

– Miből gondolod, hogy odaviszi a PB?

– Ezt nem kerülhetik el. Az más kérdés, hogy a KB hogyan reagál, hajlandó-e saját jól felfogott érdekében igazságot szolgáltatni és ezzel egy jövendő válságot elhárítani.

– Az utolsó fontos kérdésem: miért a kongresszus előtt teszed meg ezt a súlyos lépést?

– Látod, András, ez jogos kérdés. Azért, mert most megvan a módom, amennyire lehetséges, nyíltan fellépni. Ha eleget tennék a kívánságnak, s hagynám magam manipulálni a kongresszusra való tekintettel, utána már elveszíteném minden jogom és erkölcsi alapom.

Már régen folyik köztünk a beszélgetés, amikor Tömpe hirtelen kitör:

– Marosán elvtárs, te tapasztalt, nagy múltú vezető vagy. Mondd, törvényszerű ez? Kell, hogy a dolgok idáig fajuljanak?

– Nézd, András, én már sokszor feltettem magamnak ezt a kérdést. Ha úgy ítéltem volna meg, vagy úgy ítélném meg most, hogy törvényszerű, akkor nem szállok be, nem harcolom végig. Ismersz, velem lehet beszélni, meggyőzhető vagyok. Ha lehetséges olyan kompromisszumot találni, amelyet Kádár is javasolt legutóbb, tehát nem elvtelent, megalázót, akkor még tovább csinálom. Hazug módon, elvtelenül, mindenre kapható emberekkel azonban életveszélyes. Nem személy szerint rám, hanem a munkásmozgalomra, a pártra nézve.

– Szeretnélek valamire megkérni, Marosán. Ha beszéltél Kádárral, nem ülnél le velem még egyszer beszélgetni?

Ránézek.

– Szívesen, András. De én is megkérdezem, mondd, nem félsz, András?

– Nem, Marosán, én sem félek.

XXXI. Újabb csalódás

Szeptember 27-én vagy 28-án megjött Kádár levele. Futár hozta, külön alá kellett írnom, hogy átvettem. 19-én beszélgettünk, tehát nyolc-kilenc nap kellett a levél megfogalmazásához. Amikor elolvastam, alig hittem a szemeimnek. A parlamenti beszélgetés alkalmával olyan baráti volt, itt most egy másik Kádár jelentkezett. Világos: ő sem tehette, amit szeretett volna. Könnyű megállapítani, hogy a fogalmazás több ember munkája.

A bevezető így szól:

„Legutóbbi találkozásunk alkalmával megyegyeztünk abban, hogy a beadványoddal kapcsolatos kérdés megoldásának egyik lehetséges módja az, hogy én írásban megteszem az észrevételeimet. Te azt tudomásul veszed, s ezzel az ügy le van zárva. Beszélgetésünkről a PB-t tájékoztattam, a javasolt eljáráshoz a hozzájárulást megkaptam. A PB a levelem tartalmát ismeri, azzal egyetért. A PB a kérdés megoldásának ezt a módját értelem szerint azzal vette tudomásul, hogy te írásban közlöd, hogy az általam kifejtett állásfoglalást kézhez vetted, azt tudomásul veszed, a KB-hoz címzett, szeptember 1-jén kelt beadványodat visszavonod. Az ügyet lezártnak tekinted. Minden jót kíván, válaszodat várva, Kádár."

A szigorúan bizalmas anyag címe: „Észrevételek Marosán György elvtárs 1962. szeptember 1-jén kelt, hozzám írt személyes leveléhez és a KB-hoz címzett beadványához."

„A két iratban felvetett kérdéseket nagy fontosságúnak tartom a PB helyének, egységének, munkájának megítélése szempontjából, hasonlóan nagy fontossággal bír a felmerült súlyos kérdés elvi alapokon történő pártszerű megoldása is. Ennek elősegítése érdekében az alábbiakban megkísérlem véleményemet összefoglalni és rögzíteni. Mivel nagy fontossággal bír, hogy a pártszerűség ebben az írásban is érvényesüljön, ki kell térjek néhány körülményre és azokra a lépésekre is, amelyeket az ügyben szeptember eleje óta a PB-ben az illetékesek tettek.

Elsősorban önmagamra gondolva, de másokra is értve, teljesen elképzelhetőnek tartom, hogy a személyes magatartás, egyes kérdésekben az eljárás,

olyan lehetett Marosánnal szemben, amely jogosan vonhat maga után részéről kritikai észrevételeket. Ehhez Marosánnak joga van és kötelessége is. Csak javára válhat a kollektív pártmunkának, az én munkámnak és más elvtársak munkájának is. Ugyanakkor azonban tudom azt, hogy Marosán elvtárs alapvető megítélésében sem az én részemről, sem más elvtársak részéről vele szemben tudatosan bántó vagy rosszindulatú magatartás vagy megbántás nem vezették szándékainkat. Ilyen nem állt és nem áll fent.

Marosán elvtárs lemondását, levelét és beadványát először egy magát megbántottnak érző, felzaklatott lelkiállapotban levő ember, valójában át nem gondolt lépésének tekintettem."

Kádár levele aztán így folytatódik:

„1. Marosán elvtárs lemondása párttisztségeiről és az, hogy munkájának végzését abbahagyta, a munkásosztály pártjában szokatlan, ez éretlen, meggondolatlan és megengedhetetlen lépés.

2. Marosán elvtárs és köztem az utóbbi időben megromlott személyi és munkaviszonnyal kapcsolatban kijelentem, hogy Marosán elvtárs beadványát megelőző időpontban semmilyen lényeges elvi vagy politikai kérdésben véleményeltérés nem volt. Őt személyében megbántani szándékomban nem állt. A magam részéről kész vagyok Marosán elvtárs ilyen értelmű kritikai észrevételeit átgondolni, és amennyiben a személyi kapcsolat megromlásában valamilyen hibám közrejátszott volna, kész vagyok azt kijavítani.

3. Marosán elvtárs beadványában Szirmai és Sándor elvtársakat megítélésem szerint megengedhetetlen módon és alaptalanul vádolja. Tanúsíthatom, hogy nevezett elvtársak előttem Marosán elvtársról rosszindulatú megjegyzéseket nem tettek. Ellenkezőleg. Személyéről mindig kellő tisztelettel és megbecsüléssel beszéltek.

4. Bármilyen magas tisztséget, akár KB-tagságot töltsön is be a párt bármely tagja, nincs olyan eleve biztosított joga, hogy kongresszusi küldöttnek kell lennie. A párttagság, küldöttjei útján, a területi pártértekezleteken maga határozza meg, kit választ kongresszusi küldöttnek. Ennek következtében az a tény, hogy a KB egy tagja a kongresszuson megválasztott küldöttként vagy pedig meghívottként vesz részt, semmilyen módon nem érinti, nem sérti a KB tagjának jogát vagy egyenjogúságát.

5. Nem tudom, hogy neked milyen a helyzetismereted, de kint az életben elég súlyosan beszélsz arról, hogy van Kádár-klikk. Fel is sorolják a klikk tagjait. Szirmai, Gáspár, Fock, Biszku, Sándor, Kiss Dezső. A KB-hoz írt beadványodban a személyi kultusz kifejezést nem használod, de értelemszerűen jelentkezik. Ezt a beadvány 37. oldalán a következő rész bizonyítja: »az elmondottakból is érzékelhető, hogy a párt politikáját egyetlen ember csinálja, egy olyan elvtárs, aki fokozatosan és szívós következetességgel ráfekszik a

kollektívára. Bírálni nem lehet, mert a bírálatot nem szereti. Ő azonban mindig könyörtelenül megbírál mindent, mindenkit.«"

Majd így folytatódik Kádár levele:

„Azzal kapcsolatban, hogy vajon a KB-ban, illetve a PB-ben a lenini kollektív vezetés érvényesül-e avagy a klikk akarata, a személyi kultusz megengedhetetlen gyakorlata, a kérdés természeténél fogva egyedül nem foglalhatok állást. Meggyőződésem, hogy a KB, a kongresszusi irányelvek a valóságnak megfelelően állapítják meg, hogy pártunk egész gyakorlatában a személyi kultuszt felszámoltuk, és a pártélet lenini normái, ezek között a kollektív vezetés, érvényesül."

Nézzük tovább Kádár levelét:

„Marosán levele egy dolgot kétségtelenül feltárt, mégpedig azt, hogy Marosán részéről az én személyes viszonyomban, Marosán és Szirmai és Sándor viszonyában, de tovább, Marosán és a PB viszonyában abnormális helyzet állt elő. Mindnyájunk számára kötelező, hogy az előidéző okokat felismerjük és likvidáljuk. Ismét leszögezem, teljesen elképzelhetőnek tartom, hogy Marosánnal szembeni személyes érintkezésünk és munkakapcsolatunkban hibákat követtem el. Teljesen elképzelhetőnek tartom, hogy Szirmai, Sándor vagy más elvtársak részéről Marosánnal szemben hasonló hibák fordultak elő.

Valószínűleg megállapítható, hogy Marosánnal szemben a PB mint testület is követett el hibákat. Ha ezen elgondolkodunk, úgy tűnik, hogy a PB Marosánnal szemben az utóbbi két-három évben, egyidejűleg két hibát is elkövetett. Az első: Marosán a PB részéről nem kapta meg teljes mértékben azt a szükséges elvtársi segítséget, amit nagy, bonyolult és felelősségteljes munkaköre megkívánt. A másik: ellenkező jelű hiba nyilvánvalóan az volt, hogy Marosán elvtárs nemegyszer téves, szubjektív állásfoglalását rosszul értelmezett tapintatból a PB megfelelő kritika nélkül hagyta.

Marosán elvtárs igen jól tudott harcolni az ellenforradalom erőivel vívott nyílt és heves harcok idején. Véleményem szerint ennek oka, hogy az osztályharc kérdése akkor a hatalomért vívott harc fő kérdésében összpontosult. A frontok világosak és nyíltak voltak. Marosán elvtárs mint osztályhű ember habozás nélkül és teljes erejével tudott harcolni a munkáshatalomért. 1958 végétől Marosán elkezdett bizonytalankodni. Szerintem ennek oka, hogy Marosán az ideológiai harc, a gazdasági, kulturális építés bonyolult és árnyaltabb kérdéseiben nehezebben boldogult. Rossz irányba vitte őt, hogy nagy és felelős munkájához, rosszul értelmezett tekintélyféltésből segítséget nyíltan igényelni restellt, sőt nagyon gyakran a segítő szándékra, legyen az jóindulatú baráti szó vagy elkerülhetetlen bírálat, érzékenyen, sértődötten válaszolt."

Két napon át gondolkodtam. Fel voltam háborodva és le kellett csillapodnom. Hiszen csak össze kell vetni beszélgetésünket és a levelet.

Első dolgom volt, hogy Kádárnak egy személyes levelet írtam:

„Leveled megkaptam, a benne foglaltak sajnos nem segítettek hozzá elhatározásom megváltoztatásához. Még inkább megszilárdult bennem az a meggyőződés, hogy helyesen cselekedtem, amikor a pártban betöltött tisztségeimről lemondtam. Remélem, talán sikerül rádöbbentenem téged arra, hogy a párt vezetőségében valami nincs rendben. Úgy gondolom, e helyen felesleges lenne kitérni arra, hogy mi ketten hogyan és miről tárgyaltunk, és miben egyeztünk meg. Annál inkább felesleges, mert leveledben erre nézve még halvány utalás sincsen. Szeretném kihangsúlyozni, hogy életemben még zsákutcába soha nem jutottam. Meggyőződésem, hogy elvileg és politikailag állok úgy a lábamon, mint pártunk vezetői közül bárki más. Kijelentem, egészséges vagyok, lelki depressziók, lelki válságok nem kínoznak. Mindig tudtam, hogy mit teszek. Most is tudatában vagyok annak, hogy mit miért teszek. Csak a párt érdekei vezéreltek, és ez az egyetlen oka elhatározásomnak. Elhatározásomat az is befolyásolja, hogy ne kerüljön sor másodszori rehabilitációmra. Hogy tudtam-e dolgozni, vagy tudok-e dolgozni a párt érdekében, ez még Rákosi ideje alatt sem merült fel. Nagyon féltem a pártot azoktól, akikből hiányzott és ma is hiányzik a felelősségvállalás. Féltem a pártot azoktól, akik előidézői voltak mindannak, ami történt. Személyes érdekeim nincsenek, nem is voltak, nem is lesznek. Te tudod a legjobban, frakciós soha nem voltam és nem leszek. Ezt példázza egész életem. Pártszerűtlenség vádjával tehát engem nem lehet vádolni. Levelem, amit a KB-hez írtam, azt hiszem, világos. Nem semmisíthető meg. Az megmarad. Ha a pártvezetés tanul belőle, akkor már jó. Ezért sajnálattal arról értesítelek, hogy szeptember 1-jén hozzád írásban eljuttatott levelemet és a KB-hez írt beadványomat vedd tudomásul, semmi okom visszavonni. A veled való tárgyalás, kapcsolat csak megerősített, hogy helyesen cselekedtem. Mellékelem az 1962. október 1-jén a KB-hoz írt válaszomat. Itt talán helyes lesz még egyszer rögzíteni azt az elhatározásomat, hogy nem a PB-vel levelezek, hanem a KB-vel."

Miért nem lehetett a tényekkel bizonyított állításaimat tudomásul venni? Miért nem lehetett azokat kivizsgálni? Kinek lehetett érdeke az, hogy a párton belüli hibákat eltűrjük és konzerváljuk?

Egyedül nem akadályozhattam meg semmit, csak kiálthattam: vigyázzatok! És ez a kiáltás a lemondásom volt.

A KB-nek 1962. október 9-én írt levelemben még egy kérdéssel foglalkoztam. Azt állították, hogy a szocializmus építésének konkrét feladatait nem értem. Hat éve töltöttem be felelős funkciót és ez soha-soha nem került szóba. Valami ezen a téren sincs rendben. Az én munkámra nézve azokat

kell meghallgatni, akik velem közvetlen kapcsolatban álltak és akikkel a mainál sokkal bonyolultabb kérdéseket oldottunk meg. Ha a párt egyenesbe jött és helyreállt a rend, abban az én munkám is benne van. Arról nem is beszélek, hogy helyettem nem dolgozott senki. Ez nem azt jelenti, hogy a munkám hibátlan volt.

Kijelentem, hajlandó vagyok visszamenni dolgozni a helyemre, változatlan energiával és ugyanolyan tisztességgel, mint eddig, de ehhez kérem a KB-tól az alábbiakat:

- Ítélje el a KB, hogy a PB-határozat sértő a KB-vel szemben.
- Ítélje el a bizalmatlanságot, adjon védelmet azoknak a káderekneк minden szinten, akik becsületesek és tudnak dolgozni, s járjon el azokkal szemben, akik most a hatalom birtokában nem kommunista módon bánnak a káderekkel.
- Ítélje el a KB a pártszerűtlenséget az egymás közötti munkában és magatartásban. Ítélje el a pártszerűséggel való visszaélést, adjon védelmet azoknak, akik fellépnek ez ellen.
- Ítélje el a klikkszellemet, az összeugratókat, a nyálazókat, a besúgókat.
- Ítélje el azt a munka- és vezetési stílust, amely akadályozza a becsületes káderek munkáját, amely megszünteti az önállóan gondolkodni és cselekedni tudó káderek fejlődését. A KB vizsgálja felül a hatalom túlzott koncentrálását.

Levelem lényege, tartalma: nem a párt politikáját kell megváltoztatni, hanem a politika megfelelő, pártszerű, emberi végrehajtását biztosító módszereket kell megvédeni.

Október 11-én délutánra összehívták a KB-t: rendkívüli ülésre. Meg akartam szerezni azt a javaslatot, amit a PB a KB elé terjesztett. Délután három órakor léptem be a házba és felmentem az ülésterembe. Nem az elnökségbe ültem, hanem KB-tagok közé. Izgalom, suttogás, botrány előtti csend. Már előzőleg magamhoz vettem egy dossziét, amelyben nemcsak a napirendek voltak, hanem az én sokszorosított leveleim, a javaslattal együtt.

Megnyitották az ülést. Kádár volt az előadó. Két érdekes dolog fölött szavaztunk.

1. Javasolják a kongresszusokat ezután ötévenként tartani, így szinkronba hozhatják a gazdasági tervekkel.

2. A szervezeti szabályzatot úgy módosítsák, hogy ezentúl a Központi Ellenőrző Bizottságot is a kongresszus választja.

Egyedül én szavaztam a két javaslat ellen.

Ezután felszólították az elvtársakat, hogy a kapott anyagot bizalmasként kezeljék, másnap vissza kell hozni, folytatják az ülést.

A PB Marosán Györgynek a KB-hoz írt beadványát szigorúan bizalmas iratként kezelte. Két részre bontották: egy titkosra és egy nyilvánosságra hozhatóra. A PB azt írta, hogy a beadvány vádakat tartalmaz a PB és a KB egyes tagjairól, azt állítja, hogy a párt vezetésében nem érvényesülnek a leninni normák, nincs kollektív vezetés, klikkrendszer alakult ki, amely Marosán személyes népszerűségének lejáratására, személyének háttérbe szorítására, pozíciójának elfoglalására tör. A PB úgy ítélte meg, hogy Marosánt – beadványának megírásában és pártszerűtlen eljárásában – szubjektív sértődöttség és hiúság vezeti. Az eljárás megítélésekor figyelembe vette Marosán munkásmozgalmi múltját, a Rákosi-klikk törvénytelensége következtében elszenvedett megpróbáltatásait, továbbá túlzott érzékenységét. Feltételezi, hogy ezek a körülmények döntő szerepet játszottak fellépésében. A PB öt héten át kísérletezett, hogy visszatérítse őt a helyes útra. A PB október 2-án megtárgyalta az ügyet. Megállapította, hogy Marosán nem élt azzal a lehetőséggel, amit a PB nyújtott számára. Ezután szükségessé vált, hogy a PB a KB elé terjessze a beadványt saját állásfoglalásával együtt. A PB szükségesnek tartja a kérdésben elvi, politikai álláspontját leszögezni.

1. A PB alaposan megtárgyalta Marosán beadványát és megállapította, hogy állításainak és eljárásának sem ténybeli, sem elvi-politikai alapja nincs.

2. Múltbeli érdemeire hivatkozva különleges előjogot igényel magának, azzal is, hogy önkényesen elhagyta munkáját. A forradalmi munkásmozgalomban megengedhetetlen eljáráshoz folyamodott. Mit sem törődve a párt élet lenini szabályaival, megkísérelte személyét a PB, a KB, a párttagság fölé helyezni. Magatartása azt bizonyítja, hogy semmibe veszi a párt rendjét és fegyelmét, amely minden párttagra kötelező.

Hazaérkezésem után kénytelen voltam még egy levelet írni, amelyben észrevételeket tettem a rólam szóló határozati javaslatról és kértem, hogy levelemet olvassák fel.

Eskulits vitte a levelet Kádárnak. A PB-tagok már gyülekeztek. Amikor Kádár meglátta Eskulitsot, eléje ment és megkérdezte: „Jön Marosán elvtárs a KB-ülésre?" Eskulits azt válaszolta, Marosán elvtárs úgy döntött, hogy nem.

Kádár felszabadulva mondta: szerinte ez az elhatározás a legjobb, amit az utóbbi időben Marosán tett, s átvette a levelet Eskulitstól, amelyet azután a KB-ülésen fel is olvastak. A levél így szólt.

„Tisztelt KB! A mai nappal kézhez vettem a PB jelentését, határozati javaslatát beadványommal kapcsolatban. Meg kell állapítanom, hogy a PB jelentése beadványommal kapcsolatban, de az én magatartásommal kapcsolatban is egy sor helytelen állítást tartalmaz...

Önkényes a PB-nek az a minden alapot nélkülöző állítása, mintha én bár-

mit is úgy állítottam volna be, hogy: »a klikk az ő (azaz Marosán – a *Szerk.*) személyes népszerűségének lejáratására, személyének háttérbe szorítására, pozíciójának elfoglalására tör«. Ilyen vagy hasonló gondolatok nem foglalkoztattak... Az sem helytálló, hogy én kitértem a pártszerű vita elől, és hogy a PB-vel és a KB-vel való szakítás útjára léptem. Én tárgyaltam Kádárral, Kállaival többször, ki kell hangsúlyoznom, hogy az említett megbeszéléseken kijelentettem, hajlandó vagyok tovább dolgozni, de csak akkor, ha az elvtársak számomra elfogadható javaslatot tesznek az általam felvetett hibák kiküszöbölése érdekében.

Önkényes, hogy amikor én komoly hibákat észleltem és bírálatot gyakoroltam – ezzel a párt egysége ellen léptem volna fel. Úgy gondolom, hogy jogos bírálat miatt ilyen súlyos és igaztalan vád még nem ért senkit kívülem. Ki kell hangsúlyoznom a javaslat 6. pontjával kapcsolatban, hogy a múltbeli érdemeimre hivatkozva semmiféle különleges jogokat soha nem igényeltem magamnak. Kijelentem a javaslat 10. oldalán levő *b)* ponttal kapcsolatban, hogy bár a Rákosi-klikk bűnei következtében embertelen igazságtalanságokat szenvedtem el, de az elszenvedett súlyos fizikai és lelki megpróbáltatásokat kihevertem, és hat éven át teljes és jó egészségben töltöttem be magas pártfunkciómat. Azt hiszem, hogy a pártra nézve szégyenteljes dolog lett volna, ha emberroncsként lettem volna Kádár állandó helyettese. Ez nyilvánvaló sértés személyemmel kapcsolatban, de megsértése annak a testületnek is, amely engem magas pártfunkcióba javasolt és megválasztott...

Egyben bejelentem, hogy a KB ülésén ügyem tárgyalásakor a párt érdekei miatt nem jelenhetek meg. A PB jelentése, határozati javaslata olyan becsületbeli sértéseket tartalmaz, hogy kénytelen vagyok a KB-t arra kérni, tekintsen el az ülésen való részvételemtől... A PB magatartása a hatalomért, a presztízsért folyó harcot tükrözi, ahelyett hogy a levelemben foglalt hibákat vizsgálat tárgyává tette volna."

Amint hallottam, a KB-ülésen érdekes dolgok történtek. Szurdi és Dabronaki az elsők között léptek fel, hogy engem elítéljenek. Voltak – mint Horváth és Nógrádi – akik támadtak. Nemeslaki volt talán az egyedüli, aki határozottan jelentette ki: nem olyan egyszerű ez a Marosán-ügy! Szurdi, Dabronaki és mások nem leptek meg, de Tömpe András igen, aki azt fejtegette: jó, hogy elment Marosán, jobban fognak menni a dolgok az adminisztratív osztályon. Beszélt Kádár is. Mit mondott? Marosán különös ember volt, minden párthatározatot végrehajtott a maga módján. Marosánnak voltak és lesznek barátai a pártban.

A PB javasolta KB-határozat alapján közölték velem, hogy nyugdíjba küldenek. Autó nem jár, a Kútvölgyi Kórházra vagyok jogosult.

XXXII. Újrakezdem az életet

Sokszor kezdtem az életet és most, 1962 őszén, 54 éves fejjel, újból kezdem. Nem túlélni akarok valamit, hanem megélni. Hogy igazságom, amely nemcsak az enyém, egyszer bebizonyosodjék. A tét nagy. Az igazság, a becsület, az emberség, amelyek nélkül nincs szebb és boldogabb élet. Ha mindezekért tudtam áldozatokat hozni, tudjak most élni értük.

Délután elmentem hazulról és amikor este hazaértem, feleségem elújságolta, hogy itt jártak a kormányőrségtől, leszerelték az összes párt- és állami különtelefont, csak a városit hagyták meg. Közben a pincétől a padlásig mindent végigjártak. Összenevettünk a feleségemmel. Mindketten tudtuk, hogy ez mit jelent.

Tömpe Andrással lezajlott még egy találkozásom.

Amikor beléptem hozzá, fáradt ember benyomását keltette. Magamban már mindent lezártam, Tömpével való kapcsolatomat rendezni akarom.

– Szervusz, Marosán. Örülök, hogy látlak.

– Szia, András! Felkerestelek, mert el akarok búcsúzni tőled.

– Meg akarod szakítani a barátságot, amit annak idején te ajánlottál fel, Marosán?

– Nem, András, de te vagy az egyetlen, akitől elbúcsúzom. Ezzel is jelezni akarom neked, hogy másképpen ítéllek meg, mint azok, akik rosszul használnak fel. Nekünk van elszámolnivalónk, mivel a véleményedet nagyra értékeltem mindig. Most én mondom, hogy ezzel a találkozással befejeződik kettőnk kapcsolata. Nem azért, mert én nem bízom benned, hanem egyszerűen azért, mert saját magadat bajba sodrod.

– Te vagy súlyos bajban, s rám gondolsz?

– Hozzám nem lehet nyúlni, András, de hozzád igen!

– Szeretnék néha találkozni és elbeszélgetni veled, Marosán.

– Nem lehet, nem szabad, András. A vezetés, amelyet mindig és most is átszőa frakció és a klikkharc, soha nem hiszi el, hogy van olyan elvtársi barátság, mi több, emberi kapcsolat, mint amilyen a kettőnké volt.

Így léptem ki a lakásából. Kint az utcán mérhetetlen szomorúság töltött el. Vajon milyen sors vár erre az emberre?

Nem tettem neki szóvá, hogy felszólalt a KB ülésén és kijelentette: Marosán György elmenetelével jobban fog menni az osztály munkája. Én voltam az adminisztratív osztályt felügyelő titkár. Tömpe nem aljas, nem becstelen ember és nem karrierista. Úgy éreztem, Tömpe így készítette elő az utat a menekülésre.

Csak egy hónap telt el. Tömpe még részt vett a kongresszuson, utána csendben kilépett a párt központi apparátusából. Nem találkoztunk sokáig. Azután egy alkalommal a margitszigeti szálló teraszán ültem Márkus Laci barátommal, amikor besétáltak Münnich, a felesége, a személyi titkára és Tömpe András. Münnich rossz bőrben volt, támogatták. Megállt és odaköszönt nekem - a többiek nem! Tömpe elnézett felettünk. Márkus Laci barátom gúnyosan megjegyezte:

- Te mindig jó véleménnyel voltál Tömpéről.

- Most is jó véleményen vagyok. Tömpe ekkor már a Corvina Kiadó igazgatója volt.

Persze fájt, hogy Tömpe elnézett felettem, de éreztem, hogy ebből nem szabad súlyos következtetést levonnom.

Egy késő délután a 2-es buszhoz siettem, s ahogy szaladtam, szinte egymásba botlottunk. Tömpe arca felderült, örömet sugárzott.

- Szervusz, Marosán.

- Szia, András! Hát te mit keresel itt?

- Nem akarsz sétálni egyet, Marosán, vagy sietsz?

- Nem fontos, gyerünk.

- Mivel foglalkozol?

- Biztosan eljutott hozzád a hír, András, hogy dokumentumot készítek. Sok a fehér folt, ki akarom tölteni.

- Igazad volt: abban is, hogy félreálltál, abban is, hogy nem lehetett hozzád nyúlni. Szerencsés ember vagy. Hová jársz általában?

- Nézd, András, visszamentem azokhoz, akik közül kinőttem, a szakszervezetbe. Jó társaságban vagyok. Melegen kezet szorítva váltunk el. Ajánlotta, hogy újból találkozzunk.

Az első meglepetés akkor ért, amikor megtudtam, hogy Tömpe az NDK-ban lett nagykövet. Amikor a csehszlovák események kirobbantak, Tömpe lemondott. Aztán hallottam, hogy megindult ellene egy becstelen hajsza. Egyik beosztottja, akit még meg is védett, és akit én utolsó ringy-rongy embernek tartottam, korrupcióval, pártszerűtlenséggel vádolta meg. Tömpe szenvedte a vizsgálatokat egymás után. Először az V. kerületi pártbizottság, azután a Pénzügyminisztérium részéről, de korrupciót nem lehetett rábizo-

nyítani. Egy dolog maradt csak, hogy elbocsátotta a párttitkárt, aki ugyan már az elbocsátás előtt három hónappal sem töltötte be ezt a pozíciót. Az V. kerületi pártbizottság pártbüntetéssel sújtotta Tömpét. Tömpe ezt megfellebbezte a Budapesti Pártbizottságnál, de az a büntetést jóváhagyta.

Tömpe felment a dolgozószobájába, bezárkózott, írt egy búcsúlevelet, és egy TT pisztollyal fejbe lőtte magát.

Térjünk vissza 1962-höz.
Vasárnap robbant a bomba, megjelent a „Népszabadság"-ban a Marosán Györgyről szóló határozat. Még aludtam, amikor az újságot hozták. Arra ébredtem, hogy a feleségem nincs mellettem. Felkeltem és átmentem a másik szobába, a feleségem pongyolában le-fel járkált a nagyszobában. Amikor meglátott, rám nézett és szinte zokogva mondta:

– Ezt a szégyent már nem lehet elviselni. Ezt a csapást a gyerekek soha nem fogják kiheverni.

Odamentem hozzá és megnyugtattam:

– Kérlek, kisanyám, hagyd abba. Ne sírj.

Hulló könnyekkel nézett rám:

– Mondd meg nekem, miért sújt ennyire bennünket ez a rohadt élet. Miért van nekünk mostoha sorsunk és te meddig bírod? Miért hallgatnak az emberek?

Ezen a napon Skulival nagy sétát tettem végig a Nagykörúton a Baross térig és vissza. Az emberek arcáról meglepetés, sajnálat és öröm volt leolvasható. Néha-néha cinkosan összekacsintottak velem, köszöntek.

Még egyszer, utoljára figyelmeztettem Skulit:

– Szakítson meg velem minden személyi kapcsolatot. Nem akarok bajt hozni senkire.

De nem tudtam folytatni, Skuli olyan paprikás lett...

– Hát hogy képzeli ezt, Marosán elvtárs? Vegye tudomásul, maga mellett maradok. Holnap délután újból itt vagyok magáért.

Azt hiszem, nagyon szerencsés ember vagyok Skulival. Hiszen velem volt jóban, rosszban. Féltettem őt, számítva arra, hogy nem bocsátják meg neki az irántam tanúsított hűségét. A közös munka, a közös harc, az azonos eszmei elkötelezettség kovácsolt össze bennünket. Vele, a régi munkásmozgalmi család gyermekével, textilmunkással, hamar összehangolódtam. Ha időnként eltért is a véleményünk, felvetéseinek őszinteségében sohasem kételkedtem. Kommunista, kritikus szemlélete biztos támasz volt számomra, kötődése emberileg sokat jelentett nekem, míg ő ennek inkább hátrányát érezte és viselte.

Másnap, hétfőn délelőtt eljött hozzám az anyám. Sugárzott az arca. Meggyőződéssel mondta:

– Drága fiam, ez a nap életem legboldogabb napja. Remélem, felhagysz a bolondériáddal? Ezek pedig – én hiába mondtam neked – sohasem érdemelték meg azt, amit tettél értük. Boldog vagyok.

– Hát akkor ezt a boldogságot köszönje meg nekik, mama.

1962 végén, karácsony első napján Honthy Hannától olyan gesztust kaptam, amivel kevesen dicsekedhetnek. Telefonon jelentkezett: „Látja, most én hívom fel magát. Ki akarom fejezni szeretetemet, nemcsak azért, mert maga szereti az operettet, hanem mert magát bátor embernek, igaz férfinak tartom. Szilveszterkor a tv tőlünk sugározza a műsort, meghívom magát Bözsikével együtt. Utána feljönnek hozzám, baráti vendégeskedés lesz." Így is történt. Együtt voltunk azzal a művészvilággal, akik Honthy Hannánál adtak találkozót szilveszter és újév hajnalán. Vannak az életben gesztusok, amelyek nemcsak szépek, emberiek, hanem megerősítik hitében az embert.

Eskulitshoz és Szakács Icáékhoz feljártam. Ragaszkodtunk egymáshoz. Iszogattunk, beszélgettünk, Szakács Ica már más osztályra került. Hogyan szakadt meg a baráti kapcsolat? Főnöke behívta magához és megkérdezte tőle:

– Igaz, hogy Marosán feljár magukhoz?

– Igen – felelte az asszony. Nos, többet nem mentem, nem akartam sírni látni őket. Változatlanul szeretettel gondoltam mindenkire és gondolni fogok a sírig, akik ebben az időben becsületből és emberségből vizsgáztak.

Eskulits József végre elhelyezkedett. A Kőbányai Textilművek vezérigazgatója lett. Belefeküdt ebbe a munkába és mivel vezetőképes ember volt, munkája nyomán hamar meglett az eredmény, a siker, de a feszültség és a nehézség is, mert ha engem mindenáron és módon megfigyelés alatt tartottak, akkor Skulit még inkább.

Egyszer Eskulits mint gyárigazgató levitt Pécsre Laki bácsi* temetésére. Rászálltak Eskulitsra. A IX. kerületi párttitkártól és a miniszterasszonytól fegyelmit kapott, mert engem állami kocsin vitt le. Meg akarták fizettetni vele még a benzin árát is. Aztán behívták a pártközpontba, Biszku és Szurdi fogadták. Megfenyegették: „Maga Marosán zászló- és fegyverhordozója, rossz úton jár. Rossz következményei lesznek." Még börtönnel is fenyegették. Végül is leváltották. Egy Pest megyei textilüzembe került, de nem tágítottunk egymástól.

* Laki István az MSZMP Baranya megyei bizottságának első titkára volt.

1962 decemberében felkerestem Kornély Guszti barátomat, az Édosz-kórus titkárát és közöltem vele:

- Szeretnék dalórára járni. Befogadtok-e?

- Gyurikám, a helyed mindig, így most is fenn van tartva. 1963. január 3-án leültem közéjük, és ők ezt természetesnek tartották.

1963 érdekesen indult. Kállai január első napjaiban telefonon üzent, hogy beszélni szeretne velem. Ebben az időben készültek feloszlatni a parlamentet. Képviselő voltam és az Elnöki Tanács alelnöke. Erről is lemondtam, de Kádár és Kállai ragaszkodtak ahhoz, hogy ezek maradjanak meg. A kért időpontra meg is jelentem. Kállai nemrég nagy utazásokat tett afrikai országokban a feleségével. Erről beszélgetett velem. Végül megkérdeztem:

- Miért hívtál?

- Gondoltam ez is érdekel téged.

- Nem érdekel, mondd meg, miért hívtál?

- Hát nézd, Marosán, úgy határoztunk a PB-n, hogy nem fogunk képviselőnek jelölni.

- Tudom, Kállai - feleltem neki.

- Honnan tudod? - kérdezte.

- Én mindenről lemondtam. Írásban. Igaz, Kállai?

- Igaz, Gyuri.

- Te és Kádár azonban kapacitáltatok, hogy maradjak képviselő és az Elnöki Tanács alelnöke. Igaz, Kállai?

- Igaz.

- Minek ez a cirkusz? Ott a lemondó levelem, azt csináltok vele, amit akartok. Már álltam is fel és indultam az ajtó felé.

- Várj, Gyuri, ne menj még el. Fontos dolgot akarok mondani a PB nevében. Lépéseket teszünk a pedagógusok felé, hogy senki ne éreztethesse a gyerekeiddel a te felállásodat és a KB ítéletét.

Forrt bennem a düh.

- Mondd meg a többieknek, hogy az én gyermekeimnek soha senki nem segített. Felkészítettem Böskét és a gyerekeket is: úgy éljenek és készüljenek az életre, hogy lesznek, akik esetleg bosszút állnak rajtuk, de lesznek, akik segíteni fognak.

Ám volt még egy keserű pohár. Kállai után jöttek az Édosz vezetői is. Ők is kijelentették, nem jelölnek az Édosz KB tagjának, mert elintézetlen ügyem van a párttal. Ez jobban fájt mindennél, mivel attól tartottam, hogy kitilthatnak a szakszervezetből. Ez súlyos csapás lett volna a számomra. Én kollektívában nőttem fel, és abban is akarok élni. Ezt Kornély Guszti barátomnak is tudomására hoztam. „Ne gyulladj be, Gyuri! Mi vállaltunk és vállalunk téged. Egyébként te vagy a kórus örökös díszelnöke."

Illyés Gyula és Tamási Áron egyik délután felénk sétáltak. Szembetalálkoztunk. Úgy mentünk el egymás mellett, mintha sohasem ismertük volna egymást. Tamásit még értettem, de Illyés Gyulát kevésbé! Ezek most már több mint szalonképesek a magyar politikában. Irányadók és meghatározók. A barikád különböző oldalán harcoltunk, és úgy néz ki, hogy most ők lettek a győztesek. De ez már kevésbé zavar. Csak a munka köt le és a világpolitika, különösen a Szovjetunióban történő meglepetések.

Október 11-én későn mentem haza és másnap nem mentem ki korán az uszodába, ahogy szoktam. Az ablak nyitva volt, friss szél fújt alá a hegyekből. Arra riadtam fel, hogy állnak az ágyam előtt. Kinyitottam szememet, feleségemet és Rózsi sógornőmet pillantottam meg. Hogy lehet ilyen mélyen aludni? Dörzsöltem a szememet; mi van? „Hruscsov lemondott - most mondta be a rádió!"

Vajon külpolitikai vagy belpolitikai okokból történt ez, vagy mind a kettőből? Fél hétkor megjött a „Népszabadság". Elolvastam a hivatalos közleményt. Szürke, majdhogy semmitmondó: „Hruscsovot a saját kérésére felmentették mindkét funkciójából." Ez utóbbi mondat már többet jelent. Kádár Lengyelországban van. Próbálok magamban rendet csinálni. Végighallgatom a hétórás híreket. Ugyanazt mondják. Még egyszer előveszem az újságot. Szürkeség ide-oda, nézzünk a hír mögé. „Helyre kell állítani a kollektív vezetést. Meg kell szüntetni a szubjektivizmust és fel kell számolni az új személyi kultuszt." Rövid, sokatmondó szavak. És ehhez kapcsolódott még egy fontos dolog: szétválasztották a két funkciót. Brezsnyev a pártnál, Koszigin a kormányban. Mire gondol most Kádár? Hruscsov leváltása Magyarországot érintette a legsúlyosabban. Népszerű ember volt. Én nagyon megszerettem a kis öreget. Tehetségesnek tartottam. Hibáit is ismertem, de inkább az erényeit láttam.

A magyar politikai közvéleményt izgatta a kérdés, meghalt Sztálin és ha később is, de vele bukott legjobb magyar tanítványa, Rákosi. Most vajon mi lesz a helyzet? Ismerve a magyar vezetés objektív és szubjektív helyzetét, nem tűnik nagyképűségnek, de első pillanattól kezdve kategorikusan kijelentettem: „Kádár ne bukjon meg!" Egyesek ugyan ezért őrültnek tartottak. Visszakérdeztem: „Ha a bukását kívánják, akkor azt is mondják meg, hogy ki jöjjön utána? Már a kérdés feltevését is kalandorságnak tartom!"

Hruscsov bukása rám nézve érdekes dologgal járt. Az Édosz vezetősége a jubiláló dalosoknak egyhetes moszkvai utat ajándékozott. A dalosok hosszú ideig totóztak, engem kiengednek-e? A névsort már feladták. Hosszú hónapokig nem válaszoltak. Szinte az utolsó pillanatban hívott be a szakszervezetbe Száraz Pista, a titkár, és közölte, hogy utazhatom a Szovjetunióba. Csak egyet kérnek fent, hogy ne énekeljek a kórusban.

A dalosok nagyon örültek. Az idősebbek meg voltak hatódva. Soha nem jártak Moszkvában, holott életük nagy vágya volt. Kemény hidegre, zord időre érkeztünk. Egy kültelki szállodában helyeztek el bennünket. Négyenhatan zsúfolódtunk egy szobába. Már az állomáson beleszippantottam a levegőbe. Rossz a légkör. Szomorúak voltak az emberek. Az első órák izgalmai után megérkezett hozzám egy „fecske". Külön üdvözölt, sokat fecsegett.

- Ha van valami külön kívánsága, csak nekem szóljon. Maga köztiszteletben álló, legendás ember itt. Nem akar valakivel találkozni, ennek éppen most van itt az ideje.

- Senkivel nem akarok találkozni - vágtam el kategorikusan.

- Ne tréfáljon, Marosán elvtárs, várják magát.

- Várnak, nem várnak, egyre meg.

Amikor látta, hogy nem boldogul velem, más oldalról kezdte:

- No mit szól hozzá, megbukott! Annyi kárt és keserűséget okozott. Tudja, mi a helyzet Moszkvában? Két kiló lisztet osztottak ki az ünnepségre. Azt hitte, növelni fogja a Szovjetunió tekintélyét, ha cipővel veri az asztalt az ENSZ-ben, lejáratta a Szovjetuniót. És bukni fog vele más is. Új idők jöttek. De eljött Marosán elvtárs, a maga ideje is. Nem gondoltam meg magamat.

- Értse meg, nem akarok senkivel se találkozni.

Az ünnepség napján nagy volt az izgalom. A dalosok úgy borotválkoztak, öltözködtek, mintha esküvőre mennének. Nyolcvanan vonultunk fel. A Moszkva Szálló lépcsőjére állítottak bennünket, innen néztük végig a katonai parádét. Utána levezettek és kerestek egy helyet, ahol a menethez csatlakoztathattak minket.

Mentem a dalosokkal, akik integettek. Végre a tér másik oldalához értünk, összeszedtük magunkat, a szállásunk nem volt messze. Pihentünk egy kicsit, mert a szakszervezet a Moszkva Szállóban díszebédet adott a tiszteletünkre. Az ebéd alatt még nem gondoltunk rá, hogy a mi kórusunk lesz a sztár. Alighogy megebédeltünk, felálltunk és elénekeltünk három dalt. Zengett-zúgott minden. Kitört a lelkesedés. Ettől kezdve nem volt megállás.

XXXIII. Kilépek a Magyar Szocialista Munkáspártból

Hruscsov leváltásáról tárgyalt nálunk a KB. Az ülés anyagát a szokásnak megfelelően a megyei és a budapesti aktívák elé vitték. Számomra a budapesti volt jelentős. Az ülés után Gáspár behívatta Diósit, a volt XI. kerületi első titkárt, akit 1962-ben váltottak le, de megmaradt a budapesti pártbizottság tagjának. Most egy textilüzem igazgatója. Néha találkoztunk. Feljött hozzám beszélgetni. Gáspár azzal vádolta meg Diósit, hogy tájékoztatta Marosánt a Hruscsov-ügyben hozott KB-állásfoglalásról, amelyet pedig bizalmasan kellett volna kezelni.

Diósi felzaklatott állapotban keresett fel.

– Ne haragudjon, hogy betörök magához. Csúfos dolog történt velem. Nem tudom, mit tegyek. Tanácsát kérem.

– Beszéljen, miről van szó? Gáspár kijelentette Diósinak: „A párthoz való viszonyodat meghatározza a Marosánhoz való viszonyod, és ha eddig nem volt bajod, most majd lesz."

– Szóval magát fegyelmi elé állítják? Rendben van. Kérem, hogy fegyelmi ügyének tárgyalására hívasson be tanúnak. Kényszerítse őket arra, hogy engem is meghallgassanak. Én eddig hallgattam, nem csináltam semmit. Mától kezdve nem hallgatok. Itt most többről van szó. Az 1962-es levelekről.

Napokig vártam, hogy Diósi írásbeli kérelmére a KEB engem is meghallgasson tanúként. Kiderült, hogy a Diósi-ügyet suba alatt akarták elintézni. Diósit megfosztották pártbizottsági tagságától és ezenkívül pártbüntetéssel is sújtották. Ezt a határozatot a pártbizottság ülésén megtárgyalták. A budapesti pártbizottság körülbelül száz emberből állt. Ott ültek sorban, akiknek kötelességük lett volna felszólalni, tiltakozni, visszautasítani, de mindenki hallgatott. Én léptem akcióba.

Három levél megírását határoztam el. Egyet Kádárnak, egyet a KEB-nek, a harmadikat a KB-nak.

Kádárnak a következőket írtam:

„Két és fél évvel ezelőtt lemondtam. Nem váltottak le, magam mondtam le. Neked és a KB-nak megindokoltam. Nincs okom megbánni, amit akkor

tettem. Semmit nem kezdeményeztem, hogy a velem szemben tett megállapításokat megváltoztassam. Nincs okom rá. Senkinek, neked sem ártottam, nem okoztam gondot, legkevésbé a KB-nak. Ha most mégis szükségét látom annak, hogy írjak a KB-nak és neked, ezt nem én provokáltam ki. Leveleimmel két célom van.

1. Figyelmeztetni a vezetést és téged külön is: nem szabad ezen az úton, ezekkel a módszerekkel tovább menni és vezetni. Ez előbb-utóbb helyrehozhatatlan kárt fog előidézni.

2. Ki kell hogy álljak – becstelenség lenne nem tenni – olyan emberekért, akiknek tisztességes élete, párthoz való hűsége nem 1964-ben dőlt el, azokkal szemben, akik nem átallják rágalmazni és vádolni ezeket az embereket.

Amikor Hruscsovot leváltották és ez nyilvánosságra került, mélyen felkavarta a közvéleményt. Azokban a napokban sokan megkérdezték – mi lesz most? El kell mennie Kádárnak is? Mindenkinek azt feleltem: ha nekem egyedül kellene döntenem, akkor a párt- és államvezetésből téged vállallak. De ennél fontosabb: egyszer meg kell állni. Nem jó úton járunk, nem jó módszereket alkalmazunk, és megtűrünk olyan dolgokat, amelyek csak bajokat okoznak. A lenini normák megsértéséről, a kollektív vezetés hiányáról, az új személyi kultuszról, a kommunista káderekkel szembeni megengedhetetlen módszerekről már beszéltem.

A budapesti pártapparátusból a pártmunkások többségét kitették, áthelyezték, kit így, kit úgy. Rákosi is »kitisztogatta« az apparátust és maga köré gyűjtötte – fiatalítás címén – a neki kedvező és tetsző embereket, és ezek 1956-ban úgy futottak széjjel, hogy csak a rossz hírük maradt meg.

Most engedd meg, hogy olyan kérdésről is beszéljek, ami első levelem egyik pontja volt. Volt-e, van-e személyi kultusz? Első levelemben azt írtam: új személyi kultusz van megszületőben. Akkor a válasz az volt, hogy nincs. Felszámoltuk!

A VIII. kongresszus után a KB formális szervvé válásának lehettünk tanúi. Ez önmagában rejtette, hogy valamennyi fontos kérdés átment, át kellett menjen a PB kezébe. Nem ismerős ez neked? Kik felelősek azért, hogy többet költünk és fogyasztunk, mint amennyit megtermelünk. Egy külföldi hír jellemzi ezt: »fényűző élet, alapok nélkül«. Azt hiszem, adósságra élünk. Vedd ehhez hozzá a milliárdokkal való nagyvonalúságot, a nagy pazarlást. Kapcsoljuk ehhez mint politikai kérdést, a munkafegyelmet és a munkaerkölcs olyan mértékű lazulását, amelyre rég nem volt példa. Hogyan engedhetik idáig jutni a dolgokat? 1957-ben azt tartották a párt és a kormány legnagyobb sikerének, hogy helyreállítottuk a munkafegyelmet, a munkaerkölcsöt és visszaszereztük a bizalmat. Mikor és hol veszítettük el? Hiszen a mun-

kafegyelem és a munkaerkölcs a munkásosztály fegyvere, különösen a szocializmus építésében és ha ez eltorzul, csak növekedhetnek a bajok. 1956 mélypontja volt ennek. De van az országban egy általános erkölcsi válság is, amelynek csúcsát az Ónodi-ügy jelképezi. A közvagyon herdálása, lopások, korrupciók, erkölcstelen összefonódás, erkölcstelen életet takar. Idelent azt mondják, hogy nem a szocializmus építése a fontos, hanem az egyes klikkek hatalmi és vagyoni érdekei. Nem kell bölcsnek lenni, hogy megtaláljuk az összefüggést a munkafegyelem, a munkaerkölcs és az általános erkölcs között. Itt különösen nagy szerepet játszik a szó és a tett azonossága. Mondják, sőt sajnos már teszik is: miért dolgozzanak becsületesen, ha az erkölcstelenség lesz úrrá. Én tudom, hogy te és sokan mások is feddhetetlenek vagytok, ha nem így lenne, nem írnék. Ezek rombolják a párt és a kormány hitelét, s azok, akik ezt csinálják, holnap szívbaj nélkül a te nyakadba varrnak mindent a felelősséggel együtt. Ettől félek én.

Emlékezned kell két jellemző esetre, amikor a vezetésnek nagyon nehéz helyzete volt a párttagsággal szemben. Az 1956-os decemberi határozat négy pontja körüli vita, valamint a Rákosi-ügyben 1958-ban hozott határozat és levél. Nem fogadta el a tagság nagy része, ki ilyen, ki olyan okokból. Nekünk abban a bonyolult időszakban és helyzetben volt türelmünk, egységünk és erőnk harcolni, mert ezekben az ügyekben csak nyílt vitában győzhettünk még a KB-ban is. Ebben óriási erő volt. A siker feltétele ebben rejlett. Most is vannak kényes kérdések csőstül, de azokat nem szabad, nem lehet bolygatni, feszegetni, legkevésbé megvitatni. Ez is az egyik oka annak, hogy a mozgalom és a pártélet formálissá vált.

Most azonban a hazugság, a rágalom, a megfélemlítés stádiumába léptünk. Mit állít rólam Gáspár? Sokat nyüzsgök, magam köré gyűjtöm a sértett, elégedetlen elemeket, keresni akarok a Hruscsov-ügyön. Ahány állítás, annyi rágalom. Nem járok több helyre, mint máskor. Soha senkit nem gyűjtöttem magam köré. Nem voltam a mozgalom kupeca. Vigyük a KB elé, ahol módomban lesz konkrétan bizonyítani, hogy amióta felálltam, hol fordulok meg és kik a barátaim. Ha valakik előregyártva Marosán-ügyet akarnak csinálni, nem leszek gyáva szembenézni velük.

Hozzád írom levelemet és veled fejezem be. 1956-ban a Farkas-ügy tárgyalásán én elnököltem, és csak te szólaltál fel. Jellemezted Farkast. Mit mondtál? Egy kommunista kétszer vizsgázik. Először, amikor az ellenség letartóztatja, megkínozza, börtönbe zárja. Másodszor, amikor hatalmat kap a kezébe. Megszédül-e tőle, visszaél-e vele? Farkas itt bukott meg, itt züllött le. Én – veled együtt – harmadik eset vagyok. Én már vizsgáztam. Letartóztatott a fasiszta rendőrség – becsülettel álltam. Letartóztatott Rákosi ÁVH-ja – be-

csületes maradtam. Hatalom is volt a kezemben – nem éltem vissza vele. Mit akartok még? A kommunista lelkiismeret, becsület és felelősségérzet nélkül nem kommunista. Nehéz ezeket megszerezni, könnyű elveszíteni."

Ennyit a Kádárhoz írt levélből. A Kádár-levél mellett a KB-nak is írtam.

Kértem, hogy Gáspárt, Sándort és engem haladéktalanul állítsanak a KEB elé. Kérésem indoklását röviden a következőkben foglaltam össze:

„A budapesti pártbizottság kizárta tagjai sorából és szigorú megrovásban részesítette Diósi Imre elvtársat azzal az indoklással, hogy tájékoztatta Marosán Györgyöt a pártbizottság üléséről, amelyen ismertették a KB-határozatot Hruscsov leváltásával kapcsolatban. A pártbüntetés, formai oldalát tekintve, megengedhetetlen. Választott testületből zártak ki egy elvtársat, szigorú megrovásban részesítették, anélkül, hogy a „bűntársat" – engem – megidéztek és meghallgattak volna.

A Diósi ellen hozott határozat a következő kérdésekre sürget feleletet:

Kicsoda Marosán György? Pártellenes elem, osztályidegen, szektás, revizionista, frakciós vagy ügynök? Ha igen, akkor egyidejűleg lefolytatandó az eljárás vele szemben is. Ha nem, akkor mit jelent ez az egész? Mi a célja? Kérem a Központi Bizottságot, álljon védelemre és teljesítse a kérésemet."

Rövid idő múlva megérkezett Kádár válasza:

„Megkaptam a KB-hoz, illetve hozzám intézett január 12-i keltezésű két leveledet. Sajnálom, de lengyelországi utam és más elfoglaltságom miatt csak most jutottam hozzá, hogy válaszoljak. Először a hozzám írt leveledről. Ez az írás természetesen a te saját szubjektív meglátásod és véleményed tükrözése az ott tárgyalt kérdésekről. A szóban forgó kérdések jelentős részében mi már régebben is szót váltottunk. Nincs időm és lehetőségem most a kérdések részletes taglalására, levélben való megvitatására, vagy belemenni abba, hogy kinek miben volt vagy van igaza. Ennélfogva nem tehetek mást, mint azt, hogy leveledet egyszerűen tudomásul veszem, mint jelenlegi véleményed kifejtését.

Ami a másik, a KB-hoz címzett leveledet illeti, ahhoz érdemben is akarok valamit mondani. Diósi fegyelmi ügyét te teljesen félreismered. Következésképpen helytelenül ítéled meg. Diósi esetében az elemi pártfegyelem megszegése egyszerű, általam nyilvánvalóan elismert. Ennélfogva semmiféle külön bizonyításra nem szorul. Ugyanakkor megengedhetetlen esetről van szó.

A budapesti pártbizottság döntése teljesen helyes, pártszerű és mondhatnám szükségszerű volt. Az általa elkövetett indiszkréció megítélése szempontjából teljesen mindegy az, hogy a kifogásolt közlést neked tette vagy tette volna bárkinek, aki nem tagja a testületnek, ahol a szóban forgó tájékoztató elhangzott. Mint ahogy ugyanez lett volna a helyes eljárás bárki más ellen is, aki a pártfegyelmet ily módon megszegi. Véleményem szerint ez az ügy lé-

nyege. És jó lenne, ha te is ezt, és nem mást látnál benne. Az ügyben írt, a KB-hoz címzett leveledet egyébként kívánságodnak megfelelően a KEB-hez továbbítottam. Te a leveledben azt írod, hogy valakik mindenáron Marosán-ügyet akarnak csinálni. Szeretnélek e tekintetben megnyugtatni. A Diósi-ügy az Diósi elvtárs ügye és nem Marosán-ügy. Ha Diósi nem viszi tovább, lezárult volna a PB-döntéssel. Marosán-ügyet, a történtek alapján is mondom, csak te magad tudsz csinálni. Én senkit nem ismerek sem a KB, sem a párttagság soraiban, aki Marosán-ügyet akarna vagy tudna csinálni...

Minden jót kíván, üdvözlettel Kádár."

Hamarosan megérkezett a KEB levele is Nógrádi aláírásával. Idézzünk belőle:

„A KB-hoz írt leveledben közölted azt a kívánságodat, hogy Diósi fegyelmi vétségével és a budapesti PB rá vonatkozó elmarasztaló határozatával kapcsolatban téged is állítsanak a KEB elé. Ezért tartom szükségesnek, hogy reflektáljak leveledre. Diósi a párt határozatát megfellebbezte. A KEB megszigorította az ellene felhozott vádat, és február 17-i ülésén jóváhagyta a pártbizottság rá vonatkozó döntését. Az általa elmondottakból is bebizonyosodott, hogy súlyosan vétett a pártfegyelem ellen, amikor téged a múlt év novemberében az ülésen elhangzott szigorúan bizalmas, kizárólag a pártbizottság tagjai számára szolgáló tájékoztatásról informált. Ezt a fegyelmi vétket még azzal tetézte, hogy a fegyelmi eljárás során, a vele lezajlott beszélgetésről s annak szintén bizalmas jellegéről tájékoztatott téged, éspedig úgy, hogy alaptalanul megvádolta előtted Gáspár és Venéczi elvtársakat. A KEB megállapította, hogy a budapesti pártbizottság a szervezeti szabályzatnak megfelelően folytatta le a vizsgálatot. A KEB véleménye szerint a pártbizottság a legelemibb kötelességét teljesítette, amikor Diósit bizalmas pártközlések kifecsegéséért pártbüntetésben részesítette. Nemcsak a pártszervnek, de minden párttagnak kötelessége a párt ügyét ilyen megengedhetetlen támadással szemben megvédeni. Ami pedig a te személyedet, illetve KEB elé állításodat illeti, a KEB nem lát okot erre. Ez nem az én véleményem, ez a KEB kollektív véleménye."

Elemezve a két levelet, arra a meggyőződésre jutottam, hogy folytatni kell a harcot.

Először Nógrádinak írtam. Elöljáróban leszögeztem, hogy a KEB válaszát nem fogadom el. A KEB kitért a kérdés érdemi tárgyalása elől. Ha egy párttag, legyen az egyszerű párttag vagy akár a PB tagja, egy másik párttag ellen vádat emel, akkor az ügyet bizonyítási és szembesítési eljárás formájában kell letárgyalni.

Kádárnak is válaszoltam:

„Leveled három lényeges megállapítására válaszolok.

Először: a levelemben írt megállapítások az objektív helyzetet tükrözik, amit az élet minden területén ellenőrizni és bizonyítani lehet.

Másodszor: nem idő kérdése annak eldöntése, hogy neked és nekem miben volt vagy van igazunk, hanem a tényeké.

Harmadszor: senkinek nem ártottam, senkinek az útjába egy hajszálat sem tettem. Ezért különös, hogy Diósi-ügybe csomagolva Marosán-ügyet csináltak. Ez nem két elvtárs vagy ember ügye, hanem elvi, politikai, morális, a pártot és a vezetést érintő ügy.

1965. március 28-án írom ezt a levelet. 9 év telt el 1956. március 28-i szabadulásom óta. Nem gondolod, hogy illene szembenézni az elmúlt 9 év történelmével, fejlődésével és veszélyt rejtő torzulásaival?"

Végül levelet írtam a KB-nak. Kértem:

1. Vizsgálja felül és helyezze hatályon kívül a rám vonatkozó 1962-es októberi határozatot.

2. Vizsgálja meg a Diósi-ügy kapcsán ellenem megindított rágalmat. Nem Marosán-ügy ez, hanem annak eldöntése, hogy van-e ereje a pártban a KB-nek visszafordulni egy útról, amelyiken azután nincs megállás.

Április 1-jén elküldtem a leveleket. 1965. május 3-án a KB-iroda kézbesített számomra egy levelet, benne a PB határozatát:

„1. A PB foglalkozott Marosán György elvtársnak a KB-hoz, a KEB-hez és Kádár János elvtárshoz címzett leveleivel. Nem tartja indokoltnak azoknak a KB elé terjesztését, mivel a most kifejtett nézetét a KB tagjai ismerik, az pusztán ismétlés, s mivel leveleiből is kiderült, korábbi nézeteit nem változtatta meg, azokat pedig 1962-ben a KB elítélte, visszautasította.

2. A PB felhívja Marosán György elvtársat, hogy a KB-nek a személyével kapcsolatos állásfoglalását illetően, vádaskodásait, valamint egyes vezető funkcionáriusok rágalmazását vonja vissza."

Ez a határozat volt az utolsó csepp a pohárban.

A PB 1965. májusi határozata után mit tegyek, hová és kihez forduljak? Engedjem tovább játszani és dagasztani ezt a méltatlan, a marxista elvektől és tiszta erkölcstől idegen, káros játékot?

Ha meg akarom őrizni emberi és kommunista becsületemet és a magyar szervezett munkások belém nevelt jellemvonásait, úgy érzem, csak egyet tehetek: nemcsak elhatárolom magamat ettől a PB-től, hanem kilépek a pártból.

Ám marxista világnézetemet nem dobom el. Ezt senki sem veheti el tőlem.

Döntésemet a történelem ítélőszékére bízom.

XXXIV. Nem kerülök a barikád túloldalára

Nem váltam hitetlenné. Munkás voltam, vagyok és maradok. Ebből a realitásból, materialista voltomból nem tudnék soha kiszakadni. De nem is akarok! És ez mindent meghatároz, végérvényesen eldönt.

1965. június. 57 éves vagyok, csaknem 45 éve a munkásmozgalomban. És most leteszem egyetlen értékemet: tagsági könyvemet. Bárki olvassa e sorokat, higgye el, nehéz elhatározás volt.

Hátravolt még egy nagy csatám és ez nehezebb volt, mint a KB-val való számadás. A feleségemmel, elvtársammal, barátommal, a harcostárssal. Mindent megértett, sőt helyeselt, csak egyet nem. Így mondta:

– Képtelen vagyok megérteni, belenyugodni, hogy nem leszel párttag abban a pártban, amelyért mindent feláldoztál. Engem is, a családot is.

Válaszom csak ennyi volt:

– Ez az én ügyem és nem a családomé. Előbb voltam párttag, mint hogy téged elvettelek.

– Mit akarsz tenni, postán küldöd el?

– Nem, írok Kádárnak, szeretnék vele beszélni, neki akarom átadni.

Kádártól levélben kihallgatást kértem. Néhány nap múlva futár hozta a választ. Nem Kádár írt, hanem dr. Korom Mihály, az adminisztratív ügyek titkára. Közölte velem, Kádár őt bízta meg.

Röviden, tömören elmondom, miért akartam Kádárral beszélni. Védelmet kértem a szervezeti szabályzatban rögzített jogok alapján, és ezt a védelmet a KEB megtagadta tőlem. Mivel én nem ismerek olyan törvényt – párttörvényt különösen –, amely a vezetőkre nem érvényes, csak a tagokra, ezt úgy ítélem meg, hogy semmi keresni valóm abban a pártban, amely minden tragikus esemény ellenére sem tartja tiszteletben a saját törvényeit. Itt van a KB-nek írott levelem, ebben bejelentem, hogy ezennel kilépek a pártból. Korom kidülledt szemekkel nézett rám és percekig nem tudott szólni.

– Kilép a pártból?

– Igen!

– De hát, Marosán elvtárs, hogy jutott idáig?

– Azt kérdezze meg a KB-tól, a KEB-től és a PB-től! Ne engem faggasson. Itt az elismervény, hogy átvette a tagsági könyvemet és a levelemet.

Korom sápadtan nézett rám. Nem akarta elhinni, amit hallott. Nehezen szólalt meg:

– Marosán elvtárs, jól meggondolta ezt?

– Nem most kellene megkérdezni tőlem. 1930-tól mentem együtt a kommunistákkal 1950-ig, amíg le nem tartóztattak. A börtönben, kötéllel a nyakamon sokszor gondolkodtam ezen és arra a következtetésre jutottam: helyesen jártam el azokban az évtizedekben. De tovább megyek. Miért nem kérdezték meg ezt tőlem 1956-ban és később? Különösen az ellenforradalmi harc idején. Kérem írja alá, hogy átvette tőlem.

Korom nehezen tért magához. Erre őt nem készítették fel. Végre megszólalt:

– Mondja, Marosán, mit akar ezzel elérni, mi a célja?

– Csak egy célom van: rádöbbenteni a vezetést, a vezetőket a hibákra, arra, hogy helytelenül járnak el a becsületes emberekkel és a kommunistákkal szemben. A párttagságot elvette tőlem Peyer, de vissza kellett adnia. Elvette a kopasz és bandája, méghozzá halálos ítélettel. Hatévi börtön után bocsánatkérés közepette ugyanazok adták vissza, akik elvették. Most én adom vissza. Írja alá!

Korom sápadtan, idegesen ment íróasztalához, hogy az általam előre elkészített cédulát aláírja. Amikor visszatért és a cédulát nyújtotta, reszketett a keze. Felálltam, hogy megyek.

– Ne menjen még, Marosán elvtárs. Nem értem én ezt, hiszen a párt politikája jó, sikeres. Az ország közvéleménye mögöttünk van. Nem értem az elhatározását. Maga nem akárki. Ha minden úgy van, ahogy maga mondja, akkor viszont én vagyok a vak.

Nyugodtan mentem végig a ház néma folyosóján.

Feleségem otthon szomorúan hallgatott végig.

– Most mi következik? El vagy készülve mindenre?

– Én igen. A közeli napokban leülök a családdal beszélgetni, hisz mindenki párttag. Tőlem kell hogy megtudják.

Este hatkor benyitottam Eskulitshoz. Eskulits el volt képedve.

– Úgy érzem, Skulikám, van még feladatom: írni-írni, dokumentumot hátrahagyni. Én nem kerülhetek a barikád túlsó oldalára akkor sem, ha állandó „díszkíséretet" kaptam.

Nekifeküdtem a munkának, beletemetkeztem. A második könyvem teljesen kész, be akarom fejezni a harmadikat. Van értelme a munkának, amire vállalkoztam. Ez sarkallt.

A pártból való kilépésem sokakat felkavart. Suba alatt akarták tartani, de nem lehetett teljesen elhallgatni. A budapesti, megyei és kerületi vb-ket utasították, hogy nem kell róla beszélni. De az emberek beszéltek a százoldalas Marosán-levélről, a leleplezésekről. „Lám, ez az ember nem félt." De a legjellemzőbb a régi illegális kommunisták álláspontja és magatartása volt. „Szégyen és gyalázat, hogy egy volt szociáldemokrata mutatja meg a kommunistáknak, hogyan kell viselkedni." Talán ettől az időtől lehet származtatni a velem szemben megváltozott hangulatot, szemléletet, magatartást. Mert nemcsak arról beszéltek, hogy tisztességes ember vagyok, hanem arról, hogy a Marosán-ügy még nincs lezárva, hiába akarják ezt minden erővel. De ettől az időtől kell származtatni azt is, hogy a korrupt és jellemtelen Szirmai szelleme, az úrhatnámság, az erkölcstelenség, a hatalommal való visszaélés, a harácsolás szelleme szinte elöntötte a közéletet. Ebből az időből származik az új pesti vicc. A Dolce vita című film nyomán született meg: „a bolsevita". Az Ónodi-ügy volt ennek szülője. Sok proli pedig már nemcsak a szakszervezeteket tartja sóhivatalnak, hanem a párttal is meglazítja kapcsolatát. Ez időben különösen leszűkült a baráti köröm, de mindig maradtak barátaim. Magam választottam őket, vagy ők választottak engem. Mindig szent dolognak tartottam a barátságot, a szolidaritást. Széppé, emberivé, érdekessé és tartalmassá tették az életemet. Munkások, értelmiségiek tették ki baráti körömet. Most nem beszélek Eskulitsról, róla mindig írok. Gersonról, Kornély Gusztiról, Vass Károlyról, a három szervezett sütőmunkásról azért kell írnom, mert őket soha nem befolyásolta a státusom. Munkásbarátaim maradtak a leghűségesebbek. Értelmiségiek közül csak a felszabadulás előttiek, Jusztusz Pali, Horváth Zoltán, Márkus Laci és Nádas Tibor. Őket tényleg csak a halál szakíthatja el mellőlem. Új barátként Pődör Béla lép a sorba. 1965–66-ban feltűnnek a környezetemben, akikről már írtam: Almási, Fehér, Heller, Lukács. A velük való kapcsolat és barátság nem rajtam múlik. Jusztusz és Horváth Zoltán halála után a stafétabotot Lukács és tanítványai veszik át. Sok hibától óvtak meg és sok okos dolgot ruháztak rám. Két helyen, a szakszervezetben és az intellektuális világban elég mély gyökeret eresztettem. Hozzájuk csatlakozott a Magvető igazgatója, Kardos.

Nekik sokat köszönhetek.

1969-ben kaptam Kádártól egy rövid és kedves levelet, benne egy fényképet. Azt jelképezte, hogy megindult a harc Marosánért. Vissza a pártba. Vártam ezt? Nem, de meg sem lepett. Sok gondot okozott azonban, hogy kiderítsem: a hozzám való közeledés mögött milyen szándék, terv vagy cél húzódik meg. A becsület vagy a jövőtől való félelem? Olyan nagy a baj, hogy ismét szükség lenne rám? De mire és miért? Nehezen tudom megítélni. Hisz ők pontosan

tudják rólam, hogy cselekvésre nem bírhatnak, csak én dönthetek. És az én döntéseim súlyos tapasztalatokkal terhesek.

Megpróbáltam számba venni, mi hajtja őket. A Marosán-ügy végleges lezárása, a világpolitikai helyzet mozgása és ezen belül a munkásegység helyzete az ok, vagy a belső politikai élet, a párt érlelődő válsága? Mindez mennyiben függ össze a felszabadulás közelgő 25. évfordulójával és a soron következő kongresszussal?

A vezetés egyik tagjához, Aczél Györgyhöz fűződő viszonyom alig változott. Igazság szerint ő többször tett kísérletet a közeledésre, de én elhárítottam magamtól, részben elveim miatt, részben mert nem akartam neki bajt, és nem láttam értelmét, hogy hiábavaló vitákat folytassak. Vele többször találkoztam színházban, koncerten vagy a Berlin étteremben. Szívélyes, kedves és barátságos volt mindig, maga jött oda üdvözölni. Éreztem rajta a bánatot miattam. A két asszony tőlünk függetlenül találkozott. Aczél felesége orvos, és Böske szívesen fordult hozzá. Aczél az én életemben csak 1956 után kezd szerepet játszani. Többször mellé álltam. Sokat sétáltunk, beszélgettünk. Tudta, hogy készülök felállni, elmenni. Becsülni azért becsültem, mert ügyem tárgyalásakor nem rúgott utánam, mint mások.

1970 elején Aczélnak a munkáskórusok körülötti felháborító dolgok miatt levelet írtam. Gyorsan megjött a válasz. Egyetért felháborodásommal. Levele végén azt írta: „Jó lenne erről a kérdésről személyesen beszélgetni", ha ezt én jónak tartom. Ekkor már nyilvánvaló volt, hogy van - kell lenni - összefüggésnek Kádár hozzám írt levele és Aczél válasza között. Azt írtam Aczélnak, hogy szívesen ülök le vele beszélgetni ebben a dologban.

A jelzett napon pontosan 9 órakor lépek be hozzá. Egymás nyakába borulunk, láthatóan örül. Alig ülünk le, már kérdi:

- Mit iszol?
- Mindent.
- Hát akkor whiskyt, jó?

Már hozzák is. Közel ül hozzám, rácsap a térdemre.

- Hát hogy vagy?
- Nézd, pajtás, én mindig jól vagyok.
- Család, gyerekek?

Kerüljük a kényes témákat. Belevágok a munkáskórusügyekbe. Ráteszi a kezét a térdemre, barátságosan megveregeti:

- Te, Gyuri, okos, bátor és tapasztalt ember vagy, de sajnos még nem bölcs.
- Megelégszem én, pajtás, a tapasztalataimmal. De ki és mikor állapítja

meg valakiről, hogy bölcs? Van emberismeretem, véleményem, eligazodom a politika boszorkányvilágában, mi más kell még?

Aczél hirtelen feláll és szinte hevesen kifakad:

– Nem tudod legyőzni önmagad!

Én is felálltam.

– Nézd, Gyurka – mondom határozottan –, egész életemben azért harcoltam, hogy legyőzzem önmagamat. Eddig sikerült. Erről Rákosi, Révai, Rajk és Kádár sokat tudnának mondani. De te is tudsz valamit már erről.

Mindketten érezzük, hogy másról is kellene beszélni. De ő hallgat. Abban egyezünk meg, hogy jó lesz folytatni.

Két hete letettem a tollat. Nem írok. Most „csak" gondolkodom. Kádárról meditálok magamban.

Többféle Kádárt ismerek. 1958 óta, amikor Kádárt a szektások támadták, két támadást kellett elszenvednie. Ebben a nagy konfliktusban őrlődik. Az ilyen helyzetbe hozott ember – akár akarja, akár nem – könnyen manipulálható, félrevezethető és becsapható. Elég csak arra gondolni, hogy Szirmai hogyan erősítette benne a személyi kultusz új változatát. De a Szirmaihoz hasonlók a bajban könnyedén átlépnek rajta.

Mit akarhat tőlem? Miért kellek neki? 1970 nyarán már azt beszélik az emberek, hogy Kádár fáradt, beteg, el akar menni. Azt elhiszem, hogy beteg, az lenne csoda, ha egészséges lenne. De hogy elmenjen, azt nem hiszem. De akkor miért e pletyka? Talán azért, hogy maradjon. Meg aztán félnek 1956 emlékétől, a cseh, lengyel, jugoszláv állapotoktól. Elő kell venni az erős kezű Marosánt. Azt kell érzékeltetni, hogy Marosán csak veszélyt hozhat. Elképzelhető. Vagy tényleg veszély lehet a vezetésre a Lukács–Marosán barátság? Le kellene választani Marosánt Lukácsról és tanítványairól?

Feltettem magamnak egy fontos kérdést: „Mondd, Marosán, nem estél abba az állapotba, hogy nem hiszel, nem bízol senkiben?"

De én nem akarok semmit. Nem akarok újból közéleti ember lenni.

XXXV. Rák

Feleségem kedélyállapota megváltozott. Ha érdeklődöm, kitér a válasz elől. Vacsora után elhívom sétálni. Megyünk egymás mellett, fogjuk egymás kezét, és keresem a formát a rossz hangulat kiderítésére. Végül nekiszegezem a kérdést:

- Nem tetszel nekem. Mi bajod van?

- Nem tudom. Ne faggass.

De most nem hagyok neki békét. Végre megáll, rám néz, könny csillog a szemében és szinte sóhajtva mondja:

- Nagyon fáj a mellem. Félek, nagy baj van. Egy kis kemény daganat van a bal mellemben. Régen érzékelem, de nem fájt így, mint most, és aggaszt, hogy növekszik.

Valósággal beleremegek. Vigasztalni próbálom, de elhárítja.

Bementünk a Kútvölgyi Kórházba. Marton már nem engedte ki.

- Marosán elvtárs, Bözsikét bent tartom, két nap múlva megoperálom.

Nem írok, nem olvasok. Gondolkodom. Nem lelem a helyem. Az operáció reggelén nyugtalanság vesz erőt rajtam. Börtönemlékeim rajzottak körülöttem, mintha bezárulna a kör. Ülök az íróasztalomnál és kibámulok az ablakon. A szép lombos fák ágai között hancúroznak, hangversenyeznek a madarak. Hirtelen riadok fel. A telefon szól. Felkapom a kagylót és beleszólok:

- Tessék!

- Itt Marton beszél.

Marton hangjának színe fáradt, mintha futott volna és ettől lihegne. Hallgatom Martont:

- Megoperáltam Bözsikét. Az első szövettani vizsgálat rosszindulatú daganatra utal. Kérem, jöjjön be hozzám sürgősen.

- Máris indulok.

Kattan a telefon. Én még tartom a kagylót, éles sípolása az idegeimet borzolja.

Rosszindulatú daganat!! Előre megérezte? Olyan egyedül érzem magam,

mint 1950-ben a halálos ítélet után. Talán az sem volt olyan szörnyű, mint ez a mostani érzés.

A kórházban még köszönni is elfelejtek. A liftesnő valósággal betuszkol. Tudja, miről van szó.

- Marosán elvtársat várja Marton doktor.

Több szót nem váltunk. Gyorsan megindulok Marton szobája felé. Elém siet. Sápadt és fáradt. Alig ülünk le egymással szembe, kérdezés nélkül beszélni kezd.

- Megoperáltam Bözsikét. Felnyitottam a daganatot, abbahagytam az operációt, hogy egy gyors szövettani vizsgálat adjon orientációt. A szövettani vizsgálat eredménye határozza meg az operáció egészét és minőségét. Az első szövettani vizsgálat rosszindulatú daganatra utal. Az ilyenkor szokásos nemzetközi normát alkalmaztam, a melléhez alig nyúltam, de minden csatornát kitisztítottam, hogy felszívódás ne történjék.

- Kedves Marton, köszönöm, amit tett. Mondjon el nekem mindent, kíméletlenül, őszintén. Mit nevez felszívódásnak? Ki mikor és hogyan állapítja meg vagy dönti el, hogy van vagy lesz, vagy megakadályozták a felszívódást?

Marton nyugodtan, őszintén válaszol:

- A veszély mindig fennáll. Az operáció lényegében sikerült, de nem lehet és nem szabad figyelmen kívül hagyni a felszívódás veszélyét. Jó időnek kell eltelnie, mire ez megállapítható.

Türelmetlenül vágok közbe:

- Mennyi időnek?

Marton lakonikus:

- Öt, tíz év.

Nem látja, ami most bennem viharzik.

- Hiszek magának, kedves Marton. A maga gondjaira bízom a feleségemet hittel és bizalommal.

- Köszönöm a bizalmat, de még valamit: Bözsikének nem kell tudnia ezt az öt-tíz évet, már csak azért sem, mert az igazi szövettani vizsgálat még hátravan. Ehhez kell két-három hét. Én sürgetni fogom.

- Akkor én is szeretnék kérni valamit, Marton doktor. Bármi lesz a vizsgálat eredménye, nekem ugye őszintén megmondja.

- Az természetes. De én is kérek valamit, Marosán elvtárs. Szokásához híven - most különösen - optimista és derűs legyen. Most pedig jöjjön, megmutatom Bözsikét.

Egymás mellett megyünk a kórház folyosóján. Arra gondolok, hogy ebben az évben ünnepeljük 32. házassági évfordulónkat. Mielőtt belépünk, Marton figyelmeztet: ne lepődjek meg, még bódult lesz, még nem tért egészen magához. Nagy csendben, külön-külön lépünk be a szobába. A felesé-

gem fekszik az ágyban, mintha aludna. Feleségként, barátként harcolta velem az életét, számomra ő az élet legszebb ajándéka. Az ágy lábánál állok, nézem őt. Arca szép, fiatalos, de fáradt, kimerült. Mozdulni sem merek. Lassan nyitja fel a szemét. Martont pillantja meg először. Azután pillantása átkúszik felém. Most nézünk szembe egymással. – Te is itt vagy? – szólal meg sóhajtva, azután arca egy pillanatra megrándul. Nem akar sírni. Optimista képet vágok, pedig belül egészen más játszódik le bennem. A szeme újból megkeresi Martont. „Mi van, barátom, mit csináltál velem?" Marton valósággal átváltozik, határozott és parancsoló módon ad számot a műtétről. És amit mond, abban hinni lehet, hinni kell.

– Bözsike, maga értelmes ember. Tudja, hogy soha nem hazudtam magának, soha nem is fogok. Csak éppen annyit vágtam, amennyi elengedhetetlenül szükséges volt. Mindent megtettem, hogy semmi baj, komplikáció ne legyen. Legyen nyugodt, elküldtem a szövettani vizsgálatra mindent, nemsokára megjön a bizonyosság. Fel a fejjel, meglátja, minden jó lesz. Nemsokára már fel is kelhet.

Lassan behunyja a szemét, szinte látom visszasüllyedni a bódulat sírjába. Valami nagy keserűség tör fel bennem, a tehetetlenség. Odalépek hozzá. Megcsókolom a homlokát, a szemét, de a nővér megfogja a vállamat. Még egy utolsó pillantás és elhagyom a szobát. Martont újabb operációra hívják. Elbúcsúzom tőle. Elindulok lefelé az emberek között. Nem nézek senkire, nem köszönök senkinek.

A fejem tele van szenvedélyekkel, emlékekkel, élményekkel. Udvarlás, házasság, börtön, háború, gettó, menekülés és a nagy szerelem az életünkben, amely összekovácsolt bennünket. Most döbbenek rá, hogy mennyi bajt zúdítottam a fejére. Hogy másokért éltem, dolgoztam és harcoltam, s neki csak lopott idő jutott. Sokszor hagytam magára, ezt írta elő a mozgalom, a politika, a helytállás. Járt hozzám látogatóba a börtönbe, és mindig megvárt, visszavárt. Rákosi börtönéből is visszavárt, méghozzá két gyerekkel, akiket szörnyű nehéz körülmények között nevelt fel. Évekig nem tudott rólam semmit, de ő várt. Pedig megalázták, megkísértették. Mégis megvárt. Mi értelme volt vagy van ennek az életnek? Az úton fogadalmat tettem: addig nem teszem be a lábamat egy színházba, egy koncertre, amíg együtt nem mehetünk. Nem kell semmi, senki, csak ő maradjon meg. Neked pedig – súgom magamnak – nem szabad letörni. Állni kell a sarat. Mire hazaértem, kissé megnyugodtam. Gyurka hazaérkezett Csepelről. Neki őszintén mindent elmondtam. Este együtt mentünk be Gyurkával. Még bódult volt, de amikor a fiát meglátta, felderült az arca. Ezen a napon messze esett tőlem politika, Aczél, Kádár, Kardos, mindenki.

Élet vagy halál. Állandó témám. Minden más gondolatomat ez szorítja háttérbe. Nappal és éjjel, a teljes magányban is kísért a visszavonhatatlan tény: a feleségembe mélyen befészkelte magát a halál. Ha bent vagyok nála – naponta kétszer is –, alig beszél. Inkább szomorúan néz rám. Kitekint az ablakon a hegyre, a kilátótoronyra. Elmerül a tájakon, messze kalandozik figyelme, elhomályosul és könnybe lábad a szeme. Tehetetlennek érzem magam. Mit mondjak, mit tegyek? Bátorítsam, vigasztaljam? Mindig ezt teszem, de lepereg róla. Megpróbálok optimista képet vágni. Ő nem tartja őszintének. Soha nem csaptuk be egymást. Az egymással töltött több mint három évtized mély nyomokat hagyott, és ő jól ismer engem. Tudja, tudta, mi kell nekem. Nő volt a javából, ideális feleség, partner a szerelemben, a barátságban, elvtárs és harcostárs a mozgalomban. És most itt fekszik, letörten, messze tőlem. Állok az ágy lábánál, próbálok vele szembenézni, beszélgetni.

Juli megjött bulgáriai útjáról. Döbbenten hallgatta beszámolómat. Rohant be a kórházba. Tudatosan később mentem. Legyen együtt a két nő. Juli komoly, határozott ember. De amikor beléptem, összeborulva találtam őket. Anya és lánya együtt sírtak. Hallatlan düh fogott el, de uralkodtam magamon. Együtt jöttünk el. Amikor kiértünk az utcára, határozottan mondtam Julinak:

– Ezt az összeboruló sírást nem akarom látni! Nem teszi jó szolgálatot. Neked most az anyád mellett – aki a halál gondolatával viaskodik – bátornak, határozottnak, biztatónak kell lenni. De hogy együtt sírjatok, az nem megy. Te most csak úgy tudsz segíteni, ha ehhez tartod magad.

– Értelek, apu. Így teszek majd. Csak tudod, amikor látom könnyes, lemondó szemeit, engem is elfog a szomorúság.

Juli vette át a pénzgazdálkodással együtt a ház vezetését. Nagyon ügyesen csinálta. Később derült ki, hogy jobban gazdálkodik, mint a mama. Én pedig elkezdtem magam kifárasztani. Többet úszom és gyalogolok.

Egyik reggel Böske korán telefonál. Hangszínéből, hanghordozásából ítélve rosszkedvű lehet.

– Mi van? – kérdezem –, hogy vagy?

– Rossz éjszakám volt – mondja sírva.

– Várjál, bemegyek hozzád.

– Ne gyere.

De nem hallgatok rá. Taxit hívok és húsz perc múlva nála vagyok. Látom rajta, hogy nemrég hagyta abba a sírást.

– Mi van veled?

– Nem fontos – feleli durcásan.

De én nem hagyom.

– Mondd, mi történt?

– Rossz éjszakám volt. Sok minden eszembe jutott. Volt olyan pillanat is, hogy kiugrom az ablakon.

De ezt olyan lakonikus lemondással mondja, hogy fejembe száll a vér. Mit tegyek, mit mondjak neki? Hirtelen törtem ki:

– Te felelőtlen vagy!

Néz rám sírós arccal.

– Bedobni a törülközőt a ringbe? Hát ez képtelenség. Miért nem akartál öngyilkos lenni 1944-ben, amikor a gettóba vittek? Miért nem lettél öngyilkos 1950-ben vagy 1956-ban, amikor, ha senkit, de téged velem együtt szívesen felkoncoltak volna.

Már nem sír, csak haragosan néz rám. Nem kímélem.

– Lehet, hogy nem teszek jót, és nem is volna szabad, de most elmondom neked a Martonnal való beszélgetést az operáció napján. A lehetőséget és perspektívát. Marton nekem őszintén elmondott mindent. Szerinte – és én hiszek neki – öt-tíz év múlva derül ki, hogy felszívódott-e valami. Hát nem érdemes élni? Nem akarok többet ilyet hallani. Szedd össze magad. Te fontos vagy, nemcsak nekem, hanem a gyerekeknek is. Erre nem gondoltál az éjjel? Ez nem jutott eszedbe? Te egy kiváló anya vagy, imádod a gyerekeidet, de egy rossz éjszaka miatt kiugranál az ablakon.

Mosom a fejét – talán túl keményen. Néz maga elé, és csak hullanak a könnyei.

– Most elmegyek, nem tudok itt maradni, te pedig gondolkodjál.

Hazasiettem. Elmondom Julinak, aki ebédet főz.

– Menj be hozzá. Mosd meg te is a fejét.

Szól a telefon. Én megyek felvenni a kagylót.

– Tessék!

– Te vagy az, apu?

– Igen, mi van, kisanyám?

– Ne haragudj, sajnálom, hogy így elhagytam magam. Nem akartalak elkeseríteni.

És így megy tovább. Alig múlik el ez, jön helyette újabb. Most a mellével van elfoglalva. Szép melle volt a feleségemnek.

És jön a rossz nap.

– Nem leszek én már a régi! Keress magadnak mást, te még kezdhetsz új életet.

– Nézd, anyám, mellel vagy anélkül, nekem csak te kellesz.

Közbe akart szólni, de leintettem.

– Van nő sok, de becsület is van, és házasságot én csak egyszer csinálok. Többet soha. Ha én 1938-ban nem nősülök meg, ha nem találkozom veled, akkor agglegény maradok. Nem válok el. Nem cseréllek ki, mint ahogy má-

sok tették vagy teszik. de figyelmeztetlek, ha te mégis úgy döntenél, hogy el akarsz válni, vannak barátaim a jogászvilágban, mindent megteszek, és nem választanak el. És ezzel legyen vége a hülyeségnek. Nem cseréllek el senkivel.

Megnyugodott? Azt hiszem! Olyan hittel mondom neki ezeket a dolgokat, ahogy valamikor az embereket győzködtem, élni kell! Ebben a viaskodásban háttérbe szorul minden és mindenki.

Hétfő reggel van, Juli készíti a reggelit: jó erős feketekávét, kevés tejjel. Tudja, mi kell nekem. Vajazza a kenyeret. Csacsog-cseveg. Most ő a nagyfőnök, a ház gazdája. Arról beszél, hogy mit főz ma ebédre, mit visz be a mamának. Én hallgatok és arra gondolok, igaza van a feleségemnek, Juliból egyszer jó háziasszony lesz, a maga gazdája. Nemcsak a konyhával, de a pénzzel is jól gazdálkodik. Imádja a kísérletezést. Mindig meglep valami vacakkal. De spórolni is tud. Ő nem vesz öt-hat vajat, csak egyet-kettőt, s tart, amíg az tart. Néha rá kell szólni, mert nekem fontos a reggeli, kend meg nekem rendesen!

Szól a telefon. Besietek. Mindig félek a korai telefonálástól. A feleségem tiszta csengő hangon, derűs hangulatban mondja:

- Mit gondolsz, apu, ki volt nálam kora reggel?

- Addig nem tudom, míg meg nem mondod.

- Hát Aczél elvtárs. Martonék tegnap Aczéléknál voltak, és tőlük tudta meg, hogy mi történt velem. Rögtön bejött, virágot is hozott. Hát nem kedves tőle?

- De igen.

- Küldd ide Julit, meg akarom neki mondani, hogy hozzon be néhány szép vázát, mert sok itt a virág.

Újból szól a telefon.

- Tessék - szólok bele.

Aczél beszél.

- Meglátogattam Bözsikét.

- Mondd, te hogy ítéled meg - abban a reményben kérdem, hogy Marton neki többet mondhatott.

Aczél csak annyit mond:

- Türelem, türelem és remélni kell.

Hát ami azt illeti, nekem volt és van türelmem.

- Le kellene ülni beszélgetni.

- Rendben van, igazodom hozzád.

- Nézd, nekem holnap ülésem van, de szerda jó lenne. De korán ám.

Tudom, hogy Aczél korán kezdi a napot.

- Hát akkor a viszontlátásra.

Fél óra múlva már újra szól a telefon. Kardos jelentkezik.

– Marosán elvtárs, azt hittem, hogy elutaztak és most értesültem, hogy mi történt.

Tudom, hogy kitől tudja.

– Szeretném Bözsikét meglátogatni, bemehetek délután?

– Természetesen, Kardos, magát örömmel látja. – Kardossal a kórházban találkozom. A feleségem fel van dobva.

Közben megjön Juli. Martonnal én a folyosón sétálok. Közli velem: néhány nap múlva besugárzást kell adnia. Tudom, hogy ez mit jelent.

XXXVI. Vissza a pártba?

Kardos fontosnak tartja a szoros kapcsolatot.

- Vissza kell mennie, Marosán elvtárs, minden körülmények között. Nagy szükség van magára. Nem szabad az Aczéllal való találkozást eredmény nélkül zárni.

Hallatlan energiával beszél, szinte gyötör engem. Nagy a vita közöttünk.

- Rendben van, Kardos - mondom neki. - De mi lesz az 1962-es, 1965-ös leveleimmel? A KB és a PB határozataival? Ezek érvényben vannak. Nem helyezték hatályon kívül. Addig nem mehetek, amíg ez van.

- Azt tudja-e, Marosán elvtárs, hogy ezeknek hatályon kívül helyezését magának kell kérnie?

- Persze hogy tudom, de ők, Aczél kérje tőlem, hogy ezt megtegyem.

- Fontos ez? - kérdezi Kardos.

- Tegyük fel, hogy én ezt kérem és ők nem járulnak hozzá, akkor újból pofára estem.

- Holnap találkozom Aczéllal.

Ha nem ezzel kezdi a beszélgetést, már ki is szállok a buliból. Kardosról sugárzik a boldogság.

- Szeretnék magának mondani valamit, Marosán. Kezelje a dolgot úgy, hogy Aczél Kádár legfontosabb tanácsadója. Már nem Szirmai van mellette.

- Ezt tudom értékelni, de azt is tudom, hogy ez a funkció nem korlátlan.

Az Aczéllal való találkozás mindent eldönt. Illúzió nélkül, nyíltan, őszintén szeretném Aczélt állásfoglalásra bírni. Semmi értelme a taktikázásnak.

Mielőtt elindulok hazulról, a feleségem hív és arra kér, ha Aczélnál végeztem, rögtön menjek be hozzá. Természetesen. Te vagy az első. Tudod-e már, hogy nagy sétát tettem a nővér segítségével? Örülnöm kellene, de aggodalom nyilallik belém. Ki is tör belőlem: nem túl korai ez? Légy óvatos!

Aczél meleg barátsággal fogad. Feleségemről folyik a beszélgetés.

- Hidd el, Gyurka, mindent megteszünk érte.

Hirtelen témát vált:

– Mondd, Gyuri, miért nem kéred az 1962-es határozat hatályon kívül helyezését?

– Látod, Aczél elvtárs, mindjárt ezzel kellett volna kezdeni.

– Hát akkor kezdjük ezzel – mondja határozottan.

Aczél és Kardos összjáték bizonyítva! De Kádár és Aczél kapcsolatait e kérdésben homály fedi.

– Rendben van, kérni fogom. De van hozzád néhány kérdésem, és kérlek, te is őszintén felelj. Mondd, Aczél elvtárs, fontos ez nektek?

– Nagyon fontos – vágja rá Aczél.

– Jó. Van-e nektek vagy a vezetésnek velem kapcsolatban valami elképzelése, szándéka, terve?

– Igen – feleli Aczél.

– De mégis mi és miért?

– Nézd, Gyuri – folytatja –, szükség, nagy szükség van rád.

– Ezt én tudom – szakítom félbe –, de nem látom megfoghatóan, pontosan ezt a szándékot.

– Erről még sokat fogunk beszélgetni, most csak egyet kérek tőled, Marosán elvtárs: könnyítsd meg Kádár helyzetét. Kádár, Nyers, Biszku és én, komolyan akarjuk. Szeretnénk rendezni mindent, ami veled összefügg.

Érdekes, gondolom magamban. Ezt a négy embert megnevezte, a többiről hallgatott.

– Nézd, Marosán, Szirmai már nem él. Elhárult a legnagyobb akadály.

– Ez igaz, de élnek mások.

Erre csak legyintett a kezével.

– Ha így áll a dolog, akkor beszéljünk őszintén, nyíltan. Kádárnak és neked mindent tudnotok kell rólam. El akarok számolni, először is a barátaimról. Nem akarok később fölösleges beszédet, hogy kik a barátaim. Ők nehéz időkben vállaltak engem. Az utóbbi években kerültem újabb és szorosabb barátságba Lukáccsal, Almásival, Hellerrel és Fehérrel. Az utóbbi két névnél Aczél homlokán összefutnak a ráncok. Tudom, hogy ez a gyenge pont. Aczél is jó viszonyban volt Fehérékkel, de a csehszlovák ügy óta újból szembekerültek.

– Értékes emberek, hűséges barátok. De a ti számotokra is fontosak, mert európai hírű marxista intellektusok.

Aczél itt átveszi a szót:

– Nézd, Gyuri, mi Lukácsot szeretjük, tiszteljük, nagy érték az öreg. De különbséget kell tenni Lukács és tanítványai között.

Hirtelen szólok Aczélnak:

– Én nem teszek. Talán nem is vagyok illetékes, megelégszem azzal, hogy a szememben nagy értéket képviselnek. Nem arról van szó, hogy szeretem

vagy nem szeretem, tisztelem vagy nem tisztelem Lukácsot, Lukácsékat, de nektek tudnotok kell, hogy köztünk minden lezajlott vita ellenére sok elvi, politikai és morális kérdésben egység alakult ki. Furcsa világban élünk. Lukács párttag, én nem. S még valamit az ő javukra. Lukács és tanítványai munkás voltom ellenére partnernek tartanak. Emberszámba vesznek.

Aczél figyelmesen hallgat.

– De most nézzük azokat a kényes kérdéseket, amivel nem érthetek egyet. Nem értek egyet a IX. kongresszus téziseivel, amelynek alapmondanivalója, hogy itt nálunk minden rendben van, és csak ezt kell jobban csinálni, továbbfejleszteni. Nagyon jól tudom, hogy ti nem akartatok a 25. éves évfordulón semmiféle disszonáns hangot és véleményt, de ezt a manipulációt rossz taktikának tartom. Mi az, hogy minden rendben van? Ez így nem igaz! Válság van az országban és kint a nagyvilágban, különösen a kommunista világban. Elméleti, politikai, gazdasági és morális válság. Aki azt állítja, hogy minden rendben van, nemcsak önmagát, hanem az embereket és az egész világot csapja be. Ebbe már mások is belebuktak.

– No azért túlozni nem kell – szól közbe Aczél.

– Nézd, Aczél, meg vagyok győződve néhányotok tisztességéről, máskülönben nem ülnék itt.

– Köszönöm Kádár nevében is, ha így vélekedsz. De azért vagyunk még sokan, akikre ez ráillik. Elismerem, hogy komoly bajok vannak. De hát mit csináljunk. Bizalmatlanul figyelnek a többi szocialista országbeli pártok. Mindent meg akarunk tenni, hogy a bajok megszűnjenek, csökkenjenek – mondja Aczél.

– Nézd, Aczél, már azzal is megelégednék, ha ti a jelenlegi állapotot meg tudnátok állítani. Nem tudom elképzelni, hogy ez radikális változások nélkül menne. De csak azok csinálhatják ezt, akiknek a kezük, a lelkük tiszta.

Tegyük ehhez hozzá a munkásosztály vezető szerepét, a párt vezető szerepét. Miért kerülnek ezek örökös, krónikus válságba, ideológiai zűrzavarba, anarchiába? Miért maradok én, a marxista, a kommunista egyedül a véleményemmel és a figyelmeztetéseimmel. Miért nincs nálunk a szocialista építés idején a munkásosztály vezető szerepének – természetesen a frázisokon kívül – se irodalma, se kultúrája?

Miért beszélünk itt demokráciáról, méghozzá szocialista demokráciáról? Ha a nemzeti jövedelmet így osztják el, pár év múlva ebből csúnya pofára esés lehet. Mit eredményez ez? A munkás passzivitását, végső soron elidegenedést. A párt így elveszti tömegbázisát. Én soha nem hittem, hogy a szocializmust antidemokratikus módon lehet felépíteni. Demokratikus bázis – munkások nélkül, munkások ellen, életveszélyes. Ma a munkás köp a politikára, a kultúrára, fut a pénze után. És szembe kell néznünk közéletünk zül-

löttségével. És ha még egyszer baj lesz, istenem, ki fog odaállni hitet és bizalmat kunyerálni a tömegektől a párt számára? Erről van szó. Felhatalmazlak és kérlek, mondd el ezeket az elvtársaknak, Kádárnak külön.

Aczél nagyot sóhajt, szinte örül, hogy vége. Kér, könyörög, írjam meg a levelet, ez a legfontosabb.

– Sok mindent megértettem, amit mondtál, és Kádárnak feltétlenül elmondom. Mivel én elutazom, a levelet add át Kardosnak, aki megőrzi, amíg visszajövök.

Sok gondot okozott nekem ez a levél. A levélnek rövidnek, tömörnek és politikusnak kell lennie. Ne sértsen senkit. Legyen tekintettel Kádárra – ezt kérte Aczél–, csak azt nem kérte, hogy rám is legyen tekintettel.

A levél első részében leírtam, hogy 1962-ben önként szakítottam meg ismert okok miatt közéleti tevékenységemet. 1965-ben rajtam kívül álló okok miatt visszaadtam párttagságomat. A két dolog fölött eljárt az idő. Sajnálom, hogy ezekre sor került. Felmerült előttem, a sok barát által feltett kérdés: amikor az egész kommunista világ harcban áll az egységért, akkor én ezt a párt sorain kívül nézzem? Nem vezet semmiféle funkciómánia, segíteni akarok. Gondolom, hogy a munkásegység segítségére lehetek. Úgy ítélem meg a dolgot, hogy visszatérésem a pártba csak hasznára válik a magyar és a nemzetközi munkásmozgalomnak.

A levelet Juli lányomnak diktáltam. Feleségem boldog volt. A végső szöveget megmutattam Almásinak, aki lektorálta, és csak annyit jegyzett meg: „Maga becsületes ember, Marosán." Másnap felmentem Kardoshoz és a titkárnőjével legépeltettem a levelet. Kardosnak volt egy megjegyzése, amelyet elhárítottam, és amely így hangzott:

– Jóslataim nem váltak be.

– Nem, kedves Kardos, ha belemegyünk abba, hogy kinek miben volt vagy van igaza, akkor itt újabb sebeket szakítunk fel.

A levél eredeti példányát átadtam, a másolatot magamnál tartottam. Két nap múlva volt egy találkozásom Fehérrel és Hellerrel, nekik is megmutattam. Feri megkérdezte, mit várok.

– Semmit!

– Nem hisz benne és mégis megcsinálja?

– Mondja, Feri, mit tenne maga az én helyzetemben?

– Ugyanezt tenném. De vajon ők mit akarnak magával és mi a szándékuk?

– Nézze, Feri, én nem vállalkozom rossz dologra. Segíteni akarok, ha tudok. Most rajtuk a sor.

Aczél visszaérkezett külföldről. Néhány nap múlva jelentkezett. Meg is állapodtunk egy találkozásban.

Másnap Aczél örömmel fogad. Az első szava: mi van Böskével? Elmondom neki. Egy közbejött trombózis visszavetette.

– Milyen most Böske hangulata? – kérdezi Aczél.

– Olyan mélyen befészkelte magát a halál, szinte lehetetlen harcolni ellene.

– Veled érzek, Gyurka.

– Mindenesetre köszönöm. De te beszélj az utazásaidról, ha egyáltalán lehet róla beszélni.

De csak annyit mond, hogy meghívásra ment. Végre rátér a levelemre. Nagy sóhajtással mondja:

– Nem jó a leveled. Nem ilyenre gondoltunk.

Magamban azt gondolom, azért nem jó a levél, mert túl jó. De ezt mondom neki:

– Azt mondd meg, Aczél elvtárs, miért nem jó, s azt is, hogy mit akartok.

Aczél két dolgot mond el, ami sejtetni engedi, hogy mit akarnak.

– Nézd, Gyurka – kezdi –, újból elolvastam az 1962-es leveleidet. A levelek most is elképesztettek, különösen a személyeket illetően. De nem ez a légyeg. Nem vált be a jóslatod, vagy nevezzük előrejelzésnek, hogy új személyi kultusz van kialakulóban a pártban, a vezetésben. Nem lett új személyi kultusz.

– Tudod mit, Aczél elvtárs, kezeljük ezt is konkrétan. 1964-ben leváltották Hruscsovot. A leváltás egyik oka Hruscsov személyi kultusza volt. De tovább megyek. Mutass egy hatalmon levő szocialista országot, kommunista vezetéssel, ahol nincs személyi kultusz. Ha akarod, én szívesen belemegyek a bizonyításba.

Aczél rögtön visszavonul. Nem mondja, hogy nincs igazam. Én azonban ütöm a vasat.

– Most is van. Mindenütt. Csak valamivel szolidabban.

– Kár ebbe belemenni – mondja sóhajtva Aczél, majd így folytatja: – Nézd, Gyuri, itt van a párttagsági kérdés. Véleményem szerint téged ki lehet zárni a pártból, le lehet tartóztatni, agyon lehet verni, fel lehet akasztani, de egy kommunista nem adja vissza a párttagsági könyvét. Ez hiba volt.

– Beszéljünk a párttörvényről. Kimondtátok, törvénybe iktattátok, hogy a párttagnak jogában áll kilépni. De nincs joga tagsági könyvét visszaadni? Hol van itt a logika? Miért kellett ezt a szervezeti szabályzatba belevenni?

Aczél nem bírja, hirtelen kitör:

– Igen, így van, így is lesz! Az egyszerű párttag esetében, de nem a vezetőknél.

Istenem, hogy a kezemre játszik ez az ember! Én is hirtelen csapok le rá:

– Nincs és nem is lehet kétféle törvény, és így szervezeti szabályzat sem,

amelynek paragrafusai másképpen érvényesek a tagságra és másképp a vezetőkre. Ezt sem neked, sem Kádárnak, de nekem sem szabad elfelejteni, mert ha igen, akkor itt cudar világ jön. Nézd, Aczél, a távozásommal és a kilépési cselekedetemmel egyedül maradtam. Elismerem, hiba volt. A helyemen kellett volna maradnom és várni, nem is sokat, csak két évet. És akkor a KB-ülésen mit gondolsz, mit mondok? Ha van fantáziád hozzá, elképzelheted. De menjünk tovább. 1965-ben kénytelen voltam letenni a tagsági könyvet. De hát az istenit neki, tudtam volna itt világbotrányt csinálni. Nem tettem. Az 1962-es KB-határozat nem izgat, csak egy pontja sértett, de ma már az sem.

– És mi volt az? – kérdi Aczél.

– Az, hogy „Marosán nem érti a szocializmus konkrét építését". Nem tud eligazodni a bonyolult helyzetekben, és restell tanácsot kérni. Látod, ez sértett, a büdös hétszentségit neki! Én vittem ezt a pártot a katasztrófába? A sok okos a csúcson értette, érti a szocializmus konkrét építését? Hát ami igaz, igaz, ebben is egyedül maradtam, mint ahogy a Rajk-ügyet is egyedül vállaltam.

– De Gyurka – szól közbe idegesen Aczél –, legalább azt ismerd el, hogy a tagsági könyv visszaadása hiba volt.

Hirtelen csapok le rá.

– Mondd, Aczél, olyan fontos, olyan nagy szükségetek van erre?

– Igen. Kádár, Nyers, Biszku és én akarjuk. Tedd könnyebbé ezt.

Ez az ember őszintén beszél, a fene egye meg, ezen ne múljon. Aczél egy érdekes dolgot mond:

– Hagyjuk az 1962-es határozatot. Azóta már két kongresszus lezajlott. Egyet kérek, győzd le magad, ne légy makacs. Írd meg még egyszer.

– Jó, megcsinálom, de nem írom alá. Elküldöm neked.

Másnap reggel nekiültem és sikerült egy oldalon megírni. Benne volt, hogy sajnálom tagsági könyvem visszaadását. Ezt a legjobb meggyőződésem ellenére tettem. Feleségem, Skuli és a gyerekek megkérdezték, mi lesz, ha ez sem jó? Egyszerű. Én írtam két levelet, most írják meg ők, mit akarnak. Így is történt.

– Ez se jó, Gyurka! – mondta Aczél.

– Hát akkor tudod mit, Aczél elvtárs, most írjatok ti.

Aczél arca felderült.

– Megcsinálom én!

Aczél telefonon jelentkezett. Találkoztunk. Egy borítékban adja át a maga szerkesztette levelet. Ki akarom venni, hirtelen közbeszól: ne itt olvasd el. Vidd haza és otthon nyugodtan gondold át. Szombaton reggel nyolckor várlak. Kádár pedig szerdán délután négykor.

Rossz előérzettel jöttem ki a házból. Miért nem akarta Aczél, hogy nála olvassam el? Már az utcán olvasni kezdtem. Először nem akartam hinni a szemeimnek, azután elnevettem magam. Most már minden tiszta. A levél lényege: én kérem, hogy az 1962-es rólam szóló határozatot tekintsék semmisnek, mert nem volt személyi kultusz, és nem klikk vezeti a pártot. Elnevettem magam. Ez a gombóc a torkukon akadt.

A család három tagjával beszéltem meg a levelet. A mama szomorú, elkeseredett, Juli tömondatban fejezte ki véleményét: „Ezt nekik!" Gyurka feje azonban dolgozott. „Add ide a leveleket, papa. Megpróbálom én. Beprogramozom." A legérdekesebb az volt, hogy amikor kész lett, szomorú arccal jött, és azt mondta nekem: „Igazad van, papa, nincs megoldás! Amit ők akarnak, azt te nem teheted meg. Amit te akarsz, ők nem vállalhatják. Ezt a levelet nem szabad aláírni!"

Eltökéltem, hogy Aczéllal a találkozás és beszélgetés világos, félreérthetetlen és rövid lesz. Véget vetek mindenfajta manipulációnak. Méltatlan és megalázó mindkettőnkre. Alig ültem le nála, benyúltam a zsebembe, kivettem a levelet, amelyet Aczél adott nekem és letettem az asztalra. Határozottan mondtam:

– Ezt a levelet nem írom alá.

Hosszú csend ülte meg a szobát. Nézett rám, nem tudott mit mondani. Nekem kellett folytatnom.

– Tudod, pajtás, azon gondolkodom most, hogy érdemes-e Kádárral találkoznom.

Ez a közlésem kiugratta Aczélt. Hirtelen felugrott:

– De hát, te is akartál vele találkozni.

– Aczél elvtárs, ne kerülgessük a forró kását. Amikor belementem egy ilyen találkozás lehetőségébe, még nem ismertem igazi szándékaitokat. Ez mindent megváltoztat.

– Mennyiben?

– Mondd, mit mondjunk egymásnak? Kezdjük azzal, hogy kinek mikor, miben volt vagy van igaza? Kit igazoltak a politikai fejlemények? Ki mit mondott, mit írt és mi módon ítélte meg a politikai fejlődést?

– De hát mi kifogásod van a szöveg ellen?

– Elfogadhatatlan! Nézd csak, mit írtatok le: „Személyi sértődöttségből adta vissza a tagsági könyvét."

Aczél felugrott, hozott egy töltőtollat és kihúzta a szöveget. Felhevülten mondta:

– Így jó lesz?

Sajnáltam az erőlködését, görcsös kapaszkodását. Leintettem.

– Hagyd, pajtás, nem érdemes. De hétfőig meditálok. Ha telefonálok hét-

főn, az egyben azt jelenti, hogy nem megyek el. Ha nem kapsz tőlem telefonértesítést, akkor szerdán délután négykor Kádárnál vagyok.

A kórházban a feleségem sírva hallgatott végig. Nehezen nyugodott meg.

– Ide figyelj, kisanya, te gyógyulj meg, az az első. Várunk haza. El kell döntenem, hogy találkozzam-e Kádárral.

– Szeretném, ha találkoznál vele.

– Jól van, kisanyám, mégiscsak végig kell gondolni.

Két nehéz napom van. Szombat és vasárnap. Tépelődöm. 1970. októberig már csak néhány hét és itt a IX. kongresszus. Mit akarnak tőlem? Egy álmatlan éjszaka után, vasárnap elővettem a leveleimet. Csak fel akartam frissíteni az emlékeimet, de valósággal letaglózott ez az emlékezés. Amikor a levelekkel végeztem, eszembe jutott Lukács György véleménye, aki több mint sejtette a körülöttem folyó játékot. Nézd, Marosán – mondta a kisöreg –, én soha nem gyakoroltam önkritikát a lényeget illetően, de részletekben igen. 1967-ben csak annyit ismertem el, hogy 1956-ban hiba volt bemenni a jugoszláv követségre.

Így viaskodom, teszem fel magamnak a kérdést. Döntsd el, akarsz vagy nem akarsz találkozni Kádárral? Ez nemcsak akarat kérdése. Mi az értelme? Mi jöhet ki belőle? Többet fogsz megtudni. Ő mást fog ajánlani, mint Aczél? Ebben nem hiszek. De ha mégis, talán sok minden tisztázódhat, okosabb is leszek, és ez már valami. Egyet nem lehet most vállalni, azt a felelősséget, hogy ilyen találkozást visszautasítsak.

A pártköztpont kapujában Kádár egyik beosztottja, Szakaliné fogad. A legrégibb ember Kádár mellett. Engem mindig szeretett, most is sugárzik belőle a régi barátság. Hirtelen nyílik az ajtó, kilép Kádár. Szemtől szemben állunk egymással. Nyolc éve nem találkoztunk, nem beszéltünk.

– Üdvözöllek, Marosán.

– Én is téged, Kádár.

– Fáradj be.

A szoba a régi. Jön utánam.

– Foglalj helyet.

Nagy meleg van. Az ablakok nyitva.

– Nem zavar, ha nyitva van? – kérdi Kádár.

– Nem, szeretem a tiszta levegőt.

Már szemben ülünk egymással.

– Hogy van Bözsike?

Melegen érdeklődik a gyerekek, én meg Mária, a felesége után.

Figyelem Kádárt. Megöregedett. Beteg és fáradt ember benyomását teszi. Nehezen beszél, néha keresi a szavakat. Közben Szakaliné behozta a kávékat. Kavargatjuk.

– Mennyi időd van a számomra, Kádár elvtárs?

Elmosolyodik:

– Amennyi csak kell.

– Köszönöm.

Most már van kapcsolat, indítsunk.

– 1956. október 31-én letartóztattak. A véletlen szabadított ki. Úgy látszik, nem marad más hátra, el kell hagyni az országot. Mielőtt azonban ezt megtenném – hiszen még mindig KB- és PB-tag vagyok –, beszélnem kell veled. Mégiscsak te voltál a párt vezetője. Sokan kértek a menekülésre. Menjek a csehekhez, a románokhoz. Amikor Szuszlov és Mikojanék elhagyták a pártközpontot, hívtak. Nem mentem. Veled akartam még egyszer találkozni. Te akkor nagyon örültél, s közel két órát áldoztál nekem. Akkor éppen úgy, mint most, megkérdeztem tőled, szüksége van-e rám a pártnak. Te végighallgattál nyugodtan és azt mondtad: – Nagy szükség van rád, Marosán elvtárs, még soha ilyen nagy szükség nem volt rád, mint most. Kicsi párt leszünk, vissza kell vonulnunk, nem tudjuk, meddig. Számolnunk kell a szociáldemokrata párttal, de nem tagadhatjuk meg a munkásegységet, az egyesülést. Lehet, hogy mindent elölről kell kezdeni. Néhány nap múlva Szolnokon találkoztunk. És elkezdődött egy új korszak, amelynek a végeredménye ismert.

– Nyolc év után most újból találkozunk. Mindig őszinte voltam hozzád, és most sem akarok más lenni. Ugyanazt kérdem tőled, mint 1956-ban, ha változott körülmények között is – mit akarsz tőlem?! Szüksége van a pártnak és a vezetésnek rám? Hogyan, mire és miért? Erre felelj nekem, ha teheted, őszintén, kertelés nélkül. Jobb, ha ezt a kérdést most ketten beszéljük meg.

Talán tizenöt percig beszéltem könnyedén, derűsen. Kerültem az éleket.

Kádár körülbelül két órát beszélt. Az volt a benyomásom, hogy őszintén, barátian. Mindketten szeretünk beszélni, pláne, ha belemelegszünk. János beszéd közben jobb hangulatra derül.

– Nem innánk valamit, Marosán elvtárs?

Tudtam, hogy neki nem szabad innia.

– Csak akkor, ha neked is szabad.

– Most az egyszer tegyük ezt félre.

Feláll és konyakot kér. Menet közben ő is megiszik három kupicával, én nyolccal. Hagyom őt beszélni. Nehezen oldódik fel.

Hallatlanul meglepett, ahogyan kezdi:

– Negyven éve ismerlek. Soha nem voltunk barátok. Te rólam keveset tudtál, de én rólad sokat. Tudod, volt egy idő, amikor provokátornak tartottalak. Ez akkor volt, amikor kiadtad az Édosz tulajdonát képező eldugott sokszorosítógépet a kommunista pártnak. Én abban az időben a pártban a

szakszervezetek felelőse voltam, te pedig szakszervezeti főtitkár és a szociáldemokrata párt egyik fiatal, de fontos vezetője. Én nem hittem el, hogy akad szociáldemokrata vezető abban az időben, aki így meri segíteni a kommunista pártot. A részedről a segítő gesztust sokáig provokációnak tartottam.

Meglepő vallomás. Sokatmondó. Amíg hallgatom, eszembe jut az 1939-1940-es év. Istenem, hogy nyomhatja ezt az embert a régi illegális, szektás kommunista mozgalom, minden rossz tulajdonságával, emlékével. Ettől a tehertől most akar megszabadulni Kádár:

– Be kell vallanom, tévedtem és ennek igen örültem. Ismertem a háború előtti és alatti tevékenységedet: a munkásegységért, a kommunistákkal való együttműködésért te tetted a legtöbbet. Nagy szolgálat volt a kommunista pártnak, mert így jobban, könnyebben épülhettünk be a legális munkásmozgalomba, főképp a nekünk fontos szakszervezetekbe. Te végig következetes és megingathatatlan voltál. Vállaltad a barátságot, a szövetséget akkor, amikor ez nagy dolog volt. De mi soha nem kerültünk személyesen össze. A felszabadulás, az új korszak hozott össze személyesen bennünket. Én nem voltam a te partnered, ezt fenntartották a maguk számára Rákosi, Révai, Rajk és különösen Farkas. Az az igazság, hogy senki a munkásegységért, a két párt egyesüléséért nem vállalt, nem tett annyit, mint te.

Nem egészen értem, mit akar Kádár, mi a célja, de figyelek. Így folytatja:

– Az egyesülés után egy pártba, egy vezetésbe kerültünk. Most már közelebb egymáshoz. 1949-ben a Rákosi-vezetés elkezdte a belső leszámolást. Én voltam a belügyminiszter, de néhány hónap múlva rájöttem arra, hogy az egész koncepció becstelenség, és el is jöttem a BM-ből a pártközpontba.

– Egy év múlva hagytad ott a BM-et.

Kissé felriad. Nem neheztel a közbeszólásért.

– Igen, igazad van. Csak egy év múlva. Nos, egy év múlva rátok is sor került. Szakasitsra és rád. Utánatok alig telt el egy év, én következtem. Meghurcoltatás, börtön, megalázás, a feleségem ebbe ment tönkre. Ez volt a Rákosi-vezetés hibája, bűne, amit soha nem tudunk kiheverni. Én előbb jöttem ki Rákosi börtönéből, mint te. 1956 márciusában, a XX. kongresszus után, Révaival követeltük a szabadon bocsátásodat. Nem tudtuk egymásról, hogy a börtönben szomszédok voltunk.

Beszéd közben néha látom a szemében megcsillanó könnyeket.

– 1956-ban egyformán ítéltük meg a helyzetet. Sokra becsültem benned, hogy azok között voltál, akik nem a pártban keresték a hibákat és az egyedüli, aki nem csinált sérelempolitikát. Volt bátorságod ellenforradalomról beszélni. Te mondtad ki először, és ezt sokra becsültem benned. Az pedig különösen sokak fölé emelt téged, hogy nem tágítottál a munkásegység, az egységes párt mellől.

Érdekes, gondolom magamban, hogy az akkori vészterhes napokat egy-két mondatban idézi csak vissza. Biztosan megvan az oka. Vajon ismeri-e az utolsó kötetet? Ha Kardos másnak nem, Aczélnak odaadta, és Aczél természetesen Kádárnak. Nem szívesen beszél többet 1956-ról, csak rögzíti:

– A sors újból összehozott bennünket. Meg kell mondanom, Marosán – mert ez az igazság – magamat is beleértve, te tettél a pártért, a konszolidációért a legtöbbet.

Ezt nehezen, de kimondja. Jólesett ez az elismerés. 1970 októberében a legtöbb, amit kaphatok.

– Ezért is ragaszkodtam ahhoz, hogy téged mindenhová meghívjanak a felszabadulás évfordulóján. De te nem jöttél el sehová. Felajánlottuk a kitüntetést, de te azt sem akartad elfogadni. Ez persze a te dolgod, de nem változtat azon, hogy értékes szolgálatot tettél a magyar kommunista pártnak és a nemzetközi kommunista mozgalomnak. Látod, Marosán, okoztál nekem és most is okozol nagy gondot. Ilyen múlt, ilyen kiállás és tevékenység után 1962-ben minden előzetes velem való megbeszélés nélkül felálltál, otthagytál mindent, sőt még azzal is tetézted, hogy visszaadtad a párttagsági könyvedet. Nem lehetett veled beszélni. Senkire nem hallgattál.

Nem vitázom vele, sok a hézag, 1962-t, 1965-öt mégsem lehet így elintézni, mert arról nem beszél, hogy miért álltam fel, arról még kevésbé, miért adtam vissza a tagsági könyvet.

Folytatja:

– Te egyedi példa vagy, az is lettél a kommunista világmozgalomban. De elismerheted, hogy a rólad szóló 1962-es határozat és vélemény is felemás, mert még sehol nem fordult elő, hogy valakit úgy fosszanak meg minden funkciójától, hogy először felsorolják összes érdemeit.

Komolyan beszél.

– Tényleg így van, Kádár elvtárs, erre én nem is gondoltam.

– Nyolc év telt el a határozat óta. Kitől kérjük számon azt a határozatot? Már nem is az a KB van a helyén, amelyik akkor volt.

Óriási erőfeszítésembe került hogy közbe ne szóljak. De minek, ha ő így vélekedik erről a dologról. Nekem most tudnom kell mindenről Kádár véleményét.

– Sokat gondoltam rád, mert sok gondot okoztál. Mi lehet a dolog mögött, mi lehet a magyarázata a te értékes életed hirtelen és általad való megtörésének? Gondoltam én arra, hogy téged régi barátaid, mint Jusztusz, Horváth és mások befolyásoltak. De ezt elvetettem. 1956-os magatartásod ennek ellentmondott. Többről van itt szó. Többről kell hogy szó legyen. Lassan rájöttem arra, hogy mi ketten két iskolából jövünk. Kétféleképpen tanultunk, elemeztünk, értékeltünk. Jó és rossz értelemben. Én az illegális kommunista párt-

ból, mert hiszen annak vagyok a neveltje, te pedig a legális szociáldemokrata pártból. És ennek viseljük minden következményét. Két iskola, még akkor is, ha mindkettő marxista.

Megfontoltan beszél. Látszik, hogy gondolkodik azon, amit mond. Most jön ki a szavak igazi értelme, hisz Kádár éppúgy, mint sokan mások, engem ma is valami szociáldemokrata-félének tart.

– Nézd, Marosán, úgy látom, hogy Aczélnak van igaza a te tagsági könyved visszaadásának a kérdésében. (Nem ismétli meg, amit Aczél mondott, de ide kívánkozik: „téged ki lehet zárni, le lehet tartóztatni, agyon lehet verni, vagy fel lehet akasztani, de a kommunista nem adhatja vissza a tagsági könyvet".)

– Nehéz helyzetben vagyunk – folytatja. – Több irányból szorítanak minket. Itt volt most Aragon, előtte itt jártak az olaszok. Aragon nem volt hajlandó elmenni Moszkvába, Prágába. Csak ide jött el. Itt volt vele a párt fontos vezetője. Mit mondanak nekünk, mit kérnek tőlünk? Tartsunk ki e mellett a politika mellett, mert a csehszlovák ügyek és fejlemények képtelen helyzetbe hozzák őket. Szétverik a nyugati kommunista pártokat. Miben tudunk mi nekik segíteni? Azzal, hogy nem változtatunk a politikánkon. És mi vállaltuk ezt. Nem tudunk mást csinálni. Minden változás kiszámíthatatlan következményekkel jár. Ettől pedig óvakodnunk kell.

(Aczél is mesélt Aragonnal kapcsolatban egy érdekes dolgot. Aragon meglátogatta Déry Tibort és Déry azt mondta Aragonnak: – Én a rezsim ellenzéke vagyok, de drukkolok nekik, mert jól csinálják a dolgokat. De ezt nekik nem kell tudni.)

– Én soha nem tartottam Nagyot és Dubčeket imperialista ügynöknek. El kell vetni ezeket a tarthatatlan formulákat. De mi mindent megtettünk, hogy a csehszlovák elvtársakat, magát Dubčeket is visszatartsuk a meggondolatlan lépésektől. A szovjetek tudta nélkül, illegálisan találkoztunk. Ezért leteremtettek bennünket néhányszor. Ennek ellenére tovább csináltuk. Meg akartuk győzni őket, hogy rossz úton járnak. Az az igazság, hogy Dubčekék nem voltak őszinték. Dubček fogadkozott, igazunk van, hazamegy, rendet teremt. Hazament és ott folytatta, ahol abbahagyta. Ilyen körülmények között mit tehettünk? Nehéz döntés volt. Meg kellett csinálni.

– Amikor megtudtuk, hogy te is ott vagy és olyan pozitív módon léptél fel a követségen, a PB tagjai meg voltak lepve. Megmondtam nekik, ha senki se, de Marosán biztos, hogy kiismeri magát. Helyes volt a fellépésed és a segítséged. A PB-ben mindenki tisztában van a magatartásodat illetően a cseh dologban, és te nyolc év alatt soha semmiféle frakcióba nem álltál be. Ezt mi sokra becsüljük.

Elfáradt már, de beszél. Sokat dohányzik. Inni csak én iszom. Néha-néha feltör belőlem: sajnálom ezt az embert. Azután Lukácsról kezd beszélni:

– Így vagyunk mi Lukáccsal is. Sok mindenben nem értünk egyet, de Lukácsnak neve, súlya, befolyása van, különösen Nyugaton, a nagyvilágban. Hallgatnak rá, figyelembe veszik, nekünk is így kell kezelni.

Visszatérve: nagy szükség van rád, kellesz a pártnak, a vezetésnek. Van neved, hiteled és befolyásod – különösen a prolik előtt – és ez nagy érték, hiszen nélkülük nincs kommunista párt. De szükség van rád a nyugati testvérpártok felé is. Te a munkásegység legnevesebb megtestesítője vagy. Szimbólum. Ha te mondod a cseheknek, hogy ezt vagy azt nem szabad csinálni, másképpen hat, mintha más mondja. Szükség van rád. De csak így, ezen az alapon. Csendben, feltűnés nélkül. Ha aláírod, meg kell jelentetni a „Pártélet"-ben. Nem szabad, hogy a te ügyed mint egy tégla essen a tagság fejére. Itt más mérce számít, s mivel te nem vagy alapszervezeti kérdés, jogunk van téged meghívni a kongresszusra, beválasztani a KB-ba. De azt is meg kell mondanom, hogy már nem lehetsz, aki voltál. Ebben kell döntened.

Csapong, egyik témáról a másikra. Hagyom beszélni, hogy könnyítsen magán. Ez az ember a párt és az ország első embere, egy csomó, őt veszélyeztető szenvedéstől, konfliktustól meg akar szabadulni. És minden, amit mond, összefügg kettőnk nemcsak politikai, hanem emberi viszonyával.

– Kádár elvtárs, örülök a találkozásnak. Én is sokra értékelem és becsülöm, hogy őszinte és baráti voltál. Értékeim elismeréséért köszönet. Tényleg nagy a különbség közöttünk. Nemcsak a két iskola miatt. Te nagyon jól tudod rólam, hogy engem semmiféle funkció soha nem tudott befolyásolni elhatározásomban. Ezért mindjárt kijelentem neked és közöld a többiekkel is, ezt a levelet és egyáltalán ilyen levelet soha alá nem írok. Nekem semmiféle funkció nem kell. Az 1962-es és 1965-ös leveleimet nem sajnálom, meg kellett írnom őket, bármennyire fájdalmasak.

De igazad van, semmi értelme elölről kezdeni a vitát, mert hisz az idő és az események átléptek ezen. Visszacsinálni őket nem lehet, megmaradnak dokumentumnak a történészek és a teoretikusok számára, ami lehetővé teszi majd, hogy jobban megfejtsék az adott korszak minden politikai titkát. Nem győzöm hangsúlyozni, senkire nem haragszom. Rád sem. Nem él bennem elfogultság és gyűlölet. Nem mondom, a tagsági könyvem fáj. De ez nem takarékbetétkönyv és nem karrierhez szóló útlevél. Kommunista voltomat nem ez határozza meg. Senkinek soha nem hazudtam, senkit soha be nem csaptam és nem is fogok. Bár nekem sokat hazudtak és sokan becsaptak. Nekem nem foglalkozásom a politika, a munkásmozgalom, mint másoknak és nem is vált számomra játékká, taktikai területté. Nyitott könyv voltam. Mindenki nyugodtan olvashatott bennem.

Aczélnak már elmondtam, neked is tudnod kell. 1969 elején Lukács találkozót kért, kíváncsi volt a véleményemre. Három kérdése volt hozzám. Az első így hangzott: „Lőni fognak Prágában?" Azt válaszoltam: „Ha nem lőttek 1965-ben, miért lövöldöznének 1968-ban." A második kérdése ez volt: „Osztozik-e Dubček Nagy Imre sorsában? Azt mondtam Lukácsnak: „A két ember nem ugyanaz. Lehet, hogy akadnak Prágában, akik szívesen felhúznák Dubčeket, de szent meggyőződésem, hogy Moszkva és Budapest fellépne ez ellen." A harmadik kérdése: „Hogy ítéled meg most a szocialista országok helyzetét?" Azt mondtam Lukácsnak: „Véleményem szerint négy országban krónikus kérdés az ellenforradalmi veszély: Lengyelországban, Csehszlovákiában, Jugoszláviában és Magyarországon." - Amikor ezeket mondom, szeme közé nézek Kádárnak. Lukácsék hajlandók voltak elfogadni Lengyelországot, Csehszlovákiát, de Jugoszláviát és Magyarországot nem. Magyarországgal kapcsolatban csak egy érvük volt velem szemben: itt vannak a szovjet csapatok. Ezt az érvet is kiütöttem. 1956-ban is itt voltak.

1956-ban nem spekuláltam, de levontam annak tanulságát, hogy a kommunisták újból önteltté válnak a hatalomban és elfelejtenek mindent. Ezen az úton, ilyen emberekkel nem megyek együtt! Nem értek egyet a kongresszusi tézisekkel, amelyeknek alapmondanivalója az, hogy itt minden rendben van.

Emlékezzél, 1962-ben amikor felálltam és te meg akartál győzni, hogy maradjak. Megkérdeztelek: „Mondd, Kádár, tudod te, hogy ez az út, amelyen járunk, hová vezet?" A te válaszod csak annyi volt: „Ki tud erre válaszolni?!" Akkor mondtam, nekünk kettőnknek tudni kell, mert mi megjártuk a pokol útjait, és senki nem vállalt annyit, mint mi. De kivel lehet itt beszélni, ha a reális érvek, jelzések mindenkiről leperegnek? Tömegbázis nélkül, munkásosztály nélkül a marxizmus-leninizmus a levegőben lóg. Márpedig a munkásosztályt nem vonzza, hanem taszítja ez a politika. Lehet liberalizálni, de ez nem demokratizálás. Lehet a demokráciát felruházni szocialista jelszavakkal, de ettől még nem lesz szocialista.

Kádár hirtelen közbevág:

- Értékes, szép könyvet írtál, Marosán, olvastam.
- Kész van már az 1956-ról, 1957-ről szóló is.
- Örömmel veszem és el fogom olvasni.

Mivel úgy ítélem meg a helyzetet, hogy ez a közbeszólás vissza akarja terelni a beszélgetést a baráti hangulatra, igyekszem befejezni.

- Mielőtt elválok tőled, szeretnék valamit mondani. Én, Marosán György, könnyen mehettem és megyek el, de te, Kádár, nem teheted meg. Változatlan a véleményem a te megítélésedben. Örüljön a párt és az ország,

hogy te vagy. Hogy utánad mi lesz, senki nem tudja. Ezért is fontos, hogy vigyázz az egészségedre és sokáig élj.

Láthatóan jólesett neki, hogy ezt mondtam, érezte rajtam, hogy őszintén mondom.

– Érted, Kádár elvtárs? Te csak egyet csinálj, vigyázz az egészségedre. Én nem akarok senkitől semmit. Megmaradok így, ahogy vagyok. Közöttünk pedig maradjon meg a bizalom és a barátság. Nekem más nem kell. Van munkám elég, nem fogok unatkozni.

Kádár veszi át a szót és meglepő dolgot mond.

– Szeretnélek figyelmeztetni, Marosán, számodra mindig nyitott az ajtó a pártnál és nálam. Ezt ne feledd el.

– Köszönöm, Kádár, ha szükségem lesz rá, talán élni is fogok vele.

Meleg kézszorítással válok el tőle. Este nyolc óra, síri csend van a házban. Valami könnyedség száll meg. Nyolc év pergett le rólam. 1970. október eleje, Kádár és Marosán találkozása.

Feleségem fekszik, én az ágy lábánál támaszkodom és egy órán keresztül mesélek. Lassan megnyugszik, de keserűség és bánat van benne.

– Tudod, apu, én már csak a tagsági könyvet sajnálom. Azt kellett volna valahogy megvédeni, megkeresni.

– Nem érted, kisanyám, ezek összefüggő dolgok. Külön-külön nem lehetséges.

– Értem, de mégis elszomorít. Helyeslem és egyetértek a döntéseddel, csak nehéz beletörődni. Kérdezek tőled valamit, apu. Ezzel végleg lezárult az ügy?

– Hogy az ő részükről le van-e zárva? Nem hiszem. De én nem foglalkozok vele. Egyet tudok – igaza van Lukácsnak –, ezt a korszakot is meg kell írni.

– Lesz elfoglaltságod – mondja keserűen a feleségem.

– Hát igen, nem fogok unatkozni.

Aczélnak telefonáltam. Meg is állapodtunk, hogy két nap múlva felmegyek hozzá. Annál is inkább, mert megígértem, hogy a Kádárral való beszélgetésről beszámolok neki. Amikor felmentem hozzá, alig ültünk le, ő kezdett beszélni a találkozásról.

– Nagyon jó beszélgetésed volt Kádárral. Rá is nagy hatást tett. Annak külön örülök, hogy barátian váltatok el.

– Akkor rendben van, Aczél elvtárs. Ez is siker ebben a sikertelen világban.

Aczél tartogatott valamit. Kerülgette a forró kását. Már többször megjegyezte beszélgetés közben:

– Naiv ember vagy te, Gyurka. De én nem hederítettem a megjegyzésre. Végre kirukkolt.

– Színházban voltunk tegnap. Ott találkoztam egy jól informált emberrel, aki elmondta, hogy Kádár téged valamikor provokátornak tartott. Látod, elmondtad Fehéréknek, s ők már tovább is adták.

Kellemetlenül érintett a közlés, de nem változtattam meg róluk a véleményemet. Aczél nagyon komolyan kért, legyek óvatos velük szemben, ne hagyjam magamat felhasználni.

– Figyelj ide, Aczél elvtárs! Nyolc év alatt semmit nem tettem, ami nektek ártott volna. Soha semmiféle frakciós és ellenséges kapcsolatot nem tartottam senkivel. Megvárom, amíg lebonyolítjátok a kongresszust. Szeretném, ha körülöttem lecsendesedne minden.

Néhány nap múlva találkozom Kardossal. Rosszul néz ki. Le van törve. Kedvetlen. Megvallja őszintén:

– Nem volt bátorságom felhívni magát. Nem tudok belenyugodni a dologba.

Szinte dühös.

– Hogy a maga ügye csak szövegezésen múlik? És ha azon, akkor addig kell szövegezni, mígnem létrejön egy közös szöveg! Van egy gondolatom, bár lehet, hogy kinevet. Írjon egy levelet és abban legyen benne, hogy elveim fenntartása mellett kérem vissza a párttagsági könyvemet. Mit szól hozzá?

Nem lehet abba beletörődni – folytatja Kardos –, hogy a maga találkozása, beszélgetése Kádárral, negatívan záruljon.

Közbeszólok:

– Maga téved, Kardos. A Kádárral való beszélgetés pozitív volt, őszinte és baráti.

Kardos kitör:

– De nem dőlt el semmi!

Most én törtem ki.

– Hát akkor mit csináljak? Én csak bajt hozhatok és nem foghatom be a pofámat, de ha kinyitom, egyedül maradok! Mint összeférhetetlen, hiú – ahogy ők mondják –, aki nem érti a szocializmus építésének konkrét kérdéseit.

– De tudja mit, beszéljen nekem őszintén a könyvről. Unom ezt a hercehurcát, sértő, bántó. Aczél azt mondta nekem, hogy nem olvasta a könyvemet, sőt azt is, hogy Kádár sem. Kádár azonban elismerte, hogy olvasta a könyvet és jónak tartja,

– Nézze, Marosán, nem akarok az eddigi sok ígéret után könnyelmű kijelentést tenni. Legkésőbb áprilisban kint lesz a könyve. Rendben van?

– Rendben van, én magát többet erről meg nem kérdezem. Most 1970 ok-

tőbere van. Kell még mondanom ehhez valamit? Kádárnak megemlítettem, hogy a kongresszus után - ha időt tud szakítani és érdekli - elküldöm neki a következő kötetet, amely az 1956-1957-es korszakot öleli fel.

Kardos hirtelen vág a szavamba:

- Mit felelt Kádár elvtárs magának?

- Elsősorban megköszönte, hogy gondoltam rá. Szívesen veszi, el is olvassa.

XXXVII. A jóslat beigazolódott

Micsoda naivság volt azt hinnem, hogy nyugalmasabb idő következik! Tévedtem. 1970, különösen az év vége – mint az később kiderült –, nehéz próbatétel volt a számomra.

Minden figyelem a kongresszus felé fordult, amit – el kell ismerni – jól szerveztek meg, az alapszervezetektől a csúcsig. Jubileumi év, jubileumi kongresszus; semmi disszonáns hangot, szót, írást, képet, hangulatot nem engedtek meg.

A politikai program a nép- és a nemzeti egység jegyében zajlik. A párt és a nép, a vezetők és a nép egységét akarják demonstrálni. Súlyt helyeznek arra, hogy a kongresszuson megjelenjenek, felvonuljanak a hazai és külföldi nagyságok.

Naponta több órán keresztül a sajtóban, a rádióban és a képernyőn találkozhat mindenki a hazai kiválóságokkal, meghívott díszvendégekkel. Külön páholyban Lukács György, Illyés Gyula, Erdei Ferenc, Darvas József és közéletünk más tudós, neves közszereplői.

Itt a téma! Megírásra vár. 1970. november vége. Furcsa korszak. Dicsőséget hoz vagy bukást?

Fehér Feri kér egy találkozót, és közli velem a szomorú hírt.

– Megvizsgálták az orvosok Lukácsot, mert nem érezte jól magát az utóbbi időben.

A vizsgálat eredménye: Lukács Györgynek tüdőrákja van. Feri szinte sírva mondja el:

– Gyuri bátyám, én az öreget úgy szeretem, mint az apámat. Sokat köszönhetek neki. Ágival együtt végig kitartottam mellette. Most pedig arra kell gondolnunk, hogy hamarosan itthagy bennünket.

Úristen! Akkor én mit csinálok, hisz az utóbbi években Lukács volt az én kontrollom.

– Mondja, Feri, Lukács tudja, hogy mi a baja? Mert Lukács okos ember.

– Számoltunk ezzel és úgy döntöttünk – az orvossal együtt –, hogy meg-

mondjuk neki. Hátborzongató volt hallgatni, milyen nyugodtan fogadta. Csak egyet kérdezett:

- Mennyi időt adnak nekem?

- Fél év, maximum egy év.

- Ahogy én a dolgokat és Lukács véleményét ismerem, magát Lukács és a Lukács-tanítványok olyan embernek tartják, aki - ezt a jelzőt nem én találtam ki - a Lukács-iskola nagy diplomatája. Maga kötötte össze a pártot Lukáccsal vagy legalábbis a vezetéssel. Magára most óriási felelősség hárul. Még okosabbnak és politikusabbnak kell lennie. Csakis maga lehet az, aki össze tudja fogni, tartani Lukács iskoláját és tanítványait.

December közepén, egyik este, későn mentem haza dalóráról és csak akkor kapcsoltam be a rádiót. A hírek között volt egy jelentés Lengyelországból. A balti részen, Gdansk, Szczecin tartományban zavargások történtek. Valószínűleg összefügghettek azokkal a baromi áremelésekkel, amelyekkel a katolikus Lengyelországot karácsonyra megajándékozták. Végigszaladt rajtam a hideg. Csak nem válik be a jóslatom. Felhívtam Ferit. Ő kért:

- Gyuri bátyám, találkoznunk kell, Lukács ezt akarja, és jót is tesz neki.

A következő szombat estében egyeztünk meg Heller és Fehér lakásán. Szombaton együtt vagyunk, 1969-hez hasonlóan, öten. Az öreg valósággal fel van paprikázva. Még nem látszik rajta a súlyos baj.

1956, 1968, 1970. Ezeknek az éveknek eseményei körül alakul ki a beszélgetés. Nem vitás, a Gomulka-féle vezetés csúfos bukása ez. Tulajdonképpen a talán legjobban fizetett hajógyári munkások lázadtak fel.

Lukács fiatalosan, fürgén mondja el véleményét. A munkástanácsok, az üzemi bizottság, a demokrácia hiánya. Minden csak demokratikus úton hozható helyre. Hol Fehér, hol Heller veszi át a szót. Új folyamat indult itt el, mert a prolik kezdték a lázadást.

- Nos, Marosán, bevált a jóslatod. Mi a véleményed most az általános helyzetről és mi a prognózis?

- Emlékszel, Lukács elvtárs, 1965-ben megemlítettem azokat az országokat, amelyekben én krónikus ellenforradalmi veszélyt láttam. Most elő kellene venni a többieket. Prognózisomban változatlanul első helyen a lengyelek állnak. Ez még nem futott le. Második helyen a csehek, jugoszlávok és ide teszem magunkat is. De lehetetlen, hogy ezt a kérdést akár a szovjetek, akár az NDK vagy a bolgárok, románok megúszhatják, ha sürgősen nem tesznek valamit. Ezek is megmozdulnak, csak nehéz kiszámítani a méreteit.

A vitában felvetődik egy új kérdés, amit a lengyel munkáslázadás aktualizál. Mikor ellenforradalom az ellenforradalom? Ez már nem olyan egyszerű. Miért ellenforradalmi veszély, ha a munkások lázadnak fel, lépnek a kommunista vezetéssel szemben?

– Látod, Marosán – mondja csendesen Lukács –, sokat vitáztunk erről.

Heller szól közbe türelmetlenül:

– Újra kell értékelni az 1953-as berlini, 1956-os magyar és az 1968-as cseh eseményeket.

– Igen – mondja Lukács Fehérrel együtt –, itt új helyzet állt elő.

Heller Ági, ez a csupa ideg-, észember veszi át a szót Lukácstól, és nekem szegezi a kérdést:

– Maga, Gyuri, állandóan ellenforradalomról, méghozzá krónikus ellenforradalomról beszél. Hát akkor vegyük elemzés alá azt a politikát, azt a vezetést, amely a munkásokat arra kényszerítette, hogy fellázadjanak. Maga nem tudja elképzelni, hogy egy kommunista vezetés is reakcióssá válhat, ha teljesen mellőzi a kötelező demokratikus elveket és gyakorlatot?

Bennem is megfordultak ilyen gondolatok. Ennek ellenére megpróbálom kifejteni véleményemet:

– Nem vitatom a lázadás jogosságát, de ez csak két irányba viheti a dolgokat – fehér- vagy vörösterrorba.

E körül csatázunk. Érzem, hogy pozícióm gyengül. Ezt már nem tudom olyan egyértelműen megvédeni, mint a csehszlovák eseményekkel kapcsolatos nézeteimet. Ezen az estén Lukács még konyakot iszik és szívja a szivarját. Éjjel egy órakor taxit kérünk, én viszem haza Lukácsot. Amikor megérkezünk a Duna-parti bérház elé, csengetni akarok, Lukács szól:

– Várjál még. Többször akarlak látni, most többször kell beszélgetni. És még valamit. Dolgozz tovább, írjál meg mindent őszintén és becsületesen.

Lukáccsal és barátaival már sokat beszéltünk arról, hogy értékelni, elemezni kellene a világ jelenlegi helyzetét. Ennél a számbavételnél a régi és új fogalmak, meghatározások szellemi, intellektuális bírák elé kell hogy kerüljenek. A marxista világnak okvetlenül szembe kell néznie azzal, hogy olyan fogalmak, mint forradalom és ellenforradalom, demokrácia és diktatúra, szabadság és humanizmus, egypártrendszer és többpártrendszer, a vezető párt viszonya a munkásosztályhoz, a társadalomhoz, az állami és a szellemi élethez, hogyan festenek a valóságban. Nem is beszélve a munkásosztály vezető szerepéről, amellyel annyit manipuláltak. Így nem mehetnek tovább a dolgok. Változásoknak kell történni.

Aztán becsapott a bomba. Gomulkát leváltották. Vajon vállalkozik-e majd író arra, hogy megírja ezt a tragikus embert? Előszedem az 1956-os anyagokból Gomulkának azt a beszédét, amelyet októberben mondott. Ma is tanulságos, bár 14 évvel ezelőtt hangzott el. Ebben Gomulka elhatárolta magát attól a hivatalos vezetéstől, amely a huligánokat és külföldi uszítókat tette felelőssé, és a leghatározottabban szögezte le – kísérteties szavak ezek most: „A munkásosztály nemrégiben fájdalmas leckét adott a pártvezetés-

nek és a kormánynak, amikor a sztrájk fegyveréhez nyúlt, és az utcán tüntetett, azon a keserű csütörtökön júniusban. A poznani munkások nagyon is érthetően kiáltották, ez így nem mehet tovább! A munkásosztály sohasem bánt könnyelműen a sztrájkkal. Még kevésbé sztrájkolt most meggondolatlanul a népi Lengyelországban, ahol a kormány a munkásosztály, az összes dolgozó nevében kormányoz. Kétségkívül túllépte a határt, amit sohasem lehet büntetlenül megtenni. Meggyőződésem: a poznani munkások sohasem sztrájkoltak volna, közülük egy sem ragadott volna fegyvert, proletár testvér vérét sohasem ontották volna, ha a pártvezetés mindig az igazságot mondta volna nekik, azt, hogy az életünk rossz, áldatlan, javítsunk rajta. Hogy gazdasági életünket kivezessük jelenlegi állapotából, nem elegendő, hogy egyik vagy másik embert megváltoztassuk. Ez nagyon könnyű lenne ahhoz, hogy politikai és gazdasági életünkből kiküszöböljünk mindent, ami ott felhalmozódott és ami a fejlődést akadályozza. Sok változtatásra van szükség népi hatalmunk rendszerében, iparunk szerkezetének rendszerében, az államgépezet és a párt munkamódszerében. A demokratizálás útja a mi körülményeink között az egyetlen út, amely a szocializmus jobb megoldásához vezet."

1970 decemberében ugyanennek a Gomulkának az utasítására használták fegyverüket az illetékes szervek! Ez a legszörnyűbb tragédia. Gierek lép a helyére. Munkás, nem a Szovjetunióból jött haza, hanem nyugatról. Belgiumi és franciaországi bányákban dolgozott. Ő volt az egyedüli PB-tag, aki nem írta alá az áremelést. De nézzük csak, mit mond Gomulka bukásáról Gierek: „A decemberben lezajlott események során a lengyel munkásosztály jelentős része tiltakozott a gazdaság, a politika sok lényeges visszássága miatt. A düh az élelmiszerárak emelésére összpontosult. De az események fő mozgatói azokban az okokban keresendők, amelyek szükségszerűen az áremeléshez vezettek. Az utcai tüntetés természetesen nem megfelelő forma a politikai követelések előterjesztésére. De hangsúlyozni kell, hogy a munkások öntudatos fellépései nem engedtek széles teret az ellenséges elemeknek, bár voltak ilyenek, mert sajnos nem lehet elkerülni, hogy a tüntetőkhöz ezek is csatlakozzanak."

Két jellemző, tanulságos beszéd: 14 év kezdete és vége.

Másképp kell feltenni egy csomó kérdést. Mi az oka annak, hogy 1956 után - de most már az 1968-as katasztrófák nyomán - senki nem tanult?

Egyik nap Aczél hív be magához. Aczél rosszul néz ki. Gondterhelt. Mindenről beszélgetünk, lengyel válságról, a követségünk csődjéről, mert hogy semmit sem jelzett előre.

Véget szeretnék vetni ennek.

- Nézd, engem már csak a könyveim érdekelnek. Kardos legutóbb azt ígérte, hogy áprilisig kint lesz. Tudni akarom, hogy állunk ezzel.

– Meg fogom nézetni. Tudod, milyen nehéz a nyomdáknál – válaszolja Aczél.

– Én is tudom, hogy ott mi a helyzet, de tudni akarom, befolyásolja-e a könyv megjelenését az a körülmény, hogy nem sikerült megegyeznünk.

Aczél felcsattan:

– Hogy képzelsz ilyet, mi veled ilyet nem csinálunk! A könyvnek zöld útja van.

De én tudom, hogy most nem mond igazat, vagy azért, mert nem ő dönt, vagy azért, mert nem foglalkozott vele. Érzi, hogy én szakító kedvemben vagyok, és hirtelen kötelet dob felém, amelybe bele is gabalyodok.

– Tudod mit, Gyuri, gyertek fel hozzánk Bözsikével vacsorára, jó?

– Rendben van.

A találkozás a két asszony legnagyobb örömére létrejött. Négyesben vacsoráztunk, beszélgettünk. Aczél azonban került minden kérdést, és igyekezett a könyvről szót sem ejteni. Igen. Jól éreztem én. A vacsora és a találkozás mögött csak egy van, hogy el ne szakadjon a szál. Éjjel, amikor hazaértünk, megkérdezte a feleségem:

– Mondd, te hiszel a könyv megjelenésében, vagy végleg lemondtál róla?

– Egy bizonyos, a lengyel események nem segítik elő a könyv megjelenését, hisz annak az az alapmondanivalója, hogyan vezet ide az út.

– De hát mit akarnak tőled, hogy így beléd kapaszkodnak?

– Mindenkinek megmozdult a föld a lába alatt. Készülj fel nehéz időkre.

– Mit fogsz most csinálni?

– Együtt van az anyagom, dolgozni fogok.

XXXVIII. Meghalt Lukács

1971 termékeny esztendő lett a számomra. Már nem ingadoztam, hogy megírjam-e utolsó könyvemet. A döntéshez hozzájárult Lukács, Almási, Fehér, Heller és nem utolsósorban Skuli, aki állandóan rágta a fülemet, hogy lássak hozzá. De a döntő lökést a lengyel munkáslázadás adta meg. Nem hagyott nyugodni. Az igazságot ki kell derítenem!

Az volt az eredeti tervem, hogy 1970 márciusától indítok és visszafelé pergetem a történelmet. Pullai kitüntetésajánlatai erre ösztönöztek.

Lukács különös hévvel buzdított a munka folytatására és befejezésére. Utolsó találkozásunk óta eltelt egy kis idő. Egyik este szólt a telefon. Lukács.

– Szeretnék találkozni veled.

Megegyeztünk az időpontban.

Ő nyitott ajtót.

– Üdvözöllek, Marosán, köszönöm, hogy eljöttél. Én nem ihatok, de te töltsél magadnak. Nekem már a szivart is megtiltották. Gyógyszer, konyak és szivar együtt nem megy. Te gyújts rá nyugodtan.

– Ha neked nem szabad, én sem gyújtok rá és nem iszom.

– De csak nyugodtan, engem nem zavar.

– Engem zavar. Sokat dolgozom, hallgattam rád, Lukács bácsi. Nemsokára be fogom fejezni az utolsó könyvemet a lengyel munkáslázadásig.

– Látod, ezt szeretem. Ne maradjanak fehér foltok. Ezért haragszom Szántóra, mert nem akarja megírni a könyvét. Én is dolgozom ám, az „Ontológia" kész, most nézzük át még egyszer. Remélem, jó lesz.

Az öreg kényelmesen elhelyezkedett a nagy székben, hátradőlt és beszélni kezdett.

– Marx, Engels nem csinálhattak meg mindent a számunkra, csak azt és annyit, amennyit az akkori tudomány alapján csinálni lehetett. De mégis lerakták a materialista filozófia marxista alapjait. Azóta sok minden történt a tudományok terén, új felfedezések, valóságos forradalmi változások. Ezért sok mindent újból kellett értékelni, elemezni, összegezni – remélem, sikerült. A mai korhoz kell igazítani a marxizmust, hiszen mind többet tudunk, sokat

feltárt előttünk a tudomány. Az „Ontológia" nagy hatást gyakorolhat az ideológiai harcban, most, hogy az „Esztétika" már kész. A marxista „Etikát" majd megcsinálja Heller Ági.

Lukács már korábban is beszélt nekem erről. Az öreg, tudatában annak, hogy ezt a munkát ő már nem végezheti el, legjobb tanítványára hagyta azt. Csak nézem, hallgatom és csodálom ezt a kis embert. Ő, a valamikor gazdag pesti család gyermeke mi mindenről mondott le a forradalmi munkásmozgalomért. Azt hiszem, nincs párja szerte a világon.

Egyszer csak visszakanyarodik hozzám.

– Ha Szántó nem csinálja meg a memoárját, akkor a kommunista pártról nem lesz hitelt érdemlő krónika. Ezért fontos, hogy te semmiképpen se hagyd abba.

Rohan az idő. Búcsúzni kell, az öreget nem szabad kifárasztani. Kilépek a lakásból. Visszajövök még ide?

Többet nem találkoztam Lukáccsal, csak a temetőben. Nem voltak sokan, nem kapott olyan pompát, dekorációt, mint például Szirmai. Nem volt temetési gyűlés, pedig a legnagyobb ment el. Kiábrándító volt látni, hogy az igazi értékek még halálukban sem kapják meg azt, amit megérdemelnének. Bementem a halottas házba. Megálltam a koporsó lábánál és egy percre mélyen meghajtottam a fejem. Mindent köszönök neked, Lukács elvtárs.

Dolgozni kezdtem. Vizsgálódásaimhoz különösen fontos terület maradt a szakszervezeti mozgalom világméretű, százmilliós tömegű ereje, szervezete. Ám bármennyire is hatalmas a számarányt illetően, mégsem vált döntő tényezővé. Ennek az erőnek a gyengítéséhez nagymértékben hozzájárultak az 1956-os magyar ellenforradalom, az 1968-as csehszlovák és lengyel események, sőt a jugoszláviai munkás-önigazgatás súlyos válsága is. Ez azért volt érdekes, mert Európában kiszélesedett egy osztályharcos szakszervezeti mozgalom: kezdetben vad sztrájkok és a csúcsvezetéssel szembeni elégedetlenség formájában. Nem folytattak elméleti vitákat a marxista elmélet pluralizmusáról vagy a marxista filozófiai irányzatokról, harcoltak úgy, ahogy tudtak. És nem is eredménytelenül. Ha valahol érvényes volt az osztályharc kiéleződése, akkor Nyugat-Európában a munkások oldaláról a napnál világosabban bizonyítható volt. Ez kényszerítette számadásra a szakszervezeti mozgalmakat.

Ezekről a kérdésekről főképpen Lukáccsal voltak értékes eszmecseréim. Hisz ebben az időben hirdeti meg Lukács a marxizmus reneszánszát. A vita lényege az volt, hogy ha marxista reneszánsz van Nyugat-Európában, mi lesz ebben a munkásosztály helye és szerepe?

Ismertem Marcuse-nek azt a kijelentését, hogy a munkásosztály nem for-

radalmi, helyette ezt a szerepet mások veszik át. Szerintem ez súlyos veszélyt jelentett a nyugati munkásmozgalomra. Én mindig szakszervezetpárti voltam – még szociáldemokrata koromban is – és a munkáspárt vezető szerepének elismerője, propagálója. Miért vonnám meg ezt a szerepet a kommunistáktól? De döbbenetes dologgal találtam magam szemben. Gyávasággal, félelemmel.

Viták, eszmecserék forradalomról, ellenforradalomról úgy folytak, hogy a munkásokat sok helyen valahogyan kifelejtették... És ez kezdett sérteni. Annál inkább, mert magukat marxistának tartó értelmiségiek is kategorikusan kijelentették, a munkásosztály nem téma. Ez csak magának téma, öreg Marosán, maga pedig nem érti a világot.

Lázadozott bennem nemcsak az intellektuális igény, hanem az engem mindig is sarkalló politikai harc szenvedélye. Kinek volt vagy van igaza? Ki látja jól vagy helyesen mindazt, ami zajlik a világban és főképpen azt, hogy téma vagy nem téma a munkásosztály. Tényleg igaz lenne, hogy egy olyan világ felé haladunk, ahol már mindent, mindenhol csak az értelmiségi határoz meg és dönt el? E viták kellős közepén az 1968-as bukás után, az egyik riporter megkérdezte Marcuse-t, hogy hová helyezi a munkásosztályt? Azt válaszolta, hogy ezt ő sem tudja. Hát ha ő nem tudja, akkor nekem és a munkásosztálynak tudnia kell!

Lukácshoz való ragaszkodásom azért is volt mélyről jövő, mert ő ilyet soha nem állított. Kettőnk nagy eszmecseréjében egy kérdés maradt fenn. Vajon mennyi idő kell ahhoz, hogy a nyugati szervezeti munkásokban feloldódjék nemcsak a szakadás sokkja, hanem az 1956 és az 1968 okozta károk is. Ha ez feloldódik, akkor a szervezett munkásságnak döntő és súlyos szerepe lesz a világon.

Hiába kötött le saját munkám, nyugtalansággal töltött el, hogy csaknem valamennyi szocialista ország, köztük Magyarország is, súlyos válságokkal küzdött. Ez már az 1970-es lengyel munkáslázadás előtt érezhető volt. A lázadás alatt és utána pedig kapkodás, zűrzavar volt a jellemző. 1971 első napjaiban már szilárd meggyőződésemmé vált, hogy nem véletlenül a munkásosztály körül kristályosodik ki mindenfajta válság, de a majdani nemzeti és nemzetközi kibontakozás is rajta múlik.

1971 tavaszán egy csütörtöki napon gondolataimba merülve fordulok be a Hősök teréről a Dózsa György útra. A SZOT székháza felé közeledem. Messziről látom, hogy Gáspár száll ki a kocsijából és megáll az épület előtt. Mosolygok magamban: engem várhat.

Mikor is beszéltem vele utoljára? 1967-ben az új mechanizmusról és a SZOT álláspontjáról.

Idézzük csak vissza:

- Szakikám, megfogtuk az isten lábát az új mechanizmussal, most majd meglátod, milyen egészségesen fog fejlődni a szocializmus.

- Szeretnék tőled kérdezni valamit, Gáspár szaki. Értem én a mechanizmust. De kérdezem tőled, ha az új rendszerben olyan felhatalmazást és jogkört adtok a gyárak vezéreinek és vezetőinek, hogy milliárdok felett diszponálnak, milyen jogkört és felhatalmazást fogtok adni a szakszervezeti titkárnak? Egyáltalán demokratikussá teszitek-e a közéletet, és hogyan alakul a munkások beleszólási joga?

Akkor azt válaszolta, most majd ezek következnek soron. De nem következett soron semmi, s bevallom, nem sok kedvem volt egy újabb találkozáshoz. De mit lehet csinálni? Vágjunk neki!

Ahogy közel érek hozzá, felderült arccal, a szokásos köszönéssel fogad.

- Szevasz, szakikám! Hogy vagy?

- Köszönöm pajtás, én mindig jól vagyok.

- Nem innál egy feketét?

Nevetve mondom, hogy nem. Otthon paprikás krumplit ettem kolbásszal.

- De gyere velem az Édoszba, fizetek egy jó fröccsöt.

- Az nekem is van, gyere be.

Bámészkodók között léptem be a nagy épületbe, a díszes főtitkári irodába. Gáspár hanyagul ledobja a felöltőjét. Alig ülünk le, szól a titkárnőnek, hogy hozzon fröccsöt.

- Vagy nem akarsz konyakot?

- Jöhet mind a kettő, felelem.

Ahogy a titkárnő kilépett, már nekem is szögezte a kérdést:

- Mikor rendezed végre a tagsági könyvedet? Nem lehet ezt tovább húzni.

Ránéztem és szótagolva feleltem: - Tagsági könyv nélkül is kommunista vagyok.

- Nem hagyok neked békét, amíg erre rá nem bírlak - vágta vissza Gáspár.

- Ha 1970-ben Aczél és Kádár nem tudták ezt elintézni, miből gondolod, hogy neked jobban sikerül?

De Gazsi tovább erőszakoskodik. Végül megunom és azt mondom neki: - Ha nagyon akarod, az Édoszon keresztül üzenj. - Jó szakikám, üzenek érted.

Egy hét múlva már keres is.

Délután négy órakor szemben ülünk egymással.

Gáspár rögtön a közepébe vág.

- Szakikám, megosztanám veled a gondjainkat.

Értem én, amit mond, ennek ellenére kérem, beszéljen világosabban. Gáspár rákönyököl az íróasztalára, nehezen, de azért szótagolva mondja:

- Itt a magyar gazdasági és politikai élet, benne a szakszervezetek helyzete

és jövője. De itt van az európai szakszervezeti mozgalom egységtörekvése is. Ezt kellene nekünk átbeszélni. Nemcsak a véleményed érdekel minket. Ha ezzel kapcsolatosan vannak elképzeléseid, javaslataid, mondd el.

- Vaktában nem mondok véleményt, majd jelentkezem, ha összeraktam ezt az új módon jelentkező szakszervezeti egységtörekvést és a bennem kialakult álláspontot.

Gáspár ígérte, hogy majd anyagokat is küld. És hozzáfűzte:

- Lassan te vagy ma már egyedül az az élő vezető, aki a háború kitörése előtt szakszervezeti főtitkár volt. Mint a munkásegység híve, harcosa, megszállottja voltál, méghozzá igen nehéz helyen és területen, a magyar szakszervezetekben és a szociáldemokrata pártban. Ne csodálkozz, ha érdekel a véleményed.

Hetek teltek el, mire kész lettem az anyaggal. Gáspárt bő jegyzet alapján tájékoztattam. Megkért, hogy írjam le.

- Tapasztalatot átadni, tanácsot adni korábban is megtettem, most is megteszem, de a nyugati munkásmozgalmat illetően nem tudok nektek konkrétan segíteni. A nyugati szakszervezeti és szociáldemokrata mozgalomban két dolgot soha nem fognak nekem megbocsátani: a munkásegységet, az egyesülést, de különösen 1956-ot. A szemükben én áruló szociáldemokrata, szovjet- és kommunistabérenc vagyok. Veszedelmesebb számukra, mint akármelyik kommunista.

- Hát ez nem egészen így van, szakikám - szól közbe Gáspár. Geier, Vatter, Fraser, Benya, négy jeles figurája a nyugati szakszervezeti mozgalomnak, megkérdezték, hogy a munkásegység kérdésében te hol állsz, mi a véleményed. Azt mondták: „Ne minket győzködjetek, győzzétek meg Marosánt, aki otthagyott benneteket."

Kissé meglepődtem... Eddig ezt még senki nem mondta. Úgy látszik, én leírhatom magam, de engem mások nem írnak le.

XXXIX. Ismét párttagként

Érdekesen kezdődött számomra az év. 1972-ben mintha minden megmozdult volna. Elsőnek Kardos jelentkezett. Lelkendezve újságolta, hogy a könyvet egy szuperlektorátus nézte meg. A pártvezetés azt kéri tőlem: járuljak hozzá, hogy a könyvnek csak az 1948-ig, tehát az egyesülésig tartó része jelenjen meg. Eredetileg nekem is voltak ilyen terveim. De a történelem, s benne az életem, egészen más, dicstelen és súlyos megpróbáltatásokkal megterhelve folytatódott. Ezt is megírtam. Ha csak az 1948-ig szóló részt adják ki, akkor semmi nem zavarja a 25. évfordulót, ami kellemetlen. (Igaz, felajánlották, hogy a könyv többi részét hajlandók szűk körben, zártban kiadni, és azt majd a Kossuth csinálja.)

Mit lehet itt tenni? Kértem Kardost, közölje az elvtársakkal, nem veszekszem, nem csinálok botrányt, a zárt kiadást nem fogadom el, megvárom, amíg eljön az ideje – mert el fog jönni – a nyílt kiadásnak. Egyetlen kérésem, hogy a kiadó írjon egy utószót, amelyben megírja: a harmadik kötet – 1948–1956 – szerkesztés alatt van, megjelenésre vár.

Kardos okos politikus, ismerte a Gáspárnak írt tanulmányomat. Arra kért, járuljak hozzá, hogy ezzel a tanulmánnyal aktualizáljuk ezt a témát.

1972 elején, rövid hetek alatt lett nyomda, papír, kiadás. A kiadó közölte, könyvnapra megjelentetik. Szép kiadásban és magas példányszámban.

Ezután jelentkezett Gáspár. Derűsen, vidáman közölte, hogy jónak tartják, és közlik a munkásegységről készített tanulmányomat.

Három nap alatt megjelent. Felverte a port itthon is és főképp Nyugaton. A keletiek hallgattak. Először maga a tény, Marosán tanulmányt ír! Mi lehet e mögött?

E politikai mozgásba robbant bele „Az úton végig kell menni" című könyvem megjelenése! Elkapkodták.

Egy napon Gáspár keresett és újból a tagsági könyvet hozta szóba.

– Mondtam neked, nem kezdem elölről ezt az áldatlan és méltatlan vitát, hogy kinek, miben, mikor, hogyan volt igaza, ki, mikor, hogyan látta helyesen a politikai élet problémáit, válságait.

– Nem erről van szó, szakikám – mondta Gáspár –, hanem arról, hogy a mozgalom számára elviselhetetlen, hogy te nem vagy párttag.

– De hát a szentségit neki! – vágtam vissza –, ha ez így van, miért kellett ilyen áldatlan állapotot teremteni?

Dühösen vitatkoztunk. A végén meguntam.

– Ide hallgass Gáspár! Adjátok vissza a tagsági könyvemet szó nélkül, és én sem szólok egy szót sem!

Gáspár megenyhülten azt kérdezte tőlem, felhatalmazom-e arra, hogy ezt az öregnek megmondja.

– Ne viccelj, ha nem hatalmazlak fel, akkor is megmondod.

– Jó, visszatérünk a kérdésre.

Három nap telt el. Gáspár újból megbeszélésre hívott.

– Az elvtársak elfogadják. Ne beszéljünk semmiről, ami volt, de hát neked mégiscsak kérned kell ezt. Csináltam egy formulát, nézd meg.

Benyúlt az íróasztalába. Az egész két sorból állt. Kérem az MSZMP KB-t, adja vissza a tagsági könyvemet. Mosolyogtam magamban és felrémlett előttem az 1970-es tárgyalás minden szörnyűségével. Hallgatásomat Gáspár félreérthette, mert megismételte:

– Ha ez neked nem jó, csinálj te egy másikat.

– Jó ez nekem, csak egy mondat hiányzik ide.

– És az micsoda?

– Hogy helyezzenek vissza régi párttagsági jogaimba!

– De hát ez természetes – válaszolta Gazsi.

– Nem egészen így van – vágtam vissza. – Voltam én már párttag és semmihez nem volt jogom.

– Rendben van, írjuk le ezt is.

Két hét múlva meghívólevelet kaptam a VI. kerületi pártbizottság titkárától, Moró Istvántól, hogy jelenjek meg a párttagsági könyvem átvételére és a Szocialista Hazáért kitüntetés átvételére. Ott volt az első titkár, a tanácselnök, néhány vezető és az Édosz párttitkára. Azt kértem, hogy alapszervezetemnek az Édoszt jelöljék ki. Hét év telt el a visszaadás óta.

XL. Mi lesz Kádár után?

1972-t írunk. Kádár aligha akar elmenni, de mások el akarják mozdítani a helyéről. E kérdésben a rég kialakított álláspontomon maradok. Kádár ellen soha semmiféle manipulációban, ellenségeskedésben nem vettem és veszek részt. Kádárnak nem szabad elmennie még akkor sem, ha saját maga akarná. Pedig a felállásom után, ő és szűkebb környezete elég nehézzé tették az életemet. A kérdést úgy kell feltenni, hogy mi lesz? Ki vagy kik jönnek utána? És ez már több mint aggasztó. Igazából most válik nyilvánvalóvá, mekkora kár, hogy nálunk nem (de máshol se) teremtették meg azokat a feltételeket, demokratikus alapokat, amelyekkel személycserék megrázkódtatás nélkül végrehajthatók lennének.

Mindazok, akik Kádárt szerették, fájlalták, hogy távoztam, mert Kádár elveszítette a kevés közül az egyik olyan vezető társát, aki a vészterhes időkben bizonyította ragaszkodását.

Egy szerda délután Gáspár meghívott magához.

- Azt hittem, hogy haragszol valamiért, hogy fel sem hívsz. Vagy nem akarsz velem beszélgetni? Pedig volna miről.

Hirtelen vágok vissza:

- Igenis, elkerültelek. 1971 végén, amikor arra kértél, hogy osztozzam gondjaitokban, nem zárkóztam el. De már akkor figyelmeztettelek arra, hogy meg akarom kímélni magam az újabb csalódásoktól. Ideadtál sok anyagot, amiből jobban megismerhettem gondjaitokat. De nem voltál teljesen őszinte velem. A Kádár körüli manipulációkat elhallgattad. Ráadásul Kádár beteg, meddig bírja és ha már nem bírja, mi lesz utána?

- Ami a vezetés válságát, Kádár személyét illeti, ne hallgass az utcai pletykákra, mert alagútba visz. Kádár 60. születésnapján, amikor a PB üdvözölte őt, ő maga tette szóvá: „Mondják elvtársak, meddig kell nekem ezt csinálnom?"

- Szóval Kádár vetette fel? - kérdeztem.

- Igen.

- És mit mondtatok neki?

– Megmondtuk, hogy még sokáig kell csinálnia. Most nem mehet el.

– Ami engem illet – folytatja Gáspár –, nem hagyok neked békét, amíg fel nem hagysz azzal az előkelő pozícióval, hogy semmiben sem akarsz részt venni. Itt a helyed a vezetésben.

Hirtelen felém fordult.

– Mondd, szaki, nem látod elérkezettnek az időt, hogy elmenj Moszkvába?

A kérdés olyan váratlanul ért, hogy csak néztem rá. Azután hirtelen kitört belőlem a kacagás.

– Mit keressek én ott?

– Miért, nem akarsz utazni és széjjelnézni?

– Hát jó. Mikor kellene elutaznom?

– Tudod, jó lenne úgy utaznod, hogy ott töltsd május elsejét is.

– Rendben van. Csak egyet kérek. Feltűnés nélkül szeretnék elutazni. S mielőtt elutazom, beszélnem kell Kádárral is. Tőle kell megkapnom a szükséges tájékoztatást a két párt, a két vezetés és a két ország helyzetéről.

– Hát ez természetes – szólt közbe megkönnyebbülten Gáspár.

Két nap múlva Vitray Tamás hívott fel, a tv egyik legnépszerűbb riportere.

– Kedves Marosán elvtárs, egy óriási szívességre kérem, egyelőre csak elvi hozzájárulását szeretném megkapni. Van egy új műsorom, „Ötszemközt" címmel. Ehhez a műsorhoz állítottam össze egy névsort. Járuljon hozzá, hogy politikusként magát adjam be.

– Elfogadom.

Néhány nap múlva értesítést kaptam, és létrejött Kádárral a beszélgetés. Két éve nem találkoztunk. Gondterhelt, fáradt ember. Közölte velem, hogy Moszkvában a párt vendége leszek. Visszakaptam diplomata útlevelemet.

Kádár tájékoztatója több mint egy órát tartott. A két párt között a kapcsolat nagyon jó. A nemzetközi politikában mi fenntartás nélkül a Szovjetunió mellett vagyunk. Belső problémánk: a mieink, mármint a magyar vezetők azt hiszik, hogy csak benyújtják a nyersanyagigényt és a Szovjetunió köteles szállítani. Nekünk is részt kell venni olyan beruházásokban, amelyekből majd nyersanyagokat kapunk. A beszélgetés szívélyes volt, mindketten kerültük a kényes témát, jó utat kívánt, így váltam el tőle.

Engem Brezsnyev személye foglalkoztatott. 1964-ben Hruscsov leváltása után őt választották meg első titkárnak. 1964-ben Moszkvában voltam és felmérhettem az akkori válságot. Brezsnyevet átmeneti vezetőnek tartottam, maximum két évre. Rosszul ítéltem meg személyi képességeit. Ehhez kapcsolódott egy másik kérdés, a trojka a csúcson. Egységes-e, nem bomlik-e fel?

1964-ben, amikor az Édosz-kórussal voltam Moszkvában, nem is egyszer jelentkeztek nálam érdeklődve, kivel akarok beszélni a pártnál. Elhárítottam. Egyszerű okból. Brezsnyevnek és Kádárnak nem akartam újabb bajokat okozni. Most 1972 van, senki nem jelentkezett. Igaz, a tolmácsnő nemegyszer célzott rá, kivel akarok találkozni? Végül megneveztem két vezetőt, akikkel szívesen találkoznék, ha ráérnek. Az egyik Andropov, aki 1956-ban Magyarországon nagykövet volt, és az éppen akkor lezajlott KB-ülés PB-tagnak választott. A másik Selepin volt, a szovjet szakszervezetek vezetője. Őt is régen ismertem. Érdemes lenne szót váltani vele a nemzetközi szakszervezeti mozgalomról. A tolmácsnő boldogan vette át a kérést és továbbította. Két nap múlva jött a válasz. Andropov nincs Moszkvában, Selepin nagyon el van foglalva a sok szakszervezeti delegációval.

Hazarepültünk. Első dolgom volt, hogy Gáspárral beszéljek. Feltettem neki a kérdést:

- Mondd, miért kellett Moszkvába utaznom?

- Nézd, az nem lett volna jó, hogy te egyszer csak feltűnsz Nyugaton, úgy, hogy előbb nem jártál a Szovjetunióban.

- Látod, Gazsi, milyen rossz politikusok vagytok. Induljunk ki ebből a válaszból. Most feltűnök Nyugaton, s bárki, akivel beszélek, azt mondhatja: „Mi az, Marosán Moszkvában járt instrukciókért?"

Gáspár elmondta, hogy az egyesülés 25. évfordulójáról június elején Csepelen egy gyűlés keretében emlékeznek meg. Kérik, hogy azon Kádárral együtt vegyek részt. - „Rendben van. Ott leszek." - Ezután közölte, hogy előkészítették az utamat Nyugatra. Azt javasolta, hogy először a skandinávokhoz menjek.

Szinte már meg is feledkeztem az egész „Ötszemközt"-ről, amikor jelentkezett Vitray Tamás. Feljött hozzám, hogy a felvétellel kapcsolatban mindent megbeszéljünk. A beszélgetésnek őszintének, nyíltnak, bátornak kell lennie. Kellemetlen kérdések is feltehetők. Nézzünk meg néhány kérdést. Kezdenénk azzal, hogy úszik-e még és folytatnánk, hogy ment vagy küldték-e nyugdíjba. Értelmiségellenes-e Marosán? Vannak-e hibái, visszaélt-e a hatalommal? Mindenki tudja, hogy könyvet írt, méghozzá nagy sikerrel. Mi volt a problémája? Majd a család, a gyerekek és hogyan látja a jövőt?

Amikor átléptem a tv küszöbét, arra gondoltam, jártam itt tavaly ősszel, akkor a tv alelnöke, Pécsi hívott magához két beszélgetésre is. Szerette volna, ha vállalkoznék egy hosszabb interjúsorozatra Szinetárral. Akkor még nem volt szó az „Ötszemközt"-ről. A KB-ülés után az egész kútba esett. Ő nem hívott, én nem mentem.

Vitray már várt. Felmentünk a felvételre és közölte, hogy három óránk van. Én viszont azt mondtam, nekünk hetven percen belül be kell futni.

– De hát van időnk, Marosán elvtárs – szabadkozott Vitray.

– Nézze, Vitray, én nem hiszek a többórás felvételekben. Annak vagyok a híve, hogy megszakítás nélkül kell végigcsinálni addig, amíg a fej világos, tiszta az ösztön és az értelemmel együtt aktívan, pontosan tud reagálni. Először szerepelek a tv-ben.

– Tényleg? – szólt meglepve Vitray.

– Így, ahogy mondom. Pedig nekem ajánlották fel először 1959-ben Szepesivel. Szirmai azt akarta, hogy írjam le. Erre nem vállalkoztam.

– Nem csodálom, Marosán elvtárs. Ebben a műsorban inkább kapásból kell válaszolni minden kérdésre.

– Apropó, Vitray mester, vissza is kérdezhetek?

– Természetesen.

Minden készen van a fejemben, de készen arra is, hogy Vitray meglepetés elé állíthat. Tisztában vagyunk mindketten a kockázattal. Ha nem sikerül, abból nagy botrány származna és csúfosan leégnénk.

Vitray bevitt abba a szobába, amelyben a felvétel történik. Kicsit szűknek tartottam, és furcsa volt, hogy a stúdióban felépített szobának nincs teteje. Egy csomó nagy jupiterlámpa önti nemcsak a világosságot és a fényt, hanem pokoli forróságot is áraszt.

Jelzésre elindultunk, bementünk a szobába, helyet foglaltunk. A kezdeti lámpaláz percek alatt feloldódott. Úgy ugrottam bele, mint egy nagy vállalkozásba, de úgyis, hogy ez egy vizsga, amelyen nemcsak győzni, de bukni is lehet. Egyszer néztem az órámra, amikor Vitray beszélt és úgy ítéltem meg, hogy most őt veszi a kamera. Sikerült a vívás. Vitray becsületes volt velem szemben. Tartotta magát a megállapodáshoz. Hetven perc alatt készen voltunk. Utána nyersen le is forgatták a stúdió műszaki termében. Ledobtam a kabátot, italt kértem, rágyújtottam. Lassan megnyugodtam. Voltunk vagy tízen. Elkezdtem nézni magamat.

Milyen jól nézek ki! Istenem, ezt már ezért is be kell tiltani. – A mondanivaló pörög, minden szó hangulatot teremt. Mondták is: „Így is lehet beszélni?" Utána ebédelni mentünk. Vitray ebéd alatt megkérdezte:

– Nos, mit szól hozzá?

– Ez túl jól sikerült. Nem hiszem, hogy engedélyezni fogják. Bár mit lehet tudni, mi zajlik le az „istenek tanácsában".

– De hiszen hozzájárultak a felvételhez.

– Ez nem jelent semmit. Éppen úgy skatulyába lehet tenni, mint a filmet.

Ezután visszamentünk és összeállították, megszerkesztették a felvételt 60 percre.

Tíz nap múlva Aczél hívott.

- Mondd, Gyuri, tényleg eljössz Csepelre?

- Ott leszek.

Megnyugodott. Ezután került sor az „Ötszemközt"-re.

- Meggondoltad te ezt? Marosán Hofival, Papp Lacival?

- Mondd, Aczél, megijedtetek? Van fogalmatok, mennyi fantázia rejlik a tv-ben?

- Rajtad kívül nem is hiszem, hogy vállalkozna rá valaki.

- Egyébként csináljatok, amit akartok.

XLI. A csepeli gyűlés

Nem vagyok naiv ember. Tudatában vagyok annak, hogy tőlem sokan félnek. Legalább annyian, mint amennyien visszavárnak. A félelem főképp a polgári, értelmiségi, maszek világból, politikailag pedig egy összetartó ellenzéki rétegből, valamint a revizionistának tituláltak köréből sugárzott és sugárzik felém.

Nemcsak azért, mert kitörölhetetlenül élek az emberek emlékezetében itthon és a határokon kívül, hanem mert az utóbbi negyedszázad – még pontosabban fogalmazva az utóbbi 30–40 év – súlyos történelmi megrázkódtatásai okot adnak erre. Itt élnek, dolgoznak, befolyásolnak azok a rosszul vizsgázott kommunista és szociáldemokrata vezetők, akik közül 1962-ben sokan valósággal felujjongtak, nemcsak bent az országban, hanem külföldön is: „No lám, azt a Marosánt, aki elárulta a szociáldemokrata pártot és kiszolgáltatta a kommunistáknak meg a szovjeteknek, aki keresztény munkás létére zsidók védője és szekértolója lett, azok rúgták ki, akiket segített." De sokan, nagyon sokan sajnáltak. Többnyire ők is haragudtak rám, mert – így fogalmaztak – „elhagytál bennünket, a pártot, a mozgalmat, ebek harmincadjára kerültünk. Nem lesz senki, aki az asztalra csapjon".

A munkába menekültem, de nem lettem emberkerülő, életet és embert gyűlölő. Éreztem és tudtam, hogy néhány év alatt sok minden nyilvánvalóvá válik és kiderül. És mivel a köpönyegforgatás és az opportunista gyávaság csak nem akart kimenni a politikai divatból, az emberek el is kezdtek töprengeni a történteken. Meg-megállítottak az utcán, társaságban, színházban, hangversenyeken.

– Okos volt maga, Marosán, tudta, mikor kell felállni és elmenni. A válaszom mindig az volt:

– Ez a legnehezebb az ember életében.

A párt- és a szakszervezeti mozgalomból, még az apparátusbeliek is kezdtek kérdéseket feltenni egymásnak. Idézgették a leveleimet, tapasztalhatták, hogy amit írtam, igaz volt. Nem örültem ennek, mint ahogy általában a bajban bűnnek tartom a kárörvendést. Aminek örültem, az az volt, az emberek

velem szemben kezdtek feloldódni. Ismét a politikai érdeklődés, kombináció tárgya lettem. Hozzászoktam, hogy közszájon forgó ember vagyok: szidtak vagy áldottak, szerettek vagy gyűlöltek.

A hangulat hullámzásait különböző időkben pontosan le lehetett mérni. 1972-től kezdett gyorsan nőni a barátok száma, és kezdték veszélyeztetni a kevés igazit, azokat, akik az első perctől kezdve, ingadozás nélkül, hűségesen kitartottak mellettem. „Az úton végig kell menni" című könyvem siker lett, nívódíjat is kapott. Volt azonban a könyv körüli hangulatnak egy szépséghibája. A könyv, amely mégiscsak a magyar munkásmozgalom, a szakszervezeti és a pártmozgalom, a munkásegység és a két munkáspárt egyesülésének története, nem a Kossuthnál, tehát nem a pártkiadónál jelent meg, amely erre illetékes lett volna.

Ilyen szituációban került sor az egyesülés 25. évfordulójára emlékező csepeli ünnepi ülésre.

Tamással, az Édosz főtitkárával mentem ki Csepelre. A bejáratnál Németh Károly és Borbély Sándor fogadott. Már sokan voltak együtt. Némelyek savanyú képet vágtak, de volt, akinek felderült az arca. Nem láttuk egymást 1962 óta. Tizenegy év telt el azóta.

Voltak kínos pillanatok is. A volt szociáldemokraták részéről Szurdi, Dabronaki nem tudták, mit csináljanak. Szánalmas figurák. Vass-Witteg Miklós ült le mellém, akit mi zártunk ki a szociáldemokrata pártból, s aki annak idején ezért joggal gyűlölt engem. Most a SZOT alelnöke. De barátságos hozzám. Vannak itt tekintélyes számban régi szektás kommunista vezetők is. Most összesodorta őket a történelem ünnepi dátuma. Magamban mindig azon mosolyogtam, hogy Vass Miklós Kiss Károllyal együtt ül a SZOT-ban, mint két alelnök. Sohasem szerették egymást. Most mindenhez jó pofát vágnak. Kiss Károlyt is félreállították. Ahogy szemrevételeztem az embereket, különösen az döbbentett meg, hogy sok a beteg, nemcsak fizikailag, hanem lelkileg, politikai és emberi értelemben.

Kissé késve Kádár is megérkezett. Németh Károly vezette fel. Velem szemben foglaltak helyet. Kádár nyugodtnak látszott.

Nem tudtam megszabadulni nevektől, emlékektől, a történelemtől. Hol vannak a régi nagyságok, a félelmetessé vált emberek? A hősök és a tragikusan megbukottak. Hol van Rákosi, aki egy negyedszázaddal ezelőtt soha nem látott politikai csúcsra emelkedett? Hol van Révai, ez a kiváló intellektus, hol van Rajk? Rágondolva, legszívesebben elmenekültem volna. És hol van Farkas Mihály? De hol van a két élő, Gerő Ernő és Vas Zoltán? Hol Szakasits Árpád? A fene egye meg – ki kell kapcsolni mindent. Tele voltam emlékekkel, robbanásra kész szenvedélyes gondolatokkal. Micsoda 25 év,

mekkora sikerek, és mekkora bukások! Tragikus emberi sorsok, amelyek nem felejtődnek el soha, sebek, amelyek sohasem gyógyulnak be.

Borbély jelezte, hogy elérkezett az idő, be kell menni a terembe. Eligazítottak bennünket, Kádár és én egymás mellé kerültünk, mögöttünk sorakoztak fel a többiek, protokoll szerint. Elindultunk a terembe. – Meg kell szabadulni a nevektől, az emlékektől, tessék mosolyogni, Marosán. Tudtam, hogy Kádárban is sok minden megszólalt. Szinte összehangoltan, derűsen léptünk be a nagyterembe, ahol példátlan orkán fogadott. Mindenki állt, mindenki lelkesen tapsolt, integetett. Néha felém szállt egy kiáltás: „Szervusz, Gyurka!" Érdekes, hogy csak engem szólítottak a keresztnevemen. Ebben a teremben 1948 óta ilyen meleg tapsot, szeretetteljes fogadtatást nem kapott senki, mint Kádár és én. Forró volt a hangulat. Nem rendezett lelkesedés volt ez, hanem az emberekben régen visszafojtott, őszinte érzés tört fel, ami az utóbbi években valahogy hiányzott.

A színpadon Kádárt jobbra ültették, engem balra helyeztek el az elnök mellé. Végre elült a tapsvihar. Felállt Borbély, a csepeli gyár pártbizottságának első titkára mint vendéglátó. Üdvözölte a megjelenteket és egyszer csak így folytatta: „Engedjék meg, hogy szívünk minden melegével, szeretetével üdvözöljük itt Kádár János és Marosán György elvtársakat." Erre a bejelentésre feltört az emberekből régen kikívánkozó ováció. Néztem az embereket, a vezetőket. Sokan nem voltak ott, akiknek ott lett volna a helyük és sokan voltak, akik jelenlétét inkább kifogásolni kellene. De a protokoll nem szokott így ujjongani. Mi történt? Csak nem tört ki az emberekből egy vágy és akarat valami más iránt, mint ami van. Nehezen csendesedtek el. Végre Borbély átadja a szót Németh Károlynak, a budapesti pártbizottság első titkárának. Nem Németh Károly ellen mondom, de hibának tartom, hogy ő beszél. Ha politikailag aktualizálni akarom ezt a történelmi eseményt, Gáspárnak kellett volna itt beszélnie. Régen láttam ennyi derűs, lelkes elvtársat együtt. Összeolvadtak itt vezetők és meghívottak. A gyűlés végén, az Internacionálé elhangzása után átmentem a jobb oldalra, és a búcsúzás szándékával kezet nyújtottam Kádár Jánosnak, aki megragadta az enyémet és ekkor olyasmi történt, amit sem ő, sem én nem vártunk, s amit nem lehet megrendezni. Valósággal kirobbant, tombolt, politikailag tüntetéssé vált a lelkesedés Kádár és mellettem.

Indultam lefelé, de jött Kádár is. Ahogy leértünk, Borbély mindkettőnket karon fogott. Ütemes taps kíséretében, forró hangulatban hagytuk el a termet.

Kádárnak láthatóan jólesett. De még valami látható volt. A zavarodottság a vezetők között. Mert protokoll ide, protokoll oda, ezt nem lehetett megrendezni, ez kikívánkozott az emberekből.

Elbúcsúztam Kádártól. „Vigyázz magadra, üdvözlöm Bözsikét és a gyerekeket" – mondta. Beült a kocsijába, én pedig Tamással, az Édosz főtitkárával szintén elindultam hazafelé.

Tamás sok mindenkivel beszélt. Vezető pártmunkásokkal is és elmondta véleményüket.

– Látod, Marosán elvtárs, most kellene Kádárnak bátornak lennie. Magát is és sok minden mást megmenthetne.

– Ne légy naiv, Tamás! Túl jól sikerült ez. Mások is vannak körülötte és nem hiszem, hogy örülnek ennek.

– Igazad van, Marosán, de ezen a gyűlésen az is kiderült, hogy téged nem felejtettek el és visszavárnak.

XLII. Skandináviai felderítő úton

Gáspár már két esztendeje újból és újból sürget: utazzak el az észak-európai országokba, nézzek körül, szerezzek tapasztalatokat.

1973 júniusa. Csodálatosan szép idő van. Indulásra nem is rossz. Csak a legszükségesebbeket viszem magammal. Egyetlen koffer és egy aktatáska. Sportosan öltözve, de mindenre számítva, a kofferban törődik egy sötét ruha is. Soha nem tudni, mi jön közbe. Feleségem és Juli kísérnek ki. Bennem csak az motoszkál, hogy a következő hetekben sokat fogok repülni. A családdal közlöm, leveleket ne várjanak, senkinek sem írok, csak üzenek. Mind az öt országból, a követségeken keresztül. Indulás előtt néhány perccel befutott Rónai Rudi is, helsinki követünk, a régi barát. Bár nyolc éve nem beszéltünk, szemlátomást örül a találkozásnak. Valószínű neheztel rám, az apja temetésére sem mentem el.

Feleségem külön kéri Rudit, hogy vigyázzon rám. „Bízza csak rám, Bözsike! Együtt fogunk lakni Helsinkiben." Utolsó búcsúzkodás és elindulunk.

Rudi szinte lerohan.

– Mondd, Gyurikám, ki volt az az okos, aki erre az időre állította be az utadat? Ha te nem is, de a többieknek tudniuk kell, hogy a skandinávoknál június 15-től augusztus végéig mindenki szabadságra megy.

Rudinak elmagyarázom, hogy az utat eredetileg május közepétől kellett volna lebonyolítani, de az egyesülési évforduló miatt halasztást szenvedett.

– Egye fene – mondja Rudi. – Ketten majd csak csinálunk valamit. Először is nálam fogsz lakni és meg kell elégedjél az én szakácsművészetemmel. Az asszony beteg, így ketten fogjuk benépesíteni a nagyköveti lakosztályt.

Mindenkivel beszélni akarok, aki hajlandó velem szóba állni. Először a kommunista pártokkal, utána a szakszervezetekkel, s befejezésül a szociáldemokrata pártokkal. Ezenkívül nagyon szeretnék munkásokkal és értelmiségiekkel is találkozni.

– Rudikám, nem kéjutazásra jöttem, nem vagyok turista. Két éven át elhárítottam ezt az utazást, de ha már vállalkoztam rá, minden érdekel. Szakszer-

vezetek, pártok, kulturális, művészeti állapotok, az általános emberi és morális helyzet, a valóság.

A reptéren várnak. Pillanatok alatt mindent elintéznek. Rudi beül a Benz-Merci kocsi volánjához, ő vezet. Útközben figyelmeztet, el ne felejtsünk bevásárolni. Többnapos ünnep jön. Fáklyákat égetnek, isznak, esznek és örülnek a nyárnak. Rögtön elmesél egy viccet. Csökkenőben van a születések számaránya, és ennek a titkát keresték. Megállapították: nyáron, amikor a fehér éjszakák vannak, nem mernek gyereket csinálni, mert mindenki láthatja, télen viszont olyan sötétség van, hogy nem találják egymást.

Rudit láthatóan szereti a követség személyzete. A magáé mellett jelöli ki a szobámat. Mindent megmutat. Levisz a földszintre, megnézem a csodaszép szaunáját. Aztán nekifog vacsorát készíteni. Egyszerűen és gyorsan süt húst, burgonyát pirít, úgy mozog a konyhában, mintha ez lenne a mestersége. Mondhatom, jót eszünk.

Hát akkor kezdjünk el dolgozni. A telefont maga mellé veszi és felhívja az egységes finn szakszervezet kommunista alelnökét. Távol van Helsinkitől, méghozzá jó messze. Bosszúsan teszi le a kagylót. Tulajdonképpen várható volt, hiszen ezek ilyenkor a vidéki nyaralójukban szaunáznak. De egy órán belül jelentkezik telefonon. Nagyon jó barátságban lehetnek Rudival. Rudi nagyokat nevet, végre vidáman lecsapja a kagylót.

– Elkezdjük, pajtás, az első szál megvan. Hautala üdvözöl, örül neked. Holnap 12-kor löncsre vár és hozza magával Elomaa kommunista szakszervezeti titkárt.

Másnap fél tizenkettőkor a tolmácsnővel hármasban indulunk a löncsre, a Vaakuna étterembe, amelynek külön szobájában már várt bennünket Arvo Hautala, a szakszervezet kommunista alelnöke, Sinro Eloma, a szakszervezet kommunista titkára. Az alelnök régi ismerősöm. Kölcsönösen megörülünk egymásnak.

Elmondom jövetelem célját és hogy mire keresünk konkrét választ. Lehetséges-e, reális-e új korszakot nyitni az európai munkásmozgalom, a szakszervezetek számára. Lehetséges-e az akcióegységekből és együttműködési törekvésekből kialakítani, megvalósítani egy összeurópai szakszervezeti egységszervezetet? Ha igen, hogyan? Milyen elvi, gazdasági, szociális, morális és internacionalista alapon? Lehetséges-e Európában a két ellentétes gazdasági és társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élése? Elérkezett-e már az idő, hogy az új munkásegységet konkrét, megvalósítandó kérdésként kezeljük? Mindketten fontosnak ítélik a tanulmányutamat. Elő fogják segíteni, hogy találkozzam a szakszervezet szociáldemokrata elnökével és nemzetközi titkárával.

A szakszervezet elnöke kétórás eszmecserére látott vendégül. Az elnök el-

sősorban a finn szakszervezeti mozgalom szerepével és ezen belül a munkáspártok együttműködésével foglalkozott. A norvég szakszervezet elnökével is beszéltek, Oslóban szívesen látott vendég leszek. Megteremtették a kapcsolatot Stockholmban az északi országok szakszervezetei közös szervezetének főtitkárával, John Sveningsennel: várnak Stockholmban is.

Június 27-én Rafael Paasio, az SZDP elnöke hivatali szobájában fogadott. Ide kívánkozik, mert jellemző rájuk, hogy az egész pártközpont, sőt az elnök rezidenciája is egyszerűbb volt, mint Magyarországon egy kerületi vagy megyei pártközpont. Barátságos, szívélyes és elvtársias volt a légkör. Elvtársnak szólítottam és ő is ezzel a jelzővel válaszolt. Paasio két témáról tájékoztatott: a finn párt szerepe a belpolitikai életben, a finn szociáldemokraták és a kommunisták kapcsolata.

Elmondta, hogy a finn szociáldemokrata párt keresi a megfelelő utakat a szocialista országok munkáspártjaihoz, a konstruktív eszmecseréhez. Ennek jegyében látja jelentősnek a finn szociáldemokrata párt és az MSZMP közötti kapcsolatokat. Meg kell teremteni a bizalom feltételeit. És ezért tartotta nemcsak hasznosnak, de fontosnak is az én tanulmányutamat.

Paasiótól úgy jöttem el, hogy kezdtem gyanakodni. Nem becsültük mi le a lehetőségeinket? Hiszen itt több van a munkásegység, a munkáspártok kapcsolatában, mint amit Pesten érzékelünk.

Negyvenkét évvel ezelőtt jártam már Svédországban és meghívást kaptam a kommunista párttól 1958-ban. De az 1956-os magyar események miatt nem szívesen látott ember voltam. Vajon most kívánatos személy vagyok-e? Nemcsak én vagyok kíváncsi rá, ők is. Nemcsak az érdekli őket, hogy engem mi vezet, hanem az is, hogy mit hoztam.

Alig lépek be a repülőtéri csarnokba, feltűnik a nagykövet, Nagy László. Rögtön belém karol, s már robogunk is Stockholm felé. Ötven kilométer az út. Lerakjuk a csomagokat, felvezetnek egy irodahelyiségbe. Kitettek egy íróasztalt, betettek egy vaságyat. Az iroda mellett a fürdőszoba. Nos, mit szól hozzá, Marosán elvtárs? Jobbat nem is kívánhatok. Rendelkezésére bocsátom állandóra Molnárt, azt a hosszú fiatalembert. Beszél angolul, németül.

John Sveningsennel, az európai szakszervezeti tömörülés főtitkárával egy stockholmi bérház második emeletén lévő irodában találkoztam. Elmondtam ki vagyok, mi a tanulmányutam célja, és szeretném, ha hozzásegítene az európai szakszervezeti kérdések jobb megismeréséhez. Sveningsen arról beszélt, hogy ők is látják az európai szakszervezeti együttműködés fejlesztésének szükségességét. A brüsszeli központ azért is alkalmas erre, mert független a szakszervezetek nemzetközi szövetségétől. Brüsszelben egyelőre 17 nyugat-európai szakszervezet vesz részt az együttműködésben. Ezek közül 7

északi szakszervezet. Köztük mind az 5 északi ország legnagyobb szakszervezete, valamint a svéd és a finn alkalmazottak szakszervezete. A 7 északi szakszervezet 4,5 millió tagot képvisel. Így a harmadik legerősebb szervezet a brüsszeli unióban. Ezek nemcsak elméletben képviselnek közös álláspontot, hanem a gyakorlatban is így cselekednek.

Sveningsen az északiak szóvivője Brüsszelben. Dán nemzetiségű. A dán szakszervezet éléről került ide. Még két évig lesz ezen a helyen. Kérdésemre, hogy a további fejlődést hogyan képzelik el, azt válaszolta: az európai szakszervezeti együttműködés fejlesztésére tervezett következő lépésük az olasz, francia, holland és más keresztény szakszervezetek bevonása. Ezután szeretnék az olasz és a francia kommunista szakszervezeteket is bevonni az együttműködésbe. Az északi országok ezt egyöntetűen helyeslik. Most a fő akadály a francia szocialista szakszervezetek ellenállása. Mindenesetre az északi szakszervezeteknek politikai célja a kommunista szakszervezetek bevonása. Ők ennek érdekében fognak dolgozni és bíznak abban, hogy ezt három éven belül elérik. A szocialista országok szakszervezeteivel való együttműködést problematikusnak minősítette.

Az északi szakszervezeti mozgalmon belül két koncepció létezik a szocialista országok szakszervezeteivel való együttműködésről. Az egyik szerint - fő képviselője a norvég központi szakszervezeti szövetség elnöke - lehetőség van az azonnali közvetlen együttműködésre. A másik szerint, amelynek híve a dán szakszervezet elnöke és ő maga is, egyelőre még csak néhány konkrét együttműködési témát kell kiválasztani. Például a környezetvédelem kérdését. Amikor ezt említette, csodálkozva néztem rá. Azután megmagyarázta, hogy az északi országokban ide számítják a munkahelyi környezet kérdéseit is, annak balesetvédelmi, szociológiai, ergonómiai, pszichológiai vonatkozásaival együtt. A másik nagy kérdés, amit elő kell venni, a nemzetközi gazdasági integráció. Ezeken a területeken kell konkrét együttműködést kialakítani, mielőtt komolyabb szervezeti együttműködésre kerül sor. Az utóbbi álláspont indoklásaképpen kifejtette, hogy mindenképpen el kell kerülni, hogy az elhamarkodott közeledés kudarcot valljon, s megismétlődjék az 1948-as nagy szakadás, annak minden káros következménye.

Dánia az az ország, amelyet 1931-ben keresztül-kasul bejártam már. Vajon most mit tartogat a számomra? Már messziről feltűnt Terényi, a követ és mellette egy fiatalember. Terényi szakszervezeti vezető volt, valamikor híres sportoló. Nekem való ember. Kissé nyers, darabos, de becsületes, nyílt szívű munkásnak ismertem. Szívből örülünk egymásnak. A mellette álló fiatalember a Malév kirendeltségvezetője, aki mindent gyorsan elintéz.

Sehol ilyen jól nem éreztem magam, mint Terényinél a követségen. Min-

dent megosztott velem, s olyan ügybuzgalommal tett-vett, nyüzsgött, hogy soha nem felejtem el neki. Másnap reggel a követségre jött el Jespersen barátom, a Dán KP elnöke. Összeölelkeztünk. Kezdetét vette egy hosszú beszélgetés. Segítséget és támogatást kérek. Jespersen mindjárt a dolgok közepébe nyúl: a szociáldemokraták monopóliuma a szakszervezetek vezetésében teljesnek mondható. A kommunista párt befolyása a vidéki szervezetekben az alsóbb szinteken érezhető. Ott egyes szervezetekben néhány vezetőségi posztot is betöltünk. Itt valamivel jobb a helyzet, mint Svédországban. A kommunista párt befolyása a nyomdászok között, a vas- és fémmunkásoknál, valamint azokban a szakszervezetekben erős, ahol leginkább segéd- és betanított munkások vannak, de legerősebb a tengerész szakszervezeteknél. Az üzemi munkások szívesen választanak kommunistákat szakszervezeti bizalmiaknak. Az üzemekben jól helytállnak, de ha az üzemen kívüli politikáról van szó, tanácsválasztás vagy képviselőjelölés, csak kevés szavazatot kapnak.

Jespersen azt tanácsolta, próbáljunk találkozni a szakszervezet elnökével, aki jobboldali szociáldemokrata. Amikor kettesben maradtunk Terényivel, az egyik diplomatával felhívattuk a szakszervezet központjában az elnököt. A titkárság rögtön kapcsolta. Az elnök kijelentette, hogy szívesen látja Marosán urat. Hát ez kellemes hír.

A szakszervezeti elnök, Lo Sonder, tagbaszakadt, hatalmas férfi. Biztos, hogy munkásember volt.

Amikor sor kerül rá, elmondja, hogy a szakszervezet mintegy 240 000 tagot számlál, javarészt segéd- és betanított munkásokat. Van néhány kisebb szervezete is, amelyekben művezetők és nagyobb képzettségű tagok vannak. A skandináv szakszervezetek, ellentétben a „hatok" közös piaci szakszervezeteivel, mindig, így most is, egy európai szakszervezet mellett foglalnak állást. A dán szakszervezetek fő céljuknak tartják, hogy a multinacionális vállalatokkal szemben létrehozzák a maguk multinacionális szakszervezeteiket. Kiemeli, hogy a szakszervezetek, tehát a munkások dolgozzák ki mindig és mindenkor a saját érdekeiknek megfelelő javaslatokat. A szociáldemokrata párt csak ezután mint párt foglalkozik vele. A jelenlegi miniszterelnök közülük került ki. „Én is az európai szakszervezetek minél szélesebb körű együttműködésének vagyok a híve – mondja. Szívesen látjuk a magyar szakszervezet küldöttségét, nemcsak a szakszervezeti központban, hanem a vidéki szervezetekben is. Mindenben rendelkezésre állunk, hogy útja sikeres legyen." Két dolgot sikerül vele elintéznem. Az egyik, hogy meghívásomra igenlő választ ad, a másik, hogy hajlandók delegációt fogadni.

Norvégiában Lugosinál, a követnél lakom. Lugosi mindent előkészített. Már másnap megvan a találkozás a szakszervezet elnökével. Ahogy széjjelnézek, nincsenek olyan szélsőségek, mint Svédországban, Dániában. Szolidabb, egyszerűbb benyomást tesz rám az ország.

A követség egyik diplomatája elvisz a norvég szaktanácsba. Várnak. Szívélyes, szinte baráti a légkör. Csak hárman vagyunk. Az elnök közvetlen, nyílt, őszinte. Sprengen elmondja, hogy a magyar és norvég szakszervezetek között az együttműködés jó. A 600 000 fős norvég szaktanácsnak az elmúlt 2-3 évben szerzett tapasztalata bebizonyította, hogy munkájában nem nélkülözheti a rendszeres kapcsolattartást a szocialista országok szaktanácsaival sem.

Az európai szakszervezeti együttműködési szervezet főbb célkitűzéseiből - véleménye szerint - kezdésképpen csak a munkahelyi, biztonsági és környezetvédelmi témát kellene megvitatni. Minden résztvevőnek lehetőséget nyújtva arra, hogy félretegye bizalmatlanságát. Konkrét tárgyalásokra lesz itt szükség és nem a Keletet–Nyugatot szembeállító régi propagandisztikus fecsegésre.

Az utolsó állomáson, Bécsben, este 10-kor száll le a gép.
Scharf elvtárs, a kommunista párt ideológiai titkára a párt székházában fogad. Megöregedett barátommal 11 év után találkozunk újra. Utamat helyesnek, fontosnak tartja, segíteni fognak.

Az osztrák szakszervezet elnöke, Benya, azzal kezdte, hogy dátumszerűen felsorolta, mikor kezdték el a szomszédos országok szakszervezeteivel a közeledést.

- Tehát önök úttörők voltak - szóltam közbe.

- Igen, mi úttörők voltunk.

Arra a megjegyzésemre, hogy Nyugat-Európában szociáldemokrata reneszánsz van, helyeslően bólintott. De Benya külön hangsúlyozta a szakszervezetek önállóságát saját pártjával szemben is.

- Mi itt hozzájárultunk az egységes szakszervezetek érdekében ahhoz, hogy létezzen kommunista és keresztény-szocialista frakció. Ez csak erősíti a szakszervezet egységét és a központi vezetés számára is jó.

Benya hirtelen témát változtatott. Élesen tiltakozott az ellen, hogy őket, akik annyi áldozatot hoztak, lefasisztázzák, pedig személyesen is megszenvedték a nácizmust, koncentrációs táborból tértek haza.

- A hiba ott van, ahol nem tudnak differenciálni.

1949-ben, a szakadás után nem is egyszer, határozatokat akartak hozni, a szakszervezeti világszövetséghez akartak kapcsolódni, de elutasításban volt

részük. Az osztrák szakszervezet a hídfőállás szerepét kívánja betölteni a keleti és nyugati szakszervezetek között.

A szociáldemokrata párt székházában zajlott le a találkozás Pittermannal. Barátságos, szívélyes volt. A szakszervezetek egységéről, együttműködéséről elmondta: a szakszervezeti mozgalomban soha nem volt olyan hidegháború, mint egyéb területeken. Az elmúlt időszakban bizonyos pragmatikus kérdésekben kapcsolatok alakultak ki az egyes nemzeti szakszervezetek között. Ezek gyakoriságának fokozódásával kell számolni. Ő és barátai támogatják a két rendszer szakszervezetei közötti kapcsolatot.

Mire visszaérkeztem a követségre, ott találtam Gáspárt a vezérkarával. A „Hatok" találkozójára jöttek. Négyszemközt is beszélgettem Gáspárral. Számot adtam utamról. Szemlátomást örült.

– Írd meg, szaki, fontos lesz. Szeretném, ha itt maradnál a Hatok találkozásán is.

– Ne keverjük össze a dolgot, a te utad hivatalos jellegű, az enyém nem, és ez részemre nemcsak kényelmesebb, de eredményesebb is!

Másnap délelőtt Schiffer Pali kocsiján jöttem vissza Budapestre.

Az útról 40 oldalas jelentést készítettem. Lényege ez:

Az eddigi ismereteink alapján lehetséges, reális az a feltételezés, hogy új korszak kezdődik a munkásegység megvalósítására. Természetes, hogy kezdetben csak akcióegység formájában, amely megteremtheti a szorosabb együttműködést az azonos érdekek összehangolásával, amelyből később létrejöhet az egész Európát egyesítő szakszervezetek szervezete és ennek intézményei. Mind az öt országban nemcsak a szakszervezeteknél, hanem a szociáldemokrata pártoknál is – Paasiótól Pittermanig szerzett tapasztalatok alapján – senki nem vonta kétségbe, hogy ez kell, ez szükséges. Olyannyira szükséges, hogy ezt már a II. Internacionálé régi tiltó határozata – amely szerint a tagországok nem vehetnek fel kapcsolatot a kommunista pártokkal és szervezetekkel – sem tudja megakadályozni.

E tiltó rendelkezés ellenére az utóbbi években – bármilyen furcsán hangzik – éppen ők kezdeményeztek kapcsolatfelvételt. A felderítésből a párbeszédek és a szorosabb kapcsolatok korszakába léptünk. A tiltó határozatoknál erősebbnek bizonyult az élet és az objektív politikai szükségesség.

Az európai munkásegység, valamint a szakszervezetek egységének helyreállításában a magyar párt és a szakszervezetek szalonképesek. Nemcsak azért kezelnek bennünket differenciáltabban a többi népi demokráciával szemben, mert él és hat egy politikai fogalom, a „kádárizmus", de mindenütt érzékeltették velem azt is, hogy nemcsak feltételezik, de hiszik is, hogy a kérdést most nem taktikai okokból kezeljük másképpen, mint régen, és komolyan akarjuk a megoldást.

Abból kell kiindulni mindenkinek: változó világban élünk, amelynek jellemzője, hogy a régebbi tabuk, nézetek, felfogások eddigi sérthetetlensége véget ért, és ezzel együtt a régi igazságoknak is végük. Jelentős korszak ért véget, és a fejlődés minden jel szerint demokratikus irányú lesz.

Kelet és Nyugat kapcsolatai új korszakot jelentenek a munkásegység számára is. Véget kell vetni annak a hiedelemnek, amiben magam is hittem egy ideig, hogy az 1956-os magyar, 1968-as csehszlovák és az 1970-es lengyel események lehetetlenné teszik a kapcsolatok fejlesztését. Előítéletek nélkül kell szembenéznünk ezzel és jelentős változásokat kell előidéznünk, hogy többek lehessünk, mint partnerek.

Íme a javaslataim:

- Sokkal konkrétabban kell tanulmányozni, elemezni a nyugati munkásmozgalom életét, fejlődését és mindazokat az áramlatokat, amelyek soraikban jelentkeznek, vagy jelen vannak.
- Személyi, szervezeti kapcsolatot kell teremteni, már nemcsak a szakszervezetek - bár ez most az elsődleges -, hanem a munkáspártok síkján is. Kerülni kell a kapcsolatok formális és protokolláris jellegét.
- Olyan koncepciók kidolgozására van szükség, amelyek elősegítik a fentieket. Ebben és ezekben a koncepciókban számoljunk velük és helyzetükkel, ne csak önmagunkból induljunk ki. Ne kényszerítsünk rájuk olyasmit, ami nekik nem jó és nem fogadható el.
- Szervezeti és személyi kapcsolatok csak úgy lehetnek eredményesek, ha rendelkezünk olyan káderekkel, akik partnerei lehetnek a nyugati munkásmozgalom vezetőinek. Nemcsak szakszervezeti, de pártvonatkozásban is.
- Irodalmat - nemcsak propaganda jellegűt - kell terjeszteni, különös tekintettel a szakszervezeti és pártaktivistákra, másképpen képtelenek lesznek megérteni mindazt, ami nálunk történik. Ebben az irodalomban komolyan kellene venni azokat a határozatokat és vívmányokat, amelyeknek célja a demokratikus és humanista fejlődésünk. Azt védjük, ami vitán felül mellettünk bizonyít és ne védjük a védhetetlent. Ne úgy lépjünk fel, mintha mi hibátlanok és csalhatatlanok lennénk.

XLIII. Ezért írtam meg!

Kádár hamar üzent. Finnországba készült, a találkozás, a tájékoztatás fontossá vált a számára. Már olvasta a jelentésemet.

– Eredményes volt az utad. A tények birtokában most már nyugodtan tervezhetünk. Nem maradhatunk tétlenek. De ez a mi számunkra nem könnyű feladat. Körültekintően, óvatosan kell előremenni. Ne keltsük fel feleslegesen a szövetséges szocialista országok féltékenységét, gyanakvását, bizalmatlanságát. Te jól tudod, hogy mi csak azért vagyunk könnyebb helyzetben, mert az 1956-os események bizonyos tanulságait levontuk. Különösen a szakszervezetek terén. Nemcsak azért kell a szakszervezeteket helyükre tenni, mert Nyugatról figyelnek bennünket, hanem azért, mert demokratikussá akarjuk tenni. Ezért értékelnek bennünket – nemcsak a szakszervezeteknél, de a szociáldemokrata pártoknál is – ez kiderül a jelentésedből. Ülj össze Gáspárral, és tárgyaljátok meg a további teendőket. Egyébként engedélyeztük a veled készített „Ötszemközt" tv-műsort.

Szokásához híven rám kacsintott. Ismertem ezt, van benne régi melós cinkosság, de van benne ugratás is.

Azt mondtam neki:

– A világ kommunikációs intézményei új dokumentumokat készítenek. Belép nemcsak a szöveg, hanem a kép is. Óriási jövője van. Szeretnélek barátian figyelmeztetni és kérni, ne húzódzkodj tőle. Állj te is a tv-kamera elé addig, amíg jó kondícióban vagy. Alig vagyunk néhányan, akikről sikerült elfogadható módon ilyen dokumentumot csinálni. Van néhány jelentős kérdés, amiről neked és nekem nyilatkozni kell. Nem arra gondolok, hogy mindjárt adják le, legyen meg. Mi ketten, de hozzá lehet tenni másokat is, olyan korszakokat éltünk meg, amelyek sokra köteleznek bennünket.

Tekintetemet élesen a tekintetébe véstem. Láttam, javaslataimtól még húzódozott.

Néhány nappal ezután Aczéllal zajlott le egy találkozás. Ismerte a jelentésemet. „Ráharapott" a jóléti államokban tapasztalt elidegenedési témára. „Fontos, hogy odafigyeljünk, mert a mese még nem rólunk, de nekünk szólhat."

Műsorra tűzték az „Ötszemközt"-öt. De nem leszünk itthon, amikor leadják. Szinetár üzent, hogy Böskével együtt szívesen látnak a tv-ben. Levetítik nekünk a filmet. Amikor beléptünk, Böskét Szinetár így üdvözölte: „Jöjjön, Bözsike, bemutatok magának egy ősz, de új tv-sztárt." Pécsi szobájában voltunk. Nagy képernyőn még nem láttam, csak kicsin. Percekig ültem, néztem magamat, közben néha Böskére pillantok. Hamar letelt. Első eset, amikor Böske is meg van elégedve. Szinetárnak is az a véleménye, hogy ez túl jól sikerült ahhoz, hogy utána más politikus vállalkozzon rá.

Felkerestem Kardost. Vele is nehéz beszélgetésem volt. Felvetettem neki az 1956-57-ről szóló könyvem sorsát.

– Nézze, Marosán, még végzünk rajta kis módosításokat, azután feladjuk a csúcsnak. Hogy meddig lesz ott, nem tudom. Én komolyan mondom magának, 1974. karácsonyra ki akarom adni.

Tehát az eredeti ígéret, hogy az 1974-es könyvnapra, nem teljesül. Nincs ezen mit csodálkoznom. Hát nem minden könyvemnek ez volt a sorsa?

Az olvasó, akinek talán 20-30 esztendő múlva kezébe kerül ez a könyv, nehezen érti meg, hogy ilyen eljárások után is, miért voltam kész olyan vezetőkkel is együttműködni, közösen szerepelni, akik politikailag és morálisan kétarcúak voltak. Amikor felálltam, azt politikai vészcsengőnek szántam. Jelezni akartam: baj van, rossz irányba megyünk, ha továbbra is ezen az úton haladunk, annak kárvallottja a magyar munkásosztály, a magyar nép lesz.

De minden csalódásom ellenére hinni akartam, hogy a hatalom gyakorlása nem nyomja el bennük a munkásmozgalom iránti felelősséget. A csepeli gyűlés izzó hangulatából éreztem, hogy sokan, nagyon sokan azt várják: a munkásegység közös útján haladjunk. Szimbolikus jelentősége volt annak, hogy együtt ültünk az elnökségben. Ám részükről – úgy látszik – ez csak taktika volt. Hisz külön-külön mentünk a gyűlésre és távoztunk onnan. Nemcsak a jelen levő prolikkal, velem is azt hitették el, hogy mindez valamiféle önvizsgálat, az elmúlt időszak felülvizsgálatának az eredménye.

A frakciózás, a demokratizmus hiánya mélyebben ivódott a vezetőkbe, mint gondoltam. Ez jutott kifejezésre a könyvem megjelenése körüli kétarcú játékban is. Úgy látszik, az utolsó 15 évről szóló könyvem megjelentetése nemcsak problematikus, de egyelőre lehetetlen. Ezért is írtam meg.

1973 ősze.

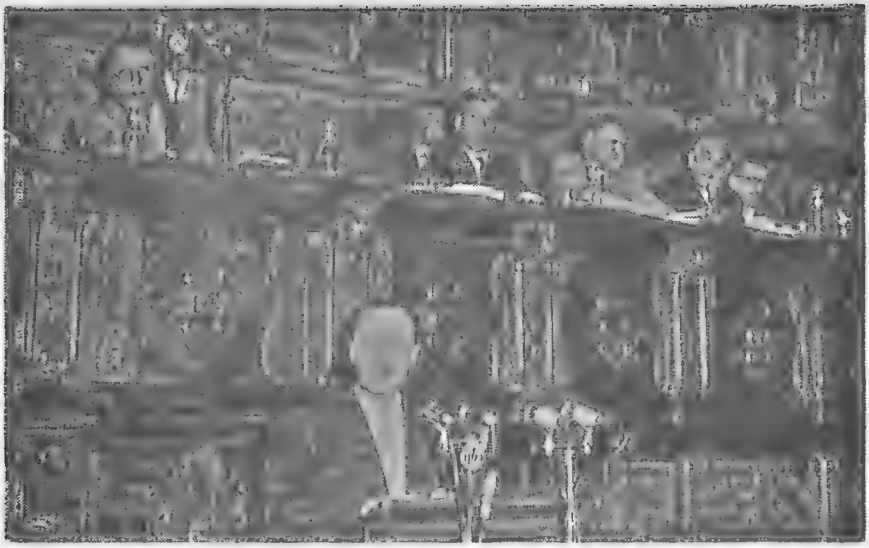

Az MSZMP országos értekezletének elnöksége (1957. június).
Beszél: Kádár János. Balról jobbra: Münnich Ferenc, Marosán György,
Kiss Károly, Rónai Sándor, (?) és Fehér Lajos.

A két munkáspárt egyesítésének 25. évfordulója alkalmából rendezett
gyűlés a csepeli sportcsarnokban. Kádár János, Borbély Sándor,
Marosán György.

Kedves Kádár Elvtárs!

Mellékelem a Központi Bizottságnak írt lemondó levelemet.[1] Gondolom, akkor cselekszem helyesen, ha ezt mindenekelőtt Neked adom át. Neked, a Párt általam is elfogadott vezetőjének.[2] Nagyon sajnálom, hogy addig fajultak a dolgok, míg számomra már más megoldás nem maradt. Szomoru és elkeseritő helyzetbe jutottam - sajnos nem először, és igy nem tudok felelős poszton maradni és tovább dolgozni.

Kettős csapás is ért: az egyik, hogy a Veled való munka és életviszonyom megromlott. Ezt nehezen viselhetem el. A másik, hogy egyes Politikai Bizottsági és Központi Bizottsági tagokkal már sem együtt dolgozni, sem egy asztalnál ülni nem tudok. És én ezért felelősséget nem érezhetek - a Központi Bizottsághoz szóló levelemben bőven elmondom, hogy miért.[1]

Ugy gondolom, nem voltam én soha olyan ember, akivel nem lehetett együtt lenni, együtt dolgozni. Én ezt az általad is ismert nehéz időkben is bebizonyitottam. Igaz: együtt voltam már, és dolgoztam olyan emberekkel is, akik pokollá tették az életem; olyanokkal is, akiknek örömet okoz az, ha vérig sérthetik, emberi mivoltában megalázhatják az embert. De felettem is elszaladt az idő, nem vagyok már tapasztalatlan zöldfülü, igy hát nem lehet kötelességem elviselni a számomra - és ezzel talán mások számára is elviselhetetlen helyzetet.[3] Én, ha kell, tudok harcolni az ellenség ellen! De nem tudok és nem is akarok harcolni párton belül a rosszindulat, és az intrika ellen; olyanok ellen, akik feledve mindazt, ami történt, apró, piszkos intrikákkal összeugratják az embereket; s ehhez, az utóbbi időben még támogatást is kapnak!

Mint ember mondom az embernek: nézd meg élet és munkarendemet, hogy pontosabban itélhess felettem. Reggel 5 órakor kelek, 1/2 8 órakor már a munkahelyemen vagyok és dolgozom estig.

Marosán György levele 1962. IX. 1.

SZIGORÚAN BIZALMAS!

Marosán György elvtársnak,

Budapest
II. Sarolta u.12.

Kedves Marosán elvtárs!

Legutóbbi találkozásunk alkalmával megegyeztünk abban, hogy a beadványoddal kapcsolatos kérdés megoldásának egyik lehetséges módja az, hogy én írásban megteszem az észrevételeimet, Te azt tudomásul veszed - s ezzel az ügy le van zárva.

Beszélgetésünkről a Politikai Bizottságot tájékoztattam, a javasolt eljáráshoz a hozzájárulást megkaptam, ennek megfelelően véleményemet az ügyben felmerült lényeges kérdésekről írásban rögzítettem és azt mellékelve megküldöm. Megjegyzem, hogy levelem tartalmát a Politikai Bizottság tagjai ismerik és azzal egyetértenek.

A Politikai Bizottság e kérdés megoldásának ezt a módját - értelemszerűen - azzal vette tudomásul, hogy Te írásban közlöd, hogy az általam kifejtett állásfoglalást kézhez vetted, azt tudomásul veszed, a Központi Bizottsághoz címzett, szeptember 1-én kelt beadványodat visszavontnak, az ügyet lezártnak tekinted.

Minden jót kívánok; várom válaszod.

Elvtársi üdvözlettel:

1962. szeptember 27.

/ Kádár János /

333

1 db. melléklet

Magyar Szocialista Munkáspárt
Központi Bizottsága első titkárának,
K á d á r János elvtársnak.

Kedves Kádár elvtárs!

Leveledet megkaptam. A bennefoglaltak - sajnos - nem segitettek hozzá elhatározásom megváltoztatásához. Leveled hatására még inkább megszilárdult bennem az a meggyőződés, hogy helyesen cselekedtem, amikor a pártban betöltött tisztségemről lemondtam szeptember 1-én. Ugylátom ezt kellett tennem mert ezzel talán - remélem - sikerül rádöbbenteni Téged arra, hogy a pártvezetésben valami nincs rendben. Cselekedtem igy a párt érdekében történt.

Ugy gondolom ehelyen most fölösleges lenne kitérni arra, hogy mi ketten hogyan és miről tárgyaltunk és miben egyeztünk meg. Annál inkább fölösleges erről szólnom, mert leveledben errenézve még halvány utalás sincs!

Én mindenkor megtettem azt, amit egy becsületes párttagnak, illetve pártmunkásnak kötelessége volt megtenni. Nincs és nem is lehet senki - hacsak nem rossz akaratu - aki azzal vádolhatne engem, hogy valaha is ártottam, vagy ártani akartam a pártnak! Én ilyesmire soha nem voltam de nem is leszek hajlandó. A KB.-nak irott levelemmel és lemondásommal is csak segiteni akartam.

Szeretném kihangsulyozni: életemben még zsák uccába soha nem jutottam. Meggyőződésem, hogy elvileg és politikailag is állok ugy a lábamon mint pártunk vezetői közül bárki más.

Kijelentem: egészséges vagyok! Lelki depressziók vagy leli válságok nem kinoznak. Mindig is tudtam, hogy mit teszek és most is tisztában vagyok azzal, hogy mit tettem és miért. Csak a párt tisztaságának érdeke vezérelt.- az egyetlen oka elhatározásomnak. Elhatározásommal természetesen azt is elakarom érni,

Részlet az 1962. X. 9-i levélből.

A Magyar Szocialista Munkáspart Politikai Bizottsága 196[2] év október hó[16] -i ülésén Marosán Gyorgy elvtárs ügyében hozott határozata

A Politikai Bizottság ugy határoz, hogy Marosán György elvtárs az Elnöki Tanács ujjáválasztásáig formálisan maradjon az Elnöki Tanács alelnöke, amennyiben tudomásul veszi, hogy e minőségeben ténylegesen nem funkcionálhat, s erre kötelezi magát. Amennyiben Marosán elvtárs e határozatot nem tartja be, e funkciója alól is fel kell menteni.

Országgyülési képviselői funkcióját továbbra is tartsa meg. Tudomására kell hozni, hogy a kiirásra kerülő uj választásokon országgyülési képviselői jelölése az addig tanusitott magatartásától függ.

Megbizza Biszku Béla elvtársat, gondoskodjék róla, hogy Marosán elvtárs személyi- és lakásbiztositását a Kormányőrseg szüntesse be. Lakásáról az "M" és "K" telefont szereljék le.

Mint nyugdijas, gépkocsi használatra nem jogosult.

Marosán elvtárs és családja továbbra is jogosult a Központi Állami Kórház igénybevételére.

Marosán elvtársat pártszervezetileg át kell igazolni a megfelelő körzeti pártszervezethez. Gáspár Sándor elvtárs erről előzetesen értesitse az illetékes kerületi pártbizottság titkárát.

TARTALOM

Előszó . . . 7
I. Ajánlat kitüntetésre . . . 9
II. Akkor kellett volna elmenni! . . . 16
III. Vissza a pártba? . . . 21
IV. „Tüzes kemence" . . . 25
V. Magamra hagytak . . . 38
VI. 1956 és 1968 . . . 43
VII. Kiléptem a pártból . . . 50
VIII. „Okkupáltak bennünket!" . . . 56
IX. Én is revizionista vagyok? . . . 63
X. A pénz még nem könyv . . . 68
XI. Lukács és Marosán . . . 75
XII. Dönteni kell! . . . 79
XIII. Tanulság nélkül maradtak . . . 82
XIV. Nem jó ez így! . . . 90
XV. Mit mond a proli? . . . 97
XVI. Két tűz között? . . . 107
XVII. Mit akar Kádár? . . . 113
XVIII. Felelősségem a Nagy Imre-ügyben . . . 119
XIX. Kádárt meg kell védenem . . . 132
XX. Az olasz kommunisták kongresszusán . . . 144
XXI. A vezetés: embertudomány . . . 153
XXII. Marosán sokat szerepel! . . . 167
XXIII. A keserű pohár . . . 177
XXIV. A gyökeret kell elvágni! . . . 190
XXV. A személyi kultusz és következményei . . . 194
XXVI. Tömpe András levele . . . 204
XXVII. Ismét egyedül maradok . . . 209
XXVIII. Meggyőződésem ellenére nem cselekedhetek . . . 217
XXIX. Nem alkudhatok! . . . 232
XXX. Mégis maradok? . . . 243
XXXI. Újabb csalódás . . . 251
XXXII. Újrakezdem az életet . . . 258
XXXIII. Kilépek a Magyar Szocialista Munkáspártból . . . 265
XXXIV. Nem kerülök a barikád túloldalára . . . 271
XXXV. Rák . . . 276
XXXVI. Vissza a pártba? . . . 283
XXXVII. A jóslat beigazolódott . . . 300
XXXVIII. Meghalt Lukács . . . 305
XXXIX. Ismét párttagként . . . 310
XL. Mi lesz Kádár után? . . . 312
XLI. A csepeli gyűlés . . . 317
XLII. Skandináviai felderítő úton . . . 321
XLIII. Ezért írtam meg! . . . 329

117 Ft

Mi történhet? Kádár kinyújtja kezét? Fogadjam el? Nézett rám sokáig, végre én is megszólaltam:

– Nézd, Kádár elvtárs, sok átvirrasztott éjszakán töprengtem ezeken. Hidd el, fájdalmas szülés eredménye, ami történt, hidd el, mindig segíteni akartam és most is, de súlyosak a tapasztalataim. Semmi okom a leveleket visszavonni, megsemmisíteni. Azt írtam le, ami van, s ami igaz. Ezek a dolgok túlnőttek rajtunk. Sokan látják, foglalkoznak vele, de leírni, kimondani gyávák. Nem voltam, nem vagyok karrierista, kalandor. Én is szeretem úgy a pártot, mint bárki más. És a felelősség – utánad – rajtam a legsúlyosabb. Nem ezt ígértük, nem ezt mondtuk 1956-ban. Sok mindent vállaltam és tudok vállalni most is, másként le sem írnám. Tudod te, hol végződik ez az út, ha továbbmegyünk?

– Ki tud erre felelni, Marosán?

– Kettőnknek kell tudni felelni rá, mert mi már jártunk ilyen utcában. De tudod mit, komolyan veszlek. Hiszek neked. Teszek egy javaslatot. Javaslom, olvasd el még egyszer figyelmesen a levelet és írd meg egy másik levélben magad is, miben van igazam és miben nincs. De úgy írd, hogy az az igazságnak megfeleljen.

HÍRLAPKIADÓ VÁLLALAT